Yeni ve Yakın Çağ Tarihi

"Bir Sosyal Tarih Çalışması"

A. Rüşat GÖKBUDA
Cemâl Cahit YEŞİLBURSA

Yeni ve Yakın Çağ Tarihi
Kürşat Gökkaya
Cemil Cahit Yeşilbursa

Kapak Tasarım
Leyla Çelik

Mizanpaj-Ofset Hazırlık
Şerikan Kara

Baskı
Desen Ofset A.Ş.
Birlik Mah. 7. Cad. 67. sk. No: 2
Çankaya / ANKARA
Tel : (312) 496 43 43

© Siyasal Yayınevi
Tüm Hakları Saklıdır.
Ağustos 2008, Ankara

ISBN :978-975-6325-92-6

e-posta: info@syasalkitap.com

Dağıtım

Siyasal Basın Yayın Dağıtım
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1
Kızılay-ANKARA
Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx
Faks: 0 (312) 419 16 11
Yerebatan Caddesi Salkım Söğüt Sok.
Keskinler İş Merkezi No: 8/505
Sultanahmet-Eminönü-İSTANBUL
Tel: 0 (212) 528 86 00
Faks: 0 (212) 528 86 00
http://www.siyasalkitap.com

Anlayışından ve desteğinden güç aldığım sevgili eşim Nilgün'e, bu kitabı yazmalısın, yazmalısın, yaz... ısrarları karşısında duramadığım, aziz dostum Yrd. Doç.Dr. Cengiz DÖNMEZ'e içten teşekkürler.
Yrd. Doç.Dr. Kürşat GÖKKAYA

Bu eserin hazırlanma sürecinde desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili eşim Emine'ye, yardımları için Dr. Barış Kaya' ya teşekkürü bir borç bilirim.
Cemil Cahit YEŞİLBURSA

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I
ÖNSÖZ V
GİRİŞ 1
TARİHE VE ÇAĞLARA DAİR BİLDİKLERİMİZ 1
BÖLÜM 1 7
İKİ AYRI DÜNYA 9
TARİHSEL ARKA PLAN 9
AKDENİZ'DEN AVRUPA'YA DOĞRU 9
DOĞU'DAN BATI'YA GİDİŞ VE DÖNÜŞ 13
BÖLÜM 2 19
COĞRAFİ KEŞİFLER 21
TARİHSEL ARKA PLAN 21
KEŞİFLER VE ÜLKELER 26
İLK KEŞİFLER 28
COĞRAFİ KEŞİFLERİN SONUÇLARI 40
COĞRAFİ KEŞİFLERDE BAZI ÖNEMLİ TARİHLER VE KİŞİLER 42
BÖLÜM 3 47
RÖNESANS 47
TARİHSEL ARKA PLAN 47
RÖNSANSI ANLAMAK 49
RÖNESANSI İZLEMEK 52
RÖNESANSI DEĞERLENDİRMEK 54
RÖNESANS ADAMLARI 54
BÖLÜM 4 57
REFORM 59
TARİHSEL ARKA PLAN 59
I. PERDE 60
KAVGANIN TARAFLARI 60
SAPKINLIK YA DA HERETİZM 60
YETKİ VE OTORİTE 61
İLK KAVGA 62
II. PERDE 63
KANUNLARA DAİR 63
ORDUYA DAİR 65
YENİ DOĞAN SINIFLARA DAİR 66
GÜNLÜK HAYATA DAİR 66
III. PERDE 69

REFORMUN ÖNCÜLERİ 70
TANRI VE SEZAR 72
REFORMUN YAYILMASI 73
AVRUPA'DA KAN VE GÖZYAŞI DÖNEMİ 74
PEKİ, NELER OLDU? 76
16. YÜZYILDA MİLLETLER – DİNLER 78
BÖLÜM 5 81
BAĞIMSIZ BÖLÜM 83
AYNA VE KİMLİK 84
AYNA AYNA SÖYLE BANA 85
AYNANIN İÇİ 87
BÖLÜM 6 91
AYDINLANMA ÇAĞI 93
TARİHSEL ARKA PLAN 93
FİZİK VE ÖTESİ 94
AYDINLANMA'NIN İÇİ 97
AYDINLANMA VE AVRUPA 101
AYDINLANMA'NIN DIŞI 103
BÖLÜM 7 111
FRANSIZ İHTİLALİ 111
TARİHSEL ARKA PLAN 111
PARADİGMA 111
FEODALİZM VE BURJUVAZİ 112
İHTİLAL ÖNCESİ FRANSA 113
LOUIS'NİN FRANSA'SI 116
İHİTİLALE DOĞRU 116
NE, NEDİR? 118
İHTİLAL 119
ADIM ADIM DEVRİM 122
NAPOLYON DÖNEMİ 125
BİR SLOGAN, BİR ANALİZ 128
ÖZGÜRLÜK, EŞİTLİK, KARDEŞLİK 128
AÇLIK, YOKSULLUK, SEFALET Mİ? YOKSA! 130
SONUÇLAR 131
1789 SONRASI İKİ OLAY VE "İKİ DÜNYA" 132
BÖLÜM 8 135
1815 VİYANA KONGRESİ 137
VİYANA KONGRESİ'NDEN SONRA AVRUPA 140
İHTİLALLER DÖNEMİ 140
1815–1830 YILLARI 140

BÖLÜM 9 147
SANAYİ İNKILÂBI 147
TARİHSEL ARKA PLAN 147
SANAYİNİN GELİŞMİ 149
SANAYİ İNKILÂBININ İÇ YÜZÜ 149
DÜNYANIN KÜÇÜLMESİNDE İLK ADIMLAR 151
İDEOLOJİLER ÇAĞI 156
LİBERALİZM 156
MİLLİYETÇİLİK 157
SOSYALİZM 159
BÖLÜM 10 161
SÖMÜRGECİLİK 163
TARİHSEL ARKA PLAN 163
İNGİLİZ SÖMÜRGECİLİĞİ 165
İNGİLİZLER DOĞU'DA 165
İNGİLİZLER BATI'DA 167
İNGİLİZ İMPARARATORLUĞU'NA DOĞRU 169
19. YÜZYILDA İNGİLİZ SÖMÜRGECİLİĞİ 171
AMERİKA'DAKİ SÖMÜRGELER 171
OKYANUSYA 171
ASYA 172
AFRİKA 172
İNGİLİZ SÖMÜRGECİLİĞİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU 173
İNGİLİZ SÖMÜRGECİLİĞİNİN ÖZELLİKLERİ 177
SÖMÜRGECİLİKTEN EMPERYALİZME 178
BÖLÜM 11 185
YAKINÇAĞ'DA ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER 185
ALMAN BİRLİĞİNİN DOĞUŞU 185
KAYNAYAN KAZAN BALKANLAR 187
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLERDE SAVAŞA GİDEN YOL 192
GÜÇLERİN GÜCÜ 193
YAKINÇAĞ'IN TEORİLERİ-TEORİSYENLERİ 196
JEOSTRATEJİ 198
JEPOLİTİK 199
JEOPOLİTİK DÜŞÜNÜRLERİ 200
BÖLÜM 12 203
DÜNYANIN EN BATISI VE EN DOĞUSU 205
YAKINÇAĞDA AMERİKA 205
AMERİKA'NIN KADERİ 207
AMERİKAN EKONOMİSİNİN GELİŞMESİ 209

SAVAŞ VE KORUMACILIK....210
YAKINÇAĞDA JAPONYA....214
JAPON MUCİZESİNİN BAŞLANGICI....215
JAPONYA'NIN YÜKSELİŞİ....217
BÖLÜM 13....225
YENİ VE YAKIN ÇAĞLARDA TÜRK DÜNYASI....225
TARİHSEL ARKA PLAN....225
TİMUR İMPARATORLUĞU (1370–1507)....227
BABÜR DEVLETİ (1526–1858)....238
AKKOYUNLU DEVLETİ (1378–1508)....241
ALTIN ORDA DEVLETİ (1236–1502)....243
MEMLÜKLER (1250–1517)....245
SAFEVİLER (1501–1760)....248
KIRIM HANLIĞI (1441–1783)....250
KAZAN HANLIĞI (1437–1552)....252
ASTIRHAN HANLIĞI (1466–1557)....253
KASIM HANLIĞI (1445–1681)....254
SİBİR HANLIĞI (1480–1598)....255
ÖZBEK HANLIĞI (1428–1599)....255
HİVE HANLIĞI (1512–1873)....256
BUHARA HANLIĞI (1599–1868)....257
HOKAND HANLIĞI (1710–1876)....257
AFŞARLAR....257
KAÇARLAR....258
DOĞU TÜRKİSTAN TÜRK DEVLETİ....258
SÖZLÜK....261
BİBLİYOGRAFYA....290
EKLER....295
DİZİN....354

ÖNSÖZ

"1453'den 1914'e kadar meydana gelen önemli siyasi ve sosyal gelişmeler (Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform, Aydınlanma, Fransız İhtilali, Sanayi Devrimi, Sömürgecilik), bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Türk Dünyası'nda ortaya çıkan siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal gelişmeler, aynı dönemde dünyanın bazı bölgelerinde yaşanan önemli gelişmeler (Amerikan Bağımsızlık Savaşı, Japonya'nın yükselişi,) v.b."

konularının ele alındığı ve öğretildiği bir içerik olarak tanımlanan Yeni ve Yakın Çağ Tarihi, Sosyal Bilgiler alanında lisans programında ders olarak okutulmaktadır.

Elinizdeki bu ders kitabında İnsanın;

- Geçmişi ve bugünü anlamasına yardımcı olmak,
- Kendisini bir zaman boyutunun, sürekli bir akışın içinde görmesini sağlamak,
- Olayları neden ve sonuçlarıyla birlikte görüp açıklamaya alıştırmak,
- İnsan soyunun bir üyesi sıfatıyla geçmişe neler borçlu olduğunu ve geleceğe karşı ödevlerini, bilinç ve misyonunu kavratmak,
- Bütün insan etkinliklerine karşı bir duygudaşlık uyandırmak ve böylelikle yetişmesinin ufuklarını da genişletmek,
- Birey-toplum ilişkisini kavramasına, özgür kişiler olmalarını sağlayacak bilgi donanımlarına ulaşılabilirliliğini anlamalarına yardımcı olmak,
- Çevresine, ülkesine, oradan dünyaya bakışını genişletme çabasını oluşturmak amaçları güdülmüştür.

Ders kitabında, karşılaştırmalı tarih açısından, zaman boyutu açısından ve kavramsal açıdan;

- Dünya tarihi eksenli,

- Kopukluklara yer vermeden,
- İsim, yer, tarih ezberlemeye değil, kültür, ekonomi, toplum temelli konulara ve olaylara yer vermeye özen gösterilmiştir.

Bunlara ek olarak, bu ders kitabı yazılırken öğrencilerin, sebep-sonuç ilişkisini kavrayabilme, kıyaslama yapabilme, kronolojik sırayı yakalayabilme, problem-çözüm ilişkisini anlama gibi temel becerileri edinmesi de hedeflenmiştir. Basit bir dil ve yapı ile otorite kabul edilen tarih kitaplarından alıntılarla hazırlanan eserin, merak uyandırıcı, ilgi çekici olmasına özen gösterilmiştir. Bu bağlamda, kitabın çeşitli yerlerinde yer alan "BİLGİ VE MERAK" kutucuklarını dikkatle okumanızı tavsiye ederiz. Burada konu ile ilgili ve bağlantılı bilgilerin bazen konunun ortasında (içinde) bazende sonunda olduğunu göreceksiniz. Böyle yapmamızın nedeni, konunun bütünlüğünü bölmek değil, yapısalcı, sorgulayıcı yaklaşımlarla, beyin fırtınası yaratarak konunun daha iyi anlaşılabilmesini sağlamaktır. Aynı şekilde, doyurucu bilgi, tanım ve tanımlamalarla yazılan dipnotları da ilgiyle takip etmenizi öneriyoruz.

Bu açıdan, olaylar arasında zaman ve mekân ilişkisini, yer ve toplum bağlantısını kurabilmenin en doğru yolunun "Tarihsel Arka Plan" çerçevesinde kurgulanabileceğini gördük. Başka bir ifadeyle, her şeyin bir öncesi, bir nedeni, bir oluşma anı bulunmasından hareketle, olaylar ve çağlar arasındaki bağlantıyı vurgulamaya gayret gösterdik.

Kitabın EKLER bölümünü konularla bağlantılı olacak şekilde haritalarla, görsel materyallerle ve size yararlı olduğunu düşündüğümüz zengin bir içerikle oluşturmaya çalıştık. Burada dikkatinizi çekeceğimiz konu, her bölümle ilgili renkli harita ve resimlerin okuduğunuz bölümlerle birlikte ele alınıp değerlerlendirilmesi gerektiğidir.

Elinizdeki bu eserin Siyasal Bilgiler ekolüne sahip olmadığını hemen göreceksiniz. Eğer öyle olsaydı, yayın evlerinin raflarını süsleyen Siyasi Tarih ders kitaplarından bir farkı olmazdı. Bu farkı yaratabilmek için devletlerin politikalarını ve devletlerarası ilişkileri ele alıp inceleyen "Siyasi Tarih" yerine, Sosyal Bilgiler ekolünün bakış açısını ele alıp sürdürmeyi doğru bulduk.

Bu kitabın, Tarihi sevenlere, ilgi duyanlara, uğraşanlara ve öğrencilerimize yararlı olmasını dileriz.

Ankara, 2008

GİRİŞ

Tarihçinin görevi geçmişi sevmek ya da kendisini geçmişten kurtarmak değil, bugünü anlamanın anahtarı olarak onun üstünde çalışmak ve anlamaktır.

Edward Hallett Carr

TARİHE VE ÇAĞLARA DAİR BİLDİKLERİMİZ

Tarih kelimesinin "tarih"ini araştırdığımız zaman eski Yunana kadar gitmek gerekir. Tarih, Batı dillerindeki tüm karşılığını Grekçe Istoria, Istorein sözcüğünden alır. Yunanca "bildirme", "haber alma yoluyla bilgi edinme" anlamları yüklenen tarih kavramı, giderek daha geniş içerik kazanarak, fizik, coğrafya, astronomi, bitki ve hayvan bilgisi ve hatta doğa bilgisi olarak da kullanılmıştır[1]. Terim, daha sonraları insanların ve insan topluluklarının başından geçenleri kaydetme yoluyla edinilen bilgi anlamında, ilk kez Heredot[2] tarafından kullanılmak suretiyle, yeni bir boyut kazanmıştır. Eski Yunanda "yasal bir anlaşmazlıkta kanıtların incelenmesi"ne ilişkin olarak kullanılan Historia sözcüğü ile yetenekli, akıllı bir kimsenin önüne getirilen bir davada ileri sürülen olguları araştırarak, hangilerinin doğru olduğuna karar vermesi şeklinde ortaya konması ile tarih kavramının içine araştırma ve karar verme eylemleri de katılır.

---

[1] Doğan Özlem; **Tarih Felsefesi**, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1994, s. 17.

[2] Mete Tunçay; "İlk ve Orta Öğretimde Tarih", **Türkiye'de Tarih Eğitimi**, Felsefe Kurumu Seminerleri Ankara 1975, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977, s. 285.

M.Ö. 3000'lerde Sümerler, yaşadıkları dönemde yaptıklarını (ticari kayıtları) yazılı işaretlerle tabletlere kazıdıkları zaman[3] - ne yazıyı icat ettiklerinin ne de tarihi başlattıklarının farkında olarak- tarih kavramının da ipucunu vermiş oluyorlardı.

Geçmişte olup biten olaylar, araştırma, belgeleme ve karar verme süzgecinden geçince karşımıza tanımlanması kolaylaşan bir tarih kavramı çıkacaktır: Geçmişteki olayların belgelere dayanarak, sebep-sonuç ilişkisi içinde, kronolojik olarak incelenmesine TARİH denir.

Her bilginin" ya da olgunun" kendi tarihi vardır ve her bilgi kendi tarihi ile tarihin içinde yer alır. Buradan hareketle, birey doğduğu anda kendisinden önceki yaşama bağlanarak tarihin içine yerleşir. Kişi kendinden öncekini de özümler ve içselleştirir, böylece tarihin bir parçası olur. Bu onu aynı zamanda ait olduğu tarihin mirasçısı durumuna sokar. Hepimizin, yaşayan insanların, yaşamış olanların ve de yaşayacak olanların "ben"leri, bireysellikleri ve zaman içindeki duruşu, ilerleyişi tarihi oluşturur.

Doğal olarak tarih insana ve onun bilincine açıktır. Bilinçle gerçekleştirilmiş etkinlikler tarihi meydana getirir. İnsanların kendi toplumsal kimliklerini ve geleceğe dair beklentilerini oluşturdukları ortak bir hafıza ortaya çıkar. Tarihçilerin kollektif bellek olarak adlandırdıkları bu oluşum, aynı zamanda bireylerden oluşan ve yine bireylere ait olan ortak bir bilinç ögesini varlığında taşır. Tarih bilinci dediğimiz şey, aslında bireylerin oluşturdukları toplumun ve toplumu oluşturan bireylerin tarihi birlikte algılama sürecidir. Bu bilinç(lenme) süreci, nesilden nesile çoğalarak, eklemlenerek ve rafine hale (süzülmüş) getirilerek gelişir. Buna örnek olarak, (bizim tarihimizle de ilişkili olan) kısaca ANZAC (Avustralya ve Yeni Zelanda Ordu Birliği) adı ile bilinen ve 1915'te Çanakkale'de çarpışan askerlerin, uzun yıllardır sayıları giderek artan! bir şekilde yakınlarının topraklarımızı ziyaret etmeleri gösterilebilir. "Anzac"ların

---

[3] Gordon Childe; **Tarihte Neler Oldu**, (Çev: Mete Tunçay-Alaeddin Şenel), Alan Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul, 1993, s. 69.
Bilgi: Bir kişinin doğumundan ölümüne kadar, kendisinin sorunlarını çözmeye, çevresini olumlu yönde düzenlemeye, anlamaya ve kullanmaya yönelik, kullanıldığında her nerede olursa olsun aynı sonucu veren, her nerede yaşanırsa yaşansın kullanıldığında yarar ve bazı hallerde üstünlük sağlayan, her insanın ortak olarak paylaşabileceği şeylerdir.

" Olgu: Somut olan küçük bilgi parçası ya da bir konu hakkındaki temel veri demektir.

torunları olarak bilinen bu insanlar, aslında hem tarihlerinin oluşmasına katkıda bulunmakta, hem de tarih bilinçlerinin ayakta durmasını sağlamaktadırlar. Bu bilincin kaybedilmesi ya da eksik bırakılması toplumların ortak hafızalarında derin yaralar açmakta, travmaya yol açabilmektedir. Buna örnek olarak da, Avrupa'ya çalışmaya giden Türk vatandaşlarını gösterebiliriz. Yakın dönemde yurtdışına giden insanlarımız, ekonomik durumlarını düzeltince ilk iş olarak gösterişli bir otomobil alarak ülkelerine dönerlerdi. 70'li yıllarda Türkler tarafından en çok satın alınan otomobil markasının "Granada" olduğu bilinmektedir. Granada, Müslüman Endülüslerin İspanya'daki son kalesi (şehir) idi. 15. yüzyılın sonlarına doğru bütün Müslümanların İspanya'dan – dolayısıyla Avrupa'dan- çıkarılması, Hıristiyan dünyanın en önemli olayları arasına girmiştir. Granada ismiyle övünen bir Batı teknolojisi ve o teknolojiyi ülkesinde lüks ve gösteriş aracı olarak kullanan bir zihniyet, kollektif hafızanın ne kadar uzağında kalındığını gösteren bir bilinç kaybıdır. Bu kayıp daha sonra hızlı bir şekilde tarihten kopuşa dönüşecek ve karşımıza kayıp nesiller olarak bildiğimiz vatandaşlar topluluğu ortaya çıkacaktır.

Tarih bilincini, yakın çevremize bakarak da nasıl hızla erozyona uğrattığımızı (yok ettiğimizi) pek çok örnekle anlatmak mümkündür. Kısaca söylemek gerekirse, modern tarih bilinci, bütün önceki dönemler (çağlar) ile kendi içinde yaşadığımız dönem (çağ) arasında bir uçurum meydana getiren ortam ve zihniyet farklılıklarını kavramak ve kendi dünyamızın kendine özgü karakterinin, geçmişteki ortam ve zihniyetten bugüne nasıl geçildiğine bağlı olduğunu anlamaktan geçer.

Tarihi toplumlar için önemli hale getiren ve toplumların ortak hafızasını oluşturan olaylar ve gelişmeler, bir süreç içinde oluşur, gelişir ve akıp giderler. Bilinç ve süreci iç içe geçiren ve "tarih" olmasını sağlayan durum ise bir kavramla çerçevelenmiştir. Biz buna "çağ" diyoruz. Latince "Saeculum" sözcüğü çağ anlamında kullanılmıştır[4]. Tarihte bir kişinin, bir olayın damgasını taşıyan veya belirgin bir olgu, düşünce ve görüşlerin egemen olduğu uzunca bir zaman bölümüne çağ denir[5].

19. yüzyıl tarihçileri insanlığın geçmişini tarih öncesi ve tarih devirleri olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra, tarih devirlerini de eski (ilk), orta, yeni ve yakın çağ olmak üzere dörde bölmüşlerdir. Batılı tarihçilerin

---

[4] Niyazi Berkes; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 16.

[5] Çoşkun Üçok; **Siyasal Tarih (1789–1960)**, 3. Baskı, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980, s. XXI.

yaptığı bu sınıflamanın bilimsel değeri olduğu ya da bilimsel bir esasa dayandığı ortadadır. Burada vurgulanması gereken asıl nokta şudur: Bilimsel değeri ne olursa olsun bu sınıflandırma sonuç olarak görecelidir (izafidir, sanaldır). Tarihin sürekliliği göz önüne alındığında gelecek yeni tarihçiler de, yaşadığımız ya da yaşanacak yüzyılları yeni sınıflamalara tâbi tutabileceklerdir. Örneğin, 20.yüzyılı Savaşlar Çağı ya da Elektronik Çağ gibi isimlerle adlandırabileceklerdir.

Burada bilmemiz gereken önemli nokta, bu ayrımın sadece Batı Avrupa'nın tarihine uyduğu, yani Batı'lı olduğudur. Çağlar konusundaki sınıflama dünyanın diğer bölgelerindeki toplumlar için fazla geçerlilik taşımaz. Örneğin Doğu dünyası Yeniçağ'a İstanbul'un fethi ile değil, 19. yüzyılda yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmelere uyum sağlayarak girmiştir. Uzak Doğu'da ise Ortaçağ'ın yaşandığı dahi tartışılmaktadır. Bu bölge, İlkçağdan doğruca çağımıza geçmiş, sanki tarihin uzun bir sürecinde dışlanmış ya da yok sayılmıştır. Aynı şekilde Batı merkezli dünya tarihini bölümleme çabasının yanlışlığını farklı bir örnekle de göstermek mümkündür. Örneğin, X. ve XI. yüzyıllarda yaşamış Türk toplulukları ile XV. ve XVI. yüzyılda yaşamış İtalyan toplumlarını *siyasi yapılanma* itibariyle çağdaş saymak bile doğru bir yaklaşım olacaktır. Başka bir deyişle, XI. yüzyıl Türk toplumunun, XVI. yüzyıl İtalyan toplumundan bazı açılardan ileride olduğu görülür[6]. Bu, dünyanın pek çok toplumu ve ülkesi için geçerli bir durumdur. Burada unutulmaması gereken şey, "çağ" sınıflamasının tamamen izafi (sanal) olduğu ve dünya tarihinin bir bölümünü kapsadığı gerçeğidir.

Üzerinde ısrarla durulması gereken bir başka nokta ise "çağ"ların içi doldurulurken kalıplaşmış bilgilerin doğruluğundan duyulan kuşku olmalıdır. Yine bir örnekle konuyu açıklamak gerekirse, Ortaçağ (açılıp-kapanan bir dönemden ziyade), Rönesans düşünürlerinin kendi dönemleriyle, antikite (eski Yunan) arasında bir ara dönem olduğu varsayımına dayanır. Yani Ortaçağ'ı, tüm dünya tarihi için geçerli saymak bazı yanılgılara yol açabilir. Baktığımız zaman, öncelikle antik uygarlık (Yunan-Roma) tamamen Batı'ya özgüdür. Rönesans da çok özgün bir Batı olayıdır. Bu iki dönemi birbirine bağlayan Ortaçağ da tipik Batı özellikleri ağır basan bir dönemdir. Eğer Doğu'nun da bir Ortaçağ'ı varsa, bu Batı'nınkinden hem zaman hem de nitelik olarak çok farklı olsa gerekir. Yi-

---

[6] Aydın Kezer; **Türk ve Batı Kültüründe Siyaset Kavramı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 17.

ne bu konuda bugüne kadar bilindiği şekliyle diğer bir yanılgı noktası da, Ortaçağ'ın "karanlık" olduğu düşüncesidir[7].

Sonuç olarak, tarihe ve çağa dair bildiklerimizi noktalamadan, Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretiminde önemli bir unsur olan ders kitaplarımızdaki –belki en ciddi- pedagojik yanlışlığı yani kronolojik tarih öğretimini de birkaç kelimeyle eleştirmek gerekecektir. Bu anlayış başlı başına bir belletme-ezberletme çabası hatta dayatmasıdır. Örneğin, ilköğretim öğrencilerinden zaman şeridi üzerinde uzun bir geçmişi algılamaları, üstelik İlkçağ, Ortaçağ, Yeniçağ'ı başlama ve bitişleri ile kavramaları istenir. Böylece, çocukların zamandaki süreklilik olgusundan uzaklaşmaları ve kesintilerle oluşmuş bir tarih öğretimi ile karşılaşmaları tehlikesi ortaya çıkar. Çağların başlaması ve bitişinin birer süreç değil, bir anlık veya olaylarla geliştiği bilgisine sebebiyet verilir. Bu konuda en bilinen örnek, (bugüne kadar bilinen ve öğretilen şekliyle) Fatih'in İstanbul'u aldığı 29 Mayıs 1453 Salı günü, Ortaçağ'ın kapandığını sanmak yanlışına uzun yıllar düşülmüş ve hala düşülmektedir[8]. Ancak burada anahtar kelime, çağ açıp kapamak olmaktadır ki, *bu da bizi eğer bir olay ya da gelişme, tarihin akışını değiştiriyorsa ve dünya tarihini etkilemişse...* diye ifade edilen hareket noktasına götürmektedir. Yeni ve Yakın Çağlar tarihine bakarken, bu mihenk taşını da gözden uzak tutmamak gerekir. Kısaca, dünyanın gidişatını etkileyen, insanlığa yön veren, toplumları derinden etkileyen olaylar çağının içinde olsun ya da çağını dışardan etkilesin ele alacağımız başlıca konular arasındadır.

---

[7] Mehmet Ali Kılıçbay; **Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti**, 2. Baskı, İmge Yayınları, Ankara, 2001, s. 26.

[8] Salih Özbaran; **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s. 149.

BU KİTAPLARI OKUDUNUZ MU?

John Tosh; **Tarihin Peşinde.**

Gordon Childe; **Tarihte Neler Oldu?**

Doğan Özlem; **Tarih Felsefesi.**

Keith Jenkins; **Tarihi Yeniden Düşünmek.**

Geoffrey Blainey; **Dünyanın Kısa Tarihi.**

Bu bölümle ilgili harita, resim ve bilgileri gözden geçiriniz.

BÖLÜM I

BÖLÜM 1

İKİ AYRI DÜNYA

TARİHSEL ARKA PLAN

Doğu ve Batı dünyasının efsanevi hikâyelerini bir şiirinde dile getiren Rudyard Kipling; "East is East and West is West, and never the twain shall meet" (Doğu Doğudur, Batı'da Batı ve bu ikisi asla birleşmeyecektir) der, ancak yine de Kipling, aynı şiirin devamında "dünyanın iki ucundan iki kuvvetli adam bir araya gelse, bu ayrılık ortadan kalkar" diye de düşünmeden edememiştir[9].

Bu bölümde kısaca, hiç bir zaman bir araya gelemeyeceği düşünülen bu "iki ayrı dünya"nın, Yeni ve Yakın Çağlar öncesi geçirdiği değişim ve evrim ele alınacaktır.

AKDENİZ'DEN AVRUPA'YA DOĞRU

Hz. Muhammed'in M.S. 632 yılında vefatını izleyen yıllarda O'nun izinden yürüyen Müslümanlar, Arabistan Yarımadası'ndan dışarıya doğru açılmaya başladılar. Ortadoğu'yu aralarında paylaşmış iki büyük güç olan Pers ve Bizans İmparatorluklarının topraklarına doğru ilerleyerek, onların ellerinde bulunan önemli ve verimli geniş toprakları ele geçirdiler. Pers İmparatorluğu'nun tamamına yakın bir bölümü (İran toprakları) Müslüman Araplar tarafından fethedilirken, Bizans egemenliği altında bulunan ve daha sonraları İspanya'nın ve Akdeniz adalarının

---

[9] **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl: 1, Sayı:1, Ocak 1997, s. 5.

fethi yolunda bir sıçrama tahtası olarak kullanılacak olan Mısır*, Filistin ve Afrika'nın kuzeyindeki** diğer bölgeler de İslam topraklarına katıldı. Müslüman ordular batıda fethettikleri ve topraklarına kattıkları İspanya yoluyla Pirene sıradağlarından geçerek, baştanbaşa bütün Batı Avrupa'yı kuşatma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmışlardır. Batı'yı önemli ölçüde tehdit eden bu ilerleme öyle ileri boyutlara vardı ki, İslam orduları bir süre Sicilya'yı ve İtalya'nın bazı bölgelerini bile ele geçirdiler.

Klasik Batı tarihinde Müslümanların ilerlemesini durduran, Batı Avrupa'yla orada yaygın olan Hıristiyanlığın korunmasını ve zarar görmemesini sağlayan PUVATYA (Poitiers) Savaşı (732) olmuştur. Bu savaşta Şarl Martel komutasındaki Franklar, İslam ordularını yenilgiye uğratırken, tarih sahnesine AVRUPA adının ilk olarak ortaya çıktığı yer, bu savaş olmuştur.

BİLGİ VE MERAK 1

MİTOLOJİDE AVRUPA

Yunan mitolojisine göre, Fenike kralı Agenor'un güzel kızı Europa, tanrılar tanrısı Zeus'u kendisine âşık etmiştir. Zeus, gösterişli bir boğa kılığında Europa'nın arkadaşlarıyla çiçek topladığı deniz kenarına gelir. Europa, boğanın cazibesine dayanamaz ve sırtına biner. Zeus (boğa kılığında) yıldırım hızıyla kızı aldığı gibi, denizleri yararak Girit'e kaçırır. Europa'yı aramak için seferber olan erkek kardeşleri dört bir yana dağılırlar. Ancak kardeşlerini (Europa'yı) hiçbir yerde bulamazlar. Ne var ki, aramaları sırasında birçok kent kurmuşlardır. Efsane aslında, kendisi için kentler kurulan Avrupa'yı anlatmaktadır[10].

---

* Mısır: Araplar ele geçirdikleri ülkelerin her birinde çölün hemen kıyısında ana askeri üsleriyle idari merkezlerini kurmuşlardır. Şam gibi yerini beğendikleri bir kent varsa orasını hemen başkentleri yapıyorlardı. Ancak fetihler arttıkça yeni merkezler kurmak zorunda kalmışlardır. Bu garnizon kentlere (Örneğin; Kufe-Basra-Kum-Kayrevan gibi) Arapça "mısr" denilir. Çoğulu "amsar"dır ve sözcük (eskiden kullanıldığı şekliyle) sınır anlamına gelmektedir.

** Afrika'nın kuzeyinde bulunan (Fas, Tunus, Cezayir gibi) ülkelere genel olarak Magrip ülkeleri denilir.

[10] Azra Erhat; **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s.109.

Bu savaşın Avrupa için önemini tarihçiler değişik yorumlarla dile getirmişlerdir. Avrupa Tarihi kitabının yazarı Norman Davies, Edward Gibbon'un "Decline and Fall of The Roman Empire" (Roma İmparatorluğunun Gerilemesi ve Çöküşü) adlı eserinin önemli bir bölümünde, Batı'nın bu savaştan elde ettiği kazanımları ve savaşın sonuçlarını ayrıntılarıyla ele aldığını belirterek[11], Puvatya Savaşı'nın en önemli tarafının *"eğer Müslüman orduları durdurulmasaydı, şimdi Oxford Üniversitesi'nin fakültelerinde ve kürsülerinde Kur'an tefsirleri ve İslam bilimleri okutulacaktı"* vurgusuna yer vermektedir.

Bu savaşta, yardım gelmesi için damarlarını çatlatırcasına borusunu üfleyen şövalyenin imdadına yetişen Franklar ya da Avrupa Hıristiyanlığı olacaktır. Artık yeni bir dünya"nın temeli atılmıştır. 8.yüzyıl, eski Yunan ya da Roma uygarlıklarından daha farklı, daha değişik ve coğrafyası daha belirgin bir varlığın doğumuna tanık olacaktır, o da Avrupa'dır[12].

Dünya yuvarlak olduğuna göre (halkın diliyle), doğusu ve batısı neye göre belirlenmektedir? Bu şekilde yön belirleyen terimler, ancak sabit bir noktadan hareketle ortaya çıkabilir. O zaman, ilk kez hangi sabit nokta tespit edilerek dünyanın siyasi, kültürel, uygarlık alanları yönlerle açıklanmaya çalışılmıştır? sorusuyla karşılaşırız. Bugün tüm dünyada, belirgin bölgeleri ifade eden Doğu ve Batı ayrımı, ilk kez Roma İmparatorluğu döneminde ve Akdeniz esas alınarak yapılmıştır[13].

İmparatorluğun bütün Akdeniz havzasına askeri olarak egemen olması, kültürel bir hâkimiyet alanı doğurmamış, ayrım çizgisi yaklaşık bugünkü Balkanlardan geçen bir hattın doğusu, daha çok Helen (Yunan), batısı da daha çok Latin kültürünün çizgilerinin ağırlıklı olduğu bölgeler halinde gelişmişlerdir.

İşte ünlü Doğu-Batı ayrımının kaynağı budur. Başka bir ifadeyle Doğu; Mezopotamya, Mısır, Helen kültürlerinin coğrafyasında gelişen uygarlık alanı olurken, Batı ise bu dizili uygarlığa sonradan eklemlenen, ama ona benzemekte çok geciktiği için kendine has özellikler oluşturan

---

[11] Norman Davies; **Avrupa Tarihi**, İmge Yayınları, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara, 2006, s. 284.

[12] Bundan sonra, Avrupa terimi (yeri geldiğinde); "Avrupa Uygarlığı", "Batı Uygarlığı", "Batı Avrupa Uygarlığı", "Avrupa Tarihi", "Hıristiyan Dünya", "Hıristiyanlık" terimleriyle eş değer anlamlı olarak kullanılacaktır.

[13] Kılıçbay, a.g.e.; s. 45.

bir alandır. Roma bu iki alan arasındaki derin farklılıkları yaşadıktan sonra ülkeyi Batı parçası (pars Occidentalis) ve doğu parçası (pars Orientalis) olarak ikiye bölmek zorunda kalmıştır. Kavimler göçü sırasında Batı parçasının çöküp, Doğu parçasının ayakta kalması bile farklılığı tek başına vurgulamaya yeterlidir. Gerçekte asıl farklılaşma feodal dönemde meydana gelmiş, Batı tamamen ayrı bir uygarlık alanı olarak ortaya çıkarken, Doğu kendi "mistik ve egzotik"[14] yapılanmasını sürdürmeye devam etmiştir.

Batı'nın ortaya çıkmasında tarihsel çerçeveyi çizerken, üstünde bilhassa durulması gereken oluşumu gözden kaçırmamak gerektiğini altını çizerek belirtmekte yarar vardır. Batı uygarlığı Doğu'dan koptuktan sonra kendi kültür küresini yaratmaya başlamıştır. Yani Batı, antik Yunan'dan koptuğu oranda ayrı bir uygarlık alanı olarak var olmuştur. Diğer bir ifadeyle, Doğu ve Batı farklılığının tarihi, Eski Yunan'a (Antikite) ait olmayı sürdüren bir dünya (Doğu) ile buradan kopan kendine özgü bir yapılanma oluşturabilen ayrı bir dünya (Batı) arasındaki çekişme – zıtlaşma, hâkimiyet-hegemonyanın tarihidir. Bu şifre bize, Yeni ve Yakın Çağlar'ı anlamamızı kolaylaştıracak ipuçları içermektedir.

Avrupa, sonuç itibariyle Doğu'dan kaynaklanan ve onun tıkanma noktalarını açarak, düzelterek kendini geliştiren bir uygarlık alanının adıdır. "M.S. 732" yılının bir uygarlık alanı doğuracağı kuşkusuz önceden bilinemezdi, ancak iki ayrı dünyanın temellerini attığı ya da atacağının habercisi olduğu hemfikir olunan bir gerçektir. Artık Batı, Avrupa olarak sahnedeki yerini alacak ve Akdeniz'den koparak bugünün coğrafi terimleriyle, kalbinin attığı yere doğru doğuşunu bildirecektir: Belçika-Doğu Fransa-Ren Almanyası*. İlk Avrupa burasıdır. Bu çekirdekten genişleyerek kendini oluşturacaktır.

Avrupa kavramının ve uygarlık küresinin çekirdeği olan bölge, fetihler ve yayılmalarla İspanya sınırına, İtalya'ya ve Almanya içlerine kadar uzanmıştır. İngiltere, İskandinav ülkeleri, Slav ülkeleri ve Balkanlar uzun yıllar içinde bu küreyi tamamlayan parçalar olarak tarih sahnesindeki yerini alacaklardır.

---

[14] Mistik: Gizemsel, gizemci. Egzotik: Yabancıl, yerli olmayan

* Bugün Avrupa Birliği olarak bildiğimiz teşkilatın, merkezi başta olmak üzere tüm organlarının Belçika'da bulunması, acaba bir tesadüf müdür, yoksa tarihsel bilinç midir?

DOĞU'DAN BATI'YA GİDİŞ VE DÖNÜŞ

"Rum" kelimesi Roma'dan esinlenerek Hıristiyan egemenliği altındaki topraklar ve burada yaşayan insanlar için Müslümanlar tarafından kullanılıyordu. Yaygın olarak kullanılan terim ise, "Frenc" idi. Arapçaya uyarlanışıyla "Frenk" kelimesi ortaya çıkmış oldu. Bu kelimeler önceleri Şarlman İmparatorluğu için kullanılırken, daha sonraki dönemlerde bütün Avrupalılar için kullanılan bir isim haline gelerek daha geniş bir anlam yüklenmiştir. Doğal olarak, Frenklerin yaşadıkları topraklar da "Frenciye" ya da dilimizdeki bilinen şekliyle "Frengistan" adıyla tanınmaktadır.

Müslüman Arapların Doğu'dan Batı'ya doğru ilerledikleri son nokta Frengistan'ın en uç bölgeleri olarak bilinir. Bazı tarihçiler M.S. 759 yılına kadar Arapların elinde bulunan Narbonne şehrinin Müslümanların Frenk topraklarında fethetmiş oldukları en son yerleşim bölgesi olduğu görüşünde birleşirler[15].

Müslümanların ulaşmış oldukları en son noktalardan geriye doğru çekilmeleri Hıristiyanların yeni fetihleri sonucunda meydana gelmiştir. Bu da şunu göstermektedir ki, Ortaçağ'ın küresel özelliği Müslüman-Hıristiyan olarak bilinen iki yeni dünya yaratmasıdır. Sonraki yüzyılların hikâyesi de, bu iki dünyanın çeşitli başrol oyuncuları ya da figüranları ile birlikte dünya sahnesine çıktıkları oyunlarla, tarih alanındaki yerlerini almalarıyla nesilden nesile anlatılacaktır.

1096 yılından itibaren başlayan ve Hıristiyan tarihinde Haçlı Savaşları' olarak adlandırılan bir dizi savaşlar sonucunda, Batı Avrupa'dan yola çıkmış olan Haçlı orduları Suriye Sahillerini ve Filistin'i ele geçirerek bir süre hâkimiyetleri altına almışlardır.

Sayıları oldukça fazla Hıristiyan topluluklardan oluşan Haçlı kalabalıklar, İslam topraklarına saldırıp Müslümanların canına kastedip, mallarını yağmalarken, Müslümanlara kendi dinlerinin gerektirdiği inançları açısından inançsız insanlar olarak bakıyor ve onları kendi dininin bakışıyla dinsiz olarak nitelendiriyorlardı.

---

[15] Bernard Lewis; **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi**, (Çev: Nimet Yıldırım), Birey Yayıncılık, Erzurum, 1997, s. 17.
Crusades terimi Haçlı Savaşları, Crusader kelimesi de Haçlı(lar) için kullanılan bir terimdir. İslamiyet'teki "Cihad" kelimesinin karşılığıdır.

BİLGİ VE MERAK 2

CİHAD

Arapçada güç ve gayret sarf etmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak manasındaki cehd kökünden türeyen cihad, İslami literatürde "dini emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya alışmak, İslam'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek" şeklindeki genel ve kapsamlı anlamı yanında, fıkıh terimi olarak daha çok Müslüman olmayanlarla savaşmak için kullanılmıştır[16].

Kutsal kilisenin; I- Hıristiyan din ve devleti için çarpışanların günahlarının bağışlanacağını ve bu uğurda ölenlerin ebedi yaşama (cennete) kavuşacaklarını açıklaması da Haçlı Seferleri'nin temel dayanağını oluşturmuştur. Bu kargaşa dolu dönem yaklaşık üç yüzyıl devam etti. Bu süre içinde pek çok Haçlı Seferi'nin yapıldığını biliyoruz. Burada bu seferlerin ayrıntılarına konumuz dışında kaldığı için yer verilmeyecektir. Bu konuda önemli olan "iki dünyanın bir birini tanıması ve sonraki yüzyıllara taşıyacakları ticaretin, bilginin ve birikimin yaşadığımız dünyayı nasıl biçimlendirmiş olduğudur.

BİLGİ VE MERAK 3

BÜTÜN YOLLAR ROMA'YA ÇIKAR

TİCARET-YOL-DEVLET

Avrupa ile İslam dünyası arasında sosyal ve kültürel ilişkiler Haçlı seferlerinin çok öncesinde başlamış ve Haçlılardan sonra da gelişerek devam etmiştir. Roma'nın Hıristiyanlaşması kurumsal olarak "Papa"lık makamının doğuşunu ve din-devleti olgusunu başlatmıştır. Ele alacağımız, bu iki ayrı dünyanın tarihselliğinde başlangıç noktasındaki münasebetler olacaktır. Özetle, Hıristiyan Roma ve Müslüman âlemin karşılıklı etkileşim noktası olarak Aziz Petrus'tan sonra oluşan gelişmelere değinilecektir. Şunu da belirtmek gerekir ki, "iki dünyanın" bu dönemden önce de karşılıklı ilişkileri hem vardır, hem de Akdeniz Havzası kavramına temel teşkil etmiştir.

Roma kendisinden önceki Yakındoğu, Kuzey Afrika ve Ege

[16] **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:VII, İstanbul, 1993, s. 527.

uygarlıklarının süzülmüş kültürünü içselleştirmiş bir uygarlıktır. Roma'nın doğu sınırlarına verdiği önem sadece kültür alışverişi ile sınırlı kalmamıştır. Asya ile olan hayati ticareti yalnızca imparatorluğun merkezi için değil, aynı zamanda merkeze tâbi tüm kavimleri için de büyük önem taşıyordu. Zira ticaretin ana maddesini baharat, tuz ve don yağı teşkil ediyordu. Tarım yapmaya elverişli olamayan topraklarda yaşayan kavimlerin (milletlerin) kışlık gıdalarını, av hayvanlarının yanı sıra yazdan sakladıkları etlerin oluşturması vazgeçilmez bir kaynaktı. Etlerin saklanabilmesi ise ancak Asya'dan getirilen baharat, don yağı ve tuzla mümkündü. Bu aşamada ise ticaret yolları ve bu yolların geçtiği topraklar büyük önem kazanıyordu.

Bu yollar saydığımız ürünler dışında da farklı işlevler üstlenmiştir. Doğu'nun; Akdeniz'den ve kendi doğusundan alıp değiştirerek uyarladıkları ve kendi yarattıkları ile Avrupa'ya katkısı çok daha büyük olmuştur. Avrupa'da unutulmuş ama Müslümanlar tarafından korunmuş ve geliştirilmiş Yunan bilim ve felsefesi, Hint rakamları, Çin kağıdı, portakal, limon, pamuk, şeker ve diğer birçok bitki ve bunların yetiştirme yöntemleri, Batı'nın kâr hanesine yazılan pek çok şeyden sadece bir kaçıdır.

Akdeniz'deki denizci ve tüccar milletlerden Fenikeliler ve Kartacalılar ve onların kurmuş oldukları ticaret kentleri (Malaga, Cartagena, Palermo v.b.) "bütün yollar Roma'ya çıkar" sözünü haklı kılacak şekilde, Roma ile bütünleşmek ve ticaret yollarının egemenliğini güçlü olana terk etmek durumunda kalmışlardır.

Burada, Fenikelilerin ve onların mirasını devralan Kartacalıların tüccar kavimler oldukları unutulmamalıdır. Yol haritamız, bu milletlerin ticaretle uğraşmalarıdır. Bunun önemi ise bu kavimlerin "askeri güce ve millete dayalı egemen bir devlet" ideali yerine; "tüccar devlet" modeline sahip olduklarını ön plana çıkarır. Bu modele göre, iş ve ticaret kolonilerinden oluşan Kartaca'yı "zengin aileler oligarşisi" yönetiyordu[17]. Seçilmiş Hâkimler- Suffetler- ve şehrin ileri gelenlerinden oluşan bir yönetim kuruluna –hükümete- sahip olan yönetim, kentlerde söz sahibiydi. Kent yönetiminde Suffetler idari, mali,

[17] Oligarşi: Sadece belirli bir zümrenin ya da grubun bir ülkeyi yönetmesiyle ortaya çıkan yönetim biçimidir. Yunancadaki az ve idare kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Genellikle yönetimdekiler askeri, siyasi veya maddi olarak ülkenin önde gelen gruplarından birisidir. Tarihteki en bilinen oligarşik yönetim Sparta'da görülmüştür.

askeri ve adli yetkilerle donatılmışlardı. Bu şekliyle idare "bireye dayalı -individüel-" bir özellik gösteriyordu. Bu sistem, günümüzde tesis edilmeye çalışan "çağdaş liberalizm"in ilk defa ortaya çıkması ya da ilk tarihsel dayanağı sayılmalıdır.

Kartaca karşısında Roma uygarlığı ise "milletler ve bürokratik" devlet modeliyle merkeziyetçi ve askeri bir devlet modeli biçiminde "kutsal devlet" yapısının kökenlerini oluşturmaktaydı. Merkeziyetçi, askeri ve kutsal devlet şekli, sonraki yüzyıllarca damgasını vuracak tohumları atmış oluyordu.

Toparlamak gerekirse Doğu, ilerlemesinin sona erdiği yerde tutunma ve geri dönme yolculuğuna başlamıştır. Artık karşısında daha homojen ve hafife alınmayacak bir düşman vardır. Kendi alanına (Kuzey), kendi dinine (Katolik), kendi imparatorluğuna (Frank) sahip olan ve kendini tanımlamış bir güç olarak Avrupa. Diğer dünyanın yani Doğu-Müslüman dünyanın rakibi olarak, kendi kıtasının dışına taşacak, özgüvene ulaştığını Haçlı Savaşları ile gösterecektir. II-Kutsal toprakların Müslümanlardan kurtarılması şeklindeki (görünürdeki) bir sebeple seferlerine başladığında, III- Doğu'nun zenginliklerini ve kültürünü Avrupa'ya taşıyarak, IV- ticaret yollarının yeniden işlerlik kazanmasını sağlayacak ve V- feodal soyluların varlıklarını koruyabilmelerini ve dönüşlerinde doğulu yaşam tarzını şatolarına taşımak suretiyle, gelecek yüzyıllara temel oluşturacak çok zengin bir birikimi de "Avrupa" patentine çevirmeyi başaracak bir uygarlığın doğum belirtilerini görmekteyiz.

Bu arada, Akdeniz'in öneminden de kısaca bahsetmek gerekir. Akdeniz ticarete konu olan malları taşırken, onlarla birlikte insanları, fikirleri, değerleri, normları, zenginlikleri v.b. hemen her şeyi her iki yönde taşımayı sürdürecektir. Bu süreçte tarih sahnesine yepyeni bir isim çıkacaktır: Osmanlılar. Hem sürecin yarattığı hem de için de yer aldığı ortam, Osmanlıları tarihin bu noktasında karşılayacaktır. Osmanlılar, sadece Doğu-Batı çatışmalarının esas alanlarından birinin üzerinde kurulmakla kalmamış, üstelik sonraki ilerlemeleriyle de Doğu-Batı ticaretinin ve akımlarının ana düğümlerini ellerine geçirmişlerdir. Haçlı Seferleri'nin esas güzergâhını Anadolu'nun oluşturması, bir yandan Bizans'ın zayıflamasına, öte yandan Anadolu'da kurulan merkezi devletlerin her zaman istikrarsız olmalarına yol açarak, Osmanlı'nın kuruluşuna ve genişlemesine uygun bir zemin oluşturmuştur. Bu açıdan, Osmanlı'nın varlığı, Doğu ve Batı çatışmalarının yarattığı kararsız ve bulanık ortamın tasfiyesini sağlamıştır.

BİLGİ VE MERAK 4

BİZANS - BYZANTIUM

Günümüzde, genel olarak Doğu Roma İmparatorluğu'na verilen Bizans adı, modern tarihçilerin kullandığı bir terim olup Konstantinopolis kentinin yerinde daha önce var olan bir yerleşim yerinden (Byzantium) alınmıştır. Bizanslılar kendilerine asla Bizanslı dememişlerdir. Onlar kendilerini Romalı olarak adlandırırlardı. Bir Roma imparatorunun hükümdarlığında yaşarlar ve Roma hukukunun geçerli olduğu kanunlara bağlıydılar. İmparator ve tebaası Hıristiyan'dır. Bizans halkı kendilerini Romalı addetmişlerse de, bunu Latince "romanî" değil, Yunanca "rhomaioi" olarak kullanmışlardır. Bu kelime sonraları bozularak Rum şeklini almıştır[18]. (Daha geniş bilgi için "Reform" bölümüne bakınız).

Avrupa'nın karşısında bulunan Doğu-Müslüman-Arap birleşimi, giderek tek ve ciddi rakibi olan Doğu-Müslüman-Türk yapılanması ile karşı karşıya kalacaktır. Bu rakip o kadar güçlü ve çetin ceviz çıkacaktır ki, Kıta hem içe dönüp kendini restore ve reforme edecek hem de kendi batısının fethine zorunlu bir yolculuk yapacaktır. Avrupa için Osmanlı'nın varlığı bir ölçüde şans ise, daha çok şansızlık olarak tarih akmaya devam edecektir.

"İki dünya"nın birbirlerini tanıdıkları zaman dilimi içinde alıp verilenler, savaşlar, barışlar, fetihler, birikimler, öz değerler, Doğu'yu kendi kabuğuna çekilmeye mecbur bırakırken, Batı'yı keşifler, değişimler, ışıklar, sanayide dönen çarklar ve nihayet bir model olarak bir dizi gelişmenin eksenine oturtacaktır.

---

[18] Bernard Lewis; **Ortadoğu**, (Çev: Mehmet Harmancı), Sabah Yayınları, İstanbul, 1996, s. 28.

BU KİTAPLARI OKUDUNUZ MU?

A. W. F. Blunt; **Batı Uygarlığının Temelleri.**

Neziha Araz; **Dünya Tarihi.**

Paul Hazrd; **Batı Düşüncesindeki Büyük Gelişme.**

Bernard Lewis; **Ortadadoğu.**

William H. Mc Neill; **Dünya Tarihi.**

Bu bölümle ilgili harita, resim ve bilgileri gözden geçiriniz.

BÖLÜM II

BÖLÜM 2

COĞRAFİ KEŞİFLER

TARİHSEL ARKA PLAN

Ortadoğu'da Memlüklerin* ve izleyen yüzyılda (14.yy) Selçuklu ve Osmanlı Türklerinin tarih sahnesine çıkmasıyla, Hıristiyan Avrupa, artık gücünü ve dikkatini dünyanın başka yönlerine yöneltmeye başlamıştır. Ne var ki aynı dönemde, üçüncü bir güç olarak ortaya çıkan Moğollar, Asya-Rusya-Macaristan hattında olduğu kadar, Asya-Anadolu-Ortadoğu hattında da kalıcı ve derin izler bırakarak (Avrupa'nın yapamadığını yapmak suretiyle) Müslüman dünyayı kasıp kavurdular. Moğol istilacıların kalıcı zararlarından nasibini alan Bağdat (Irak), İslam âlemindeki merkezî olma özelliğini bir daha asla elde edemeyecektir. Doğu-Batı için bir ticaret yolu olmaktan çıkan Fırat-Dicle vadisi, giderek gözden düşen ve önemini kaybeden bir güzergâh haline dönmüştür.

Moğolların iki yüzyıl boyunca bölgede önemli rol oynamaları, Avrupa'nın ilginç tarihine[19] farklı boyutlarda katkı sağlamıştır.

Bu dönemde Moğol Hanları ile Hıristiyan Avrupa sarayları arasında yoğun diplomatik faaliyetler gözlenir. Moğol elçilerinin İngiltere ve bazı Avrupa ülkelerinde görülmelerinin ardından tüccarlar, diplomatlar, ke-

---

* Memlûk: Arapça sahipli anlamına gelir. Ev işlerinde ve ekonomik amaçla kullanılan kölelerden ayrı tutmak amacıyla bu isim kullanılmıştır.

[19] Şüphesiz dünyanın birçok ulus ve ülkesinin tarihi ilginçtir. Bir İngiliz şaire ait olan bu deyimi İlber Ortaylı "Çin'in bütün tarihinden Avrupa'nın 50 yılı daha ilginçtir" şeklinde nakleder. İlber Ortaylı; "Devlete Nasıl Bakmalı", **Doğu Batı Dergisi**, Yıl: 1, S: 1, Ocak 1997, s. 9.

şişler ve elçilerden oluşan Avrupalı gezginler, büyük Moğol Hanlarının yönetimleri altındaki bölgeleri akın akın ziyaret etmeye başladılar. Marco Polo'nun da aralarında bulunduğu pek çok insan Moğollarla ittifak kurma yolunda yoğun çaba içinde olmuşlardır.

Moğolların, Avrupa ile yeni ve karşılıklı yararları olan ilişkilere kapılarını açmaları sonucunda, birçok Avrupalı Ortadoğu'da Müslüman olmayan hükümdarların varlığının verdiği fırsattan yararlanarak Çin'e giden karayolunu keşfe çıktılar.

Şans, Avrupalılara 14. ve 15. yüzyıllarda denizlerde gülecektir. Sadece şans mı, kesinlikle hayır. Batı kendi dışındaki dünyaya dair muazzam bir malzeme yığmıştır. İnsanlık tarihinde başka hiçbir uygarlık, böylesine geniş kapsamlı bir tanıma çabası içinde olmamıştır. Başka bir ifadeyle, Batı Avrupa'dan başka hiçbir kültürel varlık kendi dışındaki dünyayla entelektüel düzeyde derinlemesine ilgilenmemiştir. İlgi ya da merak, bilgi ve denemekle birleşince çağın akışını değiştirecek gelişmelere tanık oluruz.

Atlantik fırtınalarına dayanmak üzere inşa edilmiş **Karavel** adı verilen gemiler, o güne kadar yapılan benzerlerinden hem daha büyük hem daha ağırdı. Gemi yapımcıları tarafından yönetilen bu gemiler daha çok manevra yeteneğine sahiptiler. Üstelik savaş zamanı daha çok asker ve cephane taşıyorlar, barış zamanında da daha çok yük alıp, daha uzak mesafelere düşük maliyetlerle gidebiliyorlardı. Batı Avrupa'nın denizci devletleri Orta Amerika ile Güney ve Güneydoğu Asya'daki toprakları ele geçirerek kendilerince daha önce bilinmeyen veya Avrupa'da yetişmeyen ürünleri yetiştirmişlerdir. Bunlar kendi iç ekonomik gelişmelerinin yardımıyla ve Amerika'dan gelen altınla artık Ortadoğu pazarlarına çok geniş bir mal yelpazesi sunabiliyordu.

Bilindiği gibi, sıcak iklimde yiyeceklerin özellikle de etin çabuk bozulmasını önlemek için tuzlanması gerekiyordu ki, bu şekilde saklanan yiyecekleri tüketmek için baharata çok ihtiyaç duyulmaktaydı. Yiyecek için olduğu kadar ulaşım için de hayvanlara dayanan bir toplumda hayvan yemi ürünleri temel ihtiyaçtır. Soğuk iklimlerin sıradan giyim malzemeleri olan yün ve deri genellikle uygun olmadığı için hafif giyinmeye yarayan işlenebilir ürünler de gerekliydi. Bunlardan bir kaçı özellikle önemlidir. Keten, Ortadoğu'da özellikle mumyaların bezlerinden anlaşıldığına göre, Mısır'da antik çağlardan beri üretilmekteydi. Pamuk, daha doğudan, Doğu Asya'dan gelmiştir. Bölgede ilk İran'da görülmüş, oradan batıya doğru yayılmasını sürdürmüştür. Dut ağacı, ipek böceği-

nin yemini oluşturuyordu ve ipek altıncı yüzyıldan sonra Ortadoğu'da üretilmiştir. İran ve Suriye ipekleri özellikle takdir edilirdi. Boya ve koku üretiminde kullanılan bitkiler iyi giyinmeye yardım ederdi. Büyük önem taşıyan bir başka sanayi ürünü ise papirüstür. Nil kıyılarında yetişen bir sazdan yapılan papirüs, önce parşömen ardından kağıt üretilene kadar Doğu Akdeniz dünyasının başlıca yazı ve bilimi yayma aracı olmuştur.

BİLGİ VE MERAK 5

PARŞÖMEN

Büyük İskender'in ölümünden sonra Mısır'a egemen olan Ptolemaios Hanedanı'nın papürüsün Mısır dışına ihracatını yasaklaması üzerine, Bergama'daki kitaplığına yeni yazmalar kazandırmak isteyen II. Eumenes döneminde yaşayan Krates, keçi derisini kıllarını temizleyerek sönmüş kireçe yatırdı, sonra tahta bir çerçeveye gererek kuruttu. Daha sonra sünger taşıyla perdahlayarak yazı yazmaya elverişli halegetirdi. Krates'in yardımcısı İmdikos yöntemi dahada geliştirdi; doğmamış oğlak derisi kullanarak istenilen renge boyadı. Bergama'nın adından parşömen (pergamene, Bergama derisi) adı verilen bu malzeme başlangıçta kitap yazımında, daha sonra yapımının güçlüğü ve pahalıya mal oluşu nedeniyle yalnızca antlaşmaların ve fermanların yazımında kullanıldı.

Ticarete konu olan dolayısıyla, keşiflerle birlikte daha bol miktarda Batı'ya akan mallar da söz konusudur. Meyve, sebze de yaygın olarak Doğu'da yetiştirilmekte idi. Üzüm, incir, hurma bilinenleridir. Ortadoğu'da yetiştirilen – Avrupa'da olmayan veya bilinmeyen- şeftali ve kayısı gibi diğer meyvelerin çoğu da Doğu kökenlidir. Ispanak, patlıcan, enginar Batı'da hala Farsça ya da Arapça adlarıyla bilinirler. Narenciye, turunç ve limon da Avrupa'dan uzak coğrafyalara özgü bitkilerdi. Hiç şüphesiz bunlar Ortadoğu'ya Uzakdoğu'dan Müslüman kervancılar tarafından getirilip oradan Avrupa'ya Haçlılar tarafından taşınmışlardır. Portekizliler ve diğer Avrupalılar da Ortadoğu'ya daha önce bilinmeyen Amerikan bitkilerini özellikle tütün, mısır, patates ve domates sokmuşlardır[20].

[20] Mete Tunçay; "Patates, Domates, Biber, Fasulye", **Tarih ve Toplum**, S:76, Nisan 1990, s. 28.

BİLGİ VE MERAK 6

O TARİHE KADAR TÜTÜNÜ BİLEN YOKTU

Peçevi, ünlü tarih eserinde bu cümleyle başlar ve ekler: "*O tarihe kadar Türkiye'de tütünü bilen yoktu. Türkiye'ye tütünü Kraliçe Elizabet soktu*" demektedir. "İç bulandırıcı bir kokusu ve dumanı olan tütün miladi 1600 de kâfir İngilizler tarafından getirilmiş ve bunlar tütünü bazı rutubet hastalıklarına deva diye satmışlardır. Büyük ulemanın ve kudretlilerin çoğu da bu bağımlılığa tutulmuşlardır."[21]

Eldeki kanıtlara göre kahve ise Habeşistan'dan çıkmıştır ve adını hala yabani kahve bitkilerinin yetiştiği Kaffa'dan almıştır. Kahve 14. veya 15. yüzyılda Kaffa'dan Yemen'e getirilmiştir. Bir Mısırlı yazar, "*Mısır'a, Yemen'de kahva adında bir içkinin yayıldığı, bunu Sufi şeyhlerinin ve diğerlerinin dua ederken uyanık kalmak için kullandıkları haberi geldi*" demektedir. Kahve içme alışkanlığı çok çabuk yayılır. 1511'de Kutsal Mekke şehrinde kahve içildiği saptanmıştır. Oradan da muhtemelen hacılar vasıtasıyla Mısır, Suriye ve Osmanlı topraklarına girmiş olmalıdır. Avrupalılar kahveyi, içenleri ve kahvehaneleri önceleri küçümseyerek (ancak ticaretini de yaparak) izlemişlerse de, 17. yüzyılda Ortadoğu menşeli (kökenli) malların en vazgeçilmezi olarak liste başına almakta gecikmemişlerdir. Avrupa'da ilk kahvehane II. Viyana kuşatmasından sonra Viyana'da açılır. Türk hatlarında casusluk yapan bir Ermeniye ödül olarak kahvehane açma hakkı verilmesiyle Avrupa resmen bu doğulu içki ile tanışmıştır[22].

Etkileşim ve iletişim muhakkak ki tek taraflı olamaz. Avrupalıların getirip-götürdükleri kadar, Doğu'lu Müslüman denizciler, askerler ve gezginler de, Basra Körfezi'nden Hint Okyanusu'na ve ötelerine birçok yeni ürünün yayılmasında önemli bir rol oynamışlardır. İran'dan Mezopotamya'ya, Kuzey Afrika'ya patlıcan, enginar, narenciye ve muz gibi değişik yiyecek maddeleri ile hayvan yemi, iplik yapmaya yarayan ürünler, baharatlar, kozmetik ve tıp alanında kullanılan bitkiler coğrafyanın keşfine hız katan ya da Coğrafi Keşifleri canlı tutan ögelerdir.

---

[21] Ahmet Refik; **Türkler ve Kraliçe Elizabet**, Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş., İstanbul, 1932, s. 13.

[22] Lewis; **Ortadoğu**, s. 128.

Hem tarımda hem de hayvan yetiştiriciliğinde ve özellikle de Ortaçağın başlıca sanayisi olan kumaşçılık* için hammadde sağlayan bölge, bir süre daha canlılığını korumuştur. Yeniçağ'ın arifesinde Ortadoğu'nun İslam temelli ticareti, Avrupa'dan daha ileri, daha zengin, daha geniş kapsamlı ve daha organize idi. Satacak pek çok malları, satın alacak çok fazla paraları ve gayet gelişmiş ticari ilişkiler ağı vardı. Coğrafi Keşifler bu rolleri tamamen tersine çevirmiş, Avrupa lehine değiştirmiştir.

Ticaret yollarının önemi (sanıldığı gibi) keşiflerle son bulmuş değildir. Vasco de Gama'nın Hindistan'a varmasından (1498) yüzyıl sonra bile bu ticaretin devam ettiği bilinmektedir. Ortadoğu ticaretindeki azalmanın ve sönükleşmenin nedeni, I-okyanus ötesi keşiflerden çok, II-iç siyasi karışıklılar ve III- ne ticarette ne de üretimle ilgili olmayan askeri aristokrasilerin hâkimiyet kurmaları ve devlet yapısını ele geçirmeleriyle açıklanabilir. Bunlara ek olarak, IV- bazı değerli maddelerin ve metallerin tükenmesi ya da V- istilacıların eline geçmesiyle ekonomi dışı kalmaları da sönüşü hızlandırmıştır. VI- Avrupalılar Amerika'da altın ve gümüş kaynakları ile zenginleşirken, Doğu'nun para sıkıntısı çekmesi, VII- veba ve diğer doğal felaketler, VIII-Moğolların Doğu'yu, Bedevilerin Mağrib'i yakıp yıkmaları, Batı'nın yükselişi, Doğu'nun çöküşünü hazırlayan en önemli nedenlerdir.

Ticaretin başka yollara kaydırılması Batı'ya büyük bir kazanç sağlamıştır. Bununla birlikte teknolojik, mali, ticari ilerlemeler Batılı tüccarlara dünya pazarlarına hâkim olacak kaynak ve beceriyi de sağlıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun 16.yüzyılda bölgede sağladığı birlik ve istikrar, Avrupalı tüccarların bu pazarlara daha kolay erişmelerine yardımcı olmuştur. Ordusu ile karada, donanması ile denizde hükmeden Osmanlı, Batılı tüccarların sessiz ve sakin bir şekilde pazarları ele geçirmekten öte bir şey yapamamıştır. Kaldı ki, sağladığı Kapitülasyon** adı

---

* Kumaş (Tekstil): Avrupa'ya kumaş ihracatının önemi Ortadoğu kökenli kumaş isimlerinden de anlaşılmaktadır. Örneğin; Musul'dan Muslin, Şam'dan (Damascus) esinlenerek "damask" ya da teknik terimler olarak "Mukhayyer (mohair), taffeta (taftah) gibi. Üretilen ve ihraç edilen kumaşlara minderler, duvar süs ve kaplamaları ve diğer döşeme eşyaları da dâhildi.

** Kapitülasyon: Bir devletin diğer bir devlete karşılıklı ya da tek taraflı olarak, ticari, adli ve siyasi alanlarda tanıdığı özel hak ve ayrıcalıklardır. Türklerin ilk kapitülasyonları Venediklilere verdiği bilinmektedir. Ancak en ünlü imtiyaz, Kanuni döneminde (1535) Fransızlara verilmiş olanlardır. Daha sonra

verilen imkânlarla Batı'nın daha çok güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Artık yaşadığı coğrafyadan keşfettiği(!) coğrafyaya taşınan güç, geleceğin de gücü olacaktır.

BİLGİ VE MERAK 7

BİR KAPİTÜLASYONUN HİKÂYESİ

Donna Grazia Nasi 1510 yılında Portekiz'de, Beatrice de Luna Hıristiyan adıyla dünyaya geldi. Kendisi bir *Converso* (Hıristiyanlığı seçmiş Musevi) idi. 1528'de kendisi gibi Hıristiyanlığı seçen banker Francisco Mendes ile evlenmiştir. Eşinin ölümünden sonra Mendes Bankasının tek varisi olmuştur. Kutsal Roma-Germen İmparatoru Şarlken, kopardığı yüklü bir para karşılığında Museviliği koruyan Mendes Bankasının faaliyetlerini devam ettirmesine izin vermiştir. Portekiz'deki baskılara daha fazla dayanamayan Mendesler kaçarak Venedik'e sığındılar. Ancak burada mali faaliyetlerine devam ederken kız kardeşi bir veraset davası nedeniyle Dona Grazia'yı Museviliğini koruduğu gerekçesiyle Venedik makamlarına ihbar etti. Grazia, Venedik makamları tarafından tutuklanırken, İstanbul'da bulunan yeğeni yardımıyla Kanuni'ye başvurarak, Dona Grazia'nın kurtarılmasını rica ediyordu. Bunun üzerine Kanuni Venedik'e özel temsilci gönderiyor, Grazia'nın servetiyle birlikte Osmanlı topraklarına göç etmek ve Osmanlı vatandaşı olmak istediğini, bu nedenle tutuklanamayacağını bildiriyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen bu sert nota karşısında Venedik yönetimi isteneni yapmıştır.

İşte bu olay sayesinde Venedik, Osmanlı İmparatorluğu'ndan (denizlerde rahatça ticaret yapabilmek konusunda) ilk kapitülasyonu almayı başarmıştır[23].

KEŞİFLER VE ÜLKELER

15. yüzyılın sonlarında ve 16. yüzyılın başlarında dünyada pek çok yeni yer keşfedildi. Dünya artık yalnız Avrupa'dan, Afrika'nın kuzeyi ve Asya'nın batı kesiminden ibaret değildi. Giderek sınırlarını büyüten ve

birçok devlete tanınan kapitülasyonlar 1923'te Lozan Barış Antlaşması ile ortadan kaldırılmıştır.

[23] Murat Çulcu; **Marjinal Tarih Tezleri**; 6. Baskı, e Yayınları, İstanbul, 2000, s. 94.

genişleten keşifler ileride sayısız sonuçlar doğuracaktır. Avrupa'nın belli başlı ülkeleri, Portekizlilerin ve İspanyolların başlattıkları keşiflerin izlerini sürerek, dünya tarihinde yeni sayfalar açmışlardır.

Coğrafi keşifler oldukça tehlikeli ve yorucu eylemlerdir. Bütün bu zorlu ve uzun yolculukların birinci sebebi kazanma arzusu ve zengin olmak hevesidir. Ortaçağın bilinen bazı ender bulunan malları bunların ticareti ile uğraşanlara çok büyük çıkar sağlıyordu. İpek, kadife, inci, kıymetli taşlar, kozmetik ürünleri, kokular, çiniler, karabiber, tarçın, safran, karanfil v.b. maddeler Asya'dan ya da Batı'nın gözüyle çok zengin görünen Hindistan'dan gelirdi. Bunları Arap tüccarları Karadeniz kıyılarına kadar kara yolunu veya Mısır'a kadar deniz yolunu aşarak getirirlerdi. Bu malları Cenevizliler Kırım'da, Kafkasya'da, Venedikliler de İskenderiye'de bulunan gemilerine yüklerdi. Dönemin en güçlü ticari filosuna sahip olan bu iki devletin (kent devletleri olmaları ayrıca değerlendirilmelidir) elinden bu ticaret yolunu almak diğer ülkelerini belki aklından bile geçmezdi, ancak akıllarını sürekli meşgul eden ve iştahlarını kabartan Hindistan yolu olmuştur.

Coğrafyaya ait bilgilerin yetersizliğinden dolayı uzun süre Hindistan'a giden başka bir yolun olabileceği düşüncesi hep ihmal edilmiştir. Ne var ki, 13. yüzyıldan itibaren Asya'da yapılan uzun seyahatler, bu bilinmezliği yavaş yavaş ortadan kaldırmıştır. Uzakdoğu'da 20 yıl süreyle kalmış olan Marco Polo adlı bir Venediklinin yazmış olduğu "Harikalar Kitabı" isimli gezi notları, Çin, Japonya, İran ve Hindi Çini hakkında heyecan verici ve abartılı anlatımları ile Avrupalıların hırs ve isteklerini kamçılamaya yetmiştir.

Yunan bilginlerin eserleri Arapların katkılarıyla Batı'ya girdiği zaman coğrafya bilimi, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra ilk defa gelişmesini ve canlılığını yeniden elde etmiştir. Bu dönem bilginlerinde hâkim olan görüş, dünyanın küresel bir şekle sahip olduğu ve dolaşılabirliliği idi.

BİLGİ VE MERAK 8

İBN BATTUTA

1325'te Mekke'ye Hacca giden zengin Faslı bir Müslüman olan Battuta'nın yaşadığı serüvenler onu daha uzaklara yolculuk etmeye itmiştir. İbn Battuta, Avrupalılar tarafından çok az bilinen Afrika, Ortadoğu ve Uzakdoğu'ya cesur yolculuklar yaptı. İlk seyahatinde Kudüs ve Şam'ı dolaşarak kara yoluyla

Arabistan'ın Mekke kentine geçti. Mekke'den kuzeye yönelerek Bağdat'a vardığında, kentin Moğollar tarafından yerle bir edildiğini görüp dehşete kapıldı. Anadolu'yu gezdikten sonra Mekke'ye geri dönerek hukuk eğitimini tamamladı. Daha sonra yeniden yollara düşen Battuta, Kızıldeniz'i geçerek Aden'e oradan bir yelkenliyle Somali'ye doğru açıldı. Uğradığı yerlerde tuttuğu gezi notları Afrikalıların yaşamları hakkında önemli bilgiler içermektedir. Battuta'nın yolculuğu kuzey yönünde de devam etti. Suriye'yi, Kırım'ı ve Kafkas dağlarını gezdi. Yönünü Orta Asya'ya çevirerek Afganistan'dan Hindistan'a geçti. Buradan deniz yoluyla Çin'de bulunan Kanton'a ulaştı. Malezya-Hindistan yoluyla Fas'a dönüş yolculuğuna başladığında tarih 1349'u gösteriyordu. Üç yıl sonra, bu kez Afrika'yı keşfetmek üzere yeniden yola çıktı. Daha önce hiçbir gezgin tarafından kayda geçmemiş yerlere ilişkin bilgileri, insanlığın dağarcığına sunması bakımından Afrika gezisi çok önemli bir yere sahiptir. Sahra Çölü'nü tüm tehlikelerine rağmen geçmeyi başardı ve Afrika'nın Batı-iç kesimlerine yol alabilen ilk kâşif olma özelliğini kazandı. Bölge keşfe son derece elverişsiz olduğundan sonraki 400 yıl boyunca (İskoçyalı Mungo Park'ın 1794 keşfine kadar) buralara hiçbir kâşif uğramadı. Bilgi ve belge bırakan İbn Battuta, Coğrafya bilimine ve insanoğlunun dünyayı tanımasına büyük katkı sağlamıştır[24].

Bu görüşü destekleyen eski bir bilgi de, eski kıtayı (Asya) aynı okyanusun çevirdiğini, öyleyse Afrika kıyıları boyunca gidilecek olursa, kolaylıkla Asya'ya yani Hindistan'a varılabileceğini hayal ediyorlardı.

Kısacası, Ortaçağın başında oldukça ilkel olan denizcilik bilimi, 14.yüzyıldan itibaren (enlem-boylam hesaplarının tutulması, pusulanın geliştirilmesi) ilerleme kaydetti. Bunlara (Vasco de Gama ve Kristof Kolomb'un kullandığı) Karavel'ler eklenince okyanusların yolu açılmış oluyordu.

İLK KEŞİFLER

İlk coğrafi keşifler –sanıldığı gibi- Portekizlilerin eseri değildir. Kuzey Amerika'da Normanlar ve Vikingler, Afrika kıyıları boyunca seyahat etmiş olan cesur Ceneviz ve Fransız gemicileri, bir kıtadan diğerine hareket eden ilk denizciler olarak bilinirler. 1360'lardan itibaren altın tozu

[24] Felicity Everett, Struan Red; **Kolomb'dan Amstrong'a Kaşifler**, (Çev: Miyase Göktepe), TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 1992, s. 4–5.

ve fildişi aramak için Gine körfezine kadar inen ve buraya *"altın sahili"* (Cote de L'or) ve *"fildişi sahili"* (Cote d'Ivoire) isimlerinin verilmiş olduğu Portekizlilerden önce bilinmektedir. 1400 yılının hemen başlarında Canaries (Kanarya) adalarında bir Normanyalı kendi krallığını ilan etmiştir. Fransa'nın yüzyıl adı verilen savaşlardan ve İngiltere'nin işgaline uğramasından dolayı seferler durmuş olabilir. Ama seferleri devam ettiren ve hızlandıran Portekizliler olacaktır.

Portekiz Keşiflerinin baş mimarı Prens Henri (1394–1460) olmuştur. Hayatını keşfe adamış biri olan Prens'i denizlere çeken gücü, sadece keşfetmek arzusu ile açıklamak hata olur. Doğunun zenginlikleriyle büyülenen ve Hıristiyanlığın savunulması ve yayılması misyonunu üstlenen "Denizci Henri" toplanacak kölelerden ve sağlanacak kazançlardan da uzak değildir[25].

Genç yaşında yerleştiği – Avrupalıların dünyanın sonu dedikleri- Portekiz'in en güney ucundaki Sagres'te etrafına topladığı bilim adamları, kaptanlar, gökbilimcileri, coğrafyacılar, denizciler ve kılavuzlarla bir tür okul açarak, beraberindeki yeni yollar bulmaları konusunda hem zorlamış hem de ikna etmeyi başarmıştır.

Portekizliler ilk seyahatlerini 1419'da başlattılar. 50 yıl içinde yolculuklarıyla Ekvator çizgisini geçmeyi ve Kongo girişini keşfetmeyi başardılar. 1487'de Bartholomeo Diaz daha güneye ilerleyerek Afrika'nın en ucundaki burnu dolaştı ve buraya korkunç geçen yolculuğunun eseri olarak "Fırtınalar Burnu" adını verdi. Ancak Kral II. Jean denizcilerin korkularını yenmek ve doğuya giden yolu bulmanın keyfiyle burasının adını "Ümit Burnu" olarak değiştirdi.

---

[25] William H. Mc Neill; **Dünya Tarihi**, (Çev: Alâeddin Şenel), 5.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 465.

BİLGİ VE MERAK 9

ÜÇ YELKENLİ GEMİNİN HİKÂYESİ

Dünyanın kaderi iki direkli bir gemiye, bir direk daha eklenerek değişebilir mi? Evet değişir. Yelkenler Fora! Pupa Yelken! sözleriyle açık denizlerde, rüzgârları, dalgaları yaran gemiler değil midir, uzakları yakın eden, bilinmeyeni bilinir yapan. Gemiler silah taşır, siyah taşır, un taşır, yün taşır, dünyayı taşır. İnsanoğlu yüzlerce yıl hep taşınmıştır bir yerlere, kendisini götürmüş, başkalarını getirmiş, kültür almış, kültür satmış, zenginliğine zenginlik katmıştır. Gittiği yerleri talan etmiş, abâd etmiş, var etmiş, yok etmiştir. Geçmediği yerler ıssız kalmış, çaresiz kalmış, yalnız kalmıştır.

"Kuş uçmaz kervan geçmez" yerler bırakmıştır geride. Gemiler, denizler, onların üstünde çizilmeyen yollar, insanlığın macerasıdır, hikâyesidir. Kutup ayısını, penguleni, kunduzu, iri boynuzlu geyiği, avokadoyu, Hindistan cevizini, New Orleans'taki siyah tenli George'un, Zenzibar'daki atası Kunte Kinte'yi aramasını, forsayı, küreği, Azteklerin varlığını, Maorileri, büyücüleri, tamtamları, safarileri... Kısacası dünyanın hepimizin ve küçük olduğunu o gemiler ve o cesur denizciler öğretti bize.

Portekizlilerin Afrika'nın güneyine ulaşmaları ağır ve zahmetli olmuştur. Bu süre yaklaşık yetmiş yıllarını almıştır. Bu kadar geç kalınmasında eski inanışların da hâkim olduğu göz ardı edilmemelidir. Taassup dolu Ortaçağ'ın izlerini gemicilerin fikirlerinde görebiliriz. Ekvator'da suların kaynadığını, renklerinin – zenciler gibi- simsiyah olacağını, denizin derinliklerine çeken güçler bulunduğunu v.s. düşünmek, korku ve dehşeti tetiklemiştir. Bu ise denize açılacak tayfa bulmayı güçleştirmekteydi.

Dönemin en cesur ve ilk denizcilerinden olan Vasco de Gama, aralarında ölüm cezasına mahkûm edilmiş olanların da bulunduğu 160 kişiyle 1497'de Lizbon'dan ayrılarak bilinen tek yol üzerinden Ümit Burnu'na kadar gitti. Sonrası ise meçhuldü. İlerlemesini sürdüren gezgin, Zambezi, Mozambik ve Zenzibar'a vardı. Mevsim rüzgârlarından yararlanarak 22 günde Hindistan'ın batı kıyılarındaki Kalküta'ya (Calicut) ulaştı. Daha sonra – ölümüyle sonuçlanacak olan- seyahatlerine 1524'e kadar devam etmiştir. Tarihçiler, Vasco de Gama'yı sömürgeler imparatorluğunun temelini atan kişi olarak göstermektedirler. 16. yüzyıl içerisinde de, Gama'nın ardıllarından olan Genel Vali Albukerk (Albuquerque) Portekiz sömürge İmparatorluğu'nun kurucusu olarak tarihe geçmiştir.

Portekizliler ayak bastıkları yabancı topraklarda estirdikleri terörle (İspanya'nın yanında masum kalmıştır), ekonomide çıkarlarını üst düzeyde tutan önlemlerle, tekelci ve rakiplerine karşı amansız müdahaleleriyle, keşfedilen topraklarda yaşayan yerli halkların kafalarına "beyaz adam ve Avrupalı" imajını uzun yıllar silinmeyecek şekilde kazımışlardır.

Portekiz'in çöküşü yükselişi gibi hızlı olmuştur. Onlar gerçekten Fenikelilerin, Kartacalıların ve Venediklilerin yerini alan "*tüccar kavimler*" özelliğini de taşıyorlardı. Hemen ve büyük kârlar peşinde koştuklarından, yalnız kıyılarda koloniler kurmuşlar, memleketlerin içlerine kesinlikle sokulmamışlardır. İşletmelerinde yerli halkı alabildiğine kullanmışlar, yerlilerin topraklarını büyük depolar (antrepolar) haline getirerek zenginleşmelerini sürdürmüşlerdir. Durumlarını düzelten ve zenginleşen Valiler ve yöneticiler, en çok 4–5 yıl kaldıkları kolonilerden ülkelerine dönerek orada hiçbir işle uğraşmadan rahat bir hayat sürmüşlerdir. Memurlar ve tüccarlar da para biriktirmek ve bir an önce zengin olup ülkelerine dönmeyi tek yol olarak görmüşlerdir. Gerek geleceğe dair planlarının olmayışı, fikir yoksunu oluşları, gerekse geniş bir sömürge imparatorluğunu kontrol edip yönetebilecek sayıda nüfusa sahip olmayışları, Portekizlilerin sömürgecilik mücadelesine veda etmelerine yol açmıştır.

17. yüzyılda bir dizi savaştan sonra İspanya'nın egemenliğini kabul etmeleri üzerine sömürgelerini İspanya'ya ve onlarla savaş halinde olan Hollandalılara kaptırmışlar, böylece 17.yüzyılın sonuna doğru çöken Portekiz sömürgeciliği, uygarlıkların geçmişine değil, şahısların zenginleşmesine hizmet eden coğrafya maceraları ile tarihteki yerlerini almışladır.

BİLGİ VE MERAK 10

KÂŞİF VE KEŞİF

İnsanların dünya görüşlerinde kökten değişiklikler yapmış olan gezginler, ziyaret ettikleri ülkelere ilk ayak basanlar değildir kuşkusuz. O topraklarda yaşamakta olan yerli insanlar mutlaka bulunmaktaydı. Ayak basılmamış yerleri de onlar keşfetti elbette. Her nereye gittilerse, sonraki kuşaklara o güne kadar bilinenlerden farklı hatta değişmez ve değiştirilemez sanılan bilgilere ve düşüncelere meydan okurcasına yeni ve orijinal temel teorilerin gelişmesine imkân sağladılar. Keşif, yaşadığımız dünyaya ilişkin bilgi edinmenin bir yoludur. 20. yüzyıl keşfin sınırlarını zorlamış, dünyayı aşarak evreni ve sırlarını çözmeye doğru yol almıştır.

Tarih boyunca insanın bilgi ve maceraya karşı engellenemeyen arzusu, toplumsal nedenlerle birleşince dünya daha bilinir

hale gelmiştir. Nedir toplumsal nedenler? Besin ihtiyacı, kıtlık, ticaret, zenginleşme, fetih, dini inançları yayma, heves, bilime katkı v.b. toplumun beklentilerini ülkeler ve devletler ulusal politikalara çevirmeyi başarınca tarihin seyir defterine, kaptanların seyir-notları damgasını vurmuştur.

Kâşifler, karada ya da denizde olsun, karşılaşılan yeni ülke ve insanlarla ilgili olarak her zaman kayıtlar tutmuşlar, kitaplar yazmışlardır. İnsanların topladığı bilgiler yaşadıkları dönemi, dönemin çalkantıları çağları ve çağlar da tarihi etkilemiştir. Yeni yerler görme hevesiyle coşan amatör kâşiflere, insanlık daima saygı duymuş ve duymaya devam edecektir.

İspanyol Keşifleri, komşuları Portekizlilerin doğuya doğru yaptıkları yolculukların, batıya doğru yapılarak aynı noktaya ulaşılabileceğini kanıtlama çabası üzerine başlamıştır.

İspanya'daki son Müslüman kenti Granada'nın 1492'de düşüşüyle, Cenovalı bir denizcinin Katolik monarklardan* destek istemeye gelişi aynı tarihlere rastlar. Christobal Colon olarak bilinen bu denizci (Kristof Kolomb- Christopher Columbus- y.1446–1506) uzun zamandır Asya'ya ulaşmak için maddi kaynak arayışı içindedir. Kolomb, İspanyol monarşisinin gözüne girerek, "Büyük Amiral" unvanı, yaklaşık 350 bin frank parayı, keşfedeceği yerlerin genel valisi sıfatını ve ticaret haklarını sağladıktan sonra 3 Ağustos'ta "Santa Maria, Pinta ve Nina" adlı gemileriyle ilk seferine çıktı[26]. Hükümdarın (monarkın) kazancı ise, keşfedilen yerlere sahip olmak ve Hindistan'dan getirilecek malların 9/10'nu almak idi. Birkaç ay sonra Kolomb Küba, Saint** Dominik ve San Salvador'u buldu. Burada yaşayan yerlilerden birkaçı ile birlikte, seferine ilk başladığı Palos limanına 13 Mart 1493'te geri döndüğünde, Hint Okyanusuna giden yolu bulduğuna emin görünüyordu.

Kolomb, nerelerde dolaştığını bilmeden üç kez daha gittiği keşif gezilerinde, Antilleri ve Orta Amerika kıyılarını dolaştı. Coğrafya bilimi açından çok önemli sayılan bu keşifler, İspanyollar tarafından – değerli madenler, baharat ve yiyecek sağlamadığı için – çok eleştirildi. 20 yıl süren Kristof Kolomb'un serüveni gözden düşmesiyle son buldu. Keşfettiği

---

* Monark: Ark, arşi, erk şeklinde söylenen Yunanca "archy" sözcüğü, başına getirilen kelimeyi kuvvetlendiren ve ona anlam veren bir (son) ektir. Örneğin, halk anlamındaki demos (demos-archy) demokrasi, tanrısal anlamda (theo-archy) teokrasi, tek kişi anlamında (mono-archy) monarşi gibi.

[26] Davies, a.g.e.; s. 495.

** Saint: Aziz demektir ve genellikle (St.) şeklinde kullanılır.

adaların Batı Hindistan ve halkına da Hintli (Indian) adı verilmesi, onun Asya'ya ulaşmış olduğuna inanılarak verilmiştir.

İspanyollar, Kolomb'un bıraktığı yerden devam etmek üzere pek çok denizciyi yeni kıtayı bulmak üzere teşvik ettiler. Bu konudaki kararlılıklarını göstermek için, bir başka denizci denizlere açıldı. Vasco Nuez de Balbao (ölümü 1519) Panama Boğazı'ndaki dağları aşıp batı yönünde sonsuz bir deniz gördüğünde (Pasifik Okyanusu) daha önce Kolomb tarafından keşfedilen yerlerin Asya olmadığı, yeni bir kıta olduğu fikri yaygınlaştı. Nitekim Floransalı Amerigo Vespuci (1451–1512) birkaç kez sefer yaptığı Atlantik ötesinde -doğru ya da yanlış-kendi adını taşıyacak ve dünya tarihine farklı boyutlar getirecek olayların yaşanmasına sebep olacak olan yeni bir kıtanın varlığını kesin olarak ortaya koydu. Böylece, Kristof Kolomb'un uğruna hayatını feda ettiği Hindistan umuduyla keşfettiği yeni yerlerin aslında Asya ile Avrupa arasında yer alan yeni bir kıta olduğu kesin olarak ortaya çıkmış oldu. Dördüncü kıtanın yani Amerika'nın keşfi ile Coğrafi Keşifler zirve noktasına hızla tırmanmayı sürdürecektir.

İspanya'nın hizmetinde Portekizli bir kaptan olan Ferdinand Magellan (1480–1521) keşiflerin en can alıcı sonucuna ulaştı. Amerika kıtasını güney ucundan geçerek (Magellan Boğazı) cesaretle atıldığı büyük denizden (Pasifik* Okyanusu) Asya'daki Filipinlere ulaşmayı başardı. Magellan'nın 5 gemi ve 241 mürettebat ile başladığı dünya turu, ikinci kaptan Delcano tarafından ancak 1 gemi ve 18 mürettebat ile tamamlanabildi. Böylece, dünyanın yuvarlak, Pasifik ve Atlantik'in ayrı ayrı okyanuslar olduğu ve Amerika'nın ikisinin arasında yer aldığı kuşkuya yer bırakmayacak şekilde kanıtlandı (1519).

Asya ve Afrika'da olduğu gibi Amerika'da da İspanyollar ve Portekizliler, işgal ettikleri topraklarda yaşayan yerli halklara hiç önem vermediler. Bu topraklarda sadece Hıristiyanlar bir takım yasal haklara sahip olabiliyordu. Afrika ve Asya'da Portekizliler nadiren mülkiyet girişiminde bulunurken, Amerika'da İspanyollar için durum farklıydı. Kolomb, 1493'teki ikinci seyahatinde Hispaniola Adalarına yerleştirmek üzere aralarında çiftçi ve zanaatkârların bulunduğu 1200 İspanyol'u da getirdi. Bunlar bu bölgeye yerleşerek kendi kendilerine yeten bir topluluk oluşturmayı, altın aramayı ve İspanyolların bölgedeki denetimini

---

* Pasifik: Magellan, sakin ve durgun anlamında Büyük Okyanusa, Pasifik adını vermiştir.

daha fazla genişletmek için hazırlık yapmayı umuyorlardı. Amerika'da toprak bakımından genişlemenin öncüsü ***conquistadors***'lardı (16. yüzyılda Meksika ve Peru'yu fetheden İspanyollara verilen ad).Profesyonel fetihçiler ve maceracılar, İspanyol monarkları adına hareket ettiklerini iddia etmelerine rağmen kendileri içinde zenginlik ve toprak arıyorlardı. Conquistadors'ların en büyük zenginlik umudu, hayal edebildikleri güç ve zenginliğin en somut ve arzu edilen biçimi olan altın elde etmeye dayanıyordu. Kolomb'un ilk seyahatini izleyen 20 yıl içinde, Karayip'in başlıca adalarının tümü, altınlarından arındırılmıştı. Önemli bir miktarda altın bulunmuştu. Fakat İspanyolların iştahı doymak bilmiyordu. Sonunda gözlerini anakaraya çevirdiler. "El Dorado" (erken dönem İspanyol kâşifleri tarafından aranan, Güney Amerika'daki efsanevi hazine şehri) ve iç kısımlardaki zengin uygarlıklar hakkında işittikleri şeyler onları cesaretlendiriyordu. Çılgınca bir altın arayışı, Orta Amerika'da ve Güney Amerika'nın kuzeyindeki İspanyol araştırma ve fetihlerinin hem hızını, hem de aç gözlülüğünü açıklamaktadır[27].

İspanyol Keşiflerinin özelliklerine baktığımızda, Kolomb'dan başlayan Cortez, Pizzarre, Almagro gibi denizcilerle devam eden keşifler, geride sadece hırs, şiddet ve zorbalık bırakmıştır. İspanyol gemicilerin ve denizcilerin altın ve zenginleşme uğruna, yağma-talan-yok etme siyasetleri onları ticaret-zenginleşme çizgisini izleyen öncüllerinden (Portekizliler) ayıran en önemli noktadır.

Meksika'da Aztekleri, Peru'da İnkaları egemenlikleri altına alarak vahşice sömüren İspanyollar keşiflerden çok, işgal ve fetih dönemini açarak, Avrupa'da yeni bir akımın da öncüsü olmuşlardır: Sömürgecilik.

16.yüzyılın sonlarında İspanyol İmparatorluğu, Antillerin çoğunu, Meksika'yı, Orta ve Güney Amerika'yı ele geçirmişti. 1600'de her yıl Yeni Dünya'dan gelen 200 gemi Sevilla'ya giriyordu. 1591–1600 yılları arasında sadece on yıllık kısa bir sürede, 19 milyon gram altın ve yaklaşık 3 milyar gram gümüş İspanya'ya akmıştır[28].

---

[27] David Arnold; **Coğrafi Keşifler Tarihi**, (Çev: Osman Bahadır), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 83-85.

[28] Davies, a.g.e.; s. 555.

BİLGİ VE MERAK 11

GEZELİM-GÖRELİM-KATLEDELİM

Çok kazanmak hırsı, şiddet ve zorbalık, sonuç olarak daha çok altın. İspanyolların iki yüz yıllık macerasını bu cümle özetleyebilir. İspanyol maceracılardan Cortez'le başlayalım. Hazinelerin yerini söylememekte ısrar eden Aztek kralını ateşe atarak yakmıştır. Peru'da ise daha fenası yapılmıştır. İnkaların Reisi, Pizzarre'ye yüklü miktarda para vererek hürriyetini elde edeceğini sanmıştı. Fakat parayı vermesine rağmen diri diri yakılmaya hüküm giydi. Hıristiyanlığı kabul etmesinden dolayı cezası hafifleştirildi(?): İnkaların Reisi yakılmadan önce boğuldu. Sonra İspanyol fatihleri "conquistador" matem elbisesini giydiler ve kurbanlarının ruhunu rahatlatmak için dua ettiler!

Ekvador'da ise Pizarre'nin bir yardımcısının emriyle önce bütün erkekler öldürüldü sonra şehir yakıldı ve yangın sırasında kadınlar ve çocuklar boğazlandı.

Hiçbir haklı tarafı bulunmayan, savaş sırasında bile makul görülmeyecek olan bu zulümler fethin bitiminden sonra da devam etmiştir. İspanyolların yerli halk üzerindeki gaddarlıkları inanılmaz boyutlara ulaşmıştır. Hintlileri (yerli-indian) bir eşya gibi göçmenler (İspanya'dan gelenler) aralarında paylaşmışlardır. Yerlilere sadece kendileri için çalışan köleler olarak muamele yapmışlardır. Toprağı sürmek, altın ve gümüş madenlerinde çalışmak (alışkın olmadıkları için) onların gruplar halinde ölümlerine yol açmıştır. 1492'de Saint Dominique'te bir milyondan fazla insan yaşarken 1514'te bu sayı 13 bin kişiye düşmüştür. Acımasız İspanyollar, geniş çiftliklerini ve mısır plantasyonlarını hiçbir zaman boş bırakmadılar. Kendileri çalışmadıkları için ve de iş gücü yetersiz kaldığından, bu açığı kapatmak için çalışacak emek gücünü Afrika'dan temin ettiler. Böylece insanlık tarihine yeni bir imza atmış oldular: Zenci ticareti[29].

İspanyollar, Portekizlilerden farklı olarak ulaştıkları ülkelerin yalnızca limanlarına yerleşmekle yetinmemişler, iç kısımlarına da gitmişlerdir.

---

[29] Louis André; **Ekonomik Tarih**, (Çev: Ziya Karamursal), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1938, s. 38.

Fethettikleri yerleri, Avrupa'daki vatanlarının bir devamı olarak kabul etmişlerdir.

Meksika'ya; Yeni İspanya (Hispaniola), Kolombiya'ya; Yeni Granada (New Granada), Peru'ya; Castille (Kastilya Kraliçesine ithafen) isimlerini vermişlerdir. İspanya devlet teşkilatına benzer bir yapılanmayla bu ülkelerde teşkilatlarını – yönetimlerini- oluşturdular. Genel valiler, genel komutanlar, piskoposlar, hakimler atamak suretiyle idareyi, göçmenleri getirerek de arazileri ele geçirdiler. Ancak, sıkı ve katı merkez denetimi (Avrupa'dan idare etmek girişimi), her şeyin İspanya için ve mutlaka İspanya'nın menfaatine uygun olarak düzenleme zorunluluğu yüzünden, altın ve gümüş bulmak ümidiyle Amerika'ya gidenleri kazancı az olan tarımla uğraşmak zorunda bırakınca İspanya'nın işleri bozulmaya başladı. Çünkü İspanyol göçmenler çalışmadıkları için her şeyi başka milletlerden satın almaya ve paralarının bolluğuna güvenmeye başladılar. Arazilerin işlenmemesi ve boş bırakılması çalışacak yeni bir iş gücü ihtiyacını doğurdu. 19.yüzyıla kadar sürecek olan zenci-köle ticareti böylece başlamış oldu.

BİLGİ VE MERAK 12

AZTEKLER

Aztekler, Orta Amerika'da 14. ve 16. yüzyıllarda dünyanın en güçlü imparatorluklarından birisini kurmuşlardır. Günümüzdeki Mexico City'nin bulunduğu yerde Tenochtitlan şehrini kurmuşlardır. Aztekler, tümü devletin gözetiminde gerçekleştirilen kamu çalışmaları kapsamında setler, barajlar, kanallar ve toprak kazanmayı içeren yoğun bir bataklık tarımı geliştirmişlerdir. Tarımsal üretim ***chinampa*** olarak bilinen tarlalara dayanıyordu. Tarlalar olağanüstü verimliydi ve yılda 7 defaya kadar ürün alınabiliyordu. Azteklerin Batı dünyasında ***Codic*** olarak bilinen ve geyik derisi ya da sabırotu liflerinden yapılmış kağıtlara yazılmış kutsal metinleri tapınaklarda korunurdu. Aztekler, Mayaların güneş takvimini devralmışlardır. Tenochtitlan'daki Ana Tapınak, mimar astronomlarca, güneşin batış yönüne hizalanmış, diğer yapılar ise ekinoks çizgileri boyunca konumlandırılmıştır. Aztekler gelişmiş bir tıp ve botanik bilgisine sahiptiler. Din adamları, deneysel araştırmalara dayanan, ayrıntılı ve görünüşte etkili olan bir eczacılık ansiklopedisi hazırlamışlardır. Azteklerin ortalama yaşam süresi Avrupalılardan en az 10 yıl fazlaydı.

Aztek toplumu sınıflardan oluşuyordu. Aztek köylülerinin üretimi

vergi karşılığında temel yiyeceklerden oluşuyordu. Her Aztek toplu-luğunda, yerel otorite toprakları paylaştırıyor ve bazı kısımları tapı-nakların ve devletin gereksinimlerini karşılamak için ayırıyordu. Buna ek olarak bazı soyluların hizmetkârlar ve köleler tarafından işlenen özel mülkleri de vardı. Kahve çekirdekleri ve altın tozu bazen değişim aracı olarak kullanılsa da, ticarette daha çok takas sistemi kullanılı-yordu[30].

İspanyol Hernan Cortez 600 adamıyla, Azteklerin başkentine ulaş-tığında sayılarının azlığına rağmen İmparator Montezuma'yı esir aldı-lar. Aztek kuvvetlerini etkisiz hale getirdiler ve daha sonra 1521'de Aztekleri tamamen ortadan kaldırdılar.

Avrupa'dan gelmiş olanların 18. yüzyıldan itibaren sayısal ve kuvvet olarak hatırı sayılır bir güce ulaşmaları, sıkı merkezi yönetimin (İspan-ya'nın) sonunu getirmiştir. Bugün İspanyol sömürgelerinden bahsedil-memektedir. Ne var ki, Orta ve Güney Amerika'da hala İspanyol ırkı, di-li ve kültürü varlığını sürdürmektedir.

İspanyol keşif ve ticaretinin zayıflamaya başlaması sonucu, İngiliz, Fransız ve Flamanların devreye girmesi, İspanyol sömürge impa-ratorluğunun çöküşünü hazırlamıştır.

Hollandalılar, keşifler tarihinde 16. yüzyılın sonunda ve 17. yüzyılın başlangıcında görülmüşlerdir.

Coğrafyalarının kaderi Hollandalıları (Dutch'lar) ancak deniz ticareti ve koloniler yoluyla gelişmeye mümkün kılmıştır. Denizlere hâkim ol-mak için körfezleri kurutmuşlar ve setler yaparak denizden toprak ka-zanmışlardır. Böylece geniş ovaları ekime uygun hale getirmişlerdir. Ba-lina ve ringa balığı avcılığı onları Kuzey denizine ve Kutup denizine çe-ken unsurlar olmuştur. Bu dönemde (1500'lerin sonları) İspanya kralı II. Felibe (Phillippe) gücünün verdiği yetkiyle hem İspanyol hem de Porte-kizlileri, Hollandalılarla ticaret yapmaktan men edince, Kuzey Avrupalı bu millete yeni ufuklar açılmıştır.

Önceleri Kuzey Amerika'da Hudson nehrinin girişine yerleştiler ve (bugün ünlü New York adını alacak olan) New Amsterdam'ı kurdular. Güneyde Brezilya kıyılarını işgal ettiler. Aradıkları baharatın burada bu-lunmayışı onları asıl müstemleke bölgelerine itmiştir. Uzakdoğu'da Ma-

---

[30] Cemil Cahit Yeşilbursa; "Ortaçağ'da Dünyada Bilim, Teknoloji ve Sosyal De-ğişme", **Bilim Teknoloji ve Sosyal Değişme**, (Ed. Bahri Ata), Pegema Yayın-cılık, Ankara, 2008, s. 123-124.

lezya'ya akın eden Hollandalılar, daha önceden gelmiş olan Portekizlileri kovarak burada Batavia şehrini kurdular ki, burası onların Uzakdoğu'da başkentleri durumuna geldi. Daha sonra ise Formaza adasında bir Hollanda sömürgesi oluşturdular. Hindistan'daki Portekiz sömürgelerini ele geçirerek Güney Afrika'ya açıldılar ve burada kıtanın en ucundaki *Cape Town*'u inşa ettiler.

Hollandalıların sömürge imparatorluğunun çok geniş olduğu bilinir. Büyük kısmı Asya'nın Güneydoğusunda yer almıştır. Merkez Batavia şehrinin nüfusu o dönem 500 bin dolayında tahmin edilmektedir[31]. Buradaki Genel Vali'nin emrinde çok sayıda savaş gemisi, binlerce ticari gemi ve gemici, yüz bini aşkın sayıda yerli asker bulunuyordu. Bunun yanı sıra ticaret yapmaları yasak olan çok fazla maaşlı memur da yönetimin yani meclisin idaresi altındaydı.

Hollandalıların, dünyada yeni bir çığır açtıkları bilinmektedir. Bu, büyük kumpanyalar (şirketler) dönemidir. Ticaret yalnız bu şirketlerin elinde idi ve devlet gibi hareket ediyorlardı. Bunlardan ilki ve en büyüğü 1602'de Hollanda kent devletlerinin aralarında birleşerek büyük sermaye ile kurmuş oldukları "Şarkî Hindistan Kumpanyası"(Doğu Hindistan Şirketi)dir. Bu kumpanya hem alışveriş tekelini elinde tutuyor hem de işgal edilen yeni ülkelerin egemenliğini ele geçiriyordu. Şirket yüzyıl içinde muazzam gelirler elde etti ve hissedarlarına zengin olmalarını sağlayacak kâr payları dağıttı.

Diğer kumpanya ise "Garbî Hindistan Kumpanyası"(Batı Hindistan Şirketi) dır. Birincisi kadar olmasa da, bu şirkette Hollanda'nın Amerika'daki sömürgelerinin ticaret tekelini elinde tutuyordu.

Hollanda ekonomisi, bu şirketler dışında henüz gemicilik ticareti olmayan başka Avrupa uluslarının taşımacılık işlerini de üstlenerek Avrupa'da göz kamaştıran bir zenginleşme sağlamıştır. Eski bir deyim o günlerde Hollandalılar için daha çok geçerliydi: "17. yüzyılda her yol Amsterdam'a çıkıyordu."

Hollandalıların bu açıklanamaz ilerleyişi, gelişmek ve büyümek isteyen rakiplerinin kıskançlığını daha çok kamçıladı. Önce İngiltere, zalimliği ve gaddarlığı ile ünlü Lord Cromwell (1599–1658) zamanında çıkarılan emirlerle açık deniz ticaretinde Hollanda'yı köşeye sıkıştırdı[32]. Flamanlar buna iki deniz savaşı ile karşılık vermek istedilerse de, başarısız oldular. 17. yüzyılın sonu aynı zamanda Hollanda yükselişinin de sonu olacaktır. Denizlerdeki ticari üstünlüğünü yavaş yavaş kaybeden bu ülke, İngilizlerin "dümen suyunda" giden zayıf bir sandal konumuna düşecektir.

---

[31] André, a.g.e.; s. 43.

[32] André, a.g.e.; s. 45.

BİLGİ VE MERAK 13

İNKALAR

Güney Amerika'nın batı kıyısında And Dağlarıyla Büyük Okyanus arasında her iki yöne doğru 3.200 kilometrelik bir bölgede MS 13. ve 14. yüzyıllarda büyük İnka uygarlığı doruk noktasına ulaşmıştır. İnkalarda toplumsal tabakalar arasında belirgin farklılıklar vardı. İmparator ülkeyi soylu bürokratların yardımıyla yönetiyordu. İnka teknolojisi ve mimarisi özgün olmamakla birlikte oldukça gelişmişti. İnkalar yazı ya da biçimsel matematik ve kayıt tutma sistemleri geliştirmemekle birlikte bir ***quipu***, yani iplerin karmaşık bir biçimde düğümlenmesiyle yapılan ünlü bir bilgi kayıt yöntemi başlatmışlardır. Quipu ile vergi ve nüfus sayım kayıtlarını içeren bilgilerle imparatorluk tarihi hakkındaki bilgiler kaydedilmiş ve quipu içindeki bilgiler imparatorluk bürokrasisinin bir parçası olan ve meslekleri babadan oğla geçen bir hesaplayıcı sınıfça ezberlenmiştir.

İnka astronom-din adamları, Samanyolu'nun güney gökyüzünde duruşundaki mevsimsel değişmelere göre gökleri bölgelere ayırmıştı. And Dağları, İnkaların güneş, ay, gezegenler, takımyıldızlar ve hatta "karanlık bulutlar" da denilen ve görünürde boş olan alanlarının periyodik hareketlerini izleyebilmeleri için doğal ufuk işaretlerinden bir çeşit fon oluşturuyordu. İnkalar, gündönümlerini işaretlemek için ufuk çizgisi üzerine yatay taş sütunlar dikilmiştir. Cuzco'daki Coricanha tapınağındaki büyük tören merkezinden çevreye yayılan kırk bir tane görüş çizgisi vardı ve bunların üzerindeki diğer işaretler ayın konumlarını, su kaynaklarını ve İnka İmparatorluğunun politik alt bölümlerini belirtiyordu. İnkalar, başka bir deyişle, imparatorluklarının bir takvimi ile haritasını Cuzco kentinin tasarımı içine yerleştirmiştiler. İnkalar, ay ve güneş takvim sistemlerini kullanmışlardır. Gözlemevleri ve astrologları da vardı.

İnkaların tıp ve botanik konularındaki bilgileri de oldukça ileriydi. Devletin atadığı şifalı bitki toplayıcılarına ek olarak uzmanlaşmış doktor ve cerrah sınıfları bulunuyordu. İnka tıp çalışmaları ***ampütasyon*** yapıyor ve ivedi durumlarda hastaların kafataslarında delikler açarak tedaviler yapıyorlardı.

İnkalar, imparatorluklarının her yanına ulaşan yollar inşa etmişlerdi. Kuzey-Güney doğrultusundaki iki ana yoldan birisi 3.600 km kıyıda, yaklaşık aynı uzunlukta olan diğeri ise And Dağları boyunca uzanıyordu. Bu iki ana yolu bir birine bağlayan çok sayıda ara yol vardı. İnkalar ayrıca kayaları oyarak tüneller ve sarmaşıklarla bağlanmış tahtadan asma köprüler inşa etmişlerdi. Eğimli arazilerde ise kayaları oyarak basamaklar yapmışlardı. Tüm bu yol ağı İspanyolların İnka İmparatorluğunu ele geçirmelerini çok kolaylaştırmıştır[33].

[33] Yeşilbursa, a.g.e.; s. 124-126.

COĞRAFİ KEŞİFLERİN SONUÇLARI

- Coğrafi keşiflerden sonra, dünya ticareti "Akdeniz Havzası" merkezli olmaktan çıkmış, Atlantik ötesine ve Okyanuslara taşınmıştır.
- Coğrafi keşiflerle Avrupa'nın belli başlı ülkeleri büyük oranda zenginleşmiş* ve kâr sağlamıştır.
- Coğrafi keşifler gemicilikte özellikle askeri savaş gemiciliği alanında o güne kadar olan birikimlerin çok ilerisinde yeni teknoloji yaratmıştır.
- Coğrafi keşifler coğrafya biliminin ilkçağlardan o güne kadar (inanılmaz ölçülerde) gelişme göstermesine yardımcı olmuştur.
- Coğrafi keşiflerle koloni ve yeni yerleşim yerlerinin kurulması insan taşımacılığında ve kitleler halinde göç olayında yeni bir dönem başlatmıştır.
- Coğrafi keşiflerin 14. yüzyılda başlamış olması, *"Türklerin Avrupa'yı tehdit etmesiyle başlamıştır"* görüşünü keşif sebeplerinin en alt sıralarına indirmiştir.
- Coğrafi keşifler ticaret hırsı ve zenginleşme olgusunu hızlandırarak "Kapitalizm"in doğmasına temel hazırlamıştır.
- Coğrafi keşiflerle dünyanın çok zengin kültür ve uygarlıklara sahip olduğu görülmüş, bunun yarattığı karşılıklı etkileşim Avrupa'da zihniyet bakış açısının değişmesine zemin oluşturmuştur.
- Coğrafi keşiflerle ticaret şartlarındaki değişiklikler ekonomik anlayışta da değişiklik meydana getirmiştir. Bu bağlamda, Güdümlü-Koruyucu-Merkantilist[34] ekonomi anlayışları doğmuştur.
- Coğrafi keşifler Batı tarihi için bir dönüm noktası oluşturmuş, kendi tarihlerinin içinde Ortaçağ'ın sonu, Yeniçağ'ın başlangıcı olarak yer almıştır.

---

* Bu zenginliği günümüz ölçülerine göre değil, o günün koşullarını ve değerlerini göz önüne alarak yapınız. Bu konuda karşılaştırma yapmak ve orijinal bilgi için bakınız: P. Smith; **Rönesans ve Reform Çağı**, (Çev: Serpil Çağlayan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001, s. 18–35.

[34] Merkantilizm, Korumacılık gibi ekonomik konularda bilinmesi gerekenler için bakınız: Şevket Pamuk; **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500–1914**, Gerçek Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul, 1997, s. 73–119. Ayrıca kitabın sonundaki "Sözlük"ten yararlanabilirsiniz.

- Coğrafi keşifler gıda çeşitliliğini ve beslenme kültürünü de etkilemiş (mısır, patates, domates, tütün, çay, kahve ve tropikal ürünleri bol miktarda sağlamak suretiyle) insanların daha iyi beslenmeleri, daha uzun yaşamaları ve hayattan keyif alma arzularını artırmıştır.
- Coğrafi keşifler misyonerlik ve dini yayma çabalarını yoğunlaştırmış ve Hıristiyanlık yeni kıtayı baştan sona sarmıştır.
- Coğrafi keşifler sonucu zenginleşen tüccarlar sınıfı doğmuş (burjuva), Avrupa'daki feodal yapının çöküşünü hızlandırmıştır.
- Coğrafi keşifler Avrupa'da gerek iç gerekse dış göçleri tetiklemiş, tarımsal nüfus ve kültür, yerini kentsel nüfus ve kültüre geçişi başlatmıştır.
- Coğrafi keşifler sonucu servetlerini katlayan Krallar/Monarşiler (güçlerini yönetimde ve savaşlarda sınamak suretiyle) modern devlet ve ulus oluşumunun kapılarını açmışlardır.
- Coğrafi keşifler acımasız ve vahşi bir ortam yaratmış, sessiz ve kendi halinde varlıklarını sürdüren bazı uygarlıkların (Aztekler - İnkalar) sonunu getirmiştir.
- Coğrafi keşiflerle aç gözlü toplumlar daha çok insan gücüne gereksinim duymuşlar ve kıtalararası köle ticaretini doruk noktasına taşımışlardır.
- Coğrafi keşifler Avrupalıların ya da beyaz adamın kimliğini oluştururken yeni bir madde eklenmesini sağlamıştır. 20. yüzyılın çağdaş İngiliz düşünürü Bertrand Russell'in sözleriyle[35]: *"Biz temelde güçlü olmayı amaç edindik. Diğer insanlara ve doğaya karşı güçlü olmaktan hoşlanıyoruz. Bunlardan ilki için güçlü devletleri, ikincisi için de bilimi geliştirdik."*
- Coğrafi keşifler amatör kâşiflerin cesurca girişimleriyle insan, hayvan, bitki çeşitliliğini dünyaya tanıtmayı sürdürmüş, doğayı tanımak, onunla mücadele etmek ve ona hâkim olmak duygularını insanlığın hizmetine sunmuştur.
- Coğrafi keşifler üç kıtadan ibaret sayılan dünyada yeni kıtaların da olduğunu ispatlamıştır.
- Coğrafi keşifler kalıplaşmış, değişmez, değiştirilemez sanılan görüş ve inançları alt-üst eden bir dönemi başlatmıştır.

---

[35] Bertrand Russell; **Sorgulayan Denemeler**, 1.Baskı, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 1998, s. 114.

- Coğrafi keşifler "*iki dünya*"yı, "*iki ayrı dünya*" olarak (Doğu-Batı), (İslam-Hıristiyan) şeklinde kesin çizgilerle ayırma sürecini şekillendirmiş, "*zengin, ileri, aydın, özgür Batı*" kavramlarının içinin doldurulmasına katkı sağlamıştır.
- Coğrafi keşifler kumpanya, şirket, kambiyo, banka, komisyon gibi ekonomi literatürüne yeni kavramlar kazandırmıştır.
- Coğrafi keşifler Roma-Yunan karakterinden sıyrılıp Avrupalı özelliğini kazanacak yeni bir toplumun tohumunu atmıştır.
- Coğrafi keşifler küçük denizci tüccar devletlerin (Venedik-Ceneviz) sonunu getirmiştir.

COĞRAFİ KEŞİFLERDE BAZI ÖNEMLİ TARİHLER VE KİŞİLER

(14.yüzyıl – 18.yüzyıl Arası)

1325 İbn Battuta'nnın Arabistan yolculuğu.

1420 Çinlilerin Afrika'da Ümit Burnu'nu dolaştıkları sanılıyor.

1434 Gil Eannes, Batı Afrika'daki Bojador Burnu'nu dolaşır.

1487 Bartholomeo Diaz Ümit Burnu'nu dolaşır.

1492 Kristof Kolomb İspanya'dan ayrılır. Hint Adaları dediği Güney Amerika adalarına ulaşarak keşifler yapar.

1497 Vasco de Gama Hindistan'a gitmek üzere Afrika'nın çevresini dolaşan bir yol izler.

1498 De Gama Kalküta'ya (Hindistan'a) ulaşır.

1507 Amerika kıtasına kâşif Amerigo Vespucci onuruna onun adı verilir.

1511 Velazquez ve Cortez İspanya adına Küba'yı işgal ederler.

1519 Magellan dünyanın çevresini dolaşmak üzere yola çıkar.

1521 Aztek imparatorluğu yıkılır.

1534 Jacques Cartier Fransa'dan Kuzey Amerika'ya doğru yola çıkar.

1535 Cartier Montreal'i kurar.

1569 Andres de Urdenatan Büyük Okyanus'u aşar.

1576 Martin Frobisher Kuzey-Batı geçidini bulmak üzere İngiltere'den ilk yolculuğuna çıkar.

1577 Francis Drake gemiyle dünyanın çevresini dolaşmak üzere yola çıkar.

1585–87 John Davis Kuzey-Batı geçidini bulmak üzere üç yolculuk yapar.

1606 Willem Jansz Avustralya kıyılarına ulaşan ilk Avrupalı olur.

1606 Pedro Fernandes de Quiros Yeni Hebrid Adalarına ulaşır.

1608 Samuel de Champlain Kanada'da Quebec'i kurar.

1642 Abel Tasman Tasmanya'yı bulur ve Yeni Zelanda'nın batı kıyılarını keşfeder.

1769-74 James Cook Güney Kutup Dairesini geçer.

1795 Mango Park Afrika'nın iç kesimlerine yolculuk yapar.

1795 Matthew Flinders ve George Bess Avustralya'nın iç kesimlerine doğru ilk seferleri gerçekleştirirler.

BU KİTAPLARI OKUDUNUZ MU?

Bernard Lewis; **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi.**

Georges Duby; **Ortaçağ İnsanları ve Kültürü.**

Oktay Yenal; **Ulusların Zenginliği ve Uygarlığı.**

Daniel J. Boorstin; **Keşifler ve Buluşlar.**

Bu bölümle ilgili harita, resim ve bilgileri gözden geçiriniz.

BÖLÜM III

BÖLÜM 3

RÖNESANS

TARİHSEL ARKA PLAN

Evrenin yaratılışı ile ilgili teoriyi ortaya atan, bilginin eleştirisini ve sevginin analizini yapan, ahlak üzerine ilk radikal kavramları öne süren Platon (y.M.Ö. 429–347) olmuştur. Sağduyunun, akılla yordamlamanın öncüsü, metafizik ve etikten politikaya, edebiyat eleştirisine, fizik, astronomi, biyolojiye kadar geniş bir alanda öğretileri bulunan kişi de Aristo (M.Ö.384–322)'dur. Eski Yunan'ın örnek olan bilgelerine ait fikirler Kuzey Avrupa'ya yeni ticaret yolları ile girerken tarihler 1300'leri gösteriyordu.

Güneyde ise İtalya'nın Floransa kentinde bir yandan zenginliğin sarhoşluğu, diğer yandan Kral-Kilise tartışmalarının kaosu yaşanıyordu. İmparator yanlısı aristokratlarla Papa yanlısı parti üyeleri, Kentin atmosferini belirsizliğe doğru sürüklemede kıyasıya bir mücadelenin içinde idiler*.

Ancak toplumsal ve siyasal kargaşa kültürel yaşamı canlandırmış gibi görünüyordu. Dönemin önemli üç büyük yazar ve şairi (Dante Alighieri-Petrarca-Boccaccio) Floransalıydı. Bunlardan Dante (1265–1321) Hıristiyanlığın en büyük şairleri arasında sayılmaktadır. Onun edebiyat ve hayal gücüne hala ulaşılmadığı iddia edilir[36]. Dante'nin başyapıtı olan

---

* Ortaçağ İtalyasında imparator yanlısı aristokratların partisine ***Ghibellineler***, papa yanlısı olanların partisine ***Guerfeler*** deniliyordu.

[36] Davies, a.g.e.; s. 427.

Commedia (Komedya), hayranları tarafından "ilahi" unvanı verilince İlahi Komedya adını almıştır. Eser o zamana kadar Hıristiyan taassubunun incelemeye izin vermediği "insanı" yeniden tanımlıyordu. Bu tanımlamayı yaparken Yunan ve Roma dönemlerinin şair ve filozoflarından esinleniyor ve böylece antik döneme bir kapı açıyordu. Bir başka Floransalı Petrark ise (1304-1374) nefis aşk şiirleriyle insanın ayağını yeryüzüne doğru çeker, söz, şiir ve edebiyatla Hümanizm düşüncesini açılan kapıdan içeriye sokar.

Güzel sanatların tüm dallarında gizlenmiş bir ana fikir olarak Hümanizm, insanın kendi kendisini yeniden tanımaya başlama çabasından ibaretti. İnsanın kendisini yeniden tanıması ise *"düşünüyorum o halde varım"* aşamasına kadar ulaşacak bir dönemin başlangıcını oluşturuyordu.

Doğumla ölüm arasına sıkışmış insan hayatı üzerindeki tüm akıl dışı tutumları, kayıtları ve kuralları (din bağnazlığını) bir kenara itmek savaşının, sanatla kamufle edebilme becerisinin başlangıcıdır Rönesans.

Çabalar kamuflaja muhtaçtı, çünkü Katolik Kilisesi'nin hem dini mahkemeleri (Engizisyon) hem de ölüm cezaları gerçekti. Üstelik "altın çağlardan", "bunalım çağına" düşmüş bir bağnazlığın neler yapabileceğini insanlar gördükten sonra, açılan kapının değeri daha çok önem kazanıyordu.

Rönesans, bir yerde dini bir başkaldırı hareketidir. Gücünü, insanı baskı altında tutmak için kullanan, aforozu*, engizisyonu, sürgünü ve mahkemeleri ile Papalık Devleti'ni/Krallığını kurmuş olan Papalara karşı başlatılan bir başkaldırıdır.

BİLGİ VE MERAK 14

DANTE GİBİ ORTASINDAYIZ ÖMRÜN

Rönesans kültürünü doğru anlamanın yolu, onu hazırlayan kaynaklara inanmaktır ki Dante belkide listenin başında yer alacak kişilerden biridir. Rönesans'ın doğuşundan yüzyıl önce ölen bu engin düşünce ve sanat adamı İlahi Komedya eseriyle tanınır. Floransalı Dante, ilerici düşünce ve davranışlarıyla Ortaçağ'ı sorgulayan, Rönesans'ı hazırlayan eserler bırakmış, çağına göre devrimci akımlara katılmış bir mitoloji kahramanı

* Aforoz: Hıristiyanlıkta dine ve dini kurumlara, otoritelere karşı (ağır) suç işleyenlere kilise tarafından verilen dini cemaatten çıkarılma cezasıdır. Aforoz edilenler dini törenlere katılamazlar, kilise üyelikleri sona ererdi. Katolik Kilisesi bu yetkisini Ortaçağ'da çok sık kullanmıştır.

olmuştur. Örnek bir Rönesans insanı gibi her konuyla, sorunla ilgilendi, her eyleme katıldı, hemen her konuda kitaplar, mektuplar, şiirler bıraktı.

Epistole (mektuplar), La Vita Nuova (Yeni Hayat), Rime Petrose (Manzum Taşlamalar), Il Convivo (Şölen) isimli eserleri felsefe, şiir, aşk üzerine, De Monarchia (Krallık) dinle devletin ayrılması üzerine yazıldı. Comedia (İlahi Komedya) da tutucu dostlarını ve rakiplerini eleştirirken düzeni ve totaliterliği hicvetti. Bu eserleriyle yalnız İtalya'yı değil, dünyayı ve onu izleyen Reformasyon ve Aydınlanmayı da etkiledi[37].

RÖNESANSI ANLAMAK

"Yeniden Doğuş" hareketi 1350'lilerden başlayarak İtalya'da şekillenmiştir. Roma'nın büyüklüğüne hayranlığın anılarıyla, Eskiçağ'a dönüş hareketi doğal olarak İtalyanlara çok çekici görünmüştür. Bundan da önemlisi, İtalyan kentleri laik kafalı bir halkla, ilgilerini bilinçli olarak tanrısal (ilahi) şeylerden kurtarıp, insanlarla ilgili şeylere yöneltmiş olan ve sanatçılarla düşünürleri koruyan prenslerin yaşadıkları yerlerdi. Avrupa'nın güneyinden (İtalya'dan) başlayıp her tarafı saran (1500'ler doruk noktasıdır) bu akımın doğmuş olduğu ortamı da göz önüne almak gerekir.

Rönesans döneminin ekonomik ve sosyal koşullarını değerlendirirken, Batı Avrupa'yı bir bütün olarak düşünmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Burada karşımıza çıkan ilk unsur, düzenli, artan bir nüfus hareketinin olmasıdır*.

---

[37] Bozkurt Güvenç; **Kültürün ABC'si**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 83.

*

ÜLKE	1500	1600
İngiltere ve Galler	3.000.000	4.100.000
Hollanda ve Belçika		3.000.000
Almanya	12.000.000	20.000.000
Fransa		16.000.000
İtalya	10.000.000	13.000.000
İspanya	9.000.000	8.200.000
Diğer Ülkeler (Polonya, Danimarka, İsveç, Norveç v.d.)		5.000.000
Avrupa Tahmini Toplam		70.000.000

Avrupa 14.yüzyıl ortalarında yaşadığı büyük veba salgını sonrası yüzyıl içinde yeniden 1300'lerdeki eski nüfus oranını yakalayabilmiştir. Buna paralel olarak servetindeki artış ise nüfusa oranla daha fazla olmuştur. Refah düzeyinin ücretlerin belirli oranlarda artış göstermesi, geçim şartlarındaki iyileşme, insanların hayata ilgilerini ve bağlanmalarını teşvik etmiştir.

Monarşilerin güçlenmesi (feodalizmin çökmesi sonucu) soyluları korkutan ve kontrol altına alabilecek tek güç olarak sivrilmesi, krala bağlılık, kralsız toplumun kaosa sürükleneceği endişesi ve korkusu, Papalık gücünden (dinsel otoriteden) kral otoritesine kayma (dünyevi otorite) akımını güçlendirmiştir. Ucuz gazete ve kitaplarla kitlelerin eğitilmesi, soyluluğun gözden düşmesi, rahiplerin ve din adamlarının ayrıcalıklarının azalması, temel besinlerdeki (et ve tahıl) çeşitliliğin artması, pazarların tüketime açılması ve ekonomiyi canlandırması ve nihayet, eğlence amaçlı, dini veya iş gereği seyahatlerin yaygınlaşması, kültürel hayatta iletişim kanallarının çoğalmasına ve bütüncül bir Avrupa'nın doğmasına yol açmıştır.

BİLGİ VE MERAK 15

OH MY GOD!

1347–1350 yıllarındaki "Kara Veba" Avrupa'nın günlük sıkıntılarını olduğu gibi dondurdu. Bu (dünyanın daha önce görmediği ve 1840'lara kadar görmeyeceği) veba salgınıydı. Birbiriyle bağlantılı üç hastalıkla, hıyarcıklı veba, kan zehirlenmesi ve akciğer vebası ile birlikte geldi ve yok edici bir salgın oldu. Kentlerdeki kalabalık kira evleri, topluca yıkanılan hamamlar, kötü sağlık koşulları fareler için mükemmel ortam-

---

Rönesans'ın başladığı Floransa'nın nüfusu: 650.000, Kilise Devletleri'nin; 1.900.000, Napoli'nin; 3.000.000, Venedik'in; 1.850.000, Milano'nun 1.350.000 olduğu tahmin edilmektedir. Kaynak: Preserved Smith; **The Social Backraund of the Reformation (Rönesans ve Reform Çağı)**, Türkiye İşbankası Yayınları, İstanbul, 2001, s. 18.

Bu konuda bir bilgi: Osmanlı yazım ve sayım defterlerini (tahrir defteri) nüfus açısından değerlendiren en yetkin Tarihçi Ömer Lütfü Barkan'dır. Barkan, Kanuni'nin tahta çıkışından sonra başlanan ve 1530'da bitirilen tahrirlere dayanarak o dönemde İmparatorluğun Anadolu ve Rumeli nüfusunu 11.357.365 olarak hesaplamıştır. Barkan'a göre, Osmanlı İmparatorluğunun tüm nüfusu 30–35 milyon dolayındadır. Kaynak: **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C: 5, s. 1239.

lardı. Sonuç kitle halinde ölümlerdi. Boccaccio yalnız Floransa'da yüz bin ölümden bahseder. Paris'te bir günde sekiz yüz ceset görülmüştür. Orta Asya'da başladığı düşünülen salgın Timur'un ordularını da durdurmuştur.

"Ölümün kara bulut gibi üstümüze çöktüğünü gördük. Veba gençleri aramızdan çekip alan, hoş yüzlere karşı da hiç acıması olmayan bir hayalettir. Koltuk altında şişlik çıkana eyvahlar olsun... elma biçimindedir, soğan başı gibidir, kimseyi ayırt etmeyen küçük bir çıbandır. Yanan kor gibi fokurdar, kül rengi acı şey... Kara bezelye tohumuna benzerler, gevrek fok balığı parçaları gibidir... midye kabuğunun közleri gibi karma karışık, yarım penslik para büyüklüğünde kara beladır[38].

Kısaca, tüm bu gelişmeler ve diğerleri, Floransa'dan önce yarımadaya (İtalya), oradan da Avrupa'nın pek çok yerine yayılan yeni bir akım doğurdu. Rönesans denilen "Yeniden Doğuş" anlamındaki bu hareket insanın yeniden keşfinden başka bir şey değildi.

Rönesans ve Reformların dünyası aynı zamanda falcılığın, astrolojinin, mucizelerin, ruh çağırmanın, cadılığın, otlarla şifa arayan halk hekimliğinin, hayaletlerin, perilerin dünyasıydı. Büyü dinle ve bilimle hem rekabet hem de ilişki içindeydi. Rönesans'ın insanı bir girdabın içinde sonsuz bir dönüşün örneğini vermiştir.

Neler olduğuna bakarak, Rönesans'ın ne olduğu ve ne olmadığı ancak anlaşılabilir. Bu süreçte Hıristiyanlıktan vazgeçilmemiştir, fakat kilisenin gücü yavaş yavaş din küresine indirgenmiştir. Dinin etkisi giderek daha çok bir kişisel vicdan sorunu olmakla sınırlandırılmıştır.

Bilim adamları, ilahiyatçılar ve filozofların fikirleri, yapıtları ve hükümdarların izledikleri politikalar "her şeyin üstünde ve üstün hak" iddiasını elinde bulunduran kilisenin kontrolünü gevşetmiştir ve azaltmıştır.

Zihni bağımsızlığa sahip tam ve modern (!) insan tipini yaratmada bilginin, sanatın ve düşüncenin her şeyinden yararlanarak hiçbir dış otoriteye bağlı olmaya ihtiyaç duymayan insan tipinin oluşmasında başlıca rolü oynamıştır.

Bu yeni düşüncenin en önemli ürünü, insanlığın içinde yaşadığı dünyayı tümüyle anlamaya gücünün yeteceği inancının gittikçe her tarafa yayılması olmuştur.

---

[38] Norman Davies; **Avrupa Tarihi**, Ankara, 2006, s. 438.

Rönesans insanı bütün yeni bilim ve sanatları öğrenmeye çalışmıştır. Toplumların ve bireylerin yaşadığı yeniden doğuş ve yapılanmanın etkileri, sonraki yüzyıllarda yol açtığı dinde reform, düşüncede aydınlanma, bilimde ilerleme, endüstri ve uluslaşma devrimleriyle günümüze kadar sürmüştür.

RÖNESANSI İZLEMEK

Kaynakları, nedenleri ve sonuçları bakımından sanat ağırlıklı olan Rönesans Kültürünü sadece sanatla sınırlı görmek yanlış olur. Çoğunlukla sanatın pek çok dalında (mimarlık, müzik, edebiyat, resim ve dünya görüşünde) Hıristiyanlık öncesi antikiteye özlem olarak başlamışsa da, felsefeden yönetime, eğitimden bilime, üretimden tüketime insan ve toplumların tüm ilişkilerini ve kurumlarını derinden etkilemiştir. Modern tarihi yazanların önce Rönesans'tan başlamaları bu yüzdendir.

Rönesans bir bakıma başlangıç olduğu kadar, sonuç özelliği de taşır. Bir varlığın (şeyin) geçmişi olmalıdır ki, Yeniden Doğuşu da mümkün olsun. Bu açıdan bakıldığında Hıristiyan Kilise'sinin kurucularından Aziz Auqustine erken Ortaçağ döneminde kutsal savaşın "Dünya Devleti" ile "Tanrı Devleti" arasında geçtiğini, son zaferin "Tanrı Devleti"nde kalacağı inancını dile getirirken, dolaylı olarak güçlü bir "Dünya Devleti"nin varlığını kabul ediyordu.

Aziz'in "Dünya Devleti" adını verdiği güç, Hıristiyan Kilisesi'ne boyun eğmeyen ve direnen toplumlar ve kültürlerdi[39].

Batı Roma'nın yıkılmasından ve Kilise'nin Doğu ve Batı olarak bölünmesinden sonra imparatorluklar zayıflamaya, yönetim bölünmeye ve dünya devletlerinin eline geçmeye başlamıştı. Yunan klasiklerini çevirip bilime ve felsefeye katkı sağlayan İslam medeniyetinin de dünyevileşmeye büyük etkisi olmuştur. İspanya'da Arapların, Balkanlarda Türklerin baskılarına dayanamayarak kutsal yetkilerini yerel krallara (Hükümdar'a) bırakmak veya onlarla paylaşmak zorunda kalan Batı Roma, doğal olarak Rönesans'ında beşiği olmuştur. Bu alanda, "Hükümdar"ı etkileyen önemli bir Rönesans tarihçisi ve düşünürü de Niccolo Machiavelli'dir.

---

[39] Güvenç, a.g.e.; s. 82.

BİLGİ VE MERAK 16

YA MAKYAVELLİ OLMASAYDI NE YAPARDI POLİTİKACILAR!

Niccolo Machiavelli (1469–1527) "Hükümdar" adlı eserini kendi ifadesiyle, sevgili İtalya'sını yabancı tecavüzlerden kurtarmak maksadıyla yazmıştır. Tam 400 yıl Makyavelist ya da Makyavelci denince herkesin aklına hilekâr, şeytan, hain, barbar ve kötü ahlaklı kişiler gelmiştir. Makyavel, amacın aracı meşru kılacağı felsefesini ortaya atmış ama asıl o felsefeyi benimseyen düzenbaz, becerikli, ikiyüzlü, ahlaksız, bir prensip tanımayan, vicdansız politikacılar sembol olarak ortaya çıkmıştır.

Makyavel'in yazdığı "Hükümdar" her büyük eser gibi, her çağda faydalanılacak dersler vermektedir. Aşağıda, dünyayı yerinden oynatan kitaplar arasında ilk on içinde yer alan "Hükümdar"a dair güzel bir kitap eleştirisinin künyesi bulunuyor, mutlaka okuyunuz*. İlk on içerisinde yer alan kitaplardan üçünün Rönesans dönemine ait olması dikkat çekicidir. Bu çok ünlü on kitap şunlardır:

1. Kur'an
2. Tevrat ve İncil
3. St. Auqustine-Tanrı Devleti
4. Dante-İlahi Komedya
5. Shakespeare- Tiyatro Eserleri
6. Bunyan-Kudüs Ziyaretçisinin İlerleyişi
7. Marx-Kapital
8. Darwin-Türlerin Çıkışı
9. Eflatun-Cumhuriyet
10. Machiavelli- Hükümdar (Prens)

* Robert B. Downs; **Dünyayı Değiştiren Kitaplar**, (Çev: Erol Güngör), Ötüken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1995, s. 29–43.

RÖNESANSI DEĞERLENDİRMEK

Avrupa'da 1500'lerden hemen önce gelişen olaylar, o ana kadar bilinen dünya tarihindeki en önemli gelişmelerin üst üste gelmesinden kaynaklanmıştır. Bu dönem tamamen rastlantı eseri gemiciler, ressamlar, rahipler, şairler, öğretmenler ve bilim adamlarının yollarının kesiştiği olağandışı bir dönem olarak kabul edilir.

Baktığımız zaman yeni bir resim ve heykel anlayışı, bambaşka bir mimari tarz doğmuştur. Sanatçı ve mimarlar etrafındaki nesnelere ve insan vücuduna farklı bir gözle bakmaya başladılar. Din bilginleri ve din adamları, insan doğasını yeniden keşfettiklerine inanıyorlar, astronomlar ve denizciler dünya haritasını şaşkınlıkla yeniden inceliyorlardı. Bu yeni bakış açısının ve beraberinde getirdiği heyecanın yayılmasını matbaa daha çok hızlandırdı. Devrim niteliğindeki bu olaylar dizisi aslında geçmişten ve ona olan saygıdan besleniyordu. Geçmişle bağlarını koparmak istemeyen din bilginleri, matbaacılar, ressamlar ve gemicilerin hepsi aslında birer kâşifti. O dönem atmosferi insanları sanki maceraya davet ediyordu. 1500'lü yıllarda bu dönemin zirvesine ulaşıldı.

Leonardo da Vinci, genç bir kadının portresi olan Mona Lisa'yı bitirmeden hemen önce İspanyol gemiciler Amerika'yı keşfetti. Portekizliler Hint Okyanusuna varmışlardı bile. Hemen sonra da Mikelanjelo Roma'da şaheser olarak vurgulanan resimlerini tamamladı. Alplerin kuzey tarafında Martin Luther yeni bir kıvılcımı başlatmak üzereydi.

"İki Dünya"nın birbirinden kesin çizgilerle ayrılmaya başlayacağı bir çağ başlamak üzereyken, Türkler Viyana kapılarına dayanarak (1529) bir katalizör ve hızlandırıcı vazifesini görüyordu. Artık yeni bir çağın başladığı kesindi.

RÖNESANS ADAMLARI

- Francesco Petrarca, kütüphaneleri yeniden açmış, eski kitapların değerlenmesini sağlamıştır.
- Boccacio, İtalyan dilini güzelleştirmiş, Latince nesir ve nazım eserleri teşvik etmiştir.
- Ravenna'lı Giovanni, Latin dilinin gelişmesine büyük ölçüde hizmet etmiş ve edebiyat sevgisini yaymıştır.
- Manuel Chrysoloras, İstanbul'un fethiyle İtalya'ya sığınanlardan olup, 700 yılıdan beri İtalya'da ihmal edilen ve unutulan Yunanca eğitimini başlatmıştır.
- Kardinal Bessarion, Plethon, Yorgo Traqezuntos: Bu kişiler de İstanbul'dan kaçan gruptandırlar. Eşsiz kütüphanelerini Venedik'e

bağışlamışlar, Antik dönem eserlerinin çevrilmesine katkıda bulunmuşlardır. Aralarında şair ve çevirmenlerin olduğu yüzlerce kişi olduğu sanılmaktadır. Bunlar Aristocu ve Platoncu olmakla onların öğretilerini yaymışlardır.

- Machiavelli ve Guiciardini, İtalyan tarihine ve siyasetine önemli katkılarda bulunmuşlardır.
- Zasius, Alciati, Baron v.d., önemli hukukçulardır.
- Fernel, Rondelet, Vesalius, v.d., dönemin ünlü tıp bilginleridir.
- Feuverbach, Pierre d' Ailly v.d., matematik alanında eserler vermişlerdir.
- Giotto (Floransalı) uzun zamandır ihmal edilen resim sanatını canlandıran kişilerin başında gelir.
- Bellini, mükemmel resim yaptığı bilinir, Fatihin portresini yapmak üzere İstanbul'da bulunmuştur.
- Albert Dürer, Alman resim ekolünün öncüsüdür.
- Michelangelo ve.Donetello, heykel ve oymalarıyla ün salmışlardır.
- Leon Alberti, Paris köprüsünü inşa eder.
- Brunolleschi, alışılmamış şekilde sütun üzerine değil, kenar üzerine büyük Floransa köprüsünü yapar.
- Aristotile (Bolognalı), temellerin altına yerleştirdiği tekerleklerle bazı taş kuleleri zarar vermeden başka yerlere taşımayı başaran mimardır.
- Serlio Sebastian, mimari kitaplar yazmıştır.
- Erasmus, dilci, çevirmen ve yorumcudur.
- PapaV. Nicholas ve Napoli Kralı Alfonso, sanatın canlanmasını, Yunanca kitapların çevrilmesini cömertçe ödüllendiren kişilerdir.
- Fransa Kralı I. François, kamu profesörlerini maaşlarını ödeyerek ve koruyarak desteklemiştir.
- Floransalı Medici ailesi, kendilerine gelen bilim adamlarını itibarla kabul etmiş, Yunanistan'dan iyi ve eski kitapları almaları için (casusluk) masraflarını üstlenerek adamlar göndermiştir. Kurdukları kütüphaneler muhteşemdir.
- Pusula, çelik iğnenin her zaman Kuzey Kutbunu göstermesiyle Rönesans dönemi denizciliğinde "altın ödülü" hak etmiştir.
- Kopernik, güneşin bilinen evrenin merkezi olduğunu ve dünyanın iki türlü hareket içinde olduğunu ileri sürmüştür.
- Kepler, gök cisimleri üzerine çalışmaları ile ünlüdür.
- Galileo modern bilimin kurucuları arasına girmiştir.

BU KİTAPLARI OKUDUNUZ MU?

March Bloch; **Feodal Toplum.**

Norman Davies; **Avrupa Tarihi.**

Stephan J. Lee; **Avrupa Tarihinden Kesitler (1494- 1789).**

Preserved Smith; **Rönesans ve Reform Çağı.**

Bu bölümle ilgili harita, resim ve bilgileri gözden geçiriniz.

BÖLÜM IV

BÖLÜM 4

REFORM

TARİHSEL ARKA PLAN

Ortaçağ üç perdelik bir oyuna benzer. Birinci perde Batı Roma'nın yıkılması ile açılır ve 11. yüzyıla kadar sürer. Bu dönem Erken Ortaçağ olarak adlandırılır. Kelimenin tam anlamıyla "karanlık" olarak adlandırılan bu dönem yedi yüzyıla yakın sürmüştür. Döneme, Katolikliğin üstünlük tartışmaları ve mezhep kavgaları (Katolik-Ortodoks) damgasını vurur.

İkinci perde, on birinci yüzyılın ortalarından on üçüncü yüzyılın ortalarına kadar sürer ki, bu sürece Klasik Ortaçağ denir. Diğer adı ile feodalizmin en güçlü olduğu tarihsel süreci kapsar. Ortaçağ'ın son dönemi, aslında ele aldığımız (Coğrafi Keşifler, Rönesans) ve ele alacağımız Reform'un ilk çocukluk yıllarını içerir. Bu döneme de (sona ereceği olayların ortaya çıkışına kadar) Geç Ortaçağ adı verilir. Son perde bir ölümü – Ortaçağ - ve bir doğumu – Yeniçağ - sahnelerken, insanlık tarihine yön veren dramlar, trajediler ve sürprizlerle doludur.

Aşağıda Reform'un doğmasına sebep olacak olayları kısaca sahne sahne ele almaya çalışacağız. Ancak Reform dönemini anlayabilmenin ön şartı, kilise baskısından kurtulmaya çalışan bir dinin mezheplere ayrılarak insanla buluşması ya da insana ulaşmasıdır. Din (ele aldığımız adıyla Hıristiyanlık), sihirli kutusundan çıkarak "*form*"unu yeniden dü-

zenleme ihtiyacı yani *"re-form"* hissedecektir. Burada, Reform öncesi Avrupa'ya göz atmayı uygun bulduk. Hangi ortamlardan geçtiğini ve oluştuğunu, toplumun yapısını ve tepkilerini Reform süreci içinde bulabileceksiniz.

I. PERDE

KAVGANIN TARAFLARI

Hıristiyan ilahiyatı (teolojisi) diğer dinlerden temelde iki açıdan ayrılır. Bunlardan birincisi "iman" diğeri de "hakikat" kavramıdır. Hıristiyanlıktaki iman bir olayın ya da olgunun - temelde yeterlilik sebebi gösterilsin ya da gösterilmesin – "hakikatliğine" duyulan bağlılıktır. Hakikat kelimesi dilimizdeki gerçek (lik) kavramıyla sık sık karıştırılmaktadır. Hakikat manevi âleme ve belirlediği ruhanî duyuş, düşünüş ve davranışların motivasyonuna ve tanımlanmasına yardımcı olan bir kavramdır. Örneğin Hıristiyanlıkta Hz. İsa'nın Tanrının oğlu olduğu bir "hakikat"tir". Bu bakımdan Hıristiyanlıktaki imanı iyi anlayabilmek için önce bu hakikat kavramının çerçevesinin iyi çizilmesi gerekmektedir. Çünkü kavga bunun etrafında dönecektir.

Hz. İsa'nın Tanrı ya da her ikisi birden olduğu/olmadığı hakikatine iman, Hıristiyanlığın esas sorunlarından birisi olmuştur. Hz. İsa'nın Tanrının oğlu olduğu hakikatine iman etmeden Katolik, Ortodoks, Protestan ya da Kalvinist olunamaz. Bu olay Hıristiyanlığın ayırt edici özelliğini oluşturan hakikattir. Gerçeklik (reality) ise dünyevi yani Seküler* bir olgudur. Her dinde olduğu gibi Hıristiyanlıkta da hakikat ve gerçek iç içedir. Hıristiyanlıkta İsa'nın Tanrının oğlu oluşu bir hakikat olarak kabul edilirken, kiliselerin varlıklarını sürdürebilmek amacıyla yaptıkları faaliyetler gerçeklik (sekülerlik) olarak tanımlanır.

SAPKINLIK YA DA HERETİZM

Ortodoksluğun bulunduğu yerde mutlaka sapkın = heretik olamaklık da vardır. Diğer bir anlatımla, eğer birileri kendilerini Ortodoks olarak ilan ve kabul etmişse mutlaka orada başka birilerinin "sapkın" oldukları

---

* Seküler: Anglo-Sakson ülkelerinde bizim kullandığımız anlamda "laik" sözcüğü yerine "secular" terimi kullanılır. Bu sözcük Latince "Seculum"dan türetilmiş olup "dünya işlerine ilişkin" anlamına gelir. Din daha çok "öbür dünyaya yönelik olduğu" varsayımına dayanarak, "secularism", sözcüğü bu dünya işlerine dönük olma, dolayısıyla dinî kaygılardan uzaklaşma demektir.

gerçeği vardır. Ortodoks olanlar daima sapkın olanlara ihtiyaç duyarlar. Böylelikle kendilerinin ne kadar sağlam din savunucuları olduklarını kanıtlayabilirler. Herkesin Ortodoks olduğu bir ortamda gerçekte hiç kimse tek başına Ortodoksluğu temsil edemez. İşte bu nedenle, mutlaka daha az Ortodoks ya da daha az imanlı gösterilmeleri gerekir. Bu tip suçlamalar kendilerinin katıksız Ortodoks, eksiksiz iman sahipleri olduklarının tescilidir. Bu yüzden Hıristiyanlık tarihi bir bakıma Ortodokslarla onlar tarafından sapkın olarak suçlanmış diğer Hıristiyan dini toplumların çalışma tarihidir. Ortodoksluk, işte bu tür tartışmalardan, çatışmalardan, savaşlardan doğmuş bir dinsel akımdır. Ortodoksluğun bulunduğu yerde Katolik inanç daima bir tehdit unsuru olarak görülmüştür. Ortodoksluk en yalın ve basit ifadeyle, belirli bir dönemde, belirli bir kişinin ya da belirli bir papanın ya da belirli bir kilisenin ya da belirli bir kurumun kendisinin belirli bir alanda ve konuda en üst ve tek otorite olarak tanımlanması keyfiyetidir".

YETKİ VE OTORİTE

Hıristiyanlık tarihinde yetki problematiği çok önemli bir tartışma konusudur. Bu konudaki ilk kaynak Hz. İsa'dır. Hz. İsa, kendisine din konunda konuşma ve vaaz verme hakkını kimin verdiğini soran Yahudilere bu yetkiyi babasından (Tanrıdan) aldığını söylemiştir. Kendisi de Yahudi olan Hz. İsa'nın din konusunda fikir açıklamak ve kural koymak yetkisini kendisinde toplaması, daha sonra Havarileri, sonra Kilise Babaları ve en sonunda Kilise ilahiyatçıları tarafından benimsenmiş ve uygulanmıştır. Gerek papalar (Katolikler için) gerekse Patrikler (Ortodokslar için) yetkiyi = otoriteyi Tanrı adına Hz. İsa'dan ve Havarilerden edindiklerini iddia etmişlerdir.

Bu yetki ya da otoriteyi kullanmak, belirli kuralları da doğurmuştur: Yasalar, yasaklar, yönetmelikler, konsorsiyum, törenler gibi. İşte, Hıristiyanlıkta kul ile Tanrı arasında kendilerine Tanrı tarafından verildiğini öne sürdükleri yetkiye dayanarak kurallar (standartlar) koyan ve bunları uygulatarak kulları Tanrıya ulaştırdıklarını iddia eden bir "ruhban sınıfı" oluşmuştur. Bunlara göre, hiçbir Hıristiyan Tanrı ile doğrudan doğ-

---

" Ortodoksluk: Yunanca "Doğru İnanç" anlamına gelir. Birleşik bir kelime olup Ortho ve Doxology kelimelerinin bir araya getirilmesiyle anlam kazanır. Ortho kelime anlamıyla düzgün, tam, doğru demektir. Doxology ise Tanrıya şükran, Tanrıya övgü anlamında kullanılır. Tanrıya mersiyeler, övgüler üzerine kurulmuş bir mezhep olduğu için kiliselerinde dualar, mersiyeler, törenler ve kutsamalar çok yoğun bir şekilde yapılır.

ruya bağ kuramaz, arada mutlaka ya kutsallığı kabul edilmiş bir sembol (haç ya da ikon) ya da bir papaz veya kilise bulunması zorunludur. Her sınıf gibi ruhban sınıfının da bir adı (clerical) ve ideolojisi (Clericalism) vardır.

BİLGİ VE MERAK 17

NELER GÖRDÜN NELER YAŞADIN,

AH İSTANBUL

Ortodoks Kilisesi denildiğinde onunla birlikte akıllara hemen Bizans İmparatorluğu gelir. Ortodoksluk Bizans'la özdeşleşmiş bir dinsel akımdır. Bu nedenle Ortodoks Kilisesinin tarihi Bizans'ın tarihinden ayrı olarak ele alınamaz. Dünyaya Ortodoksluğu armağan eden, onu koruyup geliştirmiş olan Bizans Devleti ve onu yönetmiş olan hanedanlardır. Bu mezhebin günümüzdeki takipçileri Ortodoks ezoterizmine (gizemciliğine) sıkı sıkıya bağlıdırlar. Örneğin, İstanbul'un fethi Salı gününe rastladığı için haftanın bu sıradan gününe Ortodokslar "Lanetli Gün" damgasını vurmuşlardır. Hiçbir patrik 1453'ten bu yana Salı günü inançları gereği önemli bir karar almaz ya da alamaz.

İLK KAVGA

İtalya'daki Papalar ile İstanbul'daki (Konstantinopolis1453 öncesi) Patrikler arasında sürtüşme hiç bitmemiştir. Hıristiyanlığı kimin temsil etmekte olduğu ve kimin daha "iyi" Hıristiyan olduğu rekabetinden doğan bu çatışmaların en önemlisi 649 yılında toplanan ve *Lateran Meclisi* denilen dini toplantıda alınan kararlarla su yüzüne çıkmıştır. İslamiyet'in doğması ve çok kısa zamanda hızla yayılarak özellikle Hıristiyanlar arasında taraftar bulmaya başlaması, Hıristiyan dünyasının Doğu ve Batı olarak ikiye bölünmesine neden olmuştur. İmparatorun (Bizans) emriyle bir çeşit senet niteliği taşıyan İstanbul Patriğinin sözleri, Roma'daki rakibi Papa'yı ve savunduğu görüşleri şiddetli bir şekilde eleştirmiş neredeyse yok saymıştır. Bunun üzerine Papa İstanbul'daki Patriği sapkın = heretik ilan etmiş ve aforozla cezalandırmıştır. Bu toplantıdan sonra Hıristiyanlık kendi içinde uzlaşmaz bir biçimde ikiye bölünmüştür. Bir tarafta Papaların üstünlüğü ve Roma Kilisesi'nin evrenselli-

ği* ilkesini savunanlar, diğer yandan Hıristiyanlığın evrenselliğini savunan Patrikler dönemi başlamıştır.

Papalar ve Patrikler arasındaki kavgalar, 1054 yılında doruk noktasına ulaştı ve bu yıl içinde taraflar birbirlerini aforoz ederek aralarındaki tüm bağları koparttılar. Öyleki, 1204 yılında Papalık Müslümanlara karşı savaşmak için düzenlediği 4. Haçlı Ordusunu doğrudan doğruya İstanbul'a yolladı. Haçlılar İstanbul'a gelince Kudüs'e gitmekten vazgeçip, kenti baştanbaşa yağmaladılar. Tüm zenginlikleri Venedik, Milano ve Roma'ya kaçırdılar. Artık savaş baltaları topraktan çıkarılmıştı.

II. PERDE

KANUNLARA DAİR

Ortaçağ'ın ortaları da başlangıcı gibi kargaşanın hüküm sürdüğü bir dönemdir. Halk, kralsız toplumun kaosa sürükleneceğini sanıyordu. Ülkeyi kontrol edecek bir kralın yokluğunda kendilerini tamamen çaresiz hissettiklerinden krallık feodal sistemin en önemli kurumlarının başında geliyordu. Kraliçe arının olmadığı bir kovandaki arılar gibi toplum da belirsiz ve ümitsiz bir çağın içindeydi.

Kralın hemen altında aynı soydan prensler, kardinaller, soylular, orta sınıfın temsilcileri ve soylu olmasalar da soylu ailelerden geldikleri kabul edilen devlet adamlarından oluşan bir yönetici sınıf bu çağın belirgin özellikleri arasındadır. Önde gelen işleri vergi yasaları çıkarmak ve vergi toplamaktır. Adaletsiz ve ağır bir vergi sistemi yoksulların sırtından yürütülmekte idi. Paralı askerlere dayanan ordu gücü hem çok masraflı hem de maliyeye büyük bir yük getiriyordu. Kral ve maiyetinin israfları da bu yükü giderek katmerleştirdi. Kralların lüks saraylar inşa ettirmeleri, altın yaldızlı giysilerle donanmaları, metreslerine ve dalkavuklarına servet harcamaları, yüzlerce asker ve hizmetkârla resmi gezilere çıkmaları (16. yüzyılda Fransa ve İspanya örneğinde olduğu gibi) bazı devletleri iflasın eşiğine getirmişti. Kralların varlıklarını korumak ve sürdürmek için çıkarttığı yasalar korkunç ve acımasızdı.

Adaletsiz ortam, en basit suçların dahi idamla cezalandırılmasına sebep oluyordu. Örneğin; kundakçılık, at çalmak, büyü yapmak, ruh çağırmak, cadılık, askerden kaçmak, sahte para basmak, haneye tecavüz, yankesicilik ve cinayet işlemek gibi suçlar ölüm cezası gerektiren suçlar

---

* Evrensel: Ekümenik kelimesiyle karşılanır. Hıristiyanlıkta Katolik kelimesinin karşılığı da Evrensel demektir.

arasında sayılıyordu. Kanunların uygulanmasında çok titiz davranan İngiltere'de VIII. Henry döneminde (16. yüzyıl başları) toplam 72.000 kişinin asıldığı bilinmektedir[40]. Kıta Avrupa'sında ise cezalardan parayla kurtulmak hem kolay hem olağandı. Bu nedenle toplumda rüşvet almak ve vermek çok yaygın bir alışkanlıktı.

"İnsan acı hissettiğinde doğru söyler" diyen ilk Reformculardan Calvin dahi işkenceyi teşvik eden tutum ve davranışlarıyla (incelediğimiz "ikinci perdenin" yani Reformun ayak seslerinin duyulmaya başladığı çağın içinde) işkence ile cezalandırma yöntemi akıl almaz boyutlara ulaşmıştır. Sert ve acımasız uygulamalar gücünü dönemin kanunlarından almıştır.

Sınıflar arası farklılıklar, giyim-kuşam da çok belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. İnsanların nerede nasıl ve neyi giyecekleri dahi kanunlarla belirleniyordu. Kanunlar; kraliyet ailesi, değişik mevkilerdeki soylular, gelir düzeylerine göre yurttaşlar, hizmetçiler ve çiftçiler, din adamları, teologlar, askerler, avukatlar, sanatçılar için uygun kılık kıyafetin nasıl olması gerektiğini tek tek açıklıyordu. Sınıfının üstünde bir sınıfa ait kıyafet giymek tüm kadınlara yasaklanmıştı. Kanunu el yazısıyla onaylayan kral VI. James (İskoç Kralı), *"bu çok iyi bir kanun"* ifadesiyle memnuniyetini belirtmiştir. Rönesans ve Reform çağı Batı dünyasında kağıt oyunu, zar atma ve diğer oyunlar toplumun genel yapısına uygun eğlencelerdi. Ancak toplumda sonu cinayetlere varan ve huzuru bozan alışkanlıklar olarak nitelendirilmiş ve yasaklanmaları konusunda birçok Avrupa ülkesinde yasalar çıkarılmıştır.

Reform öncesi dönem, centilmenlerin ve diğerlerinin birbirlerini yalancılıkla suçlaması ve bundan dolayı düelloya girmelerinin kesin olarak yasaklandığı geç Ortaçağ olarak bilinir.

BİLİGİ VE MERAK 18

ESKİ TÜRKLER!

Eski dediğimize bakmayın 17. ve 18. yüzyılda yaşamış atalarımız söz konusu olan. Türkiye'yi gezmiş pek çok seyyahın kitaplarından Türklerin meziyetlerini gözler önüne seren İsmail Hami Danişmend bakın Batı'lı Gözüyle Türkleri nasıl anlatıyor[41]. Dikkat aynı dönemde Avrupa nasıl yaşıyordu gördük.

[40] Smith, a.g.e.; s. 40.

[41] İsmail Hami Danişmend; Garp Menbalarına Göre Eski Türk Seciye ve Ahlâkı, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1961, s. 41, 42, 44.

"Türkler, ihtiyaçlarından fazla yemek yemedikleri gibi, oyunlarını da sırf eğlence olsun diye oynarlar. Pintice bir hırsa kapılmaksızın satranç, üçtaş, dama ve bir nevi tavla oynarlar. Fakat endişesi ve küfürsüz oynarlar." Fransız Seyyah Du Loir.

"Öfke intikam hissinin malısulü olduğu kadar kumarbazlığın da tabii bir neticesi olan küfürbazlık Hıristiyan memleketlerinde müthiş süratte ve tamamıyla kâfirce sarf edilip durduğu halde, Türkiye'nin ne sokaklarında duyulabilir, ne de evlerinde işitilir. Bu halin bizim yüzlerimizi kızartacak ve bizi hayretler içinde bırakacak tarafı şudur ki, Türklerin yalnız ağızlarında değil, dillerinde de küfür kelimeleri yoktur..." Du Loir.

"Türkler sıkılıp boş vakit geçirmek istediklerinde çok güzel oynadıkları bir satranç yahut bir dama veyahut üçtaş takımı getirirler fakat hiçbir zaman parayla oynamazlar, çünkü kumarın günahı olduğuna inanırlar. Çok soğukkanlı olarak oynarlar, kazansalar da kaybetseler de hislerini belli etmezler, sadece zevk almaya çalışırlar..." Corneille Le Bruyn.

ORDUYA DAİR

Orduların modernize edilmesi de Rönesans ve Reform çağının bir sonucudur. 1596'da bir İngiliz asker ok ve yay yerine tabancaların tercih edilmesini üzüntüyle karşılamıştır. Büyük toplar yerini daha küçük ama daha etkili, hareketli ve isabeti yüksek sahra toplarına bırakmıştır. Namlusu yivli tüfekler 1520'de bir Alman icadı olarak bilinir ancak ordularda kullanımı daha sonraki yıllara rastlayacaktır. Tabanca ise Kuzey İtalya'da Pistoia'da ilk defa adını dünyaya duyurur. Üretildiği şehrin adını çağrıştıran İngilizce *"pistol"*, bizim dilimize de *"piştov"* adıyla, 1540'da askeri teknolojilerdeki ilerlemeler sonucunda yerleşir.

Savaşlarda askerlere talan ve yağmalamada sınırsız özgürlük tanınır, onur madalyası olarak yüzük, kılıç veya maddi değeri yüksek hediyeler verilirdi. Üniforma da ilk defa İngiltere'de, VIII. Henry döneminde (1529–1548) kullanılmaya başlanmıştır. Orduların sayıları da ülke nüfuslarının oranına göre çok kalabalık tutulurdu.

Donanma konusunda en güçlü olan devlet İngiltere idi ve yeni şartlara ilk ve kusursuz olarak kendisini adapte etmesiyle, denizcilikteki üstünlüğünü bir daha hiçbir rakibine kaptırmamıştır. Şunu belirtmekte fayda var ki, o çağların çok güçlü olduğu sanılan filolarında en büyük

gemiler 1000 tonluktu. I. Elizabeth döneminde (16. yüzyıl) gemilerin toplam tonajı 17.500'ü bulmuştu. Bu rakam göz kamaştırıyordu. Bugün bir tek seyahat gemisinin bile Kraliçenin filosunun toplamından daha fazla tonaja sahip olduğunu hatırlayalım. Ancak o çağın gücü ve kapasitesi düşünüldüğünde gemiler için canavar nitelemesi yapılmaktadır.

YENİ DOĞAN SINIFLARA DAİR

Feodalizmin ve ruhban sınıfı ayrıcalıklarının zayıflaması rahipler ve soyluları tamamen ortadan kaldırmadı fakat önemlerini oldukça azalttı. Ortaçağın klasik dönemine kadar (13. ve 15. yüzyıllar) feodal beyler ikinci dereceden kral statüsüne sahiptiler. Güçlerini kaybettikten sonra kralın etrafında dönen hizmetkârlar durumuna düşmüşlerdir.

Ortaçağ sınıf (kast) sisteminin çökmesinin bir göstergesi de, insanların işlerini veya mesleklerini esas alan yeni sınıfların ortaya çıkmasıdır. Ordu ve kilisenin üst tabakasını oluşturan iki mesleğin doğrudan soyluların egemenliğine, diğer bağımsız işlerin neredeyse tamamının zengin orta sınıf çocuklarının tekeline geçtiği bu çağda, insanlara yükselme fırsatı doğuran yeni kapıların açıldığı da görülmektedir. Bunlar aydınlar ve fikir adamı olarak adlandırdığımız entelektüel kesimdir. Sanatçı ve yazarlar, avukatlar, doktorlar, öğretmenler Yeni Çağ'ın başlangıcında gerçek konumuna yani Yönetici kitle olma özelliğine doğru büyük adımlar atmışlardır.

Din adamları sayıca çok fazla olmalarına rağmen nitelikleri son derece düşük düzeydeydi. Kitlelere söyledikleri Latince sözlerin çoğu kez anlamlarını dahi bilmeden dini nakletme görevini yerine getirirlerken; hatiplikleri, sesleri ya da dua okumadaki becerileriyle bilgisizliklerini kapatırlardı. Mevkilerinin itibarı gibi maaşları da Reform döneminde büyük düşüşler göstermiştir. Yeterince eğitilmiş din adamı (papaz-rahip) bulmak neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Kumaş tüccarı, ayakkabı tamircisi veya terzi genellikle ruhban sınıfına atanmak suretiyle bu grup din temsilcilerinin ayakta kalmasına çalışılmıştır.

GÜNLÜK HAYATA DAİR

Reform çağının Avrupa'sında kentlerdeki hayatın ilginç olduğu görülür. İç karartan grimsi havası, tavuk ve domuzdan geçilmeyen dar sokakları, geceleri pekte güvenli olmayan havası ile şehirler, hayran olmaktan çok uzak yerlerdi. İlginç olan taraf şehirlerde yaşayanların tiyatro merakı, tenis ve satranç oyunlarına olan düşkünlükleridir.

Görgüsüzlük, kaba ve küfürlü konuşmak, karşısındaki insanı sapkınlıkla ya da ateistlikle suçlamak, akıl almaz itham ve iftiralarda bulunmak hemen herkesin günlük hayatında yer alan olağan şeylerdi. Kral ve kraliçeler dahi birbirlerini hilekârlıkla ya da namussuzlukla itham etmekten çekinmezlerdi. 16. yüzyıl ahlakın ve ahlaksızlığın, suçun ve cezanın insan hayatında hep ön planda olduğu bir dönemdi.

Reform yüzyılı aynı zamanda bir şiddet yüzyılı idi. Cinayet her yerde olağan ve yaygındı. Çeteler ve haydutlar, işsiz ve gözden düşmüş şövalyeler, gruplar halinde köyleri talan edip, yük kervanlarını yağmalamayı görev edinmişlerdi. Şiddet kadar her türlü hilekârlık da büyük bir tırmanışa geçmişti. Fahişelik kamuoyunda asla bir rezalet olarak görülmezdi.

Roma'da 23 Temmuz 1566 tarihli bir kararname ile kent yönetimi, aşırı derece artan fahişelerin şehri terk etmelerini kararlaştırmıştır. Kentten ayrılan kadınların beraberindekilerin sayıları 25.000'i bulunca, kamu gelirlerindeki büyük düşüş sonucunda Papa bir ay sonra fahişelerin geri gelmesine izin veren ikinci bir kararname çıkarmak zorunda kalmıştır.[42]

Daha önce değindiğimiz veba salgının yanı sıra verem hastalığı da çok yaygındı. Çiçek ve kızamık gibi hastalıklar da, yetersiz tıp bilgisi, sağlıksız ortamlar yüzünden en yaygın biçimiyle yaşanıyordu.

I. ve II. Perde başlıkları altında özetlemeye çalıştığımız Avrupa, belki bu yüzü ile karanlıktır. Böyle bir dünyanın (Batı dünyası) geleceği karanlık gibidir. İnsanın merkezde olmadığı ve hiçbir değerinin bulunmadığı hayatın anlamsızca tüketildiği, cahillik ve bağnazlığın her tarafı kuşattığı bir dönem olarak tarihteki yerini almıştır. Ancak, tüm bu "karanlık" köşelerine rağmen, aydınlığa hazırlanan ve yüzyıla damga vuracak gelişmelerin habercileri de yine bu çağın içinde filizlenecektir.

BİLGİ VE MERAK 19

BATI'DA BATAKLIK DOĞU'DA ÇİÇEK

Hıristiyan dünya kendi içine kapanmış, kaderciliğin bulanık sularında yüzerken, İslam dünyası aynı çağlarda sanki günümüzde uzayın sırlarını keşfetmiş bilginin sahibi sıfatıyla hayatın keyfini sürüyordu. Pratik bilimlerde öylesine ilerlemişti ki, tıp, kimya, astronomi, matematik, tarım gibi alanlarda bü-

[42] Smith, a.g.e.; s.64.

yük adımlar atmıştı. Geometri, trigonometri, cebir ve tıp, bilginlerin günlük uğraşları gibi sıradan şeyler haline gelmişti. İslam bilginlerinin eserleri hızla Latinceye çevriliyor, anlaşılmaya ve öğrenilmeye çalışılıyordu. Bunlardan biri Batı'da Rhazes olarak bilinen ve belkide Ortaçağ hekimlerinin en büyüğü olan ve *ÇİÇEK HASTALIĞI* konusunda eserleri bulunan Muhammed İbn Zekeriya El-Razi (ölümü 920)'dir. Diğeri ise Avrupa'da *Avicenna* olarak bilinen Buharalı büyük alim İbni Sina (980-1037)'dır. İbni Sina yazdığı büyük tıp kitabı ile yüzlerce yıl Avrupa tıp araştırmalarında temel başvuru eseri olmuştur.

Bilimsel tıptan pratik alana (halk arasına) yansıyan şekliyle bazı hastalıklar, Batı'da hiç bilinmeden insanları korkuturken, Doğu'da tedavisi yapılarak insana hayret verici boyutlara ulaşılıyordu.

İşte bir örnek:

1717'de ülkemizde bulunan Lady Wortley Montaqu Edirne'deki Türkler arasındaki çiçek aşısı yöntemini (mektuplarında) şöyle açıklamaktadır:

"Sana görmek isteyeceğine emin olduğum bir şey anlatacağım. Bizim aramızda çok görülen ve öldürücü olan çiçek hastalığı burada aşılamanın uygulanmasının bulunmasıyla tümüyle zararsız bir hal almıştır. Operasyonu bazı yaşlı kadınlar yapmaktadır. Her Eylül ayında, sıcaklar sona ediğinde insanlar birbirlerine aşı olmak isteyip istemediklerini haber verirler. Bunun için genelde 15–16 kişi bir araya geldiklerinde yaşlı kadın elinde en iyi çiçek hastalığı maddesi olan bir ceviz kabuğuyla gelir ve hangi damarınızın açılmasını istediğini sorar. Sonra bir iğneyle damarı deler ve damara iğnenin ucuyla zehir koyup üzerine içi boş bir kabuk bağlar. Bunun gibi dört beş damar açar... Ondan sonra insanın ateşi çıkar ve iki üçü gün yatakta yatar... Böyle aşılananlar sekiz gün içinde eskisi kadar sağlıklı kalkarlar... Her yıl binlerce kişi bu ameliyatı olur, Fransız elçisi burada insanların başka ülkelerde içmelere gittikleri gibi çiçek aşısına gittiklerini söylüyor."

Lady Montaqu bu işten o kadar etkilenmiştir ki, hemen ertesi yıl küçük oğlunu aşılatmıştır. Bu aşı yöntemi daha sonra İngiltere'ye ve daha sonra da Batı dünyasına yayılmıştır[43].

---

[43] Lewis; **Ortadoğu**, s. 208.

III. PERDE

Reform döneminin önemli ismi Martin Luther (1483–1546) eğitimin yararlarını hararetle savunurken *"iyi okullar hayattaki tüm doğru davranışların çiçek açtığı bir ağaçtır ve ağaçların çürümesi durumunda dinde ve tüm sanat kollarında körelme kaçınılmazdır"*[44] ifadesiyle okulların ve okumanın sivil hayatta büyük bir aydınlık kaynağı olduğu düşüncesini her tarafa yaymaya çalışmıştır. Bu dönemde özellikle Almanya hem üniversite sayısı hem de öğrenci sayısındaki artışla o günden sonra Avrupa'da eğitimin merkezi olma özelliğini kimseye bırakmayacaktır.

Her yüksek okul bilimsel araştırma ve entelektüel hayatın merkezi haline gelmiş ve etkileri son derece büyük alanlara yayılmıştır. Erasmus, Melanchton, Lefevre gibi ünlü isimler de eğitime sağladıkları eşsiz katkılarıyla, o dönem Avrupa'sının aydınlanmasına etkide bulunmuşlardır.

Tarihçiler Reform'u, Rönesans'ın çocuğu veya kardeşi olarak nitelendirirler. Bize göre ikiz kardeş sayılırlar, belki Rönesans ilk doğan varlık gibidir, ama Reform hemen onun ardından hayat bulmuştur. Gerçekten olaylara baktığımızda birinin diğerini doğurduğu ya da beslediği görülür. Bu nedenle ne Rönesans'ı ne de Reform'u birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir.

Rönesans aslında bir bakıma dinsel bir başkaldırı hareketinin habercisidir ya da ilk tepkilerinin yaşandığı çağdır. Bu dinsel başkaldırının odaklaşması ise Reform Çağı olarak adlandırılır. Bu, Hıristiyan taassubunu sadece kişisel dünyevi hırslarının bir aracı olarak kullanan ve dinin yasaklamış olduğu her şeyi yapan ancak başkalarını *"sapkın"* gerekçesiyle engizisyon mahkemelerinde cezalandıran Papalara karşı başlatılan hareketin adıdır.

Rönesans hümanistleri toplumu çeşitli bakımlardan uyarmış (matbaa ve yayınlar) ve hazırlamışlardı. Reform sadece hümanist düşüncelerin, geleneksel düşünce ve kalıplara alışkın halk kitlelerinin anlayabileceği seviyeye indirgenmesi demekti. Çeşitli ülkelerde hümanistlerin halk diline kazandırdıkları kutsal kitap çevirileri, Hıristiyan kuralların bilimsel eleştirisine ve çok sayıda kişinin İncil'i anlamasına ve yorumlamasına olanak sağladı. Kutsal kitap artık Kilisenin egemenliğinden alınmış sıradan insanların evlerine kadar girmişti.

---

[44] Smith, a.g.e.; s. 218.

REFORMUN ÖNCÜLERİ

Bu eylemi başlatan kişi sivri çıkışlarıyla öne çıkan ve dönemle birlikte adı sıkça anılan Cermen kökenli teolog ve filozof Martin Luther'dir. Kendinden önce ortaya çıkan* fakat koşulların uygun olmamasından dolayı sapkın ilan edilip yakılan reformistler gibi kaderi aynı olmadı. Bir reformcu olarak başarıyı yakaladı. Luther, Almanya'nın Papalık tarafından sömürüldüğüne inanılan bir dönemde ortaya çıktı. İtalya'ya duyulan nefretin büyüklüğünden fazlasıyla yararlandı. Roma'ya yaptığı bir ziyaret sonrasında Papa'nın tüm Hıristiyanları kandırdığı, zevk ve lüks içinde bir hayat yaşadığını fark etti. Hıristiyanlığın aslına ve özüne dönmesi için, Roma Kilisesi'ne (Katolikliğe) karşı tavır alınması gerektiğini yüksek sesle söylemeye başladı. Böylece Luther on yıl içinde kendisini ilk "*Protestan*"[45] isyanının başında buldu.

Luther'in öfkesi Almanya'da affedilme sertifikaları (Endüljans) satan bir rahibin ortaya çıkmasıyla patladı. Papalığın kasasına büyük miktarda para akıtan bu yöntem, Saksonya Elektörü'nün* de tepkisini çekti. Bağışlanma kağıtlarını satan "birader" Tetzel bölgeden sürüldü. Luther, ilk kez bir eylemle Katoliklere meydan okuyarak hükümdarının izlediği siyaseti destekliyordu.

31 Ekim 1517'de Wittenberg kalesi kilisesinin kapısına bu bağışlama sertifikalarına karşı fikirlerini içeren "95 Tez" adındaki bildiriyi asarak, kaderini etkileyen çok önemli bir adım attı. Bu ünlü meydan okumanın sonunda, Luther kendisini bir dizi tartışman ortasında buldu. Aforoz edilmesine kadar varan süreçte Almanya, Luther'i savunanlarla onun cezalandırılmasını isteyenler şeklinde ikiye bölündü. Bu bölünme beraberinde, 1522–1525 yılları arasında Şövalyeler Kavgası ve Köylüler Sava-

---

* Kilisenin zenginliğine ilk karşı çıkışı İngiliz John Wyciffe (y.1330–1384) gerçekleştirmiştir. Papalığın üstünlüğünü reddetme cesaretini göstermiş, cisim değiştirme öğretisini (ekmek ve şarabın, et ve kan oluşunu) inkâr etmiş ve yakılarak öldürülmüştür. Bir başka öncü Çek Jen Hus'tur (y.1372-1415). Adları konulmamışsa da Protestanlığın ilk öncüleri sayılırlar. Davies, a.g.e.; s. 431.

[45] Alman İmparatoru Şarlken 1529'da Diyet'i (meclis) toplar. Siyasi işlerin görüşüldüğü bu mecliste alınan karara göre; Luterciliğe ancak yayıldığı yerlerde müsaade edilecek, buradan başka yerlere yayılmasına izin verilmeyecekti. Bu kararı Luterci prensler protesto ettiler. Bunlara Protestan adı verilir.

* Kutsal Roma – Germen İmparatorluğunda imparator seçimine katılma hakkına sahip olan prens/prenslere Elektör adı verilir.

şı denilen iki büyük çalkantı yaşanmasına yol açtı. Avrupa'nın ortasında bir kan gölü içinde Hıristiyanlık, yeni bir "kavgacı" daha yaratmıştır ve üçe bölünmüştür: Katoliklik-Ortodoksluk-Protestanlık. Luther, Katolik ve Protestan kampları kesin çizgileriyle ayıran din adamı olarak tarihe geçmiştir.

BİLGİ VE MERAK 20

"TURKENFURCHT"

ANNECİĞİM, TÜRKLER!

Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesi sırasında Türk ordusu başarılı oldukça, Avrupa'nın Türklere bakışının korku, saygı ve gerçek bir hayranlık karışımı olduğunu söyleyebiliriz. Bu bakış açısı, 15. yüzyıl olduğu kadar, 16. yüzyıl ve belkide 17. yüzyıl için de geçerlidir. Kanuni Sultan Süleyman'ın orduları Orta Avrupa'da ilerleyip Viyana'yı kuşatınca, Almanların "*Türkenfurcht*" diye ifade ettikleri bir Türk korkusu ortaya çıktı. Türklerin sahip oldukları güçten, aynı zamanda Hıristiyanlarca "kâfir" kabul edilen Müslüman oluşlarından kaynaklanan bir korkuydu. Aynı zamanda bu dönem Protestan reformu, yani Katolikler ile Protestanlar arasında bir mücadele devriydi. Bu nedenle, Türk görünümü, bu mücadeleden etkilenmişti. Her iki taraf da Türkleri karşıt Hıristiyanlardan daha iyi gözle görüyordu. 1530'larda bir Katolik kardinali şöyle diyordu: "*Türkler Protestanlardan daha iyidir, çünkü onlar Hıristiyanlara yaşama hakkı tanıyınca Katolik olarak yaşamalarına izin veriyorlar. Oysa Protestanlar insanların yaşamasına izin verseler bile, ruhlarını yok ediyorlar.*" Protestan lider Martin Luther de aynı şekilde Türklere saygısını ifade etmişti. "*Türkler herkesi kendi inancında serbest bırakır, fakat Papa bunu yapmaz. O daha kötüdür. Papa'nın yönetimi beden ve ruh açısından Türklerinkinden daha katıdır.*"[46]

Luther'in ve Erasmus'un manastır yönetimlerinin yolsuzluk içinde olduğunu ve berbat yönetildiklerini savunarak yapmış oldukları saldırı, bu fırsatı değerlendirmekte gecikmeyen prens ve kralların devreye gir-

[46] Roderic H. Davison; "Türkiye'nin Batı'daki Tarihsel İmajı", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 109, Ocak 1993, s. 35.

mesini sağlamıştır. Kutsal binaları ele geçirmek, mallarına ve topraklarına el koymak yerel monarkların güçlenmesine yol açmıştır.

Reform dönemi Ortaçağ'a özgü kuralları yıkmayı sürdürecektir. Yargı sorunu buna iyi bir örnektir. Papalık, rahiplerin yargı özerkliğini devletten ayırmış ve bu (İngiltere Kralı II. Henry gibi) devlet adamlarıyla uzun süren çatışmalara neden olmuştu. Yine pek çok kral Papanın temsilcilerinin devlet işlerinde nüfuz sahibi olmalarından rahatsızdı. Üstelik Papa dinsel konular üzerinden gelir elde etmeyi ulusal devletlere yasaklamakla birçok kralın bu konuda tepkisini çekmiştir.

TANRI VE SEZAR

Reform, insanın o çağa kadar klasikleşmiş düşüncesini temelden sarsmıştır. Klasik olan düşünceye göre, kişinin maddi ihtiyaçlarını siyasal iktidar yani devlet karşılıyorsa, manevi ihtiyaçlarını karşılayan ve ruhuna cevap veren kurum da kilisedir. Devlet insanların bedenlerine, kilise de devlete üstündür. O halde, devlet dine tabi olmak zorundadır. İşte bu teolojik yaklaşım, Luthercilik (Protestanlık) anlayışıyla "Tanrı ve Sezar'ın"* bir birleri üzerinde egemenlik kurma yarışına son vermiş, din ve devlet kendi alanlarına çekilmişlerdir.

Katolik ilahiyat Tanrının Sezar'a,

Ortodoksluk Sezar'ın Tanrıya egemen olma fikrini savunurken,

Protestanlık, Laiklikle Tanrı ve Sezar'ın arasını ayırma fikrine dayanmaktadır. Lutheryen düşünce bir başka önemli fonksiyonu daha hayata geçirmiştir.

Hıristiyanlığın doğduğu ve geleneksel kimliğinden sıyrılıp, Avrupalılaştırılması ile ulus (milli) devletlerin ortaya çıkmasına elverişli bir zemin hazırlamıştır. Bununla da yetinmemiş, süreç içinde, kapitalizmin temellerinin atılması da, Protestan ahlakın sahiplendiği gelişmeler arasına girmiştir.

---

* Hıristiyanlıkta iki alan ayrımı ve buna bağlı iki iktidar fikrinin çok esaslı bir konu oluşturduğu görülür. Bu durum İncil'de şu ünlü sözle formüle edilmiştir: *"Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrının hakkını Tanrıya verin."* Burada Sezar (Kaiser) dünyevi olanı ve iktidarın kaynağı ve uygulayıcısı olarak Devleti, Tanrı ise ruhanî yani uhrevî olanı ve iktidarın kaynağı ve uygulayıcı olarak dini sembolize etmektedir.

Rönesans ve Reformun din ve vicdan hürriyetine sağladığı çok önemli katkılarından birisi de, kendileri gibi düşünmeyenleri ve yaşamayanları sapkın ilan eden Kilisenin insanlık tarihine "fikir suçu" kavramını getirmiş olmasıdır. Din adamlarına ait olan fikir suçu kavramının içeriğinde, inançları paylaşmayanları suçlu, eleştirmeye kalkanları ağır suçlu sayma eğilimi olması ve kilisenin hükmetme içgüdüsünün bulunmasına karşın, Reformcuların çabalarıyla düşüncelerin suç olmaktan çıkmaya başladığını görmekteyiz. Bu gelişmenin insanlığa sağladığı kazanç "Aydınlanma"ya ışık tutacak olmasıdır.

REFORMUN YAYILMASI

Reform hareketi 16. yüzyılda Avrupa'nın pek çok yerine yayılma eğilimi göstermiştir. İsviçre'de Huldriych Zwiingli (1484--1531) halkın rahibi sıfatıyla hem dini örgütlenme (yerel) hem de öğretileriyle Roma Kilisesi'ne ilk taşı atan kişi olarak ortaya çıkmıştır. Sertifikayla değil, inançla bağışlanma kavramını işleyerek, piskoposların otoritesini şiddetle reddetmiştir.

Yine Almanya'nın bir eyaleti olan Saksonya'da çocukların vaftiz edilmesini reddeden "yeniden vaftizciler" adıyla (Anabaptistler) bir mezhep daha doğmuştur.

İngiltere'de ise Kral VIII. Henry (1529) İngiliz Kilisesini Roma'dan ayıran siyaseti başlattı. Erkek bir çocuğa duyduğu istek ve ihtiyaç (vâris) nedeniyle eşinden boşanmak isteyen Kral, Papa'nın kendisine izin vermemesi nedeniyle Katolik Roma ile ilişkilerini alt seviyelere indirmişti. Boşanma krizinden önce, Kilisenin ayrıcalıklarına ve mülklerine saldırarak parlamentoda destek ve maddi avantajlar sağlanıştı. Çıkarılan yasalarla Roma'ya yapılan maddi ödemeleri kesmiş, Roma'nın dini kanunlarla egemenliğini engellemesini önlemiş (Temyiz Kanunu 1533) ve Papa'nın otoritesini tamamen hükümsüz kılmıştır. (Üstünlük Yasası 1534), Katolikliğe göre boşanmanın yasak olması Kralla Roma'nın arasının tamamen kopmasına yol açmıştır. Kral Papalıktan kopmuş olsa da, Katolik öğretiye bağlı kaldı ancak çok geçmeden Lutherci ve Kalvinci inançlar İngiltere'de yayılmaya başladı. Bu durum İngiltere'de Reform hareketine yeni bir renk kattı. Biraz Katolik, biraz Protestan. Bu akım da yeni doğmuş bir mezhep olarak Anglikanizm adıyla bilinmektedir.

Fransa'da ise Reformun öncüsü Jean Calvin (1509-1564) olmuştur. Protestanlığın en etkili kolunun kurucusu olarak ilahiyat, kilise-devlet ilişkileri ve kişisel ahlak hakkında özgün fikirler geliştirdi. Calvin insan

hayatında da farklı yorumlarla Hıristiyanlık dinini saf ve basit (pür) kılma çabası içindeydi. Ona göre, iyi bir Kalvinci aile bütün zevk ve gösterişli davranışlardan kaçınmalıdır. Dans etmek, içki içmek, parlak giysiler giymek, oyun oynamak, eğlendirici kitaplar okumak, neşeli ve canlı hareketlerde bulunmak kısıtlanmalıydı. Hayatlarında aklı başında olmak, kendisini sınırlandırmak, çok çalışmak, tutumluluk ve dindarlık önemli olmalıydı. Kalvinizm devlet politikacılarından ziyade (çok), belirli toplumsal grupların eğilimlerine cevap vermiştir. Yeni yükselen bir değer olarak kentli burjuvaziyle soyluların etkin kesimlerine hitap etmiştir.

Fransa'da, hayatı boyunca dini özgürlük adına savaşan Fransa kralı IV. Henri (tahta çıkışı 1589-1610) ünlü Nantes (Nant) Fermanı ile inanç serbestliğini kanunlaştırırken, Katolik mezhebi yanında Kalvinizm de resmileşmiş oluyordu.

AVRUPA'DA KAN VE GÖZYAŞI DÖNEMİ

Otuz Yıl Savaşları (1618–1648) İmparatorlukla prensler arasındaki yüzyıllık husumetin gerçek yüzünü göstermiştir. Katoliklerle Protestanlar arasındaki uluslar arasına yayılan din savaşlarının alevlenmesini sağlayan önemli bir etki yaratmış, Avrupa'nın çoğu devletini ve hükümdarını çok yakından ilgilendiren gelişmelere yol açmıştır.

Bohemya'da başlayan iktidar mücadelesi kısa sürede Avrupa'nın pek çok yerinde kanlı çatışmalara dönüşmüştür. Bohemyalı asilerin Viyana'yı yağmalaması (1619) ve ardından Avusturya'da bir ayaklanma başlatmaları, aslında Kavinist bir prensi (elektörü) imparatorluk tahtına oturtmak istiyorlardı. Bir yıl sonra Prag yakınlarında Bohemya ordusu, İmparatorluk güçleri tarafından ezilip yenilgiye uğratıldı. Korkunç bir intikamla Bohemya'nın yerli soylu sınıfı idamlarla susturuldu. Çek toplumunun resmen geleceği karartıldı, başsız kaldılar. Ülke sistematik olarak Katolikleştirildi ve Almanlaştırıldı. Kalvinistler ülke dışına sürüldüler. İmparatorluk ordusu erzaksız kalınca çekirge sürüsü gibi bütün toprakların ürünlerini talan ettiler.

1625-1629 yıllarında Danimarka safhasında, Protestanlar büyük kıyımlara uğradılar. İsveç'te Kral Gustauvus'un, çıplak vücudunun her tarafına saplanmış hançer izleriyle bir grup ceset yığınının arasında bulunması çarpışmanın dehşetini gösteriyordu. 1635-1648 arasında Fransa, İspanya'ya savaş ilan ederek, İsveçlileri de yanına alıp Alsace'i (Alsas) işgal etti. Fransızlar ve İsveçliler Bavyera'yı kasıp kavurdular.

Avrupa'nın ortasında Avrupa'nın çoğu ülkesine ait ordular karargâh kurmuş, nereye saldıracaklarının planlarını yapmakta ve planlarını gerçekleştirmekle tam otuz yıl geçirdiler. 1648'de Westphalia'da bir anlaşma yapıldığında savaşın gücü kırılmıştı.

Barış, Papa X. İnnocentius'u deliye çevirmişti. Fransa'ya ve Protestanlara tanınan ayrıcalıklar, gerçek öfkesinin ardında yatan "birleşmiş Hıristiyanlık âlemi" umutlarının yıkılması, Papa'yı anlaşmanın boş, geçersiz, günahkâr, lanetli, hükümsüz nitelemesine kadar götürdü.

Papa anlaşmayı tanımasa da artık 1648'den sonra "Hıristiyanlıktan" değil "Avrupa'dan" söz edilmeye başlanacaktır. Avrupa, bir kez daha iki ayrı dünyanın kalıcı ve güçlü parçası olarak canlanmasını bilecektir.

Reform çağı, Almanya'yı bom boş bırakır. Savaşlardan önce 21 milyon civarındaki nüfusu, aşağı yukarı 13 milyona düşer. Magdeburg gibi bazı kentler tümüyle yıkılmıştır. Koca mahallelerin sakinleri, hayvanları ve malları ile birlikte kaybolmuştu. Ticaret tamamen durmuş, yağma, açlık, hastalık, sosyal karışıklık öyle boyutlara ulaşmıştı ki, prensler feodal çağın karanlığına yeniden dönmek zorunda kalmışlardı.

Stratejik konumu sarsılan Almanya; Hollandalılar, Danimarkalılar, Fransızlar ve İsveçliler tarafından kuşatılmıştı. Yoksulluk beraberinde Alman ırkının aşağılanmasını getirmiş, çok tehlikeli Alman gururu baskı altına alınmıştı. Yüzyılın başında parlayan bir yıldız gibi büyüyen Avusturya, savaşlar sonunda sıradan bir Alman devleti konumuna düşmüştür.

Almanların yaşadıkları felaketleri diğerleri de görmekte gecikmediler. İspanya, içeride Katalonya ve Portekiz isyanlarıyla boğuşuyordu. İngiltere iç savaş acıları çekerken, İrlanda ve İskoçya ile mücadele ediyordu. Polonya ve Litvanya (18. Yüzyılın yeni aktörü olacak olan) Rusya tarafından parçalara ayrılmıştı. Avrupa 17. yüzyıl krizini başka bir deyişle, Reformların bedelini çok ağır ödemiştir.

BİLGİ VE MERAK 21

OTUZ YIL SAVAŞLARI (1618–1648)

16. yüzyılın sonunda uzun din savaşlarından çıkmış olan Fransa, monarşisini güçlendirmiş ve Katolikliğine rağmen milli çıkarlarını Avrupa'daki mezhep kavgalarının üstünde tutmayı bilmiştir.

Fransız İhtilali'nden sonra meydana gelecek olan savaşlara kadar, en büyük Avrupa savaşı diyebileceğimiz Otuz Yıl Savaş-

ları Katolik-Protestan savaşı olmakla birlikte, aynı zamanda Alman iç savaşı ve Kutsal Roma İmparatorluğu ile bağımsızlığını elde etmek isteyen üye devletlerarasındaki bir mücadele olarak da kabul edilebilir.

Yukarda da değindiğimiz gibi, Fransa Katolik olmasına rağmen, bu savaşlarda Protestanları desteklemiştir. Savaşın sonunda imzalanan Westphalia Barışı (1648) ile zaten 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eski kudretini kaybetmeye başlayan Almanya inişe geçmiştir. Bu antlaşma ile Almanya küçük devletçiklere bölünürken, bunun tersine monarşisini güçlendiren Fransa, Avrupa'da üstünlüğü ele geçirmeye başlamıştır.

Ayrıca barış görüşmelerinde ve imzalanmasında o güne kadar olduğunun aksine, Papalığa söz hakkı tanımayarak, Avrupa'da laikliğe giden yolda önemli bir adım atılmıştır.

PEKİ, NELER OLDU?

- Reform, insanların çevresinde ve yaşam biçiminde entelektüel ve ekonomik değişmelere kayıtsız kalmadıklarını ispatladı. Skolastik düşünce ve doğa kanunu fikri gölgelendi, **Rasyonalist düşünce** gündeme geldi.
- Reform, dünyayı Katoliklerden çok daha fazla önemseyen (dünyevi hayatı benimseyen) Protestanların etkisiyle Kapitalist sistemin temellerini atmıştır. Bu anlayışla, bekârlık, inziva, nefis köreltme, dua ve derin düşünce öğütleyen manastır ideallerinden, evlilik, çocuklar, günlük hayatın içinde olmak, başarı ve zenginlik insan hayatının ayrılmaz parçaları olma durumuna gelmiştir.
- Reform **paralı sınıfın yükselişini**, bireyin ön plana çıkmasını ve milliyetçiliği doğurmuştur.
- Reform, kiliseden alınıp **laik bir eğitim sistemine** teslim edilen eğitim – öğretime yol açmıştır.
- Reform, hem Protestan hareketiyle hem de Katoliklerin karşı reform hareketiyle, dindar ve din karşıtı kavramları **düşünce dünyasına** armağan etmiş, fikrin hareketini sağlamıştır.
- Reform, her konunun getirilip dine bağlanmasını ya da her konunun dinden yola çıkarak açıklanması geleneğini bozmuştur. Bilimsel araştırmalar din baskısından sıyrılmış, tarihçilik mesleği din sıkıştırmasından arınmıştır.

- Reform, Hıristiyanlığa ait ayinlerde, ritüellerde, törenlerde pratik davranış ve tutumları getirmiş, ibadetle kurtuluş yerine, imanla kurtuluşun mümkün olabileceğini söylemiştir.
- Reform, bir daha asla Haçlı ordusu toplanamayacağı konusunda belirtiler sunarken, büyük Hıristiyan devleti idealine de son vermiştir.
- Reform, Almanya'da başlamasıyla milli bilinçlerin doğmasına zemin hazırlamış, ulus devletler dönemine geçişi başlatmıştır.
- Reform, parlak ve ihtişamlı Roma İmparatorluğu'nu parçalayan Kuzeyli kavimlerin torunları tarafından, yine parlak ve ihtişamlı bir egemenlik süren mirasçısı Katolik Kilisesi'nin zayıflatılmasına yol açmıştır.
- Reform, sivil yönetimlerin yani devletin güçlenmesini sağlamış, sivil devlet (Laik devlet) kavramını gün ışığına çıkarmıştır.
- Reform, tutuculuğun ve muhafazakârlığın kalıplarını zorlamış, gelenekçilikten yenilikçiliğe hoş görü ve özgürlük ortamının zeminini hazırlamıştır.
- Reform, reformcularla karşıtları arasında uzun yıllar süren **kanlı savaşlara** sebebiyet vermiştir.
- Reform, Avrupa haritasında sınırların yeniden gözden geçirilmesi ve iki yüz yıla varan bir barış döneminin yaşanmasına katkıda bulunmuştur.
- Reform, Avrupa'yı karışıklıklara boğmuşken, Osmanlı İmparatorluğu, Batı yerine fetihlerini Doğu'ya (İran) yönelterek, **tarihinin en büyük fırsatını** kaçırmıştır.

BİLİGİ VE MERAK 22

GEL DE YANMA!

Katoliklerin ve Protestanların aralarındaki anlaşmazlıklar, Doğu'da ilgisiz kalmadı. Bu konuda bir Osmanlı tarihçisi Kâtip Çelebi şunları anlatmaktadır:

" Bir gün Avusturya imparatorunun çok üzgün ve ağlamaklı olduğunun anlatır. Hanımı, İspanya kralının kızı imparatora, kendisini üzen şeyin ne olduğunu, sorar. İmparator şöyle cevap verir; beni üzen şey Osmanlı İmparatorluğu ile aramızdaki farktır. Sultan, emri altındaki bütün vilayetlerden toplayıp, hepsinin ellerindeki bütün güçleriyle

Osmanlı ordusuna katılmalarını emrettiğinde hiç kimse itiraz etmeden onun emirlerini yerine getirirler. Ancak aynı şeyi Avusturya imparatoru yapacak olsa özel mesaj gönderdiği Macar prensleri bile onun hizmetine gelmek bir yana bu emri duymazlar bile. Bunun üzerine kraliçe şöyle cevap verir; Osmanlı padişahının savaşçıları kendi dinindendir. Bu yüzden her zaman kendisine itaat ederler. Macar prenslerinin dini senin dininden ayrı olduğu için senin gönderdiğin emirlere kulak asmazlar."

Bu söz, Avusturya imparatorunun hoşuna gitti ve hemen Macaristan prenslerine elçiler gönderdi. Onlara kendi batıl dinine girmelerini emretti. Bazıları kralın bu emrini kabul ederek onun dinine girdiler (Kâtip Çelebi burada Katolikliği kastediyor, çünkü Macarlar Protestan'dı). Bazıları ise isyan ettiler. Bu nedenle karışıklıklar ve çatışmalar çıktı. Durum daha da kötüleşti[47].

16. YÜZYILDA MİLLETLER – DİNLER

On beşinci özellikle de on altıncı yüzyılda Avrupa halklarını şu belirli ***kavimler*** oluşturuyordu:

- Bugünkü Almanya, Avusturya ve Polonya'nın batısı ile İsviçre'nin kuzeyinde Cermenler,
- Bugünkü İsveç, Norveç, Finlandiya ve Baltık Denizi'nin doğu kısmında Vikingler,
- Bugünkü Fransa'da Franklar,
- Bugünkü İspanya'da Vizigotlar,
- Mora Yarımadası'ndan Viyana yakınlarına kadar Sırplar (Slav),
- Bugünkü Polonya'da Lehler,
- Polonya'nın doğu kesiminden itibaren Ruslar (Slav),
- Bugünkü İtalya'da Katolik baskı altında etnik bakımdan yozlaşmış bir halk ve Lombardlar.
- Balkanlarda Türkler, Musevi, Makedon, Rum, Arnavut, Çingene, Ulah, Hırvat, Macar ve Bulgarlardan oluşan Osmanlı imparatorluk tebaası,

[47] Bernard Lewis; **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi**, s. 240.

- Britanya Adasında (İngiltere) Keltler, Jütler, Angıllar, Saksonlar, Danlar (Danimarkalı Vikingler) ve Normanlar (kozmopolit etnik yapılanma).

Avrupa milletlerinin ***mezhep*** farklılığı;

- Güney Almanya ve Avusturya'da oturan Cermenler Katolik,
- Ruslar, Sırplar, Makedonlar, Bulgarlar ve Rumlar Ortodoks,
- İngilizler Anglikan,
- İrlanda Katolik,
- Kuzey İrlanda Protestan,
- Kuzeybatı Fransa ve İsviçre Kalvinist,
- Fransızlar, İspanyollar ve İtalik Yarımadası Katolik.

BU KİTAPLARI OKUDUNUZ MU?

Server Tanilli; Yüzyılların Gerçeği ve Mirası C: II.

Paul Hazard; Batı Düşüncesindeki Büyük Gelişme.

Preserved Smith; Rönesans ve Reform Çağı.

Norman Davies; Avrupa Tarihi.

Bu bölümle ilgili harita, resim ve bilgileri gözden geçiriniz.

BÖLÜM V

BÖLÜM 5

BAĞIMSIZ BÖLÜM

Buraya kadar ele aldığımız konulara baktığımız zaman Avrupa'nın Yeni Çağ boyunca yaşadığı gelişmeleri görmekteyiz. "İki Dünya" metaforu boyutunda incelediğimiz alanlardan genellikle Batı'yı (Avrupa ya da Hıristiyan dünyayı) ayrıntılarıyla gözden geçirmeye çalıştık. Neden "öteki" yani İslam (Doğu ya da Osmanlı) dünyası yok denecek kadar az şeklinde bir soru sorabilirsiniz.

Önsözde belirttiğimiz gibi Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi dersinin içeriğinde "öteki" olarak sembolleştirdiğimiz Osmanlı Tarihi yer almamaktadır. Bunun nedeni, o ayrı bir dersin, Osmanlı Tarihi ve Uygarlığı adlı dersin konusudur. Ancak, yine Önsöz'de yer alan karşılaştırmalı tarih anlayışına ve sosyal bilgiler ekolüne sadık kalacağımızı belirterek, salt Avrupa tarihini yansıtmayı da uygun bulmadık. Bu açıdan gerek dip notlarla gerekse "Bilgi ve Merak" kutucuklarıyla başta belirttiğimiz şablona bağlı kalmaya çalıştık.

Bu girizgâha neden ihtiyaç duyduğumuza gelince, bu kitabın buraya kadar olan bölümünde-tekrar vurgulayalım program gereği-Avrupa, yoğun bir şekilde ele alınmıştır. Sonraki bölümlerde daha yoğun bir Avrupa göreceksiniz. Çağları ele alırken "sanki" Avrupa dışında bir dünya hiç yaşamamış, var olmamış izlenimi vermek istemedik. Kaldı ki, bu doğrudan YÖK'ün üniversitelerde okutulmasını istediği program ve içeriğin gereğidir. Programa bağlı kalmak şartıyla oluşturduğumuz bu bölüm de Avrupa ağırlıklı olacak ancak içinde daha çok "biz" olacağız. Bu bölümü kimlik sorununa çözüm bulduğu "Aydınlanma" ile kavrayan Batı'yı kavramada ve anlamada, bir geçiş sürecini yansıtabilmek amacı

ile ele aldık. Burada, Yakın çağların yani günümüzün Batı uygarlığının temellerini oluşturan kesitleri görebileceksiniz. Böylece yaşadığımız yüz yıl içinde artık İki Dünya sembolü olarak değil, "Biz ve Onlar" şeklinde farklılaşan yapıların iç âlemlerindeki sırrı çözme yolunda bir adım daha atmış olacağız.

AYNA VE KİMLİK

Aynı tarihsel süreçlerden geçmeyen toplumların birbirlerine – tıpatıp – benzemesi olanaksızdır. Model olarak karşımızda Batı olunca, şöyle bir soru sormak oldukça doğaldır: Acaba Batı yani Avrupa homojen (bütüncül) bir yapıda mıdır? Cevap hemen ve kesin bir şekilde verilebilir: Hayır. O halde neden karışım olan bir sistem örnek olarak alınmaktadır? Batı; yapısal olarak hem birbirine benzemeyen ırk, dil, gelenek v.b. kavramlardan hem de bir birine çok benzeyen feodalite, Rönesans, Reform, sömürgecilik v.b. süreçlerden geçerek bütüncül bir evreni oluşturmayı başarabilmiş kültür coğrafyasının adıdır. Temel sorun, bu kavram ve süreçlere sahip olmayan toplumların, neden onlar gibi olmak, benzemek, özdeşleşmek ve o dünyanın kurduğu birliğe katılmak ihtiyacı hissettiğini açığa çıkaran sosyo-ekonomik ve kültür politikaları, yani "Batılılaşmak" çelişkisidir.

Kendi tarihimize dönüp baktığımızda, yakın yüzyıllarda Batı'ya benzemekle (Batılaşmak), çağdaş uygarlık çabalarının (Batılılaşmak) çoğu zaman karıştığı görülmektedir.

Tarihi ithal etmek mümkün olmadığına göre, kavram ithal etmek ve içini kendimize göre doldurmak gibi bir gayretkeşliğe girmemiz, Batılılaşmak sendromunu giderek içinden çıkılmaz bir duruma getirmiştir. İçeriğini boşaltarak yabancılaştığımız Batı modernleşme literatürünü, kah benimsemekteki yavaşlığımız, kah çok yavaş oluşumuz, toplumumuzda – maalesef – kalıcı ve sürekli bir ikileme yol açmıştır. Liberal- gelenekçi, aydın-bağnaz, ilerici-gerici, laik-anti laik, kentli-köylü v.s. terim ve kavramlarla, siyasi, toplumsal, kültürel hayatımızı ifade etmeye çalışırken, eklektik* tavrımız yüzünden kavram kargaşasını yoğun bir şekilde hayatımızın bir parçası haline getirmeyi – ne yazık ki – başarmışız.

---

* Eklektik kelimesi, her işine gelenin kendine uygun yönünü seçerek almak olarak anlaşılmalıdır. Eklektik tavırla, kavramın özünü, çekirdeğini değil, dışa vuran görüntüsünü, "zuhur" edeni almak kastedilmiştir. Yenileşme tarihimiz bunun örnekleriyle doludur.

Batı'yı tanımak çabası ve Batılılaşmak hareketi, Batı Uygarlığı adı verilen evrene, tarihin çeşitli dönemlerinde çeşitli katkılarda bulunmuş toplumların (Çin, Hint, Arap v.b.) sahiplenme hakkını ortaya koyar. Başka bir ifadeyle uygarlık, insanlığın toplam enerjisinin yarattığı ürün ise onun içinde herkesin payı vardır. Toplum olarak girmek için uzun yıllar gayret gösterdiğimiz o uygarlık, aslında bizden de esintiler, izler, unsurlar taşımaktadır. Toplumlar tarihin belirli dönemlerinde uygarlık öncüsü olabilir veya onun dışında kalabilirler. Bu durum asla uygarlıktan kopmayı ya da ona yabancılaşmayı gerektirmez. Bu nedenle, uygarlığa damga vuran oluşumlar ve dinamikler gözden geçirilirken, onu hazırlayan ortam ve etkinlikler iyi irdelenmelidir.

Avrupa tarihi üzerine kafa yoran tarihçiler, çoğunlukla Batılı tarihçiler, Batı tarihini Batılı milletlerin toplamından diğer başka tarihlerin ve milletlerin çıkarılması olarak görürler[48]. Avrupa'yı Avrupa yapan Yunan-Roma mirası, Hıristiyanlık ve kapitalizm olduğu görüşünde birleşirler. Bu gelişmelerin yaşandığı çağlara sahip çıkan Avrupa, kültüründe de dünyanın geride kalan kesimlerine ve kültürlerine üstün olduğu konusunda hep ısrarcı ola gelmiştir.

İspanya'da Müslüman-Arap, Doğu Avrupa'da ve Rusya'da Moğol, Balkanlar'da Osmanlı-Türk izlerini kendi tarihlerinin bir parçası olmaktan çıkarmışlardır. Bu mantıkla Avrupa sanki bir toplama-çıkarma işlemi gibidir. Kısaca, Yunan-Roma ve Hıristiyanlığın toplamından, Müslüman, Rus ve Türk değerlerinin çıkarılması ile elde edilmiş bir sonuçtur.

Oysaki tarih ve kültürlerin oluşumu bu kadar basite indirgenemez. Tarih açıklaması bir matematiksel işlem kadar kolayca içinden çıkılabilir değildir. Avrupa'nın yüzüne ayna tuttuğunuzda ne kadar değişik yüzler, maskeler, izler görülecektir.

AYNA AYNA SÖYLE BANA...

Batı kendisini 18. Yüzyılda Osmanlı'ya göre daha kibar ve uygar görürken, aynı kültür keşfettiği veya kolonileştirdiği topraklarda vahşi ve barbar yüzünü göstermiştir. Avrupa'nın kendisini tanımasını sağlayan etkenler arasında, başlangıçta İslam, 16. ve 17. Yüzyıllarda Türkler, 19. yüzyılda Rusya, 20. yüzyılda Sovyetler Birliği ve Nazi Almanya'sı bilinen en sivri örneklerdir. Aslında sürekli tehdit altında oluştuğunu gördüğümüz Avrupalılık fikri ve imajı, maddi veya manevi bir kaosa göste-

[48] Oskar Halecki; The Limits and Divisions of European History, New York, Sheed and Ward, 1950, s. 8, 47.

rilen tepkiler sonucu belirgin hale gelmiştir. Bu nedenle Avrupa fikri veya imajı süreklilik içermeyen, zayıf, naif ve narin, ürkek ve hatta kısa ömürlüdür. Avrupa kendisini kendi içinde değil, "öteki ile" ilişkisi bağlamında tanımlamıştır. Tehdit unsuru üzerine temellendirilen bir Avrupa fikri hep olmuştur. Tarih, özellikle bizim tarihimiz bunun örnekleriyle doludur. Tehdit algılamasını içe dönerek – içselleştirmek – kimlikleştirmeyi bir beceri haline getirebilen bu toplum, aynı zamanda tehdit ettiği dönemlerde de kendini tanımak ve kimliğine farklı özellikler katmak yeteneğini de geliştirmiştir (uygarlık taşıyıcısı veya üstün beyaz adam formasyonu gibi).

Avrupa'nın baktığı aynada kimi zaman kendini üstün gördüğü, kimi zaman da kendisine üstün olanları gördüğü tarihi bir gerçektir.

Avrupa'yı bir bütün olarak görmenin yanıltıcı olduğunu tekrar vurgulamak gerekir. Çünkü sürekli Avrupa ya da Batı derken aslında kastedilen coğrafi bütünlüğü olan ve ortak paydaları bulunan toplumların oluşturduğu bütünü anlamak gerekir. Yoksa Avrupalı çıkarları kesiştiği sürece "Avrupalı"dır, kesişmediği anda ise karşımıza İngiliz, Fransız, Alman gibi kimliklerle çıkar.

Özelliklerine teker teker bakıldığında; savaşa yatkın ve cesur olmalarına rağmen, bir yeri istila ettiklerinde zafer sarhoşluğu içinde kıskanç ve kibirli, güçlerini sadece kendilerini yok etmeye harcayan, şan ve şöhret hırsı ile başkalarını aşağılayıp ellerindekini kaybedenler (Fransızlar) bu bütünün bir parçasıdır. Bir diğer örnek; dostça ve sıcakkanlı olup sinsilik ve kindarlığı aynı bünyede taşıyanlar (İtalyanlar) da aynı bütünü oluşturan parçalar arasındadır. Mağrur, kendini beğenmiş, bir o kadar cahil ve kaba olanlar da (İspanyollar) "Avrupalı" kimliği içindedirler. Kötü niyetli, köle ruhlu ve kıskanç olanlar (Slavlar), yalancı ve düzenbaz (Yunanlılar) bu çok boyutlu ve çok çeşitli dünyanın içinde sayılmışlardır.

Hâlbuki dünyanın tek merkezli yani Osmanlı'nın merkez olduğu çağlarda çaresiz ve kendine güvenden yoksun bir Avrupa ile karşılaşırız. Bu dönemde, hemen her Avrupalının düşüncesinde tanrının Hıristiyanları Türkler aracılığıyla cezalandırdığı fikri yatıyordu. Bu fikrin öncülerinden Luther dahi Papa'ya boyun eğmektense – sonradan bu fikrini değiştirmiş olsa da – Türk'e boyun eğmenin daha doğru olduğunu söyleyecek kadar çaresizliğin örneğini vermiştir.

Avrupalının Avrupalı olmasında Türk unsuru her zaman ayrı bir yere ve öneme sahiptir. *"Türkler Hıristiyanların ortak düşmanı, genel afetidir*

ve Hıristiyanları Türklerin elinden kurtarmak her Hıristiyan'ın öncelikli görevidir" cümlesi bir retorik değil gerçektir. Bu ifade Reform çağının sık kullanılan kimlik oluşturma ve sağlamlaştırma yoludur. Türklerin Genel Tarihi adlı eserin yazarı Richard Knolles, kitabının girişinde Türklerin dünyadaki en dehşet verici güç olduğunu kaygıyla söyler. Bu kaygı verici tehdidin karşısında Hıristiyanlar acizdir. Ona göre dünyada Türkler kadar imrendirici ve tuhaf, ihtişamlı ve kuvvetli, tehlikeli ve korkunç bir devlet yoktur[49].

Türk fenomeninin karşısında Avrupa'nın ezik, çaresiz ve parçalanmış yüzünü görebilmekteyiz. Yeniçağların bir başka tarihçisi de bu zavallılığı şöyle açıklamaktadır: *"Osmanlı topraklarında bir iç savaş ya da salgın hastalık olmadığı sürece Türklerin gücüne karşı durmak ve onları yenmek mümkün değildir."*[50]

Tarih bu tür olaylar ve örneklerle doludur. Yakın tarihimizden bir örnekle konuyu bağlayalım. Birinci Dünya Savaşı'nda müttefikimiz olan Almanlar, kapitülasyonların kaldırılmasına en fazla tepki gösteren ülke olmuştur. Yine müttefikmiz olan Avusturya, Kudüs'ün Osmanlı'dan alınıp İtilaf Devletleri'nin (Batılıların) eline geçmesine en çok sevinen devlet olmuştur. Batı gerçekten kırılgan ve çıkarcı özelliklerinin tümünü tek payda altında toplayabilen ilginç bir uyarlıktır.

AYNANIN İÇİ

Avrupa'nın kendini oluşturmasında tarih içinde yaşanan ve Batı'nın yol haritası niteliğindeki olayların büyük rol oynadığı görülmektedir.

Bunlardan ilki, tamamen Avrupa'ya özgü bir kurum olan Feodalitedir. Ayrıntılarına girmeden buradaki "Soyluluk" kavramı üzerinde de kısaca durmak gerekir. Bizde olmadığı için hep öğündüğümüz, iyi ki bizim aristokrasi diye bir sınıfımız yokmuş şeklinde inceden bir iç rahatlığı hissettiğimiz soylu sınıfı, feodalitenin "olmazsa olmaz" temel direğidir. Soylu aslında özgür insanı ifade eden bir terimdir. Batı kültürü içinde özgür insan toplumdaki konumunu ve mal varlığını devlet içindeki yerine **borçlu olmayan** kişidir. Yani devletten beslenmeyen, ne din sınıfına mensup ne de köle veya serf konumunda olmayan bu insanlar özgür insanın hatta tarihsel süreçte laik insanın prototipi olmuşlardır. Avrupalı

---

[49] Aslı Çırakman; "Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezciliğe", **Doğu Batı**, İstanbul, 2001, s. 33.

[50] Çırakman, a.g.m.; s. 34.

olmak bir anlamda, din devletinden dünyevi devlete geçişte çok önemli bir rol üstlenen ve oynayan soyluların varlığı ile eşdeğer anlam taşır.

Yol haritasının bir diğer ana durağı, uyruk olmaktan birey olmaya geçişte alınan mesafedir. Ticaret, şehirleşme, ruhbanların (Clerical sınıfın) etkisinin kırıldığı çağ olan Reform ve Rönesans, bu kimliğin oluşmasında büyük önem taşır.

Buradan yeni bir konuya "Aydınlanma Çağı'na" geçerken, birçok özelliğinin yanı sıra Batı'nın tamamen kendine özgü bir kimlik oluşturma sürecini yaşattığını görmekteyiz. Kimliğin şekillenmesinde son durak, Aydınlanma olacaktır.

Bu bağımsız bölümü bitirirken şunu söylemek mümkün, Avrupa esas olarak Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkmıştır. Aydınlanma tamamen ayrı bir oluşum küresi olarak ortaya çıkarken aslında, Avrupa'nın kendi geçmişi ile de hesaplaşmasını doğurmuştur.

17. yüzyılın herhangi bir yılında biri çıkıp deseydi: *"Doğanın yüceltilmesi (fizik-physics), dünyayı temelinden sarsan, insanlığı en akla gelmedik keşiflere, icatlara, buluşlara sürükleyen bir çağı başlatacak"* kim inanırdı?

BİLGİ VE MERAK 23

AVRUPA AVRUPA DUY SESİMİZİ

BU GELEN TÜRKLERİN AYAK SESLERİ...

Bu sözlerle gitmezdik eskiden Avrupa kapılarına şüphesiz. Bu sözleri bize söyleten kapı o meşhur Viyana kapısı. 17. yüzyılın sonlarına doğru, açamadığımız o kapının diğer tarafında kalanları "Avrupalı" sıfatıyla baş başa bıraktık, yani onların Avrupalı olmalarına katkıda bulunup kendi evimize döndük. Aşağıda bununla ilgili iki şiir bulacaksınız. Yazılış tarihi 1683, yani "O" tarihe ait.

Erst Gott um Beistand imploırt
Der treve Dienst Wohl munerirt
Ein Teutscher Fürst zum General
Trantzoss vo nicht Teinde sei neutral
Venedig, Engelland divertiren
Dursh Polnisch Volk die Macht vermehren
Aus Holland gutt Gwöhr und Waffen

Bei Zeitten lassen herzu schaffen
AussBöhmen Koru, Auss Ungarn Hai
Saltzburg giebt Pulver undt Blei
Auss Spanien undt İtalien geldt
So muss der Türck wohl auss dem Feldt.

Türkçesi:
İlkin iyi hizmetleri ödüllendirilen Allah'tan yardım diledik
Bir Alman prensi gönderildi, Fransız düşman değilse de
Tarafsız kalacaktır,
Venedik ile İngilizler yan çizeceklerdir
Polonyalı askerler gücümüze güç katacaktır
Hollanda'dan vakit ve zamaniyle savaş malzemesi gelecek
Bohemya'dan buğday, Macaristan'dan saman
Salzburg'dan barut ve kurşun gelecek
İspanya ve İtalya'dan da para gelince
Türkün herhalde çekip gitmesi gerekecektir.

Bir başka şiir:
Frish auf, frish auf soldaten / Der Turk der ruclet ins Fels Daher
Zu Martis Tanz zu laden / Mit seiner Armade schwer
Schlagt die Trummen, schlagt die Trummen
Gross Allarma durch die welt / Weil die Erbfeind itzo tummen
Schlagt die Trummen /Das Sein Trutz in Stücke fallt
Türkçesi:
Haydi askerler
Büyük ordu ile gelmişler
Savaş dansına çağırıyorlar
Trompet çalın
Bütün dünyaya alarm işareti verin
Çünkü irsi düşman geliyor
Trompet çalın
Düşmanın inadı parça parça olsun[51].

[51] Heinrich Kretschmayr (Der.); "Viyana Önünde Türkler", **Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri: 6**, Çev: Halit İlteber, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 229.

BU KİTAPLARI OKUDUNUZ MU?

Bernard Lewis; Modern Türkiye'nin Doğuşu.

Stanford Show; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye.

700. Yılında Osmanlı, Türk Yurdu Yayınları.

Sina Akşin (Ed.); Türkiye Tarihi, C: 3.

Halil İnalcık; Osmanlı İmparatorluğu "Klasik Çağ", 1300-1600.

Bu bölümle ilgili harita, resim ve bilgileri gözden geçiriniz.

BÖLÜM VI

BÖLÜM 6

AYDINLANMA ÇAĞI

TARİHSEL ARKA PLAN

Avrupa'da yaşanmış olan üç büyük köklü değişim hareketi asla rastlantı olarak kabul edilmemelidir. Bu gelişmeleri kısaca gözden geçirmek geçirecek olursak;

a) Roma'nın Hıristiyanlaşması ile birlikte ortaya çıkan ve bir tür "hilafet" meselesi olarak şekillenen Papalık Kurumu,

b) Gerçek inananları kendilerinin temsil ettiğini öne süren Bizans kiliseleri (Doğu kiliseleri-Oriental kiliseler) olarak ortaya çıkan Ortodoksluk mezhebi ve ilk bölünme,

c) Bu bölünmenin meydana getirdiği sosyal, siyasal, ekonomik ve dinsel kargaşalar,

d) Kilisenin tartışılmaz gücüne boyun eğmiş geniş kitleler ve onların yönetimlerine talip olan Feodal Beyler ve Aristokrasi sınıfının doğması (Feodal Dönem),

e) Egemen güç olarak Katolik Kilisesinin klasik eserlerde ve kutsal metinlerde sözü edilen bilinmeyen kültürlere ve toplumlara Hıristiyanlığı yayma ve kabul etme isteği, zenginlik hırsı ve ticarette en büyük olma arzusu (Coğrafi Keşifler),

f) Ekonomik hareketliliğin sonucu büyüyen ve gelişen yeni sınıfların ortaya çıkması, araştırma, merak ve bilginin uyanması,

g) Kilisenin uhrevi, derebeylerin dünyevi baskısı altında bunalan halkın; yaşama özgürlüğünün sınırlarını genişletmek için Rönesans'ı, uhrevi bakımdan biraz daha nefes alabilmek için Reform'u başlatmaları sonucunda birbirine bağlı ve kimi zaman iç içe geçmiş süreçler halinde ifade ettiğimiz bu gelişmeler, kuşkusuz tesadüf olarak nitelendirilemez.

Batı'nın çağlar içindeki hareketliliği ağır ama sağlam, kanlı ama dinamik bir ilerleme gösterir. Bu süreci incelediğimiz zaman, Avrupa'nın çıkış noktasının ya da kurtuluş reçetesinin çok basit ancak oldukça güçlü, hatta müthiş bir formülü içinde sakladığını görmekteyiz. Yeni ve Yakın Çağlar tarihi bu formülün açığa çıkmasıyla şekillenecek ve dünya farklı bir yolda ilerlemesini sürdürecektir. Bu formülün sırrı, insanın içindeki enerjidir.

Yeniden doğuş ve düzenlemeler insanı dünyevi hayata döndürmüş, az veya sınırlı da olsa ekonomik beklentilerini (tüketim) kışkırtmıştır. Tüketim üretimi zorlamış, böylece seri üretim teknolojik gelişmeyi harekete geçirmiştir. Teknolojik gelişme bilgi ihtiyacını artırmış bu da akademik bilginin doğmasına sebep olmuştur. Akademik bilginin yaşam alanı ise özgür ortam ve onu sağlayan akıl olmuştur. Akıl ve özgürlük yeni bir çağın ruhunda gizli olan ihtiyaç duyulan enerjinin ta kendisidir. Enerjinin açığa çıkması ve aklın kullanılması yeni olarak tanımlanan bir çağın, Aydınlanma Çağı'nın temel unsurlarıdır.

FİZİK VE ÖTESİ

Konumuza çarpıcı bir cümleyle başlayalım: Aydınlanma çağını klasik fiziğe borçluyuz. Garip değil mi, ama öyle. Aydınlama çağı öncesinde evrene dair doğrulara vahiy yoluyla ya da usavurum* yoluyla ulaşılıyordu. Aristo'yu esas alan Kopernik, Kepler, Galile ve Newton'la devam eden klasik fizik araştırmaları, dünya ve kâinatın o güne kadar bilinen tanımlarını değiştirmiş, din temeline dayanan tanımları reddeden yeni bir düşünce akımını başlatmıştır.

Isaac Newton (1642-1727) vahiye dayalı düşünce biçimini çürüten ilk bilim adamıdır. 1678'de basılan "İlkeler" (Principia) adlı eseri, doğrula-

* Usavurum: Felsefede muhakeme anlamında olup, bir yargıya varabilmek için bir işi zihinsel olarak incelemek demektir.

rın gözlem sonucu belirlenmesi ilkesini savunuyordu. Newton, dünyanın çok sayıda fakat gözlemlenebilir verilerden oluştuğunu, gözlem ve çözümleme sonucunda ortaya çıkacak bazı basit ve kesin yasaların bütüne uygulanabileceğini söylüyordu. Newton fiziğine göre evren ve dünya belli kurallara göre işleyen "determinist"** yani başı sonu belli olan bir sistemdi. Açık ve kesin bir sistemde kâinatı oluşturan parçacıklar belirli fizik kurallarına göre hareket ederlerdi. Birbirleriyle olan ilişkileri de nedensellik çerçevesindeydi. Bu kuralları keşfedersek, bizi sistemin nasıl işlediğini kesin olarak öğrenmekten alıkoyacak hiçbir şey yoktu. Belirsiz ve bulanık olan hiçbir şey fiziğin içinde olamazdı. Klasik fiziğin dünyası bir "ya", "ya da" dünyasıydı. Bir şey ya doğruydu ya da yanlış. Hem doğru hem de yanlış olamazdı, çünkü doğru tekti. Örneğin ışık ya cisimcik parçacıklarından ya da dalga serilerinden oluşmalıydı, hem dalga serilerinden hem de cisimcik parçacıklarından oluşan bir ışık tanımı, olsa olsa saçma olarak tanımlanabilirdi.

Newton, fiziğin dışındaki diğer bilimleri de etkiledi. Sadece bilimleri değil, sanatı, edebiyatı, hatta müziği de etkiledi. Örneğin, Newton'un bireysel atomlardan oluşan kâinat fikri, ekonomide Adam Smith'in tek tek (münferit) girişimcilerden oluşan, çıkarlarını kovalayan kapitalist anlayışın dayanağını oluşturmuştur. Ayrı ayrı atomların birbirleriyle ilişkisi ekonomide bireylerin ilişkisine indirgendi. Her ikisinde de yapılan iş aynı idi. Sistemi mümkün olan en küçük parçasına indirmek ve bu parçacıkların davranışına bakarak bütünün geleceğine dair karar vermek, tahmin yürütmek. Örneğin ideoloji***. Newton'un siyah-beyaz dünyasında insan ya liberal olurdu ya da muhafazakâr, her ikisi birden olunabileceğini düşünmek saçmalıktı. Örneğin din. İnsan ya bir dine mensup olurdu ya da kâfir. Örneğin Müzik. Müzikte notalar do- re- mi... gibi kesindi. Ara tonlar yoktu. Çünkü klasik fiziğin doğruları gereği – tek bir doğru vardır önermesi gereğince – hem o hem de o olmak yozluk, kişiliksizlik gibi sıfatlar taşırdı.

** Determinizm: Felsefede gerekircilik anlamında kullanılan, her olayın başka olayların gerekli ve kaçınılmaz sonucu olduğunu ileri süren görüş, öğreti demektir.

*** İdeoloji: İnsanları veya toplulukları harekete geçirmeyi amaçlayan, daha çok değer yargısı, normatif yargı içeren ve sloganlara dayanan fikirler, öğretilerdir.

BİLGİ VE MERAK 24

GÖKTEN BİR ELMA DÜŞTÜ

ISAAC NEWTON

Kopernik'in ölümünden hemen hemen bir asır sonra ve Galile'nin öldüğü yıl (1642) doğdu. Astronomi âleminin bu iki devi, Kepler ile birlikte Newton'un inşa etmeyi sürdürdüğü temelleri atmışlardı.

Newton çok büyük matematikçilerin bulunduğu bir çağda sanki matematik sihirbazı idi. 18. yüzyıl nasıl kimyanın, 19. yüzyıl biyolojinin parladığı devir olmuşsa, 17. yüzyıl da matematiğin altın çağı idi. Bu yüzyılda, özellikle son 4-5 yılında matematik tarihin hiçbir döneminde görülmemiş büyük adımlar atmıştır. Newton, başlıca bilimleri (matematik, kimya, fizik ve astronomi) kendinde toplamıştı. Çünkü 17. yüzyılda – uzmanlaşma çağı gelmeden önce – bir bilim adamı bütün sahalarla ilgilenebiliyordu.

İnsanlığın gidişatını derinden etkileyen kitaplar arasında ancak pek azı Sir Isaac Newton'un Principia'sı kadar ün kazanmış, ancak ne var ki, pek az kişi tarafından okunabilmiştir. Asıl adı "Philosophia Naturalis Principia Mathematica" (Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri) olan bu eser, insan zihninin yarattığı bütün eserlerin üstünde bir eser olarak nitelendirilmiştir. Newton henüz 25 yaşına varmadan kendisine gelmiş geçmiş en yüksek bilim adamları arasında bir mevki kazandıran üç önemli buluş gerçekleştirdi. Birincisi diferansiyel hesaptı. Bu hesap değişen veya "akışkan" niceliklerle uğraştığı için Newton ona "akışkanlar hesabı" adını verdi. Bu hesap bütün akma, hareket ve dalga problemleriyle ilgiliydi ve her çeşit harekete ait fizik problemlerinin çözümüne esas oluşturuyordu. İkincisi, ışığın birleşimine ait kanundu, buradan hareket ederek rengin ve beyaz ışığın mahiyetini analiz etmeye çalıştı. Newton geliştirdiği teori ile işe yarar ilk yansıtıcı teleskopu yapabilecek hale geldi. Üçüncüsü daha değerli idi. Bilim adamlarının zihnini modern çağın bütün teorik keşiflerinden daha çok karıştırdığı söylenen evrensel çekim yasasıdır. Bilinen meşhur hikâyeye göre, Newton'un bir ağaçtan elma düşerken görmesi üzerine, beyninde parlayan sezgi şimşeği bu yasanın bulunmasına yol açmıştı. Dünyanın kendi yüzeyine yakın cisimleri çektiği fikrinde yeni olan pek bir şey yoktu. Newton'un burada getir-

diği asıl yenilik çekim kanunun her yerde mevcut oluğunu matematiksel olarak ispatlamasıydı. Newton'un çalışmaları ona 28 yaşında matematik profesörü unvanını sağladı. 1684'te dünyanın tam çevresi Fransız Picard tarafından kesin olarak bulunmuştu. Newton bu âlimin bilgilerinden yola çıkarak çekim prensibini uyguladı ve Ay'ı, Dünya'nın, gezegenleri de güneşin etrafında dolaştıran kuvvetin çekim kuvveti olduğunu kanıtladı. Çekim gücü çekilen cisimlerin kütleleri ile doğru orantılı, aradaki mesafenin karesi ile ters orantılı idi. Edmund Halley (kendi adı ile anılan Halley kuyruklu yıldız sistemini bulan bilim adamı) Principia'yı yazması konusunda Newton'u en çok teşvik eden kişidir. Onun destek ve yardımıyla, cisimlerin hareketinin matematik yoluyla açıklanması özellikle Güneş Sistemine evrensel çekim yasasının dinamiğinin uygulanması artık gün ışığına çıkmıştır. Sıvıların hareketi, sesin hızı, dalga hareketleri (ses ve ışık), matematiksel olarak ele alınmış, günümüzdeki hidrostatik, hidrodinamik ve matematiksel fiziğin temelleri atılmıştır.

Dünyanın tam bir küre olmadığını, kendi etrafında dönüşü nedeniyle kutuplarda düzleştiğini ortaya koydu. Güneş ile Ay arasındaki hareketlerden gel-git olayını da bilime kazandırdı. Yine insanlığı hayrete düşürecek buluşlarından birisi de, bir gezegenden güneş ışınlarının yansımasıyla gelen ışık miktarına dayanarak sabit bir yıldızın uzaklığını ölçme yöntemini bulmasıdır.

Kısaca, elma ağacından düşen bir elma şans eseri "insanlığın" başına düşmüştür. Günlük hayatta kullanılan bilimsel prensipler hala Newton'un eseridir. Bir köprü, bir gemi inşa eden veya bir lokomotif, telefon veya güç istasyonu yapan bir mühendis tüm bunları geliştirilen ve modernize edilen Newton'a ve onun "Principia"sına borçludur.

Newton ve çağının bilim adamlarını anlayabilmek; Aydınlanma'yı, Aydınlanma'yı anlayabilmek insanlığın geldiği noktayı işaret eder.

AYDINLANMA'NIN İÇİ

Avrupa'da 17. yüzyılın ikinci yarısından 18. yüzyılın sonuna kadar toplumun, doğanın, insanın taşıdığı sırlarla uğraşılan bir merak çağı yaşanmıştır.

Aklın yüceliğini savunan filozofların, insan doğasının mükemmel olmadığı ve kutsal bir yönlendirmeye (Tanrının eline) ihtiyaç duyduğu şeklinde önceki yüzyılların anlayışından vazgeçtikleri bir Aydınlanma hareketi başlamıştır. Hareketin öncülerinden Descartes (1596–1650)* daha önce eleştirilmesine izin verilmeyen pek çok varsayımın reddedilmesini sağlayan yeni bir mantık yönteminin temellerini atmıştır. Descartes'e göre doğruyu bulmak için dört temel prensibin bir arada olması gerekiyordu. Bu ilkelerden ilki, "gerçekten emin oluncaya kadar hiçbir şeyi doğru kabul etmemek, önyargılar ve peşin hükümlerden kaçınmaktı." Her türlü problemi incelemek üzere mümkün olduğu kadar parçalara ayırmak ve en basit olanı ile başlayıp en karmaşık bilgiye ulaşıncaya kadar düşünceleri bir sıra dâhilinde örgütlemek biçiminde özetlenen bu yöntem, mantık çıkarımları için bulunmuş en etkili yol olmuştur. Kısaca, mantığın özünü oluşturmuştur.

Descartes'in ikinci önermesi, insan ve doğanın incelenmesinde bu akılcı yaklaşımın kullanılması halinde, insanın gelecekteki gelişimi konusunda belli başlı ilkelerin temel yasalar şeklinde ortaya çıkacağına dair inancın belirmesiydi. Bu alanda en çok etkilenenlerin başında Spinoza, Bayle, Locke ve Newton gibi aydınlanmacılar olmuştur.

18. yüzyılda Akıl Çağı en parlak dönemini yaşamıştır. Bu yüzyılda hareketin merkezi Fransa olmuştur. Kilise'nin eleştirilebilmesinin mümkün olduğunu savunan Huguenotlar** yeni fikirlerin denenmesine uygun bir ortam sağladılar. Fransa'da aydınlanma felsefesi salonlarda tartışmayı seven asiller sayesinde yayıldı. Fransa'yı saran bu felsefe akımı insan aklının tarihte hiç olmadığı kadar önem kazanmasına sebep oldu. Herkes için ortak tema, insan mutluluğunun felsefenin asıl amaçlarından biri olduğuydu. İnsanın bu yolda ihtiyaç duyacağı her şey kendi içinde gizliydi ve akıl sayesinde onları dışa vurabilirdi. Böylece, insanın mutluluğu bulmasının tek yolu aklını kullanmasıdır sözüne inananların sayısı hızla arttı. Bu yaklaşım Avrupa'da dini, siyasi ve ekonomik alanlarda pek çok gelişmenin habercisi olmuştur.

İnsan günahkâr olarak doğmaz, hatalar yaptıkça kirlenir, diyen Volteire, Tanrıyı yarattıklarının büyük kısmına acı çektiren zalim bir efendiden ziyade, akıllı ve yüce bir varlık olarak niteliyordu. Filozofların görüşü,

---

* René Descartes (Dekart): Fransız bilim adamı, filozof.

** Huguenotlar: Reform dönemindeki mezhep kavgalarından sonra Fransa'ya dönen (gelen) Protestanlar.

kilisenin geleneksel din ve tanrı kavramlarının giderek köşeye sıkışmasına sebep olmuştur.

Aydınlanmacılar Locke'un* fikirlerinin etkisi altında kalarak, siyasal kurumları mercek altına aldılar. Devletin iktisada müdahalesinin en düşük düzeyde olmasını ve insanın girişimci ruhunu öne çıkarmayı amaçlayan fizyokratlar "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" (Laissez faire, laissez passe) görüşünü ekonominin temellerine indirmeyi başardılar.

Aydınlanma devrinde, eleştirel düşüncedeki gelişme, doğa bilimlerine hayranlık hemen her sınıftan insanın kamuya açık derslerle bilim zevkini tatmalarına ve yaşamalarına imkân sağlamıştır. Çoğu insan bir yerden başka bir yere giderek, fizik deneylerini göstermek ve geçimini sağlamak yolunu seçmişti. Özellikle elektrik hem büyük ilgi topluyor hem de heyecan veriyordu. Halkın anlayabileceği bilimsel kitapların sayısı da hızla artıyordu. Deneysel Fizik Dersleri, Doğanın Görünümü, Elektriğin Tarihi gibi yığınla özetlemeler, sözlükler ve el kitapları sürekli gözden geçirilip yeniden basılıyordu. Her tarafta öğrenme aşkı ve zekâ tutkusu görülüyordu.

Burjuva sınıfının temsilcileri; Latince, Yunanca, Almanca, İngilizce, İtalyanca öğrenmekte, bu dillerde trajediler ve komediler yazmaktadırlar. Fizik ve doğa dersleri alırlar, matematik hocaları vardır ve astronomların eserlerini okurlardı.

Bilginler birbirlerinin alanlarına girmiş, Volteire matematiği incelerken, Newton'u halkın anlayabileceği şekilde özetlemeyi başarmıştır. Diderot, anatomi, fizyoloji, kimya derslerini izlemiş, Jean Jack Rousseau matematik, astronomi ve tıp öğrenmiştir. Franklin, elektrik deneyleri yapar, Gothe optik ve botanikle ilgilenirdi. Bazıları daha hayatta iken heykellerinin dikildiğini görecek kadar yüceltilmişlerdir.

Dönemin devlet adamları da aydınlanmanın çekici akımına kapılmışlardır. İngiltere Kralı I. George (1714–1728 arası), Rus Çarı I. Petro (1682–1725 arası), fizikçilerin laboratuarlarını ziyaret etmişler, Prusya Kralı II. Friedrich (1768–1797 arası) bilginleri ve filozofları sofrasına kabul etmiştir. XV. Louis (1715–1774) Paris Bilimler Akademisi üyelerini maddi des-

---

* John Locke (1632–1704): Ünlü İngiliz aydınlanmacı "İnsanlar hür ve eşit doğar, sonradan kazanılmış haklar yoktur" tezini ortaya atan ve siyasi bilimlerde "Doğal Haklar Teorisi"ni savunarak inkılâpların (siyasi) yolunu açan düşünür.

tekleriyle, dünyanın yüzölçümünü hesaplamaları, meridyenlerin ölçümü gibi pek çok konuda teşvik etmiştir.

Rönesans ve Reformla açılan büyük "Işıklar Yüzyılı" kapısı, Avrupa'yı şekillendirmeyi sürdürürken "öteki"nde yani "Doğu" dünyasında neler olup bittiğine de bir iki örnekle göz atalım. Avrupa Yeni Çağ'ı çoktan yaşamaya başlamışken, "Vinci (-1519), Makyavelli (-1527), Erasmus (-1536), Luther (-1546), Zwingli (-1531), Calvin (- 1564)"* ve diğerlerinin açtığı kapı, Batı dünyasında önlenemez gelişmelerin habercisi olmuştur. 16. yüzyılın sonunda ve 17. yüzyılda Avrupa'nın tek rakibi durumunda olan Osmanlı'ya değinerek biraz soluklanalım.

BİLGİ VE MERAK 25

AKIL AKIL GEL BANA TAKIL

Ortadoğu İslam devletleri, Mezopotamya medeniyetinden İran yolu ile gelen bir geleneği sürdürerek, savaşlarda daima bir müneccim (yıldızların hal ve hareketlerinden anlamlar çıkaran kimse) bulundururlardı. Bu müneccim padişah için gelecek yılda uğurlu ve uğursuz günleri tespit edip bir tür almanak (yıllık) hazırlar ve sunardı. Bu almanak örnekleri çeşitli belgeleriyle kütüphanelerimizde mevcuttur. 1591-92 yılı yaklaşırken (Hicri 1000) Sulan III. Murat (1574-1595) kıyamet kaygısıyla bir takım tedbirler alınmasını emretti. Bu arada Türk, Arap ve Yahudi, devrin en yetkili astronomlannı İstanbul'a çağırarak bir Rasathane-i Hümayun (Devlet Gözlemevi) inşa ettirdi. Kıyamet beklentisi içinde bulunan halk ve bu arada Yeniçeri arasında Tanrının sırlannı öğrenmeye kalkışmanın küfür olduğu söylentileri dolaşmaya başladı ve rasathane yıkıldı. Bu rasathanede o dönem Avrupa'da astronomlann kullandıklan en yeni aletler kullanılıyordu. Hicri 1000 (1591–1592 yılı) yaklaşırken İstanbul'u kıyametin yakın olduğu korkusu sardı ve birçok kötü olay buna yoruldu.

Birinci binde beklenen kıyamete hazırlık olarak Padişah hazineyi doldurmak için (!) sıkı mali önlemler aldırttı. 1589 Yeniçeri ayaklanması, İstanbul'daki iki büyük yangın ve veba sal-

* Burada bazı yazar, sanatkâr ve bilim adamlarının sadece ölüm tarihleri verilmiştir. Ölümlerinden epeyce sonra meydana gelen kutu içindeki olayla tarihsel bir bağlantı kurmanızı istedik.

gını kıyamet alametleri olarak yorumlandı... Ulemanın cahilliği, devlet erkânının basiretsizliği, akçenin değerini kaybetmesi yüzünden artan fakirlik ve sıkıntı, rüşvet, suistimaller, iltimas v.s. Osmanlı kültür adamlarına göre kıyametin yakın olduğunun birer göstergesi idi.

16. yüzyılın sonlarında (yani Hicri 1000'e yaklaşırken) yalnız Osmanlı değil, Doğu dünyası da kıyamet korkusu içindeydi. Halep halkı Hicri 999'da şehrin harap olacağına v dünyada hiçbir Arap'ın sağ kalmayacağına inanıyordu[52].

AYDINLANMA VE AVRUPA

Aydınlanma döneminde doğa biliminin adı felsefe, doğa yasalarını inceleyenler de filozof ve fizyokrat olarak adlandırılırdı. Klasik eğitimden geçtikleri için bilginlerin (filozof) çoğu ilk kaynaklardan bilimi takip edebiliyorlardı. Pek çok matematikçi Öklit'in (Euclides) "Ögeler" isimli eserini Yunancadan, Descartes'in "Geometrie"sini Latinceden okuyup anlayacak durumda idiler.

Avrupa'nın genel, etkin ve yaygın bir dili (Lingua Franca)** bulunmaması nedeniyle birbirinden farklı çok sayıda dil ile konuşulduğunu görürüz. Bu dillerin etki alanlarının ve kullandıkları çevrelerin sınırlı olması, bir Avrupalı bireyin çocukluğundan itibaren komşularıyla anlaşabilmesi, iş hayatında başarılı olabilmesi için asıl dilinden başka bir takım dilleri de öğrenmesini de zorunlu kılmıştır. Bundan da önemlisi, din kitaplarını ve dinlerinin öğrenmekle yükümlü oldukları yaptırımları içeren yasaları bilmek ve herhangi bir bilim dalında ciddi araştırmalar yapabilmek, ihtisas sahibi olabilmek için başka dilleri de öğrenmeleri gerekiyordu. Bu, en başta Latinceyi bilmeyi gerektiriyordu. Çok dil öğrenmede kaybedilen zaman, bilimin halka aktarılabilmesi kaygısı giderek bilimin daha çok konuşulduğu ve daha yoğun tartışma ortamı bulduğu ülkelerin diliyle (Fransızca, Almanca, İngilizce) yazılan kitapların çoğalmasına yol açtı. Böylece bilim dili/dilleri yayılmaya başladı.

İngiliz Newton'u, Fransız D' Alembert izledi. Günümüzde de kullanılan ve kendi adı ile anılan matematik teorisini buldu. Lagrange, bütün

---

[52] Halil İnalcık; "İkinci Binde Türkler", Bin Yılın Muhasebesi, **Doğu-Batı**, Sayı: 10, İstanbul, 2000, s. 64.

** Lingua Franca: Rönesans döneminde bilhassa Akdeniz'de İtalyancadan bozma, bir tür ortak dil kullanılmıştır.

bir yüzyılın çalışmalarını "Çözümlemeci Matemetik"te bir araya getirip, büyük bir eseri meydana çıkardı.

Astronomi de ise alınan yol göz kamaştırıcı olmuştur. Fransızlar bu konuda öncüdürler. Deneysel düşünmenin en güzel örneklerini vermişler, gözlemin, deneyin, muhakemenin bilimsel esaslarını oluşturmuşlardır.

İskoç Joseph Black termometreden yararlanıp kalorimetreyi icat etti. Böylece ısı ölçülebilir hale geliyordu. İnsanoğlu nesneleri eritmeye, buhar üretmeye hazırdı. Black'ın çalışmaları James Watt'a ilham verecek, o da buhar makinesini icat edecektir.

Benjamin Franklin, "tanrısal kızgınlık" denilen şimşeği ve yaydığı elektriği paratonerle dizginlemeyi başarmıştır[53].

Bu yüzyıl, felaket ve azap teorilerine karşı bilimin zaferinin konuşulduğu yüzyıl olmuştur. Yeryüzünün yaşı, biçimi, devirleri modern jeolojinin temellerini oluşturmuştur. Bitki ve hayvanların sınıflandırılması, botaniğe olan ilginin yoğunlaşması, doğanın sürekliliği kavramını doğurmuş, türler üzerine gözlemler ise antropoloji ve sosyoloji bilimini ortaya çıkarmıştır.

İnsan; iklim, beslenme ve yaşam biçimlerine göre sınıflandırılmış, ırkların özellikleri araştırılmıştır.

Bütün bu gelişmeler toplum bilimleriyle uğraşanlara da ilham kaynağı olmuştur. Doğanın hayranlık verici bir mekanizma ve düzen içinde doğal kanunlarla işlediğini ileri süren Fransız Montesquieu (1689–1755) tüm varlıkların kanunu olduğunu savunarak, insanların da doğal varlıklar olarak doğal kanunlara tâbi oldukları görüşünü ortaya atmıştır. Fikirlerini "Kanunların Ruhu" adlı ünlü eserinde yayınlayan Montesquieu; "*bir devlette üç iktidar vardır: yasama, yürütme ve yargılama iktidarı*" demek suretiyle toplum bilimlerine yeni bir kapı açmıştır. Determinist (gerekirci) yasalara göre bunlar birbirlerini etkilemekte ve birbirlerinin özgünlüğünü (temel özelliklerini) bozmaktadırlar, bu nedenle birbirlerinden ayrı olmalıdırlar diyerek, iktidarın sınırlanması ve denetlenmesi yolunu açmıştır. Bu görüş yüzyıllık bir mücadelenin ardından despotizmin-mutlak monarşilerin- sonunu getirmiştir.

---

[53] Server Tanilli; **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası,** Cilt: IV, Adam Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1999, s. 37–39.

Aydınlanma çağı başlangıçta çok az sayıda bilim adamının sınırlı eser ve görüşleriyle araladığı ışıklı bir kapı olarak karşımıza çıkar. 1650–1800 yılları arasını kapsadığı varsayılan bu çağ, bilime dayanarak insanlığın en iyi (ideal) toplumu kurabileceği varsayımlarını geliştirmiş, insanın doğaya egemen olabileceğinin ipuçlarını ortaya koymuştur.

AYDINLANMA'NIN DIŞI

Batı dünyası 18. yüzyılı devirip birikimlerini Sanayi devrimine aktarmaya hazırlanırken, kendi tarihimize dönüp baktığımızda, 1600'ü dünyanın sonu olarak bekleyen müneccimlerin yerini, yüzyıllık bir kaybın sonunda, Batı'yı anlama ve öğrenme telaşının aldığını görürüz. 1700'lü yılların ilk çeyreğinde çok az da olsa yenileşmeye ilişkin sesler ve kıpırtılar, Osmanlı'nın yönetim kademesini işgal etmeye başlamıştır.

Bilgi ve merak kutucuğunda bu çabaların örneklerinden bulabilirsiniz. Kitabın içinde kullandığımız "kapı" sembolü (metaforu) burada bizim için de değer kazanmaktadır. Nasıl ki, Avrupa'nın aralanan kapılarından sessizce giren resim, heykel v.d. gelişmeler Rönesans'ı, İncil'in bir ülke diline (Almanca) çevrilmesi ile açılan kapıdan süzülen Reform hareketleri doğmuşsa, bize ait olan bir kapı modelinden bahsetmeden konuyu bağlamak istemedik.

BİLGİ VE MERAK 26

"İÇTİHAD KAPISI" KAPANIRSA...

BAŞKA KAPILAR AÇILIR!!!

Bilindiği gibi, Kur'an ve Hadisler, din bilginlerinin, müderrislerin, fakihlerin (hukukçular) ve hadis âlimlerinin ilahiyatla ilgili konularda başvurdukları iki ana kaynak sayılır. Yeni olan, yenilik (Bid'at) karşısında ya da açıklığa kavuşturulamamış problemlerle karşılaşıldığında, sorular-cevaplar artış göstermiş, zamanla ciltler dolusu fıkıh eserleri ortaya çıkmıştır. Din bilginlerinin ortaya çıkan yeni durum veya durumlara dair, üçüncü bir kaynak (yol) olarak uzun yıllar kullandıkları çözüm yoluna resmi adıyla "İçtihad Kurumu", halk arasındaki adıyla "İçtihad kapısı" denilirdi. Problemlere bu kurum cevap arar ve bulurdu.

İslam dünyasının en parlak dönemlerinde yoğun olarak görülen İçtihad faaliyeti, yani Kur'an'a ve hadislere dayanarak

mana ve hüküm çıkarmak, fikir beyan etmek eylemi, bir dönemden sonra terk edildi ve yerini bir takım tekrarlara ve derleme yoluyla oluşturulan kısır çalışmalara bıraktı. "Şer'i Şerife uygun değildir", "caiz değildir" şeklinde kestirilip atılan ve yeni olan bir şeye karşı ürkek ve çekingen tavır alan bu yaklaşım giderek "İçtihad kapısının kapanması" olarak tarihteki yerini aldı.

Bid'at, yani yeni olanı benimseme düşüncesi, gâvurlaşma hatta kâfirlik ile eşdeğer tutulmaya başlandı. Müslüman olmayan kavim ve milletlerin yaptıklarını yapmak, alıp uygulamak "zinhar zındık olmakla" bir tutuldu. Bu sırada belki de en önemli icat olan matbaa, bu görüşün değişmesi için yaklaşık üç yüz sene beklemek zorunda kaldı.

Şimdi buradan (kapattığımız kapıdan), başka bir kapıya "Avrupa Kapısı"na göz atalım.

18. yüzyılın başında (1704) bazı Osmanlı tabipleri Avrupa'daki gelişmeleri izlemekte ve yeni tedavi yöntemleriyle yeni ilaçlar hakkında eserler yazmaktaydılar. Toplumun bazı kesimlerinden büyük tepkiler alan bu yeni tıp hareketine sonunda bir fermanla yasak getirilmiştir. Fermanda yer alan cümleler oldukça ilginçtir:

"Bazı doktorlar kendi aralarında bilgi sahibi olmadan klasik tıp gelenekleri ve usullerine (halk hekimliğine) tamamen karşı çıkıp eski doktorların ve tıp uzmanlarının yolunu bırakarak, yeni tıp ilaçları adı altında bir takım ilaçlar üretip kullanıyorlar..." Ferman Müslüman doktorlar için uzmanlık ve yeterlilik isterken, Gayri-Müslim doktorlara mesleki yasaklama ve kısıtlamalar getiriyordu.

Aşağıdaki örnekte ise, Avrupa kapısından içeri girmiş yenilikçi bir "göz" bakınız neler görüyor.

Avrupa'nın bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerine merak salarak, ilgi gösteren devlet adamlarımızdan Mehmet Sait Efendi (Yirmi sekiz Çelebi Mehmet) Fransa elçiliği sırasında gözlemlerini şöyle anlatmaktadır:

"Fransa, ulaşım, iletişim, deniz ulaşımı için yapılan kanallar, sulama kanalları, caddeler, köprüler, tüneller, parklar v.b. yerleri vücuda getirmiş olup, yapmış oldukları rasathanedeki astronomiyle ilgili sayısız araçlar, hassas ölçüm yapan aletler, teleskoplar ve çeşitli cihazlarla hayranlık uyandıracak bir seviyeye gelmişlerdir" demekte-

dir. 1878'den itibaren Viyana'da elçilik görevini yerine getiren Mustafa Hoti Efendi'nin gözlem ve hayretleri, Fransa'daki elçimiz Çelebi Mehmed Efendi'den aşağı değildir. Kapıdan girmişken devam edelim.

"Viyana'da bulunduğum günlerde imparator tarafından büyük rasathaneyi gezip görmek ve içindeki araç ve gereçleri incelemek amacıyla davet edildik.

Bizi yedi ya da sekiz katlı olan rasathaneye götürdüler. Üzerinde geniş bir alanın bulunduğu son katta açık bir sahada astronomik olayları izlemek ve gök bilimleriyle ilgili çok sayıda alet ve teknik cihaz vardı. Güneş, ay ve yıldızların hareketlerini izlemek ve araştırmalar yapmak amacıyla kurulmuş çok önemli ve hassas ölçümler yapabilen cihazlar gördük. Daha önce adını hiç duymadığımız aletler ve çok sayıda dürbün bulunuyordu."

Yukarıdaki örnekler tıp ve teknoloji konularında size fikir verecektir. Şimdi, bir örnekte politikaya dair.

18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'yi ziyaret eden ve gördüklerini yazılı olarak bizlere bırakan kişilerden devlet adamı Mirza Ebu Talib, Avam Kamarasını gezip gördükten sonra, yasaların çıkarılması ve suç işleyenlere verilecek cezaların belirlenmesini bu kurumun yaptığını duyunca şaşkınlığını gizleyemez. Ebu Talib eserinde, İngilizlerin Müslümanların aksine gökten inme bir ilahi dini kabul etmediklerini ve bu yüzden zamana, duruma, şartlara ve yargıçların tecrübelerine göre kendi yasalarını yapmak zorunda kaldıklarını (biraz da küçümseyerek anlatmaktadır[54].

Aydınlanma devrini bitirirken, bölüm içindeki bilgilere ek olarak şu sonuçların da bilinmesi gerekir.

- Modern laikleşme sürecinin kökleri 18. yüzyılda Aydınlanma Çağı'na aittir. Alman düşünür Immanuel Kant (1724-1804) insanın bilimsel potansiyelinin geniş ufuklarını kurumsal dinin "köşeli" dünyası ile karşılaştırarak, hem diğer düşünürleri hem de fikirlerini ders olarak sunduğu üniversite kürsüsünden yetişen aydınları (ekonomistleri, politikacıları, bürokratları, doktorları v.d.) etkiledi. Kant'ın bakış açısı meslek sahipleri aracılığı ile halka indiğinde, la-

[54] Bernard Lewis; **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi**, s. 288–291; Lewis; **Ortadoğu**, s. 175.

ik görüş halk kitleleri tarafından da anlaşılmaya ve benimsenmeye başlandı.

- Bilgi kavramına olan büyük ilginin doğal sonucu olarak buna eklenen bilgi birikimi ile Ansiklopedi tutkusu doğdu. 1732-34 arasında Leipzig'de 64 ciltlik büyük ve resimli "Universal Lexicon" (Evrensel Sözlük) basıldı. Bunu "Encyclopedia Britannica"nın basımı izledi.
- Aklın; dinin dogmatik aşırılıkları karşısında özerkliğine kavuşması sonucu Liberal bir burjuva sınıfının yükselişi gerçekleşti.
- Ahlak, kilise hukuku ve dinden ayrılarak bağımsız bir alan haline geldi.
- İnsan aklının her şeyin önünde tutulması, herkesin eşit akıl sahibi olduğu ve doğuştan hiçbir fark olmadığı fikri gelişti. Eşit algılama ve eşit kavrama eşit yönetimi gerektirir düşüncesi, krala ve aristokratlara ihtiyaç yoktur noktasına kadar geldi. Bu demokrasiyi, papaza ihtiyaç duyulmaması ise laikliği günlük hayatın içine soktu. Aracısız, eşitlik halinde, imtiyazlı sınıflara ihtiyaç duyulmaması halk egemenliği fikrinin telaffuz edilmesini sağladı. Bu fikirler özellikle Fransa'da büyük taraftar toplamıştır.
- Gerçek bir demokrasinin ancak bilimsel düşünme alışkanlığı edinmiş insanların yönetimi ve denetimi altında mümkün olabileceğine olan inanç kuvvet kazanmaya başladı.
- Tarihçilerin Aydınlanma Felsefesinin oluşumu, yayılması ve günlük hayata girmesi dönemini 1650-1800 yılları arasına yerleştirdikleri bilinir. Yeniçağ'ın bu büyük hareketi, bugün "Batı" dediğimiz olguyu doğuran sürecin adıdır. Hemen hemen tüm Avrupa'nın yer aldığı bu süreç, birbiri ardına gelen bir dizi entelektüel, bilimsel, teknik, politik, ekonomik patlama ve Fransız İhtilali, kapitalist düzen gibi sosyal değişimlere yol açmış, dünya tarihinin seyrinde önemli izler bırakan sonuçlar meydana getirmiştir.

BU KİTAPLARI OKUDUNUZ MU?

Server Tanilli; **Yüzyılların Geçeği ve Mirası, C: IV (Aydınlanma ve Devrim)**.

Server Tanilli; **Yüzyılların Geçeği ve Mirası, C: III. (Kapitalizm ve Dünya)**.

Murat Sarıca; 100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi.

George Sabine; Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi.

Bu bölümle ilgili harita, resim ve bilgileri gözden geçiriniz.

BÖLÜM VII

BÖLÜM 7

FRANSIZ İHTİLALİ

TARİHSEL ARKA PLAN

PARADİGMA

Tarihi kayıtlar, Dicle ve Fırat nehirlerinin arasında aşağı Mezopotamya'da M.Ö. 3500 yıllarında Eridu köyünün Kent devletine dönüşmesiyle ilk siyasal örgütlenmenin yani devlet yapısının ortaya çıktığını kaydeder. Aynı kayıtlara göre, bölgedeki köyler birleştirilip köylüler zorla çalıştırılarak verimli araziler ve rant sağlama yolu açılmıştır. Bunu gerçekleştiren askerî egemen sınıf bir süre sonra din adamı sıfatını da üstlenerek, rahip-kral olarak toplumu yönetme yetkisini ele geçirmiştir. Böylece çok basit anlamda yöneten ve yönetilen ayrımı ve devlet olgusu doğmuş olur. Elde edilen ürünlerin din adamı ve asker kimliğini taşıyan yöneticilerin tekelinde olması, tapınakları inşa eden ve çalışanların araç-gereçlerini yapan, ticareti yönlendiren zanaatkârların ortaya çıkmasıyla yavaş yavaş sınıflı toplumlar doğmuştur. Din adamlarının fikir ve eylemleri toplumu bir arada tutmayı amaçlayan realiteler iken, para ekonomisinin gelişmediği bu küçük ölçekli birimde (devletçik) köleleşen alt tabakanın (köylülerin) toprağa bağlı kalmaları da diğer realitedir[55].

Bu kent devleti modeli ilk zamanlarda rahip-kral tarafından yönetilirken, gerek iç gerekse dış güvenliği sağlamada çatışmalarda ordu başında bir komutan bulunması ihtiyacı "asker kralların" doğmasına yol

---

[55] Kezer, a.g.e.; s. 197.

açmıştır. Komutanlar bir süre sonra barış zamanlarında kent yönetimiyle ilgilenmek durumunda kalınca, doğal olarak yeni ele geçirilen toprakları güvenilir askerlerin özel mülkiyetine vermişlerdir. Bu hiyerarşi, yani krala bağlı yerel güçlerin ortaya çıkması bir çeşit imtiyazlı (soylu ya da aristokrat) sınıfın varlığı ile pekişmeye başladı.

Bu devlet yapısı, temel yapılanması (sınıfları) ile belli kural ve kanunlara tâbi bir düzen içinde çok uzun yıllar varlığını devam ettirmiş, 1500'lere kadar (Yeniçağ'a kadar) temel yapısını bozmadan tarih içindeki yerini almıştır.

Burada çekirdek devlet modeline değinmemizin nedeni, Fransız İhtilali öncesine kadar (yaklaşık beş bin yıl) varlığını sürdürmeyi başaran bu değişmez sanılan paradigmanın* kısa sürede taban tabana zıt bir yapıya nasıl dönüşebileceğine vurgu yapmak içindir.

FEODALİZM VE BURJUVAZİ

10. yüzyıla gelinceye kadar Avrupa düzlüklerinde son derece ilkel bir hayat sürülüyordu. Tarım ürünlerinin çeşitsizliği ve azlığı sebebi ile ticaret de alt seviyede idi. Ancak 10. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın çok yağışlı düzlüklerin sürebilecek ve setler oluşturabilecek sabanın ve ürünün öğütülmesi için rüzgar gücünün kullanılmaya başlanması özellikle kuzeyi olmakla birlikte Avrupa'nın kaderini değiştirmiştir.

Tarım alanlarının genişlemesi üretimin ve buna bağlı olarak da nüfus ve ticaretin artması barışa ve güvenliğe olan ihtiyacı artırmıştır. Henüz merkezi otoritenin kurulamadığı Avrupa'da işte bu ihtiyacı karşılamak için "Feodalizm" denilen kurum ortaya çıkmıştır. Adeta yerel hükümet görevi yapan bu sistemde; sınırları belirli bir toprak parçası üzerindeki en güçlü kişi daha az toprağa sahip olanların koruyuculuğunu üstlenmiş onlar da bu kişiye bağlılık yemini etmişlerdir. Böylece feodal (Senyör), vassal ve toprağa bağlı köylünün (Serf) oluşturduğu feodalizm ortaya çıkmıştır.

10. yüzyılda Fransa da senyörler kendi aralarında bir kral seçerek onun vassalı oldular. Feodalizm her ne kadar merkezi otoriteye karşı bir direnme odağı olarak görülse de, gelecekteki merkezi devletlerin çıkış noktaları olacaktır.

Burjuvaziye gelince, Fransızca kasaba-kent gibi anlamlar taşıyan "Bourg" kelimesinden türeyen burjuvazi terimi, bir kentte oturan ve ge-

---

* Paradigma: Model, örnek, numune.

çimini bir zanaatta çalışarak veya ticaret yaparak sağlayan insanları ifade etmek için 12. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonraları liberalizm ve kapitalizm gibi sistem ve ideolojilerin üstüne inşa edileceği burjuvazi başlangıçta soylular ile köylüler arasında bir üçüncü sınıf olarak ortaya çıkmış ancak ilerleyen dönemlerde soylular ile ruhbanlar dışında ekonomik gücü olan bütün insanları kendi çerçevesi içinde toplayarak köylülerin de savunuculuğunu yapmıştır.

Burjuvalar diğer sınıflardan sadece ekonomik gücü aldıkları kaynak farklılığından değil ideolojik ve kültürel olarak da ayrı değerlere sahiptiler. Zaten böyle olmasa varlıkları da söz konusu olmazdı. İrsi asalet ve zenginlik yerine ferdi çaba ve kazancı kutsallaştıran burjuvaziye göre için insanın "Fert" olabilmesi için önce hür olması gerekirdi. Keskin sınıf çizgilerinin olduğu feodalite ise insanlara bu hakkı tanımıyordu. Bu nedenle burjuvalar ayrıcalıklı sınıf olan senyörlerle ve din adamlarıyla çatışmaya girmekte gecikmemişlerdir.

Burjuvalar Fransa'nın özellikle güney bölgelerinde 12. yüzyıldan itibaren kent yönetimlerine ağırlıklarını koymaya başladılar. IV. Phillippe döneminde ise merkezi devlet anlayışını savunan burjuva hukuku ortaya çıktı. 16. yüzyıldan itibaren Fransa'da zenginleşen burjuvalar soyluların elinden resmi görevleri satın almaya başladı. Bunun yanında kralların da soylulara karşı burjuvalara dayanarak bir denge araması burjuvazi ile krallığın kader birliğine yol açtı.

XIV. Louis döneminde burjuvazi ve monarşi iç içe girmişti. Onun ölümünden sonra ise aristokratların tepkisi ile burjuvalar önemli mevkilerden uzaklaştırıldılar. Ancak aristokratların bu tutumu o günkü Fransa'nın gerçeklerine uymuyordu. Ekonomik gücü hızla artmaya devam eden burjuvaları artık söz sahibi olmaktan uzak tutmak mümkün değildi. Nitekim 1789 Etats Generaux meclisinde çoğunlukta olan burjuvalar İhtilalden 1830'a kadar olan dönemde iktidara geldiler. Ne 1830'daki aristokrat tepkisi ne de 1848'de tanınan haklar, burjuvaların etkinliğini azaltamadı.

İHTİLAL ÖNCESİ FRANSA

Yeniçağ'a girerken Fransa tarihinin en önemli olaylarından birisi İngiltere ile yapılan Yüzyıl Savaşları'dır (1337–1453). İngiltere'nin Fransa tahtı üzerinde hak iddia etmesiyle başlayan savaşlar, önceleri İngiltere lehine gelişme gösterirken, hem düşmanla hem de veba ve salgınlarla

mücadele eden Fransa, galip gelmesine rağmen, yüzyılda derin yaralar almıştır.

Bu derin yaraların başında devlet yönetimindeki bozulma ilk sırayı alır. Savaş nedeniyle soyluların güçlenmesi ve – neredeyse- krala eşit bir statü kazanmaları devlet gücünün (erkinin) paylaşılma ihtimalini açığa çıkarmıştır. Savaşı sürdüren ve finanse eden güçler olarak Soyluların önem kazanması; daha fazla vergi yükü ile toprağa yüklenen ve kontrolü elinden kaçıran kralın toplumu bezdiren uygulamaları sonucunda, yönetim gücünün paylaşılmasını zorunlu hale getirmiştir. Yüzyıl Savaşları boyunca sürekli ordu beslenmesi ve parasal olarak desteklenmesi, orduyu kalıcı ve devamlı hale getirmiştir. Ordunun kalıcılığı ise vergileri ve vergi sistemini de kalıcı yapmış ve yaygınlaştırmıştır. Vatandaş orduları zorunlu askerlik ve eğitim eksenlidir. Fransa bu konuda Avrupa'da bir ilktir. İlk ulus-devlet hem de ilk ordu-millet örneğinin temellerini atmıştır. Yeni ordu, savaş biçimi, eğitim ve vatan için savaşma ideali (patriotizm) uluslaşma sürecindeki Fransa'yı, paralı askerlik üzerine kurulu Avrupa'nın imparatorluk orduları önünde öncü duruma getirmiştir. Daha önemlisi, Fransa'da köylülerin "Fransız"a dönüşmeleri sürecinde askerlik ve eğitim belirleyici rol oynamıştır. Aynı üniformayı giyen, aynı dili konuşan, aynı marşları söyleyen üretken ve itaatkâr köylüler, disiplinin gölgesinde milliyetçi ve sadık vatandaşlar olarak, Fransa'da yeni bir güç odağı haline gelmiştir. Buna eklenen bürokrasinin büyüyerek güçlenmesi, para karşılığı satılan memurlukların krala gelir kapısı açmasıyla yönetimin karşısına başka bir güç odağını daha çıkarmıştır. Saray görevlileri, din adamları ve büyük soylulardan oluşan Conseil d' Etat (devlet konseyi) gibi kurumlarda, varlıkları ile kralın gücünü iyiden iyiye azaltan organlar olarak, ihtilal öncesi güçlü konumlarını koruyorlardı. Fransa bu yapısı ile çok sayıda hayranı olan bir oluşumdu ve Avrupa'nın öteki mutlakıyetlerini korkutan fakat halklarını heyecanlandıran bir ileriliğin örneğini oluşturuyordu.

Fransa'nın üstündeki karışıklık, alttakilerin de etkilenmesi ile kaosa doğru ilerleyen bir toplumu karşımıza çıkarmaktadır. Yine de, durumundan memnun olanlar da vardır. Çağ, soyluların ve nüfuzlu kişilerin çağıdır. Onlara imrenerek bakan zengin, hırslı ve iktidar hevesiyle yanan burjuvazi ve onun yönlendirdiği sivil toplum, geride geniş kesimleri oluşturuyordu. Ne Montesquieu'nun ne de Rousseau'nun fikirleri toplumun bu geniş kesimlerinde sadece bir teori olarak kalacak gibi görünmüyordu. Doğal eşitlerle, gerçek eşitsizlerin uzlaşmaz kaderi Fransa'nın içinde bir ur gibi durmaktadır. Hızı kesilmiş de olsa, aydınlanmanın ya-

kıcı izleri toplumun ortak hafızasında çoktan yerini almıştı. Egemen düzenin adaletsizliğine ağır hakaretlerle saldıran Jean-Jacques Rousseau Toplum Sözleşmesi (1762) kitabında geniş kitlelere hitap ettiği için hemen taraftar buldu. İnsan özgür doğdu ve her yerde prangaya vuruldu diyen aydın, genel irade, egemen ulus ve herkes için sözleşme fikirlerini açık açık savunuyordu.

Büyük patlama öncesi, Avrupa'nın o dönem (18.yüzyıl) en zengin ve en güçlü ülkesi olan Fransa, aydınlanmanın tüm kazanımlarını bünyesinde barındıran ancak bunları bir türlü hayata geçiremeyen "bunalımlı" bir ülke olarak içten içe kaynamaktadır.

BİLGİ VE MERAK 27

YÜZYIL SAVAŞLARI (1337–1453)

1335'te Fransızların, İngilizlerle savaşan İskoçlara yardım etmesi üzerine, İngiltere Kralı III. Edward da Fransa'ya karşı mücadele eden Flamanlara yardım etti. Bu dolaylı yollardan Fransa Kralı VI. Philippe'i durduramayacağını anlayan kral Edward 1337'de savaş açtı.

Fransa kraliyet ailesi ile olan akrabalığını ileri sürüp, Fransız tahtında hak iddia eden III. Edward 1337-1380 yılları arasında İngiltere lehine büyük kazançlar elde etmiştir. Bu dönemde, Manş Denizi, Normandiya ve Kuzey Fransa İngiliz kontrolüne girdi. 1380'den sonra Fransızlar bazı başarılar elde etmişlerse de, 1415'teki savaşta Paris'in İngilizlerin eline geçmesiyle ağır ir yenilgi almışlardır.

Ancak bu devrede Fransa'da tarih sahnesine çıkan Jean de Arch (Jan Dark) (1412–1431) İngilizlere karşı Fransız mücadelesinin sembolü olmuştur. Aslında basit bir köylü kızı olan Jan Dark'ın yakılarak öldürülmesi, milli duyguları uyanan Fransızları harekete geçirmiş ve peş peşe Fransız toprakları kurtarılmıştır.

Yüzyıl savaşları "***milli birlik***" fikrinin başlaması bakımından, Avrupa tarihinin kilometre taşlarından birisi olmuştur. Bu savaşların sonucunda ***monarşik merkeziyetçiliğin*** kurulması kolaylaşmıştır.

LOUIS'NİN FRANSA'SI

Avrupa'da Fransız üstünlüğü, 17.yüzyılda pek çok devlete nefes aldıran **Otuz Yıl Savaşları (1618–1648)** ile başlar. Bu üstünlüğü, genç yaşta hükümdar olan ve uzun yıllar egemenliğini sürdüren XIV. Louis (1643–1715) hazırlamıştır. O dönemde Paris, Avrupa'nın siyaset, kültür ve modasında rakipsiz başkent konumunda idi[56].

XIV. Louis'nin yaptırdığı Versailles (Versay) Sarayı sadece gösteriş ve israfın örneği değildi. O saray soyluları ve nüfuzluları krala ve devletin hizmetine bağlamanın görkemli bir abidesi niteliğini taşıyordu. Topluma bir mesaj vermekle kalmayıp, Avrupa'nın belli başlı başkentlerine ve krallarına muhteşemliğin ve büyüklüğün bir göstergesi olma özelliğini de üstlenmiş bir yapıttı. Louis, zenginliğine olduğu kadar ordusuna da güvendiğini Hollanda ve İspanya'ya karşı savaşlar yaparak göstermiştir. Türklerin Viyana'yı kuşatmalarını (1683) iyi değerlendirip Orta Avrupa'da pek çok toprağı Fransız topraklarına katmıştır. 1715'te öldüğünde büyük ve geniş bir Fransa bırakırken, iç ve dış politikada ve tüm alanlarda, statükonun korunması ile geçerli olabilecek, mutlak monarşinin tartışılmaz bir yönetim biçimini de miras olarak bırakmıştır: Eski Rejim (Ancien Régime).

İHİTİLALE DOĞRU

14 Temmuz 1789'da fırtınanın koptuğu güne kadar ne XV. Louis ne de XVI. Louis halkın reform beklentilerine cevap veremediler. Sürdürülen savaşlarla ateşlenen mali krizler, sarayın rahat ortamı, av partileri, meclis ve halk arasındaki derin uçurumlar Fransa'nın 18. yüzyıl sonunda başına büyük bir felaketin geleceğini haber veriyordu. Bu kara bulutların içine Okyanus ötesinden kopup gelen özgürlük dalgaları karışınca (sadece Fransa'nın değil) monarşilerin temellerini sarsan haklar, kısa sürede yüksek sesle her yerde konuşulmaya başlandı.

BİLGİ VE MERAK 28

BOYNUZ KULAĞI GEÇİNCE...

Coğrafi keşifler sonrası Avrupa'nın birçok yerinden yola çıkan göçmenler, iki yüzyıl tutunmaya çalıştıkları tamamen yeni ve nispeten sorunsuz topraklarda kendi geleceklerini belirlemenin keyfini, uzun süren mücadele ve savaşların onuru ile kaleme aldıkları bildirilerle çıkarmaya çalıştılar. Geldikleri toprakların sorunları, değerleri, birikimleri onları yeni bir toplum oluşturma becerisini geliştirmeye sevk etti.

[56] Davies, a.g.e.; s. 661.

Acemiydiler, küçüktüler, çaresizdiler, yeni doğmuşlardı, minik bir kuzunun belli belirsiz boynuzu gibi... Büyüyüp, serpilmeye başladılar ve anavatanlarına ders vermenin erdemiyle coştular. Onları geçmişlerdi. Hem de hiç bilmedikleri ve tatmadıkları bir konuda... İnsan Hakları'nda.

Madde 1. Tüm insanlar doğuştan eşit derecede özgür ve bağımsızdırlar. Doğar doğmaz edindikleri belli bazı hakları vardır; siyasal bir topluluk kurdukları zaman, hiçbir antlaşmayla gelecek nesilleri bu haklardan yoksun bırakamaz, onları bu haklardan vazgeçmeleri için zorlayamazlar; yaşama ve özgürlük haklarıyla, mülk edinme ve sahip olma, mutluluk ve güvenlik arama ve kazanma olanağı da bunların arasındadır.

Madde 2. Tüm güç halkta toplanır ve halktan gelir; yetkili kişiler halkın vekilleridirler; halk için çalışırlar, halka karşı her zaman sorumludurlar.

Madde 3. Yönetim halkın; ulusun ya da kamuoyunun ortak yararı, savunması ve güvenliği için kurulmuştur, bu amaçla kurulmalıdır, çeşitli yönetimler ve yönetim biçimleri içinde en iyisi, en fazla mutluluğu ve güvenliği sağlayabilen ve iktidarın kötüye kullanılması tehlikesine karşı en etkin önlemleri alabilen yönetimdir, herhangi bir yönetim bu göreve layık olmadığını gösterir ya da bu görevi hiçe sayarsa, toplumun çoğunluğunun, kamu yararına en uygun gördükleri bir biçimde, bu yönetimde ıslahata gitmek, yapısını değiştirmek ya da ilga etmek (ortadan kaldırmak) hakkı doğar; bu hak vazgeçilmez ve iptal edilemez bir haktır.

16 maddeden oluşan 12 Haziran 1776 tarihli İnsan Hakları bildirisini, 4 Temmuz 1776 Bağımsızlık bildirisi izler. Özgürlük rüzgârları okyanusu aşıp Yeni Dünya'dan Eski Kıta'ya doğru esmektedir, hem de giderek şiddet ve fırtına taşıyan bulutlarla[57].

Eğer Amerikalılar üç penilik çay vergisine karşı ayaklanabildilerse (Boston Ayaklanması) çoğu Avrupalının ağırlığı altında ezildiği ağır vergiler nasıl açıklanabilirdi! Amerikan anayasal düşüncesi basit ve evrensel gelmişti Avrupalılara, "*...Her insan eşit ve hür doğmuştur, eşit yara-*

[57] Jenko Musulin (Der.); **Hürriyet Bildirgeleri**, (Çev: Necmi Zekâ), Belge Yayınları, İstanbul, 1983, s. 75.

tılışlarından, yaşam ve özgürlüğün korunması ve mutluluk aramanın da içinde yer aldığı kalıtsal ve el konulamaz haklar doğmuştur..."

4 Temmuz 1776'da ilan edilen Bağımsızlık Bildirisi ile ilk başkan George Washington'un göreve başlama tarihi arasında (29 Nisan 1789) geçen 13 yıl, Avrupa'da devlet ve idare konularındaki tartışmaların kızıştığı dönemdir.

Monarşinin yön vermediği ve denetim altında tutamadığı bazı gelişmeler de, ayaklanmanın adımlarını hızlandıran unsurlardır. Bunlar; gelişme yönü kestirilemeyen potansiyelleri ile ***makinelerin*** ortaya çıkması; yüksek toplumdan dışlanan üretken milyonların kaderlerini ellerine alabileceklerinin farkına varmalarını sağlayan ***kitle bilinci*** ve insan davranışlarındaki akıl dışılığı edebiyat, felsefe ve sanatla açıklamayı sürdüren ***entelektüeller***. Kendi sorunlarına o kadar yabancı, tecrübeden yoksun, kendi kurumlarıyla başı dertte ve onları değiştirmek için aciz ve çekingen Fransız milletinin, aynı zamanda dünya milletleri içinde en okumuş en zekâ aşığı olduğu düşünülürse, yazarların ve aydınların ne büyük bir siyasi güç oldukları hemen anlaşılabilecektir. Artık gereken sadece bir işarettir.

NE, NEDİR?

Fransa'da 1789'da başlayan ve 1815 yılına kadar süren olaylar, sebepleri ve özellikle sonuçlarıyla 19. yüzyıl boyunca tüm Avrupa'yı ve 20. yüzyılda da dünyanın birçok yerini siyasal ve toplumsal açıdan etkileyen derin izler bırakmıştır. Bu olaylara; ihtilal, inkılâp, devrim, isyan, ayaklanma gibi kavramlarla açıklama getiren çok sayıda tarihçi vardır.

"Olayların" şifrelerini çözmemize yardımcı olacak bazı tanım, isim ve deyimlerin yer aldığı aşağıdaki bilgiler size, "Fransız ....." deyiminde boşluğu doldurmanıza yardımcı olacaktır. Bu arada fikrimizi ortaya koyacak olursak, yaşanan süre içinde gelişen olaylara ihtilal, yaydığı fikirlere inkılâp demeyi uygun görüyoruz.

İnkılâp; kelime anlamı olarak değişme, bir durumdan başka bir duruma dönüşüm demektir[58]. Devrim; mevcut durum (statüko) ve meşruluğa (legaliteye) karşı gerçekleşen ve eskisinin yerine bir siyasi statüko ve hukuki legalite inşa etmeyi hedefleyen (kısmen), kitlesel radikal eylem veya yerleşik toplumsal düzeni, köklü, hızlı ve geniş kapsamlı olarak niteliksel değiştirme ve yeniden biçimlendirme eylemidir.

---

[58] Hamza Eroğlu; **Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s. 7.

İhtilal; bozulmuş, karışıklık, bozukluk, düzensizlik demektir. Bir devletin siyasi teşkilatını, kanuni şekillere hiç uymadan değiştirmek üzere zor kullanılarak yapılan geniş halk hareketidir. İnkılâp gelişmeye, ilerlemeye yönelik bir kavram olduğu halde; ihtilal, mevcut bütünlüğü, uyumu bozmaya, düzeni çökertmeye yönelik bir anlam taşır. Zaman zaman ihtilal ve inkılâp kavramlarının yerine kullanılan devrim kelimesi devirmek fiil kökünden türetilmiş olup daha çok ihtilal anlamı taşımaktadır[59].

Etat Generaux (Eta Jenero): Sınıflar Meclisi,

Assemblée Nationale (Asamble Nasyonal): Ulusal Meclis,

Tiers Etat (Tiye Eta): Geniş yığınların temsil edildiği (üçüncü sınıfın) meclis, grup,

Convention Nationale (Konvensiyon Nasyonal) Geleneksel, uzlaşım yanlısı, anlaşmacı meclis,

Asssemblée Lagislative (Asamble Lejislativ): Yasama Meclisi,

Konsül (lük): Napolyon dönemindeki en üst organ ve yönetim,

Jakobenler: Aşırı ve baskıcı grup, monarşinin kesinlikle ortadan kaldırılmasını isteyen cumhuriyetçiler,

Montagnards (Montanyarlar): Mecliste yüksekte oturdukları için "dağlı" anlamına gelen, bu deyimle ifade edilen radikaller.

Girondis (Jirondenler): Ölçülü (makül) cumhuriyetçiler Bordeaux (Bordo) eyaletine ait Gironde ilinden gelen temsilciler,

Fauillants (Föyonlar): Krala bağlı kalma yanlısı ılımlılar,

Robespierre: Diktatörlüğü amaçlayan anayasal monarşi dönemi radikallerin başı,

Danton: İhtilalci liderlerden,

Commune (Komün): Belediye Heyeti (Yerel Meclis).

İHTİLAL

İhtilalin hemen öncesinde Etats Generaux temsilcileri, durumu, isteklerini, şikâyetlerini içeren raporlarla (cahiérs) gelmişlerdi. Bunlardan birisi de Abbe Sieyes idi. Üçüncü sınıf nedir? Başlığı ile ele aldığı kısa raporunda[60], patlamanın fitilini ateşledi: Üçüncü sınıf nedir? Her şey. Siya-

---

[59] Refik Turan v.d.; **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Gazi Kitabevi, 12. Baskı, Ankara, 2006, s. 7-8.

[60] Musulin; a.g.e.; s. 88.

sal düzen içinde şimdiye kadar ne olmuştur? Hiçbir şey. Ne istiyor? Bir şey olmayı. Üçüncü Sınıf (Tiers Etat) hedefini ortaya koymuştur: Üçüncü sınıf tam bir millettir.

Üçüncü tabaka temsilcilerinin oy kullanma konusunda ısrarlarına, alt tabakadan ruhbanlar ve soylular da destek verdiler. Sınıf temsilcilerinin bir oyu yerine katılanların her birinin oy kullanma isteği, yerleşik kuralların sonunu getirdi. Buna eklenen, Fransa için yeni bir anayasa talebiyle sınıflar meclisi kendini Ulusal Meclis olarak ilan etti. Fransa "baldırı çıplakların" (sans-culottes) eline geçmek üzere idi. Kral, meclisin kapatılması ve isyancıların dağıtılmasını emretti. İhtilalin öncüleri istekleri yerine gelene kadar ne süngü ile ne de ölüm tehditleri ile dağılmayacaklarına dair yemin ettiler. Ardından kargaşa geldi.

Kraliyetin simgesi ve kalesi olan siyasi mahkûmların hapsedildiği Bastille kuşatıldı. Bastille'nin düştüğü haberleri diğer binlerce kişinin "Bastille"e karşı saldırı tutkusunu ateşledi. Kaleler, manastırlar yakıldı, büyük soylu ailelerin malikânelerine saldırdı, kentler özerk yönetimlerini ilan ettiler. Fransa silahlı kamplara bölünmüştü. Temmuz ayında bir Dük, "*kralı özgür kılmak ve kraliyet sarayına dokunulduğu takdirde, Paris'in tüm halkını idam etme*" niyetini açıkladığında, ateş benzinle buluşmuş oluyordu.

Anavatanın tehlikede olduğunu ve monarşinin kaldırılmasını isteyen Jakobenlerin ihtiyacı olan bahane ve ortam hazırdı. Önce saray ele geçirildi. Eylülde başkent kontrol altına alındı, kral yanlısı binlerce kişi katledildi ve Cumhuriyet ilan edildi (22 Eylül 1789).

BİLGİ VE MERAK 29

CUMHURİYET

Cumhuriyet yeni bir icat veya salt Fransızlara özgü bir rejim olmamakla birlikte, özgün karakterini 18. yüzyılın sonunda patlayan büyük Fransız Devriminden sonra Fransa'da aldı. Eski Roma hukukundaki ***res puplica*** (kamu malı) kelimeleriyle ifade edilerek, Batı dillerine buradan geçen, Türkçe'deyse Arapça'daki ***cumhur*** (halk topluluğu) kelimesiyle ifade edilen cumhuriyet kavramı, egemenliğin bir kişinin elinde olmadığı, tam tersine, oy hakkın sahip yurttaşlarca seçilen temsilciler eliyle ve yasalara uygun biçimde kullanıldığı bir yönetim biçimi anlamına gelir.

Herkese oy hakkı, referandum ve seçilmiş bir hükümet hakkı sağlayan anayasa hazırlandı ancak uygulanamadı. Fransa'nın toplumsal yapısına özgü olarak ortaya çıkan pek çok dernek ve kulüp iktidara geçmenin peşindeydi. Jirodenler, Jakobenler, Komünler, Montanyarlar ve Föyanlar birbirinden farklı siyasi görüşleri olan kuruluşlardı. 1789–1795 arası İhtilalin en karışık döneminde terör, giderek artan sayıda kurban vererek tırmandı. Ünlü söz ihtilalcilerden Danton'a aitti ve durumu çok güzel açıklıyordu: "*İhtilal kendi çocuklarını yiyordu.*"[61]

BİLGİ VE MERAK 30

İŞLEYEN DEMİR PAS TUTMAZ YA DA

EPONİM

"Ekmek yoksa pasta yesinler" diyen XVI. Louis'nin eşi Kraliçe Marie-Antoinette ve Cumhuriyet, Cumhuriyet nidalarıyla yola çıkıp diktatörlük isteyen Robespierre'e kadar pek çok kişi ***onun*** elinden kurtulamadı. O, çalıştıkça dünyanın her tarafına adı yayıldı. O, bir katil, bir cellâttı ama sadece bir demir parçasıydı.

Dr. Joseph Ignace GUILLOTIN (1738-1814) adıyla anılan Giyotini, Meclise tavsiye ettiğinde, bu kadar çok çalışacağını hiç tahmin etmemiştir. Giyotin bir **EPONİM** olarak (bir şeyin adıyla – icat edeni ile- adlandırılan kişi) tarihe geçti. Giyotinle beraber birçok Eponim uluslar arası sözcükte insanlığın lügat hazinesini zenginleştirmiştir.

Çok sayıda egzotik bitkiyi keşfeden botanikçi Michael Begon'dan Begonya,

Fiziğin öncülerinden, elektrik akımının metrik birimi olan Amperi bulan, André Ampére,

Herkesin her zaman giydiği pantolonun babası Saint Pantaleone,

XIV. Louis'nin uşağı BECHAMEL'in yaptığı Başamel sosu,

Sandwich Kontu'ndan bir eponim sandviç,

Teknik buluşlardan biri olan motora imza atan DIESEL,

İrlandalı aceleci ve tutkuyla bağlanan Mr. Hooligan'dan günümüze uzanan Holiganlık.

Örneklerin daha pek çok olduğu açıktır. Bunlar, bir toplumun geçmişinin sözel tarihinin ürünleridir.

---

[61] Hamit ve Muhsin; **Türkiye Tarihi**, İstanbul, 1930, s. 338.

Fransa'da terör yılları (1789-1795) içten çöküntüyü hızlandırırken, dışarıdan Prusya, İspanya ve Hollanda Fransa'nın sınırlarından içeri girmeye başladılar. Akrabalık iddiası ile Avusturya da diğerlerine katıldı. Fransa'nın tüm gücü tükenmek üzere iken, savaş meydanlarından gelen zafer haberleri, yok olmakla karşı karşıya kalan ülkeyi yeniden hayata döndürmüştür. Fransa'ya hayat öpücüğü veren komutan ise Napoleon Bonaparte olacaktır.

ADIM ADIM DEVRİM

14 Temmuz 1789'da siyasi mahkûmların hapsedildiği ve bir zulüm sembolü olan Bastille hapishanesinin basılmasıyla halk Paris'in yönetimini ele geçirmiştir.

Kurucu Meclis (Assemblée Nationale Constituante) 5 Ağustos günü, soylu kişilerin ve rahiplerin, derebeylik döneminden kalma bütün ayrıcalıklarını kaldırır. Aynı meclis 28 Ağustos'ta "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"ni kabul ve ilan eder. Kralın prestiji hala yüksektir ancak güç halkın eline geçmiştir. Versay'a yürüyen kadınlar kralı, kışlık saraya taşınmak zorunda bırakırlar. Rahipler devlet memuru sayılmış, bazıları Papa'ya bağlı olduklarını ilan ederek ülkeyi terk etmişlerdir.

Kral ve kraliçe, yeğeni olan Avusturya İmparatorunun yanına giderek ve oradan güçlenerek yeniden Fransa'ya dönmeyi amaçlarken yakalanırlar, Kurucu Meclis'in Cumhuriyeti ilan etmeye yanaşmaması üzerine yeniden görevlerinin başına dönerler.

1791 Eylül'ünde Anayasa yürürlüğe girer, Kurucu Meclis kendini feshetmiştir. Bu Anayasa ile Fransa meşruti bir Krallık olur.

1 Ekim 1791'de Yasama Meclisi çalışmalarına başladı. Meclis, ilk iş olarak Pillnitz bildirisini ele aldı. Bildiri, Prusya ve Avusturya monarşilerinin Saksonya'daki Pillnitz Şatosu'nda kaleme alınmıştı ve 27 Ağustos 1791 tarihini taşıyordu. En önemli tarafı, Fransa'daki krallık idaresinin tüm hakları ile iade edilmesini aksi takdirde diğer Avrupa ülkeleri ile birlikte, Fransa'ya karşı harekete geçileceğini bildirmesidir. Bu bildiri, Fransa'daki olayların Avrupa'daki tüm taçlı başları ne kadar derinden etkilediğinin en önemli göstergesidir. "Millet Egemenliği" ve "Milli İrade" gibi kavramların; yer, zaman, ırk, ulus farkı gözetmeksizin yayılan temel hak ve hürriyetlerin, küçük krallıklarda yaşayan ve birleşmek isteyen halk arasındaki milliyetçilik duygularının Avrupa'yı tedirgin ettiği açıkça görülüyordu.

İhtilalciler, (Fransa'ya karşı kurulan göçmenler ordusu yüzünden) Avusturya'ya savaş ilan ettiler. Prusya ittifak içinde olduğu komşusunun yanında yer alınca tüm Avrupa'yı saracak olan savaşlar dönemi başlamış oldu (1792-1815).

Başlangıçta yenilgilerle karşılaşan Fransa, Prusyalı bir Dük'ün yayınladığı demeçle kaderini ele almıştır. Dük Brunswick, kral ve ailesine zarar verilirse bütün Fransa'nın bunu çok ağır ödeyeceğini bildiriyordu. Bildiri, Fransa'da büyük bir tepki ile karşılandı ve ters bir etki yarattı. Fransızların vatansever duyguları coşmuş, halkın ayaklanmasını hızlandırmıştır. Paris halkı önce kral ve kraliçelerini Tuileries Sarayından alarak hapsettiler. Ordular Kuzey Fransa'da düşmanı durdurmayı başardılar, İhtilal yıkılmaktan kurtulmuş oluyordu.

Fransa'da Ulusal Konvansiyon Dönemi başlamıştı (1792-1795). Konvansiyon dönemi monarşinin Monarkı olan kralı, yani XVI. Louis'yi 21 Ocak 1793'te giyotinle idam etti. 16 Ekim 1793'te ise kraliçe aynı akıbete uğramıştır. Tahtın varisi XVII. Louis aşağı tabakadan bir aileye evlatlık verilmiş ve sonra ihmal ve tüberkülozdan ölmüştür.

Kralın idamı, Cumhuriyet'in ilanı Fransa'ya karşı Avrupa'nın açtığı savaşın daha da genişlemesine sebep oldu. İngiltere'nin devreye girmesi, diğer küçük Avrupa devletlerinin de savaşa katılmalarına neden oldu. Sanki Avrupa bir yüzyıl önceden "Birinci Dünya Savaşı"nı yaşamaktaydı. İngiltere'ye uygulanan Kıta Ablukası*, İngiliz gemilerinin Avrupa limanlarına rahatça girmelerini engelliyordu. Savaşlarda büyüyen ve gelişen Fransa'nın gücü İngiltere'yi korkutan başka bir sebeptir. Amerika'da kolonilerin bağımsızlık savaşlarını kazanmalarında Fransızların önemli derecede rol oynamaları, İngiltere'ye intikam almak için bir fırsat doğurmuştu. Cumhuriyetin ilanı, kralın idamı, İngiltere'nin gelecek endişesi duymasına yol açan etkenlerin başında geliyordu. Bütün bunlar İngiltere'yi Fransa'ya karşı savaş ilan etmenin kaçınılmaz olduğu fikrinde birleştirdi.

Savaş günleri, Fransa'da terör günlerine döndü. Danton'u giyotine gönderen Robespierre aynı kaderi paylaşmaktan kurtulamadı. 1795 Nisanında Fransa önce Prusya ile Mayısta Hollanda, Temmuzda İspanya ile barış anlaşmaları imzaladı. Bu anlaşmaların hepsinde taraflar Fransa'daki Cumhuriyeti resmen tanıdıklarını imza atarak belgelediler.

---

* Kıta Ablukası: Napolyon tarafından uygulanan ve bütün Avrupa limanlarını İngiliz gemilerine ticaretten men eden uygulama.

Biraz soluklanan Fransa dikta rejimi yerine halkın baskısı ile 1799'a kadar sürecek olan Anayasal Cumhuriyeti ya da Direktuvar yönetimi altına girdi. Avusturya ve İngiltere ile savaş hâlâ sürmekte idi. Avusturya savaşları sahneye Napolyon Bonapart'ı çıkaracaktır.

BİLGİ VE MERAK 31

SÜMERLERİN ERİDU KÖYÜNDEN

PARİS'İN KENAR MAHALLESİNE...

PARADİGMANIN İFLASI

Tarihte bir zamanlar soyluların özgürlükleri vardı; kralın ve kilisenin karşısında. İnsan hakları belki de insan var olduğundan beri var olmamıştı. Başında taç olan, yanındaki siyah ya da beyaz giysilerle, çoğunlukla kırmızı cüppeli, garip şapkalı adam, arkalarında "kılıç hakkına" dayanan zengin görünümlü, alımlı beyzade... Hepsi sanki tarihin içinden gelmiş gibi... Bir zamanlar vardılar ama artık yoklar... Onların yerine kara, kavruk, elleri nasırlı, gözleri donuk, benizleri solgun, omuzları çökmüş yorgunlar var. Hem de sadece şu sözlere sahip çıkarak:

1. İnsanlar, hakları bakımından hür ve eşit doğarlar ve öyle kalırlar...
2. Bu haklar hürriyet, mülkiyet, güvenlik ve zulme karşı koymaktır...
3. Her türlü egemenlik esas olarak milletindir.
4. Kanun genel iradenin ifadesidir.
5. Kanun düzenine dokunmadıkça, hiç kimse siyasal ve hatta dinsel kanaatlerden ötürü kınanamaz...
6. Her vatandaş hür bir şekilde konuşabilir, yazabilir ve yayında bulunabilir...

26 Ağustos 1789

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi

Giriş ve 17 maddeden oluşan bildiri, Fransız Anayasası'nın bir parçası olurken, sonraki yüzyılların Birleşmiş Milletler Evrensel Beyannamesine temel teşkil etmiştir.

NAPOLYON DÖNEMİ

Kargaşa dönemini izleyen Direktuvar (1795–1799) döneminde daha muhafazakâr bir anayasa yürürlüğe girdi. Seçme hakkı bazı sınırlamalara uğradı, tek meclis yapısından vazgeçildi. Kuvvetler ayrılığı ilkesinden de vazgeçilerek, yürütme gücü yeni oluşturulan 500'ler Meclisi ve İhtiyarlar Meclisi arasında oluşturulan beş direktöre verilmişti. Direktuvar yönetimi bir yandan sosyalizme eğilimli aşırıların darbesiyle diğer taraftan krallık yanlılarının saldırılarıyla uğraştı. Yönetimleri sırasındaki haksızlıklar, suistimaller, ahlaksızlıklar halkın nefretine yol açmakta idi. Süratle saygısını yitiren ve darbelerle sarsılan Direktuvar yönetimi gücünü yeniden savaşarak göstermek istedi. Hazırlıksız ve tedbirsiz giriştiği Akdeniz savaşlarındaki girişimleri Avrupa'da yeni bir savaşın doğmasına yol açtı.

Başlangıçta, Compo-Formio Antlaşması* ile (1797) Venedik'i ortadan kaldırmış, Roma, Napoli, İsviçre ve Hollanda'da Fransa'dakine benzer cumhuriyetler kurmuş, Piyomente Krallığını (İtalya) topraklarına kattığını ilan etmişti. Bonapart ise Mısır'ı fethetmekle meşguldü.

Avrupa'nın Fransa'ya karşı birleşmesi gecikmedi. İkinci bir ittifak meydana getirildi ki, bu seferki (Rusya'nın da dâhil olduğu) ilkinden daha güçlü ve hazırdı. İtalya'dan çıkmak zorunda kalan Fransa, tekrar işgal tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Fransa savaştan yorgun, cumhuriyetçiler basiretten ve beceriden mahrum bir tablo çizince halk, düzeni ve asayişi sağlayacak, maddi refah ve güvenliği (iç-dış) temin edecek bir güce kendini teslim etmeye hazırdı. Bu kişi bir zamanlar İngiltere'de Cromwell, Roma'da Ceasar gibi güçlü ordunun güçlü komutanı olmalıydı. Mısır seferinden dönen Napolyon bir hükümet darbesi ile Fransa'yı Direktuvar'dan kurtarırken, bütün ülkenin ümit ve arzularının beklentisine cevap verecek bir kahraman olarak kabul görecektir.

---

* Compo-Formio Antlaşması: Türk tarihi bakımından da çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Venedik'te yaşayan Yunanlıların Fransa'daki ihtilalci fikirlerden etkilenmeleri ve doğrudan ihtilal konusunda eğitilmeleri ve desteklenmeleri sonucu, zaten antlaşma ile sınırdaş iki devlet olan Osmanlı – Fransız ilişkilerinde Türklerin aleyhinde gelişen isyancı ve ayrılıkçı hareketlerin başlamasına sebep olmuştur.

Napolyon Bonapart'ın 1799-1804 arasında yönettiği Fransa'ya Konsüllük, 1804-1815 dönemine de İmparatorluk dönemi denir. Bonapart, halk tarafından yaşam boyu birinci konsül "seçilmiştir."

Napolyon iktidarı ele aldıktan sonra, Avusturya'yı yenerek barışa zorladı. Yapılan antlaşma ile Avusturya, Kuzey İtalya'daki cumhuriyetlerin tekrar kurulmasını kabul ediyordu. İtalya'da artık milliyetçilik ve birlik konuşulmaya başlandı. İngiltere ile de barış yapıldı ve İngilizler Fransa'nın savaşta müttefiki olan Hollanda ve İspanya sömürgelerinden çekilecek ve sahiplerine (!) geri vereceklerdi. Buna karşılık Fransa Mısır'dan tamamen çekilecekti.

Fransa yeniden ayağa kalkmıştı, bu kez zaferler kazanmış olarak. Birinci Konsül'ün durumu o kadar sağlam ve halkın desteği o kadar güçlüydü ki, konsüllük 1804'te bir plebisitle* imparatorluğa dönüştü. Napolyon da, I. Napolyon unvanıyla imparator oldu ve böylece Fransa'da cumhuriyet dönemi sona erdi, imparatorluk devri başladı.

İngiltere ile yapılan Amiens barışının uzun sürmemesi, Napolyon'un Avrupa'ya hâkim olma arzusu yüzündendir. Bu kez İngilizler yüzyıldan fazla bir süre denizlerde kesin üstünlüğünü ilan edecek olan Trafalgar (1805) savaşı ile Fransa'yı bozguna uğrattılar. Karada ise Napolyon zaferlerine devam etmektedir. Fransız, Rus ve Avusturya imparatorlarının bizzat ordularının başında savaştığı "Üç İmparatorlar Savaşı" Napolyon'un Rusya kapılarına kadar dayanmasına yol açar. Savaşlarla geçen imparatorluğun 10 yılı, bütün Avrupa'yı ve Ortadoğu'yu Fransız düşünceleriyle kuşattı. Napolyon, askerlerini ve hegemonyasını taşıdığı topraklarda, özgürlük ve milliyetçilik tohumlarını ektiğinin farkında olmaksızın, gelecekte kendisine yönelecek bu fikirlerin silah haline dönüşeceğini anlamadan, yorgun bir şekilde Paris'e dönmeye hazırlanıyordu.

İmparator Bonapart, Avrupa'yı fethetme hamlesinde son adımı 1812'de attı. 600 bin kişilik bir orduyla Rusya üzerine yürüdü[62]. Moskova'yı işgal etti, ancak Çar I. Aleksandır'ı antlaşmaya mecbur edemedi. Doğu'ya çekilen ve çetin kış şartlarından medet uman Çar'ın beklentisi

---

* Latincede Tribunus (Tribün) kelimesi Halkı, Plebis (Plebisit) kelimesi de temsilci anlamında kullanılırdı. Halk temsilcisi= Tribunus Plebis. Dilimizde her iki kelime farklı yazımıyla, benzeşen anlamlarıyla hâlâ kullanılmaktadır.

[62] Paul Kennedy; **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1991, s. 160.

gerçekleşti. Napolyon çekilirken muazzam bir gücü kaybetmişti: Geriye sadece 1.500 askeri kalmıştı[63].

Bu hezimet tüm Avrupa'yı harekete geçirdi. Leipzig Savaşı'nda Napolyon Avrupalı birleşik güçlere yenilirken, elinde ne sömürge orduları, ne de İspanya'da bekleyen ihtiyat güçleri (250.000 kişilik ordu) kalmıştı. Fransa her taraftan işgale uğrarken, mağlup imparator 20 Nisan 1814'te Elbe adasına sürgüne gönderildi.

Fransa yeniden devrim öncesi günlerine dönmek üzere idi. Galip devletler, Bourbon hanedanının krallığını ve XVI. Louis'nin biraderinin tahta geçmesini sağladılar.

Napolyon on ay sonra sürgündeki adasından kaçarak, üzerinde zafer ve büyük Fransa izleri bırakan imparatorlarını alkışlarla karşılayan Fransız halkının karşısına çıktı. O, Fransızlar için inkılâpların adamı idi. Halk için kahramandı ama aslında bir savaş adamı olan Napolyon son kozunu oynadı ve kendisinin üç katından bile fazla olan müttefiklerin ordularına karşı savaş başlattı. Birkaç önemli başarıdan sonra İngiliz ordularına Waterloo'da yenilince, 1821'de öldüğü St. Helen adasına sürgün edildi ve 1815 yılında, ihtilal yıllarıyla beraber adını taşıyan Napolyon dönemi de sona erdi.

Avrupa, geleceğini ve haritasını görüşmek üzere Viyana'da toplanmayı kararlaştırıyordu. Fransa ise kaybettiklerinin ve kazandıklarının hesabını yapmak üzere sınırlarının içine çekilmişti.

BİLGİ VE MERAK 32

ÇOK SEVDİĞİM İÇİN ÖLDÜRDÜM HÂKİM BEY!

İki Fransız (aydın) ihtilalden sonra aralarında, *Peki ne oldu?* şeklinde bir konuşmaya dalarlar:

"Julliette – XVI. Louis bize, 1789'un yılbaşı armağanı olarak devrimi verdi.

Cronosse – Tabiî ki ne yaptığını ne o biliyordu, ne de biz. Herkes olayların yoluna gireceğinden o kadar emindi ki..

— J- Düşünün, Kral Etats Generaux'yu toplantıya çağırmış, küçük avukat Robespierre, XVI. Louis'nin tanrı tarafından gönderildiğini haykırıyor, herkes birbirine sa-

[63] Oral Sander; **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 1992, s. 127.

rılmış, duygulanarak sevinçle "gözyaşı selleri" akıtıyorlardı.

— C- "Kan Sellerini" akıtmadan önce, ne kadar da çok kelle kesildi.

— C- (Bir hesap uzmanı edasıyla) Paris'te 2800, taşradan 14.000, diye açıkladı.

— J- 16.800 küçük marki ve markizin pudralı kafaları diye içini çekti Julliette, ne dehşet.

— C- Ne hata, soylu olmayan kellelerin sizden daha az acıma duygusu uyandırması. 7545'i çiftçi, saban sürücüsü, zanaatkar, satıcı idiler. Fakat siz yalnızca Marie-Antoinette'i görüyorsuznuz.

— J- Birde Combelle prensesi, dedi Julliette.

— C- Eylül 1792'de katledilen 1.100 kişi arasında hemen en soylusu idi. İdam edilenlerin çoğu hapishanelere tıkılan zavallı, fakir insanlardı.

— J- Giyotine gitmek soylu olmanın şartı mıydı, diye sesini yükseltti, Julliette.

— C- Nasıl olmasın ki? Çünkü soylular ayrımcılığın ve baskının sembolüydüler. Ekim 1793-Temmuz 1794 arası diğer tüm kavgaları, katliamları geride bırakır.

— J- Öyleyse devrim Fransa tarihinin en büyük olayı değil mi, diye sordu Julliette.

— C- Kesinlikle en büyük olayı, sadece küçük bir katliamdı yaşananlar, inan bana küçük bir katliam.

— J- Peki, insan hakları bildirisi dünyada gürültü koparmadı mı?

— C- O kadar çok kopardı ki, hâlâ duyuluyor[64].

BİR SLOGAN, BİR ANALİZ

ÖZGÜRLÜK, EŞİTLİK, KARDEŞLİK

Tarihte yaşanmış hiçbir ihtilal, Fransız İhtilali kadar sürekliliğe ve her zaman tazeliğe sahip olmamıştır. Fransız devrimi dün kadar taze-genç ve hâlâ etkilidir. Bunun nedenlerini anlamak ve çözmek için Yeniçağların başında filizlenen ve Aydınlanma ile şekillenen olaylara bakmak yeterlidir.

---

[64] M.Ali Kılıçbay; **Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti**, İmge Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2001, s. 203.

Fransız İhtilali bir paradigmayı (örnek, numune) yıkmasıyla, geleneksel düzenleri sarsmasıyla öne çıkmaktadır. İhtilal, ilk defa sivil toplum hareketinin siyasal ve askeri bakımdan örgütlenmiş güce karşı mücadelesi açısından da önemlidir. İnsanın onuru, insanın yüceltilmesi konusunda söylemi ve aklın erdemine olan ruhu ile hayranlık uyandırmıştır.

Devrimi karakterize eden ünlü sloganın şifreleri çözüldüğünde, ortaya çıkan gerçeklerin insana çok yakın olmasından dolayı sınırların ötesine taşmıştır. Bunun için yakıcı ve kurtarıcı olmuştur.

Peki, nedir bu sloganın sırrı? "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" neden bu kadar etkili olmuş sihirli kelimelerdir?

Bu üç terimin devrimi temsil etmesinin ve ona esas rengini vermesinin sebebini anlamak için, Fransız İhtilalinin her şeyden önce Eski Rejim'den bir kopuş olduğunu görmek gerekir. Eski Rejim, Fransa'nın devrim öncesi toplumsal, ekonomik ve esas olarak siyasal düzenini belirtmek için kullanılan bir terim olmakla birlikte, aslında tüm zaman ve mekânları kapsayan ve her rejimde belirtileri ve kalıntıları bulunan bir özelliğe sahiptir. Bu yüzden sadece Fransa'ya özgü değildir.

Eski Rejim (Ancien Regimé) esas olarak doğumdan itibaren başlayan imtiyazlara dayalı, katı bir kast (sınıf) sisteminin üzerine oturur. Bu rejimde üretim devleti elinde tutanlarındır. Bu rejimde siyaset ön planda değildir, yok denecek kadar azdır. Çünkü hak mücadelesi, sivil toplum, birey ve temsil söz konusu dahi değildir. Eski Rejim iktidar sahipliğini tanrının iradesine bağladığı için kutsal bir alandır, teokratiktir, değişmez ve değiştirilemez.

İşte Fransız inkılâbının önemi, sürekliliği ve her dem taze oluşunun sırrı burada yatar. İnkılâp, Eski Rejimin anti-tezidir. Bu karşı tez sloganındaki kavramlarla birbirine kopmaz biçimde bağlanmıştır.

Özgürlük, sanılanın aksine, kişilerin istediklerini yapabilme serbestliği değildir. Eğer öyle olsaydı, her istek başka isteklerin engeline çarpar ya da alanına girerdi. Böyle bir durumda anarşiye, hürriyetsizliğe yol açardı. Devrimin temel unsurlarından olan özgürlük, bireyin bir başkasına veya kurumlara bağımlı olmaması demektir. Bunun anlamı, insanların doğumdan başlayan kastlara mensup olmalarını kabullenmeme, bundan da önemlisi, siyasi toplumun (society) cemaatlerden değil, bireylerden meydana geldiğinin kabulüdür. Başka bir ifadeyle, Eski Rejim cemaatlere, sınıflara, tabakalara dayanan bir düzen olarak işlerken, devrim her bireyin bir birim olduğu gerçeğinden yola çıkmıştır.

Eşitlik de bu açıdan değerlendirilmelidir. Yine sanılanın aksine, herkesin aynı payı alması, aynı (şekilde) haklara sahip olması değil, yalnızca ayrıcalıkların (imtiyazların) yerine hakların geçmesini savunur. Eski Rejimin yasakçı, ayrımcı, tasnifçi, hiyerarşik, adaletsiz hukukunun yerine, halkın tescili olarak hukuku yani yasa devletinden hukuk devletine geçişi savunur.

Üçüncü unsur olan kardeşlik, herkesin aynı soydan geldiğini iddia eden fiktif (masalımsı, hayali, gerçek dışı) görüşün tamamen dışında ve zıddında, siyasetin ve (sivil) toplumun dayanışma içinde olma zorunluluğunu ifade eder. Eski Rejimde devlet, insanlar, toprak v.b. şeyler hep birilerinin (Yasa ile tanımlanmış imtiyazlıların) mülküdürler. Bu rejimde toplum yoktur, cemaatler ve tabakalar vardır. Devrim ise hem siyasal hem de ekonomik toplumu kurarak uyruğu yurttaş haline getirmiştir. Yurttaş ise devletin tâbisi (uyruğu) değil, sahibidir. Artık Eski Rejim değil, yurttaşların birliğinden oluşan Cumhuriyet söz konusudur. Bireyselleşmiş (özgür), eşit (imtiyazların olmadığı bir düzende haklarını elde edebilen) yurttaş, ülkenin tümünün ortaklaşa sahibi olarak siyasal toplumun tam bir üyesidir ve bu nedenle de diğer yurttaşlarla dayanışma (kardeşlik) içindedir.

Fransız İnkılâbı, bu nedenlerden dolayı insanlığın ideali olmayı sürdürmektedir. Çünkü dünyanın birçok yerinde "Eski Rejim" izleri, Yakınçağ'ın yaşandığı yüzyılımızda hâlâ görülebilmektedir. "1789" sadece tarihte olmuş ve bitmiş bir olay olarak değerlendirilmemelidir. Ona bakmak, görmek ve anlamak çabası, demokratik topluma ulaşmada insanlığa ipuçları vermektedir. İnkılâp, bir çağı kapatan diğer bir çağı başlatan olayın adıdır. İçinde yaşadığımız Yakın Çağ'ın.

AÇLIK, YOKSULLUK, SEFALET Mİ? YOKSA!

Fransız İnkılâbı'nın sonuçlarına değinmeden önce, bir analizimizi daha sizlerle paylaşarak konuyu bağlayalım.

Tarih kitapları Yakınçağlardan bahsederken Fransız İhtilali'ni açlık, sefalet ve yokluk ekseninde açıklamaya gayret gösterirler. Bu olgular, İhtilalin gelişmesine bakıldığında listenin sonunda yer alması gereken (hatta listede olması bile gerekmeyen) sebepler arasındadır. Neden mi? Öncelikle vurgulanması gereken nokta, Fransa'nın 18. yüzyılın en talihsiz ve zavallı ülkesi veya ülkelerinden birisi olmadığıdır. Aynı yüzyılda dünyanın pek çok yerinde istilacı ve sömürgecilerin zulümlerinden kırılan, pirinç üretimindeki ani düşüşlerden etkilenip binlercesi ölen top-

lumlar mevcuttu. Osmanlı örneğinde olduğu gibi, büyük bir imparatorluğun akıl almaz derecede çabuk ve hızlı genişleyen ve yine aynı hızla topraklarının elinden çıktığını gören devletler de, bu yüzyılın tipik "talihsiz ülke" örnekleri arasındadır.

Hâlbuki Fransa açlığı ve topraklarının istila edilmesini savuşturabilmiş birkaç Avrupa devleti arasındadır. Ayrıca bir imparatorluğun sahibidir, okyanuslarda ve ötesinde sömürgeleri vardır. Avrupa kıtasında otoritesini tartışabilecek veya sarsabilecek rakibi de yoktur. Fransızca dünya saraylarının diplomasi dili, kıyafet, müzik, mutfak kültürü hemen benimsenen ve taklit edilen kültür parçalarıdır. Kısaca Fransa ve Fransız Devrimi açlık ve sefaletle açıklanamayacak kadar farklı bir olgudur.

SONUÇLAR

- Fransız İhtilali, insanların binlerce yıllık alışkanlıklarının, kader veya ilahi bir model olarak algılanmasını yıkmasıyla gerçekleştirmiş olduğu zihinsel devrimle önemlidir.
- Fransız İhtilali, Tanrı tarafından konulduğu varsayılan bir düzenin, insanların tümü tarafından kabullenilmesine yani teokratik devlet düzenine son vermesiyle önemlidir. Bu düzenin sıkıştırılması, çatırdaması ve yıkılması sürecinde ortaya konulan dünyevi karakteriyle dünya çapında yankı bulmuştur. Din ve kiliseye karşı, dünyevi olan kazanmıştır: Laik devlet ve Laiklik. Dünya işlerinin sosyal, siyasal, toplumsal temelleri ruhanî temellerinden ayrılmıştır.
- Fransız İhtilali, her toplumda bulunan eşitsizliğin, sınıf farklılıklarının toplumun aleyhinde gelişmesi karşısında sosyal ve ekonomik mücadeleyle kazanılan hakların sembolüdür. Feodal haklar, senyörlük hakları gibi kavramlar tarih olurken, benzer toplumlara örnek teşkil etmesi bakımından İhtilal Avrupa'da kısa sürede yayılma eğilimi göstermiş ve geniş kitleler tarafından hemen benimsenmiştir.
- Fransız İhtilali, eğitimli, aydın sınıfın gücünü ve dinamiğini toplumsal bir lokomotife dönüştürmesiyle de önemlidir. Bağımsız düşünebilen, tartışabilen, yol gösteren ve ışık tutan insanların sayıca artması, hem Fransa'da hem de dünyada "okumuşluğa", bilgili olmaya saygıyı sağlamıştır Entelektüeller toplumların dinamosu ve enerji kaynağı olma özelliğini ihtilalle özdeş hale getirmişlerdir.

- Fransız İhtilali; ilerleme, modernleşme, yenileşme gibi kavramların doğum yeri olarak, kavramların zenginleşerek örnek olması gerçeğini doğurmuştur.
- Fransız İhtilali, aydınlanma ile başlayan "eleştirel düşünme" kavramını Eski Rejim"lerin sarsılabileceği bir silah konumuna sokmuştur.
- Fransız İhtilali, bir ulusun gerçek köklerini arayıp bulmasını ve yeniden kurulmasının yollarını açmıştır. Uluslaşma ve ulus-devlet olma isteklerini kamçılamış, farklı düzenleri ve imparatorlukları derinden sarsan sonuçlar vermiştir.
- Fransız İhtilali, Napolyon Savaşları ile başlayan süreçte, yeni fikirlerin heyecanıyla ayaklanan kitlelerin, despot yönetimlerin daha ılımlı ve daha anlayışlı (meşruti-anayasal) bir çizgiye gelmelerini sağlamıştır. Bu yeni fikirler küçük devletçik ve prenslik gibi feodal kalıntıların sonunu getirmiştir.
- Fransız İhtilali, bizim tarihimizde de kalıcı etkiler yaratmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda reform çabalarının "ıslahat"a dönüşmesi, mevcut sistemin gözden geçirilmesi gereğini, devlet adamlarına düşündürten bir gerçek olarak ortaya çıkmıştır.
- Fransız İhtilali, Cumhuriyetçilerin Kralcılara karşı kazandığı bir zafer olmakla kalmamış, eşitlik vaadi, değişim, genel oy hakkı v.d. nitelikleriyle demokrasinin yolunu açmıştır.
- Fransız İhtiali, sonraki yüzyıla örnek olacak şekilde, kaderlerine sessiz ve sakin şekilde boyun eğmiş toplumların bağımsızlık özlemlerine fikri destek sağlaması bakımından da önemlidir.

1789 SONRASI İKİ OLAY VE "İKİ DÜNYA"

1806'da Fransa'ya elçi ve resmi temsilci olarak giden Halet Efendi gördüklerini daha sonra kaleme aldığı hatıralarında şöyle yazıyordu:

"Fransızların padişahları olmadığı için bir devlet kurmaları da kolay olmamıştır. Bundan öte, yaşamış oldukları bunalım (fetret) döneminden sonra bir takım şahsiyetsiz ve liyakatsiz kişiler halkın yönetimini ele geçirmiş ve halk ile hiçbir ilgisi bulunmayan bir yönetim şekli kurmuşlardır. Bu yüzden onlar en düşük düzeyde bile bir yönetim şekli bile oluşturamamışlardır..." [65]

---

[65] Lewis; **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi**, s. 267.

1792'de Osmanlı Sultanının özel kâtibi (Reis-ül Küttab) Ahmed Efendi, günlük olarak tutuğu hatıralarında şu cümlelere yer vermektedir:

"Fransız devrimi Avrupalı güçlerin dikkatlerini başka taraflara yönelttiği için Osmanlıların işlerini kolaylaştırmıştır... Allah, Fransa'daki bu müzmin hastalığı diğer Hıristiyan Avrupa ülkelerine de salsın. Onları ömür boyu birbirlerine düşürsün. Onların bu durumlarını, bütün Müslümanların ve özellikle de onların lideri konumundaki Osmanlı İmparatorluğu'nun lehine çevirsin..."[66]

Özel kâtip Ahmed Efendi'nin duaları kabul edildi mi, edilmedi mi, bilmiyoruz. Ancak şunu biliyoruz ki, 1797 tarihli Compo Formio Antlaşması'nı izleyen yıllarda, batı eyaletlerimizden özellikle Mora Yarımadası ve Bosna-Hersek'ten padişahı rahatsız eden haberler gelmeye başlayacaktır. Sırplar ve Yunanlılar bu müzmin hastalığa! kapılmış olmalı idiler.

Bir başka gelişme ise Napolyon'un at oynattığı Avrupa ovalarında sahipsiz ve gözden ırak kalan Rusya'nın Karadeniz'e ve Kafkaslara inmesinin çok hızla gerçekleşmesidir. Osmanlı artık; Compo Formio ile Fransa'nın, Ortodoks Sırp ve Yunanın hamisi Rusya'nın ve Mısır topraklarında İngiltere'nin, Balkanlarda Avusturya'nın ordularıyla uğraşmak zorunda kalacaktır Düşman sayısı ikiden dörde çıkmış, içeride ise İhtilalin sebep olduğu yara "kangren" olma sürecine girmiştir.

---

[66] Lewis; **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi**, s. 68.

BU KİTAPLARI OKUDUNUZ MU?

François Furet; Fransız Devrimini Yorumlamak.

Server Tanilli; Yüzyılların Gerçeği ve Mirası.

Toktamış Ateş; Siyasi Tarih.

Albert Sorel; Avrupa ve Fransız İhilali.

Bu bölümle ilgili harita, resim ve bilgileri gözden geçiriniz.

BÖLÜM VIII

BÖLÜM 8

1815 VİYANA KONGRESİ

Fransız İhtilali'nin büyük deprem etkisi yaratan patlamaları, Napolyon'un düşmesiyle etkisini kaybetmiş görünüyordu. Artçı sarsıntılar 1830, 1848, 1851 ve 1870'de defalarca sürecek ve Avrupa bir türlü sükûnete kavuşamayacaktır.

Avusturya Şansölyesi (Başbakanı) Metternich "*Paris hapşırdığında Avrupa nezle oluyor*" demiştir. Ona göre Fransız usulü demokrasi, "*tedavi edilmesi gereken bir hastalık, söndürülmesi gereken bir yanardağ, kızgın demirle yakılması gereken kangren, toplumsal düzeni yutmak üzere ağzını açmış olan çok başlı bir yılan*"dı[67]. Avrupa için Fransız ihtilali; demokrasiyi, monarşiyi, kiliseyi ve mülkiyeti yani hemen hemen her şeyin temel taşlarını tehdit eden bir bela idi.

Gerçekten, baktığımız zaman, Avrupa'nın altını üstüne getiren olayların başkahramanı, Fransa'dan yola çıkan ihtilalci ordular ve onların kumandanı Napolyon olduğu görülür.

Napolyon yüzünden Mısır'daki sakin ortam bozulmuş, savaş Avrupa'dan Ortadoğu'ya sıçramıştır. O'nun yenilgisi İngilizlere sömürge yollarında sonsuz ufuklar açmıştır.

Napolyon yüzünden savaş ekonomisinin girdabında boğulan Avrupa'da savaş zengini fırsatçı tüccarlar kapitalist düzenin yerleşmesinde

---

[67] Davies, a.g.e.; s. 811.

baş aktör olmuşlar, sonraki yılların emperyalist iştahını kamçılamışlardır.

Napolyon yüzünden Almanya dizlerinin üstüne çöküp, ne sanayi devrimini ne de sömürgecilik yarışını eşit şartlarda sürdürebilmiştir. Birliğini kurmada ve büyük devlet olarak ortaya çıkmada gecikmiş, yok olan ekonomisi ve tükenen halkı ile Almanya gelişmeleri geriden izlemek zorunda kalmıştır.

Napolyon yüzünden Avrupa'daki krallıklar ağır yaralar almış, Laik Cumhuriyetlerin kurulmasına yol açacak zemin oluşmuştur.

Napolyon yüzünden bazı ülkeler (Örneğin Osmanlı Devleti) cereyan eden olayların sırrını kavrayabilmek yerine, Fransız ordusundan etkilenerek talim-terbiye usullerini değiştirip yeni kurulan ordularına caf caflı kıyafetler giydirmek yolunu seçmişlerdir.

1815 geldiğinde Napolyon ve orduları artık dizginlenmiştir. Şimdi yapılacak şey Avrupa'yı yeniden onarmak (Restore etmek) çabalarını başlatmak olmalı idi. "Eski Düzen"e dönmek yani Restorasyon için ortam hazırdı.

1815'in Şubat ayında Viyana Kongresi herhangi bir antlaşmaya varamadan dağılırken Napolyon, Avrupa'yı 100 gün dehşete düşürecek hareketi başlattı ve sürgünde yaşadığı Elbe Adası'ndan kaçtı. Ancak bu O'nun son hamlesi oldu, ağır yenilgi sonrası Avrupalı güçler yeniden bir araya geldiler ve Metternich'in yukarıdaki sözlerinin ışığında toplandılar.

Viyana Kongresi'nde taraflar (Osmanlı İmparatorluğu kongrede yoktur) ihtilal döneminde Fransızların Belçika, Ren kıyıları, Savoy Krallığına ait topraklar eski sahiplerine bırakılıyor ve Fransa'yı daimi gözetim altında tutma kararı alıyorlardı.

Kuzeyde Belçika ve Hollanda birleştirilirken, Ren nehri havzasını topraklarına katan Prusya ve Bavyera büyüyor, İsviçre'nin konfederasyon olarak tarafsızlığı sağlanıyordu. Güneyde ise Pie-Monte (Piyomente) krallığının – ileride İtalyan birliğine öncülük edecek olan- toprakları genişletiliyordu. Fransızların elinden alınan geniş Almanya ovası Prusya'ya kalırken, Lombardiya'da ve Dalmaçya sahilinde hak iddia eden Avusturya Akdeniz'e açılan geniş bölgeye sahip oluyordu. Rusya ise Finlandiya ve tüm Polonya'yı (Lehistan) elde etti. İsveç ödül olarak Norveç'i topraklarına dâhil etti. İngiltere ise Malta, Korfu ve Seylan Adaları ile Güney Afrika'daki Cape'i, Antiller'deki adaları alarak denizlerdeki üstünlüğünü bir kat daha artırmış oluyordu.

Avrupa'nın mağrur ve galip monarşileri bir yandan haritalar üzerinde oynarken diğer yandan Metternich'in deyimiyle kızgın demirle yakılması gereken kangrene karşı tedbirler almanın gerekli olduğu fikrinde birleştiler.

Aslında, alttan alta, fark edilmeden yayılan ihtilalci fikirlerden, krallar da zaman zaman Fransa'ya karşı yararlanmışlardı. Hamasî nutukların, tebâalarını savaş meydanlarına çekmediğini gören monarklar, imzaladıkları bildirilerde hürriyet, anayasa ve reform vaatlerini bol bol kullanmışlardı. Ancak Fransa mağlup edildikten sonra bunlar tamamen unutuldu. Fransızları ve onların fikirlerini hatırlatan her şeyi diledikleri gibi ortadan kaldırdılar ve çoğunlukla 15–20 yıl hürriyetin ne olduğunu anlamaya çalışan ve alışmaya başlayan insanları yoğun bir despotizmin- mutlakıyetin- çemberine aldılar.

Fransızlar girdikleri yerlerdeki milletlere hürriyet dışında milliyet, milliyetçilik ve birlik fikirlerini de aşılamışlardı. Bu fikirlerin yayılması bölünmüş ve parçalanmış milletlere çekici geliyordu. Örneğin 1789'da 400'e yakın krallık, prenslik, şansölyelik, dükalık gibi yönetim biçimlerinden oluşan Almanya, Napolyon'un müttefik olarak yanına çektiği idarelerle, ödül olarak topraklarını genişletme hakkı vermesi, bazılarını da fiilen ortadan kaldırmasıyla bu yönetimlerin sayısı 38'e kadar inmişti. Viyana Kongresi'nden Almanya'nın birleştirilmesi kararı çıkmaması Almanlar için tam bir hayal kırıklığı yarattı. İtalyanlar da aynı kırgınlık ve gücenme içinde idi. Çünkü İtalya'da birbirleriyle sürekli çatışma ve savaş halindeki iktidarların birlik kurmaları 1789'dan önce hayal bile edilemezken, Napolyon sayesinde oluşturulan İtalyan Krallığı döneminde birlik fikrinin İtalyanlar arasında büyük oranda yayıldığı görülmüştür. Viyana Kongresi'nde alınan kararlar arasında ise eski prensliklerin varlığının korunması ve tanınması yer alıyordu, üstelik Avusturya'nın İtalya'daki nüfuz ve egemenlik bölgeleri de garanti altına alınıyordu. Bir diğer hoşnutsuzluk ise Kuzey'de ortaya çıkmıştır. Dil, din (mezhep), zenginlik bakımından farklı olan Belçikalılarla Hollandalıların bileştirilmesi her iki tarafı da tatmin etmemiştir. Rus egemenliğine giren Polonya'da da durum farklı değildi. Lehler, Çar'ın boyunduruğu altında yaşamanın kaderleri olmadığının bilincinde idiler.

Toplumların çalışma ve çabalarının esas amacı; siyasi, ekonomik ve toplumsal refahlarına bağlı olarak – ulusal – birliklerinin sağlanmış olmasıdır. 19. ve 20. yüzyılda gerek Avrupa içinde, gerekse dışında İtalya'dan Belçika'ya, Güney Amerika'dan Çin'e kadar küçük-büyük bütün

devletlerin iç ve dış politikaları bu meşru amaçlar ile açıklanabilir. Viyana Kongresi'nin mutlakıyetleri koruma gayesi güden kararları da bu meşru isteklerin genişlemesine ve yayılmasına engel olamamıştır.

Fransız İhtilali, bela veya kangren olarak nitelenen "hürriyet ve eşitlik" hastalığının üremesine yol açmış ve Avrupa 19. yüzyılı karmaşa, isyan ve ihtilallerle geçirmiştir.

VİYANA KONGRESİ'NDEN SONRA AVRUPA

İHTİLALLER DÖNEMİ

1815 toplantısından itibaren, yüzyıl içinde 3 temel aşamadan geçen Avrupa, Yakınçağ tarihine damgasını vuran olayların baş temsilcisi olarak dünya tarihindeki yerini sağlamlaştırmayı sürdürmüştür.

Bu aşamalar;

1815–1848 yılları arasında Eski Rejime dönme çabalarının yoğunlaştığı ***Restorasyon*** ya da Gericilik dönemi,

1848–1871 yılları arasında büyük devletlerin ya da mutlak monarşilerin isteksizce fakat kontrollü olarak baş edilemez hale gelen serbestlik fikirlerine direnmelerinin kırıldığı ***Reform*** dönemi,

1871–1914 yılları arasında temel talepleri ulusal birlik ve bağımsızlık olan İtalya ve Almanya devletlerinin hedefine ulaşmalarıyla, askeri silahlanma ve sömürge rekabetiyle artan yoğun diplomasi mücadelesine sahne olan ***Rekabet*** dönemi.

1815–1830 YILLARI

Viyana Kongresi, toplantısını yeni bitirmiş, prensler ve krallar mutlak idarelerinin tadına varmanın keyfini çıkarmaya hazırlanırken, bazı yerlerde özgürlük isteyen sesler yükselmeye başlamıştır.

İtalya'da gizli olarak örgütlenen teşkilatlar (Carbonari), bir ulusun aynı dili konuşan yurttaşların varlığı ile mümkün olabileceğinden harekete meydanlara çıktılar. Genç İtalya örgütleri (Jön- Juvenis) gizliliğin ve hürriyetin adı olarak birçok yerde benzer amaçlar taşıyan toplulukların sembolü haline geldiler.

Almanya'da üniversite öğrencileri ilk isyan ateşini yaktılar, birlik ve özgürlük istiyorlardı. İspanya, Portekiz ve Napoli'de ordu ve halk hürriyet ve eşitlik istekleriyle anayasa hazırlanması konusunda iktidarları zorluyorlardı. Polonya tam bağımsızlık, Belçika ise Hollanda'dan ayrıl-

mak istiyordu. Öte yandan Balkanlarda Yunanlılar 1820'de Türklere karşı ayaklandılar, Amerika'da İspanyol sömürgeleri 1811'den beri süren ayaklanmalarını başarıyla sürdürüp bağımsızlıklarını ilan ettiler.

Ulusal iradelerin bütün açıklığıyla ortaya dökülmesine rağmen, tutuculuğuyla bilinen Avusturya başbakanı Metternich, Napolyon'un etkisizleştirilmesi üzerine liberalizmin en ateşli muhalifi olan Çar I. Aleksander'in teklifi ile harekete geçilmesini istedi.. Paris'te, Fransızları yenen güçler tarafından kurulan "Kutsal İttifak"* hürriyetçilere (liberallere) karşı köklü tedbirler alınması ve müdahale edilmesi esasına dayanıyordu. Kutsal İttifak'ın baskıcı tedbirleri pek çok yerde geri tepti ve ittifak bozulmakta gecikmedi. Bunun sebebi ise genel çıkarlarını korumakta gösterdikleri disiplin ve başarıyı, kendi (ülke) çıkarları söz konusu olduğunda serbest ve farklı davranıyorlardı. Amerika'nın bağımsızlığını kazanmasında ve Şark Meselesi'ndeki tutumları bunun en tipik örneklerini oluşturuyordu.

İttifak dağılma eğilimi göstermesine rağmen, Eski Rejimi kurma konusunda kararlılık göstermiştir. Fransa'da iktidara geçen X. Charles (1824-1830) ruhban ve sermaye sınıfını memnun edecek kanunlarla adını duyurdu. Basın susturuldu, üniversiteler gözetim altına alındı, yönetime krallık yanlıları ve papalar hâkim oldular. Bourbon Hanedanlığı Fransa'da yönetim tarzı ve kanunlarıyla (halkın ihtilal çıkarmasını davet edercesine) despotik hâkimiyetini kurmuştur. Avusturya'da Habsburg hanedanlığı mevcut durumu koruma konusundaki aşırı gayretleri ve yenilikçileri şiddet kullanarak susturmalarıyla; Rusya'da Romanov hanedanlığı tüm güçleriyle hürriyetçileri ezerek ittifakın gereklerini yerine getirmeye kararlı gözüküyorlardı. İttifaka ilk darbe kurulma sebebinin doğduğu yerden, Paris'ten gelmiştir.

---

* Kutsal İttifak (Saint Alliance): Haçlılar zamanından beri tartışmasız olarak Tuna'nın güneyindeki ülkelerin Avrupalılar tarafından ele geçirilmesi amacını taşıyan ve Papa tarafından kurulan bir birliktir. 1815'te Hıristiyanlıkla ilgili bir idolün aynı isimle canlandırılması, amaçların canlı tutulduğunu gösterir. Kutsal İttifak devletleri Osmanlı iktidarı altında yaşayan milletlerin ulusal beklentilerini desteklemekte ve onları kışkırtmakta sakınca görmemişlerdir. Kendi sınırları dâhilindeki özgürlük ve milliyetçilik fikirlerini en şiddetli şekilde cezalandırırken, özellikle Osmanlı otoritesini zayıflatmak konusunda bu fikirleri savunan azınlıkları sonuna kadar desteklemişlerdir. Batı'nın bu çifte standardı Yakınçağ'da çok sık görülür.

BİLGİ VE MERAK 33

ŞARK MESELESİ

"QUESTION D' ORIENT"

1683'te Türklerin Viyana yenilgisi, Avrupa için Osmanlı Devletinin artık gücünün değil zayıflığının sorun olmaya başladığı olaydır. Bu sorun tarihte "Doğu Sorunu" olarak isimlendirilmiştir. Tarih literatüründe, özellikle tarihçilerimizin kullandığı şekliyle "Şark Meselesi" deyimini kullanmayı uygun buluyoruz.

Sömürgeci Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı uygulamak istedikleri genel politikanın, coğrafyamız üzerinde sahneye konulan adına Şark Meselesi denir. Bu politikanın özel şekilleri ise Ermeni Meselesi, Ortadoğu, Petrol, Filistin, Arap, Kürt Meselesi dizisinin parçalarıdır.

İki aşamada yorumlanabilir. Birincisi 1071–1683 tarihleri arasındaki Şark Meselesi'dir. Bu aşamada, Avrupa savunma, Türkler taarruz halindedir. Bu dönemin basamaklarını şu şekilde özetleyebiliriz:

a) Türkleri Anadolu'ya sokmamak,

b) Türkleri Anadolu'da durdurmak,

c) Türklerin Rumeli'ye geçişini önlemek,

d) Türklerin Balkanlar üzerinden Avrupa içlerine doğru ilerlemesine engel olmak.

Batı, koyduğu hedeflere rağmen Türklerin taarruzunu engelleyememiştir. Ancak Viyana yenilgisi ile "Şark Meselesi"nin ilk safhası yerini, Türklerin savunmada Avrupa'nın saldırıda olacağı ikinci basamağa bırakmıştır. 1920 yılına kadar devam eden (bize göre günümüze kadar) Şark Meselesi'nin bu safhasında;

a) Balkanlardaki Hıristiyan milletleri Osmanlı hâkimiyetinden kurtarmak. Bunun için Hıristiyan toplumları isyana teşvik ederek önce özerkliklerini sonra bağımsızlıklarını kazanmalarını sağlamak,

b) Birinci maddede belirtilen hususlar gerçekleşmezse Hıristiyanlar için reform istemek ve onların lehine Bab-ı Âli nezdinde girişimlerde bulunmak,

c) Türkleri Balkanlardan tamamen atmak,

d) İstanbul'u Türklerin elinden almak,

e) Osmanlı Devleti'nin Asya toprakları üzerinde yaşayan

Hıristiyan cemaatler (azınlıklar) lehine reformlar yaptırmak,

f) Anadolu'yu paylaşmak, Türkleri Anadolu'dan çıkarmak, hedeflenmiştir.

Şark Meselesi, 19. yüzyılda Avrupa'nın bir yandan içişlerine, diğer yandan dışarıya dikkatlerini çevirdiği dönemde, Osmanlı İmparatorluğu için " en uzun yüzyılın" yaşanmasına sebep olan olayların başlangıcına verilen isimdir[68].

Fransa kralı X. Charles'ın 26 Temmuz 1830'da Le Moniteur gazetesinde yayınlanan dört emri, Fransa'da yeni bir ayaklanmanın sebebi olmuştur. Söz konusu emirlerde basın özgürlüğü kaldırılıyor, yeni seçilen meclis kapatılıyor, milletvekili sayısı sınırlandırılıyordu. Seçim hakkı ise yalnız zengin toprak sahiplerine tanınmakta, tüccarların ve orta halli zenginlerin bu hakkı ellerinden alınmakta idi. Kralın buyrukları duyulur duyulmaz gazeteci aydınlardan oluşan bir grup, protesto demeci yayınladılar. Bu demeçte, "*kanuna uygun rejim kaldırılmış, kuvvet egemenliği başlamıştır, içinde bulunduğumuz durumda itaat bir görev olmaktan çıkmıştır. Gazete yazarları kanundan ayrılmış olan otoriteye karşı koymakta örnek olacaklardır*" denmektedir. Paris duvarlarına asılan bu demeç, halkın heyecanına ve gösterilere yol açtı. Paris halkının ayaklanması üzerine buyruklar kral tarafından geri alındı ve yeni bir hükümet kurulacağı ilan edildi. Ancak halkın kararlılığı galip geldi ve geçici bir hükümet kurularak yeni bir kral seçilmesiyle olaylar sona erdi.

1830 ayaklanmasının önemli tarafı, Katolikliğin devlet dini olduğunu bildiren anayasa maddesinin kaldırılması ile krallara emir ve yönetmelik çıkartma yetkisini veren maddelerin kaldırılması, bir halk hareketi sonucunda gerçekleşmiştir. Böylece Fransız halkı, ulusal egemenlik hakkını tartışma dışında bırakarak, laik ve demokratik bir anayasanın ilk örneğini vermiş ve seçilmiş bir kral tarafından anayasa ile sınırlandırılmış güçlerin yönetimine kavuşmuş oluyordu.

1830 yılı Belçika için de tarihi bir yıl olmuştur. Viyana Kongre'sinde zorlamayla birleştirilen Hollanda ve Belçika hem ekonomik bakımdan hem de dini olarak uyuşmazlık içinde idi. Belçika bile kendi içinde bütünlük göstermiyordu. Flamanlar ve Volanlar çatışma ve rekabet halinde idiler. Hollanda Protestan, Belçika ise çoğunlukla Katolik'ti. Hollan-

[68] Bayram Kodaman; Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 169.

da'nın nüfusu Belçika'nın yarısı kadar olmasına rağmen mecliste eşit olarak temsil ediliyorlardı. Nihayet Hollanda, ekonomik olarak tarıma ve ticarete dayanan güçlü ve zengin bir açık Pazar ekonomisine, Belçika ise ileri teknolojiyi kullanmakla beraber henüz gelişmekte olan ve korumaya muhtaç bir ekonomiye sahipti.

Her iki toplumun gergin ve hoşnutsuz yaşamı olayların patlak vermesini geciktirmedi. Belçikalıların Hollanda ordusunu püskürtmekteki başarıları kendilerine Kasım 1830'da bağımsızlık kazandırdı. 1839 Mayısında imzalanan bir antlaşına ile bağımsız ve tarafsız bir meşrutimonarşi olarak tarihteki yerini alan Belçika, 1830 ihtilallerinde kilit rol oynayan ikinci ülke olmuştur.

1830 İhtilalleri olarak adlandırılan ve Napolyon Savaşları sonrasında Viyana Kongresi ile yeniden şekillendirilmeye çalışılan Avrupa haritası, İtalya ve Almanya'da da çok sert gelişmeler yaşanmasına tanıklık etmiştir. İtalyanlar birleşik İtalya umuduyla Avusturya'ya karşı, Polonyalılar bağımsızlıkları için Rusya'ya karşı ayaklandılar. Ancak özellikle Polonya çok acımasız ve kanlı bir bastırma hareketine maruz kalarak, bağımsızlıklarını bir süre ertelemek zorunda kaldılar. İtalyanlar da Avusturya orduları karşısında bir varlık gösteremeyince, bağımsız ve tek İtalya için otuz yıl daha beklemek zorunda kalacaklardır.

Bu arada, henüz ulusal birlik oluşturamamış olan ve pek çok devletten meydana gelen Almanya'da ise birkaç devlette anayasa kabulü ile sonuçlanan şiddet olayları cereyan etmesine rağmen, Alman birliği konusunda yeterli başarı sağlanamamıştır. Almanlar güçlü ve tek bir Almanya için 1870'lere kadar bekleyeceklerdi. 1830 İhtilalleri, Almanya'nın ulus-devlet olmak için gereken zemini hazırlamada büyük rol oynamıştır.

1830 İhtilalleri Napolyon'un yarattığı endişe ve korku dolu yıllardan sonra, Viyana Kongresi'nin getirdiği baskıcı ve mutlakıyetçi yönetimler, Avrupa halkı üzerinde bağımsız, liberal, ulusalcı beklentileri yok etmeye yetmemiştir. Yakınçağ'ın ilk yarısında ihtilaller dönemi olarak isimlendirilecek bir 19. yüzyıl karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzyılın başlıca özelliği ise yeni siyasi akımların ortaya çıkmasıdır. 1848 İhtilalleri milliyetçilik, sosyalizm, liberalizm akımlarının çarpıştığı bir ortam hazırlamıştır. Yeni ve Yakınçağların Avrupa'sı bu ideolojilerin hayata geçirilmesi mücadelesi ile öne çıkmıştır. İnsanca bir hayat sürmeye yetecek ücret, herkes için adalet, eşit haklar, insanın sömürülmesine karşı verilen direniş, bedelini canla ödemeye hazır bağımsızlık isteyen toplumlar, seçimlerle işbaşına getirilen yönetimler, anayasa ve parlamento talepleri hep bu yüzyılın en çok konuşulan ve uğruna en çok mücadele edilen konuları olmuştur.

BÖLÜM IX

BÖLÜM 9

SANAYİ İNKILÂBI

TARİHSEL ARKA PLAN

Yeniçağın başlarında İngiltere'nin ticaret sahnesine girmesiyle birlikte zamanın küçük dünyasında öne aşırı hareketlilik, ardından da büyüme meydana getirmiştir. Hareketlilik Cebelitarık Boğazı'nın dışında Okyanus denizciliğini canlandırırken, İngiliz, Portekiz ve İspanyol gemileri bir yandan uzun, külfetli ve riskli ticari seferlere yol alırken öte yandan yeni keşif ve buluşlarla dünyanın bilinmeyen köşelerini de gün ışığına çıkarıyorlardı. İşte, 1492'de Amerika kıtasının bulunması, ticari gemilerin Akdeniz yerine Ümit Burnu'nu dolaşarak Hindistan'a ulaşması, hatta Macellan'ın daima batıya giderek ilk hareket noktasına varması o dönemin ticaretinin doğal zorlamaları sonucu gerçekleşmiştir. Bu girişimin öncüleri ise Portekiz, İspanya ve İngiltere gibi denizci ülkeler olmuştur. Yine de tüm bu faaliyetlerde ticaret konusunda hayli ileri adımlar atmış bulunan İngiltere daima bir tarafı oluşturmuş, rekabet ya da mücadele hep ona karşı yapılmıştır.

16. yüzyılın ortalarından itibaren İngiltere kendi işini kendi yapmak zorunda kalmıştır. Çünkü İspanya-Hollanda anlaşmazlığında İngiliz mallarını taşıma misyonunu üstlenen Hollanda'nın denizlerdeki ticari faaliyetlerini en aza indirmek, hatta durdurmak zorunda kalması, İngilizlerin içe kapanmak yerine dışa açılmayı tercih etmeleriyle sonuçlanmış ve sadece yakın pazarlarla değil, binlerce mil uzaklıktaki pazarlarla da ilgilenmek suretiyle İngiliz denizciliğinin altın çağı başlamıştır.

18. yüzyıla gelindiğinde İngiliz ekonomisinde büyük bir patlama yaşandığı görülür. İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi'nin bir dizi nedeni olduğu açıktır. Bu nedenlerin başında İngiliz tüccarların nüfusu birkaç kere katlanmış ülke içi pazarı ile önemli bir dış Pazar haline gelen Orta ve Kuzey Avrupa'nın tüketimini karşılamak için, doğudan ve batıdan – başta Amerika olmak üzere sömürgelerinden- özellikle hammadde getirmek için seferber olmaları yer alıyordu. Hemen ardından gelen sebep, İngiltere'nin ilk zamanlarda özellikle doğuya yün dokuma mamulleri satması dolayısıyla dokuma tezgâhlarının giderek yaygınlaşması geliyordu. Çok kısa bir süre sonra yün ipliği yerine, pamuk ipliği işlemeye başlayacaktı ki, pamuklu dokuma İngiltere'nin temel politikasını da değiştirmesine neden olacaktı.

Yoğun kıtalar arası ticaret ister istemez İngiltere'yi deniz gücü bakımından güçlenmek zorunda bırakıyordu. Bu durum ise İngiltere'yi denizcilik teknolojisinde ileri gitmeye zorluyordu. Sürekli mal alan ve satan büyük tüccarlar örnek teşkil ediyor ve tüm İngilizler kendi imkânları dâhilinde ticaret yapıyorlardı. Büyük ve geniş bir tüccar sınıfının oluşması sonucunda bu tüccar toplum, bir yandan alım satım hacmini genişletirken, diğer yandan piyasaya sunduğu malın çeşidini ve miktarını da artırıyordu. İngiliz toplumunu bu denli alıp satmaya ve tüketime sevk eden neden ise, karşısında kendisine benzer bir yaşam biçimi oluşturan ve bu tür faaliyetlerde bulunan ikinci bir ülkenin yer almamasıydı.

18. yüzyılın ortalarından itibaren iç ve dış Pazar son derece geliştiği için İngiliz tüccarların bir kısmı iç üretimi kamçılayacak biçimde finanse ediyor ve bu da kaçınılmaz olarak küçük dokuma atölyelerini dokuma fabrikalarına dönüştürmeye başlıyordu. Bu dönüşüm ister istemez üretim teknolojisini de zorluyordu. Bu teknolojinin başında buhar makinesi gelmektedir. Aslında buhar makinesinin yapımı için ilk adımlar, 17. yüzyılda atılmıştır ama ilk kez, 1608'de Savery'nin yapmış olduğu pülsometreyi* İngiliz Thomas Newcomen 1712'de silindir içine su püskürterek geliştirmiş ve sanayiye uygulamıştır. Sanayi İnkılâbı gerçekte bu olayla birlikte başlamıştır, buhar makinesi daha sonra gemiciliğe ve lokomotife uygulanarak dünyanın seyrini değiştirecektir.

---

* Pülsometre: Supaplar yardımıyla, kısmen atmosferik basınç ve de kısmen suda buharın direkt hareketi ile Piston kullanmaksızın buhar ile suyu kaldırmak için kullanılan alet. Buhar kuvvetiyle işleyen tulumba.

SANAYİNİN GELİŞMİ

Batı zenginliğinin teknolojiden ileri geldiği görüşü en önemli teknolojinin fabrika sistemiyle gerçekleştirilen toplu üretim olduğu görüşünü de beraberinde getirir. Bu yüzden sömürge durumundan kurtulur kurtulmaz, günümüz (yakın dönem) ülkeleri ekonomilerini modern fabrikalarla donatmaya çalışmışlardır.

Oysa fabrika hiçbir zaman Batılı işçilerin en başta gelen çalışma yerleri olmamıştır. Tarım, ormancılık, madencilik, ulaşım, sanat, iletişim, özel meslek, bankacılık, toptan ve perakende ticaret, eğitim, sağlık hizmetleri ve hükümet işlerinde çalışan işçilerin sayısı fabrika işçilerinin sayısına ya eşit olmuş ya da kısmen bu sayıyı geçmiştir. Üstelik sanayi işçilerinin bir çatı altında aynı "fabrika"da toplanması, güçle çalışan makinelerin gelmesinden uzun zaman önce de mevcuttu. "Factory"(fabrika, atölye, imalathane), elle üretim anlamına gelen "manufactory"nin kısaltılmış biçimidir. İpek, halı ve porselen imalathaneleri 18. yüzyıl boyunca yeterince yaygın olarak üretim yapan yerlerdi. Burada vurgulanması gereken en önemli nokta, 1750'lerden başlayarak fabrika sistemiyle üretimin, aşama aşama Batı sanayisinde hâkimiyet kurmuş olması ve sistemin işyeri ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmasıdır. İşyerini evden fabrikaya taşıyarak çok daha önemli bir toplumsal değişikliğe adım atılmıştır. Aslında sanayi inkılâbının temelini, bu değişimle beraber gelen üretim örgütlenmesi değişikliği oluşturur. Başka bir ifadeyle Sanayi devrimi, en iyi bilinen tek unsuru olan güçle çalışan makinelerin keşfinden, çok daha kapsamlı olan teknolojik ve örgütsel bir değişikler dizisini tanımlamak için kullanılan geniş kapsamlı bir terimdir.

SANAYİ İNKILÂBININ İÇ YÜZÜ

19. yüzyıl boyunca Batı sanayisinin en parlak teknolojik ilerlemeleri mekanik alanında gerçekleşmiştir. Bu ilerleme için gerekli teknolojik becerilerin büyük kısmı, Batılıların zaman ölçme zanaatına duydukları ilginin bir soncuydu. Zaman ölçmeye duyulan ilgi, Ortaçağ döneminin kent saatlerinde de göze çarpar. Henüz 16. yüzyılda saat koleksiyoncuları ortaya çıkmıştı. 17. yüzyıl Copernic'in astronomi alanında yarattığı devrim ve teleskopun bulunuşu, saatlerin daha da kusursuz bir biçimde yapılabilmesini sağladı. Saatlere kusursuz ve taşınabilir bir nitelik kazandırma yolunda saat yapımcıları makine bilgisi alanındaki Batı birikimini daha çok artırdılar.

Sıcaklık değişiminin çeşitli maddeler üzerindeki etkisi, sürtünme, dişlilerin, manivelaların, yay düzenlerinin ve diğer mekanik sistemlerin kullanılması, elverişli malzemelerin seçilmesi, yağlama ve mekanik dayanıklılık konularında ilerlemeler sağladı. 1750'ye gelindiğinde Sanayi Devrimi, mekanik tasarımcıların beceri ve yaratıcılıklarından olabildiği ölçüde yararlanmayı gerektirdiğinde, Batılı saat yapımcıları mekanik tasarımı ileri bir gelişme düzeyine getirmişlerdi bile.

Yıllar içinde işçilerin fabrikaya gidiş geliş saatlerini gösteren saatler fabrika disiplininin simgesi durumuna geldi.

Sanayi devrimi adı verilen teknolojik gelişmeler döneminde önemli bir buluş olarak deniz kronometresi ayrı bir yere sahiptir. Hemen hemen 18. yüzyılın sonuna kadar denizcilerin, gemilerin katettiği yolun uzunluğunu ölçmede kullanabilecekleri güvenli ya da kusursuz bir yol bulunamadığı için, gemiler kıyı ya da kayalıklara vuruyor, bu durum ise can ve mal kaybına yol açıyordu. Güneşin ufuk çizgisi üzerinde en yüksek noktaya ulaştığı öğle vakti, 18. yüzyıl aletleriyle doğru bir biçimde ölçülebildi. Sıfır boylamda zamanı gösterebilecek bir saat gerekliydi. Çünkü böyle bir saat vasıtasıyla denizciler, öğle vakti ile saatin gösterdiği vakti karşılaştırarak bulundukları boylamı saptayabilirlerdi. Zaman farklılığındaki her 15'lik farkın boylama çevrilmesi gerekliydi. Buna karşın, 18. yüzyıl saatleri geminin oynak platformunda çalışmayan rakkasa dayanıyordu. Boylam, o dönem için keşfedilmesi gereken büyük bir sırdı. Denizciler için bir bilmece, bilim adamları için zorlu bir uğraş, krallar ve devlet adamları için büyük bir engeldi.

Daha sonraları, 19. yüzyılda ise hem demir yollarının düzenli bir biçimde işlemesi, hem de istasyona vaktinde varmak zorunda olan yolcular için kusursuz saatler gerekti. Kol saatleri, duvar saatleri ve zaman kavramı fabrika yaşamını da etkiledi. Makinelerin düzenli hareketleri, saatle ölçülen ve çalışma süresine göre para ödenen bir iş gücünü gündeme getirince, vakit, nakde dönüştü. Mekanik, insan hayatını düzene sokan bir olgu olarak çağa damgasını vurmaya hazırlanıyordu.

Sanayi devrimi sürecinde bilim, endüstrileşmeyle çok yakından ilgili bir dönemece girmiştir. Bilimsel yöntem deneysel bir nitelik kazanmış, bilim adamlarının gerek doğal, gerekse yapay deneylerden elde ettikleri kişisel gözlemlerinden sonuç çıkarması ve varsayımların deney aracılığıyla sınanması önem kazanmıştır. Sanayi devriminin buluşları çoğunlukla deneme yanılma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Denizlerde başarılı bir biçimde denenen ilk kronometreyi keşfeden John Harrison, otuz yı-

la yakın bir süre bu icadını deneysel yollarla gerçekleştirebilen bir marangoz olarak bilinir. Deneysel doğrulama olmaksızın gerçeğe giden yolun asla tamamlanamayacağı görüşü, pamuklu tellerin, su sızdıran pistonların anlaşılmayan doğasını, maden eritme ocağı ve tasfiye fırınlarında kullanılan maden cevherlerinin kimyasal içeriklerindeki değişkenlikleri, metal parçalarında ısı değişimine göre farklılık gösteren özellikleri kavrayıncaya kadar mucitler araştırmalarını hep sürdürmüşlerdir.

DÜNYANIN KÜÇÜLMESİNDE İLK ADIMLAR

Sanayi devriminin iki evresi olduğu bilinir. İlki pratik buluşlar, ikincisi elektrik teknolojisinde meydana gelen gelişmelerin yarattığı kimya sanayisinin doğuşudur.

1870'lere kadar sistemli araştırmalardan ve kuramsal bilimlerden çok sağduyuya, geleneksel becerilere ve deneme-yanılma yöntemlerine dayanan yetenekli ve yaratıcı girişimcilerin yaptıkları buluşlar pratik alanda büyük gelişmelere yol açmıştır.

Bu dönem, demir yolunun kara ulaştırmacılığına yeni bir hız ve etkinlik kazandırdığı, okyanus gemiciliğindeki gelişmelerle çelik teknelerin ve buhar gücüyle çalıştırılan pervanelerin, tahta teknelerin ve yelkenlerin yerini almasına yol açtığı ***kömür ve buhar çağıydı***. Bu dönem aynı zamanda, teknolojinin ve sanayinin her alanında İngilizlerin herkesçe kabul edilen önderliklerini sürdürdükleri bir çağdı. Yeni teknolojinin dayandığı temelleri oluşturan kömür ve çelik sanayilerinin yanı sıra, dokuma makineleri, buharlı motorlar, demir yolları ve buharlı gemiler Britanya'da bulundu ya da ilk gelişmiş biçimlerini bu ülkede aldı.

Hemen ardından elektrik teknolojisindeki gelişmelerin yol açtığı kimya sanayisinin doğuşu, sanayi devriminin doğasında ve yönünde ortaya çıkmaya başlayan bir değişikliğin belirtisi oldu. Bu arada, eski usul, bireysel, gelişi güzel buluşlar yenilerinin yanında sürüp gitti. Örneğin, A.B.D.'de uzun bir yapım ve deneme sürecinden sonra Henry Ford (1903) otomobilini piyasaya sürdü. Wright kardeşler de (1903) bir uçak yaptılar. Ancak bu tür bireysel buluşlar, yerlerini gittikçe artan oranda, bir yandan bilimsel kuramla öte yandan teknolojik süreçlerle sıkı ilişkiler kuran mühendisler ve bilim adamları tarafından çok iyi donatılmış laboratuarlarda yürütülen sistemli araştırmalara bırakacaktı.

Teori ile pratiğin süreklilik kazandığı ilk ülke Almanya olmuştur[69]. Almanya'nın gelişen okul ve üniversite sistemi, iyi eğitilmiş teorisyenle-

[69] Mc Neill, a.g.e.; s. 651.

rin yetiştirildiği kaynağı sağlamıştır. Zanaatçılık geleneği ise pratik beceri sahibi çok sayıda zanaatçı yetişmesini mümkün kılmıştır. Böylece son derece büyük ve başarılı sonuçlar alınmıştır. Örneğin Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı tarihte Almanya, sanayide kullanılan birçok kimyasal maddenin tek üreticisi durumuna gelmiş ve Alman elektrik endüstrisi de aynı şekilde teknolojik beceri ve etkinlik alanında dünyaya öncülük etmiştir.

19. yüzyılın – Sanayi Devrimi döneminin- teknik buluşlar ve gelişmeler selinin, daha önceki herhangi bir dönemle karşılaştırıldığında son derece büyük olduğu görülür. 20. yüzyıl yaşamının (hatta günümüzün) fotoğrafçılık, bisiklet, daktilo, dikiş makineleri, telefon, elektrik ışığı, otomobil, fonograflar ve filmler gibi herkesçe bilinen ve kullanılan araçların tümü (bu araçların geçirdikleri evrim, ilk modellerin bize ne kadar ilkel geldiğini göstermiş olsa da) 19. yüzyılda icat edilmiştir*.

Her yeni bulunan araç şaşmaz bir şekilde yeni sanayi kollarının kurulmasını zorunlu kılmış ya da bu alanda bir ilerleme meydana getirmiştir. Örneğin, otomobilin tekerlek ihtiyacı nedeniyle kauçuk ve lastik sanayisinde büyük gelişmelere yol açarken, elektrik sanayisi de, akımın aktarılmasında en çok kullanılan iletken olan bakırın üretimi alanında aynı etkileri yaratmıştır.

Sanayi alanları çoğaldıkça, eski usul yöntemler de köklü değişiklikler geçirmeye başladı. Genel olarak kabul edilen görüşe göre, el zanaatlarının yerini makine üretiminin aldığıdır. Bu gelişme, üretim makinelerinin ve üretilen malların standartlaştırılmasına imkân vermiştir. Aynı zamanda herkesin aynı saatte işe başlaması ve üretim sürecinin kendisine verilen bölümünü tüm fabrikanın düzgün işleyebilmesine olanak verecek uygun bir hızla yapmak zorunda olması anlamında, işçilerin de standartlaşmasına yol açmıştır. İster makinelerde olsun, ister insanlarda, işin herhangi bir nedenle aksaması ya da kesintiye uğraması eskisinden çok daha pahalıya patlamaya başlamıştır. Yeni kitle üretimi için oldukça büyük miktarlarda hammaddenin, sermayenin, emeğin bir araya getirilmesi gerektiğinden, herhangi bir tıkanıklık bunların hepsini durduruyordu.

Fabrikalarda üretilen mallar, yalnızca Batı dünyasındaki küçük zanaatları değil, aynı zamanda diğer ülkelerin ve uygarlıkların el zanaatlarını da silip süpüren bir sel gibi akmaya başladı. Yeryüzünün her yerindeki

---

* Buluşlar ve icatlar hakkında Ek 3'ü inceleyiniz.

dokumacılar, maden işleyicileri ve sayısız öteki zanaatçılar çok geçmeden makinelerle yapılan kitle üretiminin ucuz mallarıyla rekabet edemeyeceklerini anladılar. Bu nedenle sanayi Devrimi'nin ilk ve en belirgin özelliği, üretim miktarında görülen büyük artış olmuştur. Daha fazla mekanik güç, daha fazla hammadde, daha fazla üretilmiş mal, daha fazla artık mal, daha fazla ulaştırma; sanayi ve ticaret süreçlerini izleyecek daha çok okumuş insan, malları satın alacak daha çok tüketici, satacak daha çok satıcı ve daha büyük sermayesi olan, daha çok insan çalıştıran daha büyük şirketler hızla ortaya çıkmışlardır. Daha eski, daha basit yapım (imal) biçimlerinin yerini, daha ucuz ve bazen aynı zamanda daha kaliteli mallarıyla fabrika üretimi almıştır.

Sanayinin gittikçe daha büyük boyutlara ulaşacak biçimde gelişmesi, ulaştırmanın ve iletişimin görülmemiş ölçüde yoğunlaşmasını gerektirmiştir. Uzak yerlerden hammaddelerin sağlanması ve yapılan malların uzak pazarlara satılması, makinelerle yapılan kitlesel üretimin başarıya ulaşması bakımından yaşamsal bir önem taşımaktaydı. Avrupa'nın ve Amerika'nın birçok bölgelerinde yol ve kanal yapımında önemli gelişmeler görüldü. Ancak 1840'larda başlayabilen demir yolları ağı yapımı, birkaç on yıl içinde patlama noktasına varan boyutlara ulaştı.

Demir yolları ülkelerin iç bölgelerini ulaşıma açtı ve demir cevheri, maden kömürü gibi ağır maddelerin oldukça uzak yerlere taşınabilmesine olanak sağladı.

Okyanus ulaştırmacılığında görülen devrim, çok daha ağır gelişmiştir. Robert Fulton ilk işe yarar buharlı gemiyi 1807 gibi erken bir tarihte yapmıştı. Fakat çok fazla kömür harcaması, buharlı gemilerin okyanuslarda daha uzun süre yelkenli gemilerle rekabet edebilmelerini engelledi. 1870'lerden itibaren daha iyi buhar kazanlarının ve daha geniş çelik teknelerinin yapılması, buharlı gemilerin okyanus yük taşımacılığında kullanılan sıradan gemiler olmalarını sağladı. Bunun doğurduğu sonuçlardan biri, Amerika'nın, Arjantin'in ve Avustralya'nın geniş ve verimli ovalarında yetiştirilen tahılın Avrupa'ya akmaya başlaması oldu.

Yeni ve yoğunlaşmış sanayi sürecinin halkaları birleştirilince iletişim de hemen hemen ulaştırma kadar büyük bir önem kazandı. Yine ilk kez İngiltere'de (1840) çağdaş posta sisteminin kurulmasıyla ulusal, 1875'te de uluslar arası boyut kazanan posta sistemi, uluslar arası antlaşmalarıyla düzene kavuştu. 1837de icat edilen telli telgraf hızla Batı dünyasına yayıldı. 1866'da Atlantik Okyanusu'nu boydan boya aşan ilk telgraf kablosu çekildi. Radyo dalgalarıyla telsiz telgraf ise 1895'te hizmete girdi.

Guiglielmo Marconi'nin yaptığı ilk denemeyi izleyen kısa bir süreçte, uzak yerlerle iletişim dalında hızla büyük bir adım atıldı. İletişim alanındaki bu gelişmeler, 1850'lerde ortaya çıkan ve geniş kitlelerce okunan günlük gazeteleri ayakta tutacak kadar önemli haber akışını sağladı. Bu ise devlet adamlarını, gazete sayfalarında dile getirilen ya da yaratılan kamuoyunu etkilemek veya ona tepki göstermek zorunda bırakarak, politikayı ve diplomasiyi etkiledi. Bu aslında demokratik katılım olarak bildiğimiz bir demokrasi sürecinin işlerlik kazanmasını hem canlandırdı hem de hızlandırdı.

Sanayi devrimi genellikle, Batı dünyasının zenginliğini büyük ölçüde artırmış ve temizlik, sağlık, konfor standartlarında önemli gelişmeler sağlamıştır. Endüstrileşmenin başlangıcından, fabrika işçilerinin yeni sanayi kentlerinde kalabalık ve yoksul topluluklar oluşturması ve eski kentlerin hızla gelişmesi, geleneksel kurumların başa çıkamadıkları büyük toplumsal kargaşalara da sebep olmuştur. Büyük kitlelerin hızla yoksullaşması ve çok az bir kesimin hızla zenginleşmesinin ancak bir devrimle çözüleceği görüşü, bu çağın yeni ideolojileri arasında hemen sivrilen sosyalizmin temelini oluşturmuş ve 1848 ihtilalleri adı verilen bir dizi ayaklanmalara da yol açmıştır. Ancak birbirine benzer pek çok ayaklanma, yoksul, fakir fabrika işçilerinin ve eşdeğer sınıfların yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Ayaklanmalar sona erdiğinde, Avrupa'da, çeşitli toplumsal buluşlar, sanayi toplumunun bu erken dönemlerinin güçlüklerini ve eşitsizliklerini denetlemeyi ve düzeltmeyi beraberinde getirmiştir. Kent yönetimlerindeki çağdaş polis teşkilatı bu döneme özgü bir gelişmedir.

Buna ek olarak, kanalizasyon şebekelerinin, çöp toplama hizmetlerinin, parkların, hastanelerin, sağlık ve kaza sigortalarının, okulların, işçi sendikalarının, kimsesizler yurtlarının, düşkünler evlerinin, tutukevlerinin ve yoksulları, hastaları, çaresizleri acılarından kurtarmayı amaçlayan çok çeşitli insani ve hayırsever girişimlerin, sanayi devrimine ait toplumsal gelişmeler olduğu da bilinmelidir. Sonuçta, en ileri sanayi ülkelerinde, devrimci ve öfkeli duygular giderek azalmış, toplumların kaderlerinde etkin olabilecek bazı uç ideolojiler zamanla içinde yaşadıkları toplumla uzlaşma ve bütünleşme siyasetini tercih etmişlerdir.

Sanayi devriminin akıllarda yer eden bir diğer özelliği, nüfus artışını hızlandırmasıdır. Örneğin Avrupa'da tüm kıtanın nüfusu 1800'de 187 milyon dolayında iken, üstelik 19. yüzyıl boyunca neredeyse 60 milyona yakın insanın deniz aşırı ülkelere göç etmesine rağmen, 1900'de, 400

milyona çıkmıştır[70]. Ölüm oranlarının düşmesi, tıp biliminin gelişmesi, yiyecek kaynaklarının artması ve çeşitlenmesi, hayatın maddi şartlarında görülen iyileşme nüfus artışına sebep olan başlıca gelişmeler olarak bilinir.

SANAYİ DEVRİMİ DENİLDİĞİNDE

19. yüzyılda üretim, ulaşım ve iletişim teknolojisinde büyük bir çığır açan değişiklikler gözlenir,

Yenilik, teknoloji ve değişim ekonomik etkinliğin temel özelliğini oluşturur,

Geçmişte kalmış zanaatçı tipi, toplumdaki yerini yeni bir dünya kurmaya çalışan girişimci yatırımcıya bırakmıştır,

Eskiden gerçekleşen gelenek, görenek ve kurallara dayalı ekonomik ilişkiler yerini çağdaş ilişkiler düzenine bırakmış, lonca ve malikâneye özgü feodal dönem çalışma koşulları, işçi işveren pazarlığına ve arz talep şartlarına dayalı Pazar ilişkilerine dönüşmüştür,

Önceki dönemlerde görülen dini ve politik otorite baskısının azalması, nispeten bağımsız endüstri, ticaret, finansman, bilim, politika, eğitim, sanat, müzik, edebiyat, din ve basın alanlarının genişlemesine ve çoğulcu bir topluma dayalı ortamın doğmasına ön ayak olmuştur,

Tarımsal yöntemlerde elde edilen ilerlemeler sonucunda, birçok tarım işçisinin ve vasıfsız kişilerin fabrika ortamına akın etmeleri sonucu kentleşme süreci hızlanmıştır,

Fabrika sistemiyle zanaatçı atölye dönemi devre dışı kalmış, seramik, demir-çelik üretimi, tekstil başta olmak üzere üretim aşamalarında uzmanlaşma dönemi başlamıştır,

Zenginlik ve yoksulluk en çok konuşulan konular arasında ilk sırayı alırken, kapitalizm ve sosyalizm ideolojileri toplumların yönetimlerinde daima tartışma konusu olan özellikleriyle gündemden hiç düşmeyen fikir akımları olarak her zaman önemli olmayı sürdürmüştür,

Fabrikalar hammadde ihtiyacını tetiklemiş bu durum ise özellikle sömürge sahibi ülkelerle, sömürgesi olmayan sanayileşmiş ülkelerin rekabetini, devletler politikasında hep gündemde tutmuştur,

Üretilen malların yeni pazarlara aktarılması çabası ve hammadde ihtiyacı, 19. yüzyılda sömürge savaşlarının hızlanmasına yol açmıştır.

---

[70] Mc Neill, a.g.e.; s. 656.

Sanayi Devrimi, buluş ve icatlarıyla insanlığın sonraki yüzyıllarda konfor, rahat ve iyi yaşamalarının önünü açmıştır,

Sanayi Devrimi, bilimin, insanlığın gelişmesinde büyük rol oynadığını kanıtlayan buluşlara örnek olması bakımından, bilimsel kalkınmanın gerçek ilerlemeyi ve gelişmeyi tarihsel bir kanıt olarak ortaya koymuştur.

İDEOLOJİLER ÇAĞI

Monarşiler, 19. yüzyılda üstünlüklerini yeniden sağlamış olarak görünürler. Aydınlanma çağının rüzgârı ve Fransız İhtilali'nin fırtınasına karşı dayanmayı başaran krallıklar, yüzyılın üç büyük hareketi tarafından (Liberalizm, Milliyetçilik ve Sosyalizm) önce zayıflatılmışlar, sonra da, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, aldıkları büyük hasarları bir kez daha onarmaya fırsat bulamadan, silinip gitmişlerdir.

Büyük ve sağlam monarşileri savaşlar, ihanetler, işgaller yok edemezken, nasıl olmuş da, siyasi düşünceler temelinden sarsmayı başarmış ve yok olmalarına zemin hazırlamışlardır? Geçtiğimiz yüzyılın en çok konuşulan ideolojileri, nedir ve nasıl şeylerdir ki, dünyayı bir uçtan diğer ucuna etkileyebilmişlerdir?

LİBERALİZM

Birbirine paralel iki çizgide gelişen liberalizm, siyasal ve ekonomik olarak farklılaşmıştır. ***Siyasal liberalizm*** bir çeşit rızaya dayalı (uzlaştırıcı ve birleştirici) yönetim şekli olan demokrasi kavramının yerleşmesini işaret eder. Bu akım, adını 1812'de İspanyol monarşisinin keyfi yetkilerine karşı, kendi anayasalarını hazırlayan İspanyol ***liberales*** grubundan almış olsa da, kökleri çok daha gerilerde idi. Aydınlanma döneminin siyasi temellerinden beslenmiş ve ortaya çıkmıştı.

Liberalizm en belirgin özelliği ile cumhuriyetçiliği ön planda tutmuştur. Bununla birlikte, pek çok liberal, sınırlandırılmış, popüler (halka dönük) ve insaflı bir monarşiyi de, kamusal düzeni sağladığı için yani bir istikrar unsuru olduğu için hoş karşılamıştır. Liberalizm taraftarları, her şeyin üzerinde hukukun üstünlüğü, bireysel özgürlük, anayasal usuller, dini hoşgörü ve insanın evrensel haklarını savunmuşlardır.

Nerede olursa olsun, Tacın, kişilerin veya aristokrasinin kendisinden kaynaklanan ayrıcalıklarına karşı çıkmışlardır. 19. yüzyıl liberalleri, aynı zamanda sağlam vatandaşlığın ve sorumluluk sahibi akıl yürütmenin temel kaynağı olarak gördükleri mülkiyete büyük ağırlık vermişlerdir.

Sonuç olarak, mutlakıyetin uzandığı kolları kısaltarak ve modern demokrasinin temelini atmakta liberaller başrolü oynamış, evrensel oy hakkı veya eşitlikçilik için toplumlara yol gösterici olmuşlardır.

İktisadi (ekonomik) liberalizm, serbest ticaret kavramına sahip çıkmak suretiyle ve bununla ilgili olarak, yönetimlerin koruyucu tarifelerle iktisadi yaşamı düzenlemesine karşı çıkan akımın öncülüğünü yapmıştır. Bu görüş, varlıklı insanın gereksiz sınırlamalar olmaksızın ticari ve endüstriyel etkinliklerle uğraşma hakkını vurguluyordu. Enerjisini, bir yandan hem ülke içi hem de ülkeler arasında hüküm süren iktisadi engelleri kaldırmaya, bir yandan da lonca ve sendika türü tüm kolektivist örgütlenme biçimlerine karşı savaşmaya harcamıştır.

Liberalizmin anavatanı olarak İngiltere bilinir. Liberal siyasette güçlü bir burjuvazinin oluşumu arasındaki karşılıklı ilişki öncelikle İngiltere'de görülmüştür. İstikrarlı bir parlamenter sistem oluşturmakta İngiltere'nin gösterdiği başarı, hızlı sanayileşmeyle birleşince, büyüyen kapitalist bir sınıfın ekonomik yaptırımlarda söz sahibi olmasıyla başlayan süreç, iktisadi liberalizmin yaygınlaşmasını sağlamıştır.

MİLLİYETÇİLİK

Ulus çıkarlarının daima en üstte tutulması gerektiğini savunan milliyetçilik fikri, modern zamanların temel güçlerinden biri olarak öne çıkmıştır. En büyük yükselişini Fransız İhtilali'nde yaşadı ve 19. yüzyılda Avrupa'daki toplumsal ve siyasal gelişmelerle netleşmesini sürdürdü. Milliyetçilik o dönemden bu yana, dünyanın tüm kıtalarında varlığını sürdürmektedir. Milliyetçilik birbirine karşı (rakip) iki eğilim sonucu oluşmuştur. Bunlardan biri, sivil ya da devlet milliyetçiliğidir. Diğeri, popüler (halkın içinde doğan, halka ait olan) ya da etnik milliyetçiliktir ki, o devletlerde yaşayan ve iktidarlarının siyasetine karşı olan topluluklarının taleplerinden ortaya çıkmıştır.

Devlet milliyetçiliği (ya da ulusçuluğu) en üstteki yani doruktaki değerlerini, tüm topluma yansıtmaya çalışan siyasal güç olarak, ayrıcalıklı, seçkin ve entelektüel bir kitlenin – grubun – içinde ortaya çıkmıştı. Popüler ulusçuluk ise var olan düzeni yıkmadan önce kitlelerin desteğine ihtiyaç duyarak tabanda ya da "kökte" başlamıştı.

Vatandaşlarının büyük çoğunluğunun, ortak bir kimliğin farkında olduğu ve aynı kültürü paylaştığı gerçeğinden hareketle devlet eliyle şekillendirilen devlet milliyetçiliği, ulus-devletin kurulmasında başlıca etken olmuştur.

Milliyetçiliğin ilk amacı milli devleti – ulus devlet – kurmaktır. Bu amaç gerçekleşince, vatandaşlarda milli duyguların güçlendirilmesi yoluna gidilir. Milli devlet vatandaşlarından fedakârlık ve sonsuz sadakat bekler. Buna karşılık vatandaşların çoğunluğu için millet soyut bir kavram olarak anlaşılır. Öyleyse, vatandaşların en yüksek sadakatini talep eden diğer kurumlar siyasi hayatın dışına çıkarılmalı, vatandaşların siyasi hayata ulusal bir çerçeve içinde katılmaları sağlanmalıdır. Bu nedenledir ki, ulus-devletlerin hepsinde, dini siyasi hayatın dışına çıkarma veya bir laikleşme eğilimi görülmektedir. Bu konuda, Fransız İhtilali dünyaya örnek olacak olaylarla doludur.

Milliyetçilik, milleti meydana getiren bireylerin bilinçlendirilmesini asli görev olarak algılar. Bireylerin kendilerini bir milletin üyesi ya da parçası olarak hissetmeleri ve bu uğurda fedakârlıklara katlanmaya rıza göstermeleri bir programın, doktrinin ya da ideolojinin projesi olarak ortaya çıkar. Birçok insan için millet soyut bir topluluktur. Aile, ev, çevre gibi topluluklar ise çok daha somut ve bireyin aralıksız temasta bulunduğu varlıklardır. Bireyi bu çevrenin dışına çıkarmak, ancak bundan daha geniş ve daha önemli bir topluluğun var olduğunu ona kabul ettirmek, benimsetmek ve sürekli hatırlatmak yoluyla olur. Özellikle, sömürge olmaktan çıkmak üzere ya da yeni çıkmış ülkelerde devletin ulusal bilinci uyandırıcı ve yaşatıcı çalışmalara geniş zaman ve kaynaklar ayırdığı görülür. Çoğumuza lüks ve pahalı görünen Afrika ve Asya ülkelerindeki bayramlar, törenler, hatırlatma politikasının bir parçasını oluştururlar.

Milliyetçilik fikir olmaktan çıkıp eylem veya harekete dönüşünce, milli devletin kurulması ve siyasi bütünleşme evreleri başlar. Bu gelişme, birbirinden kesin çizgilerle ayrılmasa da, analiz ve organizasyon bakımından sağladığı kolaylıklar göz önüne alındığında, üç aşamadan meydana gelmektedir.

İlk aşama, uyanış evresidir. Bu dönemde ulus düşüncesi, toplumu örgütleyecek ve devleti organize edecek aydınlar arasında uyanır. Millet, vatan, vatandaş ve benzeri kavramlar gelişir ve son olarak eylemin taraftarları örgütlenir.

İkinci aşamada, milliyetçi kadro/kadrolar siyasi gücü (iktidarı) ele geçirmek için mücadeleye girişir.

Üçüncü aşamada ulus devlet kurulur ve siyasi bütünleşmenin gerçekleşmesi için çeşitli plan ve projeler hayata geçirilir.

Bu tür bir gelişmenin ilk aşamasını, ancak yüz yıllık bir sürede tamamlayabilen Batılı devletler, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında diğer aşamaları gerçekleştirme imkânı bulabilmişlerdir. Ancak tarihsel bir çelişki olarak, tarihsel süreçleri milliyetçilik akımının kendi siyasi ve doğal yapılarına zarar verdiğini, dokularıyla uyuşmadığını gösterir.

Milliyetçilik, doğduğu yerde büyümüş, ancak onu doğuran ulusların, onlara ait olmayan topraklarında olgunlaşmıştır. 20. yüzyıl bu çelişkinin, yani sömürge - bağımsızlık ve milliyetçilik -antiemperyalizm mücadelelerin acı örnekleriyle doludur.

SOSYALİZM

Sadece bireyin değil, toplumun bütün olarak korunması için sömürenlere ve vurgunculara karşı çıkmak iddiasında olan bir fikir hareketi olarak ortaya çıktı. Adını samimiyet ya da modern anlamıyla dayanışmadan almıştır.(Socius, Latince yoldaş anlamındadır). Yoksullara, güçsüz ve baskı altındakilere kaynakların birleştirilmesi, zenginliğin eşit dağılımı ve ortak yararlar için bireysel hakların ikinci plana atılması dışında, başka bir yolla katlanılabilir bir hayat sağlanamayacağını iddia etmekteydi. Sosyalizm hem ülkedeki hem de dışarıdaki baskıcılara karşı mücadele öngörüyordu. Uluslar arası bir dayanışma hissi taşıması onu, doğal olarak milliyetçiliğin muhalifi (ulusalcılığın) haline getirmiştir. 19. yüzyıl sosyalizminin gücünü, genellikle dört ayrı kaynaktan aldığı düşünülür:

1. Hıristiyan sosyalizminden,

2. Gümrük birliği hareketinden (bilhassa Alman birliğinden),

3. Kooperatif hareketinden,

4. Ütopik sosyalist teorisyenlerden*.

19. yüzyılı derinden etkileyen ve sarsan sosyalizm hareketi (tıpkı milliyetçilik gibi) düşünceden eyleme geçişini yaklaşık 100 yıllık süreç içinde tamamlayacaktır.

---

* Bu konuda ayrıntılı bilgi sahibi olmak isteyenler, Norman Davies'in, Avrupa Tarihi, adlı eserinin 281–288. sayfalarına bakabilirler.

BU KİTAPLARI OKUDUNUZ MU?

Raymond Aron; **Sanayi Toplumu.**

Nathan Rosenberg, L.E. Birdzell; **Batı Nasıl Zengin Oldu?**

Paul Kennedy; **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri.**

Bu bölümle ilgili harita, resim ve bilgileri gözden geçiriniz.

BÖLÜM X

BÖLÜM 10

SÖMÜRGECİLİK

TARİHSEL ARKA PLAN

Sömürgecilik, yabancı bir toprağın işgalini, o toprağın işlenmesini ve oraya göçmenlerin yerleşmesini ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Sömürge ya da koloni* terimi bu şekilde tanımlandığında, bu olgu eski Yunan çağına kadar geri götürülecektir. Aynı şekilde Yunan emperyalizminden** ve daha sonra Roma emperyalizminden söz edilebilir.

Batı tarihçiliği, sömürgeciliği Coğrafi Keşifler dönemiyle başlatır. 1991'de yayımlanan Sömürgeci Fransa'nın Tarihi (L' Historie de la France Coloniale) adlı eserde gerçek anlamda sömürgecilik macerasının, 15. yüzyıldaki keşif ve kâşiflerle başladığı belirtilmekte ve Kastilya Kralı IV. Enrique'nin Kanarya Adaları'nı bir Lorda fief*** olarak verdiği zaman başladığı ifade edilmektedir[71].

---

* Roma İmparatorluğunda, imparatorluk politikası gereği bir başkasının toprağına yerleşen özgür çiftçilere "colonus" denilmiş ve bu yapı koloni olarak adlandırılmıştır. Mortimer Chambers v.d.; **The Western Experience**, Ninth Edition, Newyork: Mc Graw Hill, 2007, s. 134.

** Emperyalizm: Bir devlet ile sömürgelerini birbirine bağlayan bağları kuvvetlendirmek amacıyla o devletin kudret ve hakimiyetinin genişlemesini öngören, hedefleyen siyasi strateji (yol-yöntem-durum) olarak tanımlanır.

*** Senyör ve bu sözleşme ile ona bağlı hale gelen vassal arasında yapılan temel olarak topraktan yararlanma ve vassalın bunu devredebilme (bu yolla

Zaman içinde, yeni coğrafyaların bulunmasıyla birlikte, içinde birçok sebebi barındıran ögelerle yeni topraklara (yerlere) ayak basan Batılılar, öncelikle Afrika, Hindistan ve Asya'nın anayolları üzerinde ticaret noktaları kurarak bu hareketi başlatmışlardır.

Doğu tarihçiliği ise sömürgeciliği Haçlı Seferleri ile başlatır. İslam dünyasının sınır boylarında Hıristiyan topluluklar belirmeye başladığında, aslında yoğun olarak karşılaşan (ve hep karşılaşacak olan) bu iki dünyadan sömürge savaşlarından kârlı çıkan Batı olmuştur.

Batı'nın yayılmasında ve hâkimiyet alanlarını genişletmesinde pek çok sebep olduğu görülmektedir.

Bunlar;

Dini yayma amaçlı fetihler,

Keşif amaçlı seyahatler,

Macera duygusunun ön plana çıktığı geziler,

Zengin olma arzusu ve hırsı,

Fetih amaçlı intikam duygusu (eğer bir ordu yenilmişse rövanşı o ülkenin topraklarını fethederek almıştır)

Mümkün olan en geniş toprakları kendilerine ayırma isteği, toprak açlığı,

Biz yerleşmezsek (örn. Fransızlar, İngilizler, Hollandalılar v.b.) başkaları gelip yerleşecektir düşüncesi,

Kimseye ait olmayan topraklara başkalarından önce davranıp el koyma girişimi,

"üstün ırkın", "aşağı ırka" – beyaz adamın diğerlerine- emretme ve yönetme psikolojisi,

Yeni pazarlar bularak kendi iç pazarlarını genişletme politikası,

Ucuz iş gücü sağlamak (köle ve kölecilik) olarak sıralanabilir.

---

vassalın da senyör haline gelebilmesi mümkün oluyordu) hakkını içeren sözleşme. Chambers, v.d., a.g.e.; s. 210.

[71] Marc Ferro, **Sömürgecilik Tarihi**, (Çev: Muna Cedden), İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s. 19.

İNGİLİZ SÖMÜRGECİLİĞİ

Sömürgecilik olayını eski çağlara kadar götürmenin mümkün olduğunu söylemekle beraber, öğrenme alanımız yeni ve yakın çağlar olduğu için konuyu 16. yüzyıldan itibaren ele almayı uygun buluyoruz.

Sömürgecilik ve ticaret tarihinde İngilizler ve Fransızlar en son sahneye çıkan devletlerdir. Daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, İspanyol ve Portekizlilerden sonra ortaya çıkmalarına rağmen bu yolda çok çabuk ve çok büyük ilerlemeler göstermişlerdir; deniz ve sömürge üstünlüğünü ele geçirmişlerdir. 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar devam bu ekonomik, ticari ve politik üstünlük mücadelesi iki aşamalı bir gelişme gösterir:

a) 18. yüzyılın başlangıcına kadar olan devrede yavaş yavaş bir değişimin ve düzgün bir hazırlık döneminin yaşandığı evre.

b) 18. yüzyılda İngilizlerin başlıca rakibi olan Fransızlarla mücadeleye girişmekten çekinmediği ve özellikle Amerika'da büyük kayıplara uğramalarına rağmen, Fransa'nın zararına olacak şekilde başka yerlerde çok daha geniş sömürge imparatorluğu hazırlama evresi.

İNGİLİZLER DOĞU'DA

İngiltere 16. yüzyılın sonunda dahi yalnızca ticari yollarla ve daha dar sahalardaki çıkarları ile ilgilenmekle birlikte Kraliçe I. Elizabeth döneminde yeni bir dönemece girmiştir.

Walter Raleigh, bir çeşit deniz emperyalizminin teorisyeni olarak, *"denize hâkim olan ticarete de hükmeder; ticarete hâkim olan ise dünya zenginliklerine hükmeder yani dünyaya hâkim olur"*[72] görüşünü bir yerde İngiltere'nin rotasını oluşturacak sözlerle vurguluyordu. Raleigh, sözlerinin arkasında durarak 1584'te Amerika'nın Atlantik kıyılarına ulaştı ve bu el değmemiş toprakları Kraliçesi Elizabeth'in onuruna Virginia adıyla ilk sömürgeyi (koloniyi) kurdu. Elizabeth, tıpkı atası VII. Henry (Tudor Hanedanı) gibi İngilizleri denizleri dolaşmaya ve bütün dünyada ticaret yapmak arzusu ile uzaklara gitmeğe daha çok teşvik etti. 1599'da Doğu Hindistan ticareti için Londralı tüccarlar kumpanyasını kurmak suretiyle, İngiltere'nin gelecekteki parlak dönemine ilk imzayı atmış oluyordu.

Başlangıçta küçük bir sermaye ile kurulan Doğu Hindistan Kumpanyası, yalnız Hindistan, Çin, Kore ve doğu ülkeleriyle sınırlı bir iş ve tica-

---

[72] Ferro, a.g.e.; s. 89.

ret yapmayı amaçlıyordu ve sadece ticaret için kurulmuştu. Siyasi amaçları olmadığı için hükümetin müdahalesinden, uzun ve sıkıcı denetimlerinden muaftı. Bu kuruluş aynı zamanda özel ticaret kumpanyalarına (şirketlerine) ilk örneği oluşturmakta idi.

Şirket aslında faaliyetlerinin sonucunda kâr elde etmeyi amaçlayan çağın zengin tüccar ve burjuvalarından oluşuyordu. Kurucular, amaçlarına ulaşabilmek için tasarlanan bölgelerde ticaret tekelini, sabit ticaret merkezlerini kurmak ve emirlerinde çalışan memurlar kullanmak hakkına sahipti. Ayrıca, savunma ile güvenlik (inzibat) hizmetlerini üstlenen askerleri toplamak yetkilerini de elde ettiler. Yerleştikleri bölgelerde bile, örneğin Hindistan'da yerli hükümdarlara yıllık bir vergi vermek ve onların hükümranlığını tanımakta tereddüt göstermediler. Buna karşılık arazi ve imtiyazlı alanlar aldılar ve bunların üzerinde kendi ticaret şubelerini kurdular. Bunlar başlangıçta oldukça basit yerleşimlerdi. Müstahkem (sağlamlaştırılmış) bir kale içinde memurlar için birkaç ev ve mallar içinde mağazalar (depolar) yapmışlardı. Şubeler çoğaldıkça ve menfaat elde ettikleri ülkeler önem kazanmaya başladığı zaman şirket, geniş yetkilerle donatılmış Genel Vali unvanını alan bir temsilci göndermek suretiyle bölge idaresini işleten (yöneten) bir kişiyi görevlendirirdi.

İngiliz sömürgeciliğinin ilk örneği olan Doğu Hindistan Kumpanyası en çok ithalat ticaretinde rol oynamıştır. Kumpanya, yerlilerden büyük miktarlarda çay, pirinç, ipekli kumaşlar, pamuklular ve çok az miktarda baharat satın alarak Avrupa'ya satıyordu. Kumpanya 1639'da Hindistan'ın doğu kıyılarında ilk ülkesini ele geçirdi ve Madras şehrini kurarak ticaret merkezi haline getirdi.

1662'de Bombay havalisi kumpanyaya İngiliz Kralı tarafından satıldı. Burada bir yanlışlık olduğunu düşünebilirsiniz. Hindistan'ın topraklarının bir kısmı nasıl olur da, bir yabancı ülkenin kralı tarafından o krala ait ülkenin bir ticari şirketine satılabilir? Hikâye kısaca şöyledir[73]: Kral II Charles, karısı Catherine de Portugal'a ***çeyiz olarak*** verilmiş olan Hindistan'ın batısındaki Bombay topraklarını, Doğu Hindistan Şirketine yüklü bir altın karşılığı satmıştır. Burada Hintli hükümdarların iyi niyetinden çok gafilliğini ve cehaletini görmek gerekir.

Yüzyılın sonuna doğru kumpanya, Ganj nehri boyunca (batısında) ve Kalküta'da (Calcutta) mağaza, depo ve antrepolar kurarak ticari egemenlik alanını bir hayli genişletmeyi başarmıştır.

---

[73] André, a.g.e.; s. 50.

İNGİLİZLER BATI'DA

17. yüzyıl içinde İngilizler batı yönünde de sömürgeler kurdular. Ancak bu sömürge kurulmasında, bu kez ticaret şirketlerinin değil, şahısların ve hükümetin doğrudan girişimi ve rolü vardır.

İlk önce İspanya'ya karşı yapılan savaş İngilizlere birçok ülkenin kapısını açma fırsatını vermiştir. 1655'te Cromwell zenci köle tüccarlarının merkezi olarak bilinen Jamaika'yı işgal ederek burada şeker kamışı ziraatını gerçekleştirmiştir. Antiller'in Barbados ve Montserrat adalarını zapt ederek, İngiliz haydut ve korsanların yerleşim yerleri olmalarına göz yumarak, Amerika kıyılarında İngiliz çıkarlarının korunması çabaları hızlandırılmıştır. Yeni sömürgelerin (ya da müstemlekelerin*) kurulmasının en önemli nedeni olan iç savaş ve din kavgaları, İngiltere'nin sömürge sayısında kısa sürede artışlar elde etmesine yardımcı olan başta gelen gelişmeler arasındadır.

İngiltere'de baskı altında kalmış olan püritenler (Protestanlığın bir kolunu kabul etmiş olanlar) yeni bir yurt kurmak için Atlas Okyanus'unu geçerek Virjinya'nın (Virginia) kuzeyinde beş koloni (sömürge-yerleşim) kurmuşlar ve buralara Yeni İngiltere (New England) adını vermişlerdir.

İngiltere'ye dönme ümidi ve hakkı olmayan (o çağlara göre) etkin, üretken, yetişmiş, nitelikli, kuvvetli ve çalışkan bir nüfus bu bölgeye (Amerika kıyıları) yerleşir. Daha sonra Anglikan ve Katolik mezheplerinin üst sınıfları da İngiltere'yi terk ederek Amerika'da üç yerleşim yeri daha kurmuşlardır. Geniş arazilerinde kendileri çalışmadan Afrika'dan getirilen pek çok zenci köleyi kullanmak suretiyle tütün ve pirinç yetiştirme işine girişerek hayat tarzlarını değiştirmişlerdir. Bu sömürge ülkeleri üç Hollanda kolonisinin fethinden sonra 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Georgia kolonisinin oluşmasından itibaren önemli ölçüde büyüme gösterdi. Böylece Batı Amerika'da Atlas Okyanusu kıyılarında oldukça canlı ve faal, bir milyon nüfusu ile 13 koloni (eyalet) meydana gelmiştir. Bunların her biri kral tarafından gönderilen bir Vali ve koloni halkının seçtiği milletvekillerinden (temsilcilerden) oluşan bir meclise sahip olarak tam bir devlet durumunu almışlardır.

İngilizler birçok kıyı ve verimli alan elde ettiklerinden kısa zamanda güçlü bir tüccar sınıfına sahip oldular, ayrıca Oliver Cromwell'in (1599–

---

* Müstemleke: Mülk kelimesinden türetilmiş olup sömürge ile eş anlamlı olarak kullanılan bir kelimedir. Müstemlekeye yerleşen, buraları bayındır hale getirenlere Müsta'mir denilir.

1658) eseri olan Deniz Yolları Sözleşmesi sayesinde (1651) hem korundular hem de düzgün işleyen ticari ağlar kurmayı başardılar.

BİLGİ VE MERAK 34

CROMWELL'DEN COMMONWEALTH'E

9 Ekim 1651 tarihi İngiliz tarihinin önemli bir noktasıdır. Yeniçağ'ın pek az bilinen bu gelişmesi, sonraki yüzyıllara damgasını vuracak olan İngiliz sömürgeciliğinin ilk adımlarından birisini oluşturmuştur. Nasıl mı? Bu sözleşmeye göre;

İngiltere'ye gelen her Avrupa gemisi ancak kendi memleketinin ürünlerini karaya çıkarabilecekti. Bu malların İngiliz gemileriyle gelmesi birinci şart idi. Yabancı gemilerle gelecek olursa bunların kaptanları İngiliz olacak ve tayfalarının dörtte üçü de İngiliz gemicilerinden oluşmak zorundaydı. İngiltere'nin deniz kıyılarında balık avlama ve kabotaj hakları da yalnız İngiliz gemilerine verilmişti. Deniz Seferi Sözleşmesi, İngiltere'nin ekonomik tarihinde çok önemli bir yere sahip olmuştur. O zamanlar zorunlu koruma politikasından esinlenen bu mukavele, yalnız uygulamaya geçilir geçilmez ortaya çıkardığı sonuçlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda gelecekte de beklenmedik sonuçlar doğurmuştur. Bu, İngilizleri geçinmeleri için gerekli olan ürünleri aramak için dışarıya gitmeye mecbur etmiş, bir deniz kuvveti kurmalarına vasıta olmuş ve ülkenin ihtiyaçları arttıkça bu kuvvet o oranda çoğalmıştır. Bu durum İngiliz denizcilik kudretinin başlangıcını oluşturmuştur. Bu büyük sömürge imparatorluğu Yakın çağlar boyunca Hindistan, Kanada, Avustralya ve Güney Afrika'nın temelleri üzerinde yükselmiştir.

Cromwell yasaları Hollanda ticaretine ağır bir darbe vurmuştur. Çünkü Hollanda gemileri İngiliz limanlarına giremeyecek ve İngiliz mallarını taşıyamayacaktı. İki ülke bu nedenle savaşa tutuştu, yenilen ve yutulan Hollanda oldu. Bunun dışında 17. yüzyılda sönen yıldızları ile İspanya ve Portekiz de sömürge savaşlarının dışında kaldılar.

İngiltere'nin gelişmesinin önünde tek bir engel kalmıştır: Fransa.

Fransa kralı XIV. Louis'nin dini baskılarından kaçan çok sayıda Protestan Büyük Britanya'ya göç etmişti. Bunların sayesinde İngiltere, eskisi gibi halılar, şapkalar, modaya dair şeyler, ipekliler, patiskalar, basmalar

gibi birçok ürünün yapılmasına hız verdi. İngiliz sömürgeleri de bu Protestan göçünden yararlandı ve New York, Virginia gibi yerler Protestanların çoğu için yeni bir vatan oluşturdu. Ancak bu hızlı ilerleme ve gelişme İngilizler için yeterli olmadı. Onlar denizcilik ve ticaret üstünlüğünü kesinlikle ellerine geçirmek istiyorlardı. İngilizlerin bu mücadelesi 18. yüzyılın sonuna kadar sürdü, hatta Fransızlara sömürge savaşlarında üstünlüklerini kabul ettirdikleri 19. yüzyıl boyunca da kimi zaman savaşarak, kimi zaman da "ince İngiliz diplomasisi" yoluyla mücadeleden vaz geçmediler.

İNGİLİZ İMPARARATORLUĞU'NA DOĞRU

Yakınçağın tarihsel olayları arasında ayrı bir yere sahip olan sömürge savaşları konusunda, başlıca iki alan öne çıkmıştır: Hindistan ve Amerika.

İngilizler gibi Fransızlar da Doğu Hindistan şirketi adı altında sadece Hindistan'daki çıkarlarına yönelik bir şirket kurmuşlardı. Akıllı ve kalıcı politikalarla limanlar arasındaki bütün ticareti ve kıyılardaki bütün deniz yolculuğunu ellerine geçiren Fransızlar, ayrıca yerlilerden (Hintlilerden) oluşan ve sipahi denilen askerlerden oluşan bir ordu bile kurmuşlardı. Avusturya Veraset Savaşları* sırasında Fransa, Hindistan'da üstünlüğünü ilan etti. Çok geçmeden sömürge işlerinden uzak durmaya kararlı olan XV. Louis'nin iktidarı zamanında imzalan bir anlaşmayla; Hint prensleri üzerindeki himayelerinden ve bağlılıklarından vaz geçen iki şirketin (İngiliz ve Fransız Doğu Hindistan Şirketleri) aldığı kararla, doğu sömürgeleri her şeyden feragat etmeye hazır ve ülkeyi terk etmeye kararlı olarak, iki ülkeyi adil bir barış ortamına sürükledi.

Fransız kumpanyası bütün Hindistan yarımadasını terk ettiği halde, İngilizler ticaret merkezlerini bırakmadılar.

Ne var ki, Fransız vali Dupleix'nin (Duple) akılcı ve kurnaz diplomasisi sonucunda, İngilizleri köşeye sıkıştırması, İngiltere için çok önemli dersler çıkarılması gereken acı bir tecrübe oluşturdu. Bunun üzerine İngilizler, zaman geçirmeden (7 yıl savaşları sırasında, 1756–1765) tüm Hindistan'ı fethe kalkıştılar. 1763'te Paris Antlaşması ile Fransa'yı, Hin-

---

* Avusturya Veraset Savaşları: Avrupa'daki taht kavgalarından birisi olup Prusya imparatoru Büyük Frederic'in (II. Friedrich) Avusturya topraklarında özellikle Silezya bölgesinde hak iddia etmesiyle başlayan ve (zaman zaman 7 yıl veya 25 yıl) sürdüğü kabul edilen savaşlar. Diğeri ise İspanya Veraset Savaşları adıyla bilinir.

distan'da sadece birkaç şehirde (kalesiz ve askersiz) faaliyete mecbur bıraktılar. Bu tarih İngiltere'nin ve onun şirketlerinin Hindistan'ın tamamı üzerinde sömürgeciliği tek başına devam ettirdiği dönem olarak tarihe geçmiştir.

Aynı tarihte İngilizler, Amerika yönünde de Hindistan'dakine benzer bir girişimle, ancak oldukça temkinli davranarak hareket ettiler. Çünkü burada daha homojen ve halkı oldukça kalabalık ve canlı Fransız sömürgeleri vardı ve Hindistan'dakilerden daha kuvvetli idi.

1701 yılında başlayan ve 1712'de sona eren İspanya Veraset Savaşları** sonunda imzalanan Utrecht (1713) antlaşması ile Fransa, Amerika'daki bazı sömürgelerinden geri çekilmek ve Kanada'daki liman şehirlerini İngilizlere teslim etmek zorunda kaldı. Fransızların Avrupa'daki savaşlar yüzünden sömürgelerinde (özellikle Amerika'da) oldukça etkisiz ve yetersiz kalmaları üzerine İngilizler bu fırsatı iyi değerlendirip mevcut 13 koloninin batıya doğru genişlemesini ve kuzeyde büyük bir toprak parçası kazanmasını kolaylaştırdılar (1763).

Ne var ki, İngiltere bu zaferi henüz doyasıya kutlayamadan 1775'te İngiliz Hükümetinin sömürgelerde yaşayan İngiliz vatandaşlarına ağır vergiler yüklemesi ve İngiltere'den getirilen demir, boya, cam, kağıt, çay gibi mallara yüksek oranda gümrük vergisi koyması üzerine, Amerikalılar artık bu malları (İngiltere'den) satın almayacaklarını ve vergi ödemeyeceklerini ilan ettiler. Olayların büyümesi ise Boston Limanı'ndaki çay yüklü İngiliz gemisinin basılması ve yükünün denize dökülmesi ile gerçekleşti. Bu durum ilk kez, kendi sömürgesi ile bir devletin karşı karşıya gelmesine sebep oldu. 1783'e kadar süren savaşlarda, İngiltere'den intikam almak için fırsat kollayan Fransa'yı da silahla işe karışmak durumuna soktu. İngiltere savaş sonunda yenilince, sömürgeleri (Amerika'daki) üzerindeki baskıları azalttı. Birkaç yıl içinde yeni bir devletin kurulması ile sonuçlanan gelişmeler yaşandı. Amerika Birleşik devletleri adıyla kurulan ve kolonilerden oluşan (daha sonra eyalet adıyla anılacaktır) bu yeni devletle İngiltere, yeni ilişkiler bağlamında sömürge politikaları geliştirerek durumunu güçlendirmeyi sürdürecektir.

** İspanya Veraset Savaşları: Fransa krallarından XIV. Louis'nin torunu olan Philippe'nin V. Philippe unvanı ile İspanya tahtına geçmek istemesi üzerine, Avusturya Arşidükü Albert'in veraset (taht üzerinde hak) iddiası ile başlayan ve Fransız, İspanyol orduları ile Avusturya, İngiliz, Flemenk ordularının savaşına verilen addır. Savaş sonunda İspanya – Fransa birliğinden oluşan kuvvetler yenilmişlerdir.

19. YÜZYILDA İNGİLİZ SÖMÜRGECİLİĞİ

Sanayisini korumak ve gözetmek, ürettiği mamullere yeni pazarlar bulmak ve ticaretini güçlendirmek için İngiltere, 19. yüzyılda kendi müstemleke sahasını ölçüsüz bir suretle büyütmek zorunda kaldı. Zaten 18. asırda Fransa'ya üstünlük sağladıktan sonra, dünyanın en geniş ve en önemli sömürge topraklarını elinde tutuyordu ve bu alanda birinci sırada bulunuyordu. İngiltere'nin bu yüzyıldaki izlediği politikanın özü, müstemlekelerini korumak siyaseti olmuştur.

Bu amacına ulaşan İngiltere, Yakınçağ'da 30 milyon kilometrekare genişliğinde ve üzerinde 400 milyon insan yaşayan ve dünyanın her tarafında bulunan geniş bir sömürge imparatorluğuna sahip olmuştur.

AMERİKA'DAKİ SÖMÜRGELER

Amerika'da 18. yüzyılın sonlarında sahip olduğu bazı ülkeler şu şekildedir.

Güneydoğu'da Falkland, doğuda Bermuda adaları gibi bir takım küçük adalarla, küçük Antiller'in bir kısmı ve büyük Antiller'deki Jamaika ve Tere Neuve,

Kıta Amerika'sında Guyanne, İngiliz Honduras'ı ve kutup bölgesine kadar uzanan toprakları ile Kanada ülkesi.

OKYANUSYA

İngilizler, Okyanusya'da Fiji (Fidji) ve Toga (Touga) adaları gibi birçok irili ufaklı takımadaları kendi ülke yönetimlerine bağlamışlardır (1899). Bunlara ilaveten Batı'da ve Kuzey'de Yeni Gine'nin, Borneo'nun bir kısmını ve pasifikteki birkaç küçük adayı da işgal etmişlerdir. Pasifik Okyanusu'ndaki en önemli sömürgeleri arasında Yeni Zelanda (Nouvelle-Zelande yahut New Zeland) ve Tazmanya ile birlikte Avustralya bulunmaktadır.

Bu ülkelerden Yeni Zelanda 1840'ta zapt edilmiştir Bu toprakların yerli halkı Maorilerin (Maoris) direnişi üzerine katliamlar ve acımasız işgallerle 1866'da ada İngilizlerin kontrolüne geçebilmiştir.

Avustralya ise önceleri bir Hollanda müstemlekesi idi. 18. yüzyılda Hollandalıları mağlup eden İngilizler bu toprakları sadece hapishane olarak kullanmışlar ve ilk canileri 1788'de bu ülkeye göndermişlerdir. Daha sonra serbest göçmenlerin gelmesiyle birçok eyalet kurmuşlardır. 1840 yılı göçmenliği teşvik eden yasalar ve mahkûm nakledilmesini dur-

duran kararların alındığı dönemdir. Bu büyük ve geniş ülkenin (19. yüzyılda dahi) keşfedilmeye muhtaç bölgeleri bulunmakta idi. Burke, Mc Donald, Stuart, Eyre gibi kâşiflerin yeni yerler bulmaları, 1851'de altın madenlerinin keşfi ülkenin yavaş yavaş nüfus kazanmasına ve toprakların değerlenmesine yol açtı.

ASYA

İngilizler, Asya'da ilk önce Hindistan'ın fethini tamamladılar. 1757'den itibaren başlayan ilerleme, Bengale'i (bugünkü Bangladeş) topraklarına (egemenliklerine) katarak devam etmiş, 1803-1818 yılları arasında ise bütün Ganj Vadisini ele geçirmişlerdir.

1815'teki Viyana Kongresi'nde Ceylan (Seylan) adası Hollandalılardan alınıp İngiltere'ye verilmiştir. Bu tarihten itibaren hem batı yönünde hem de doğu yönünde genişleme gösteren fetih ve işgaller, 1857'de Hindistan Kumpanyası'nın ve doğrudan İngiliz devletinin varlığı ile baskıcı bir tutum göstermiştir.

Yerlilerden oluşturulan Sipahilerin (Cipayes) bu işgal ve dayanılmaz baskılara karşı gösterdikleri direniş ve isyanlar bir süre için İngiltere'yi Asya'da çok zor duruma düşürmüş ancak 20. yüzyılın içinde de sürecek olan İngiliz varlığı Hindistan'da devam etmiştir.

İngilizler, Asya sömürgelerine 1843–1848 yıllarında Pencap'ı da kattılar. Daha sonra stratejik noktaların sömürgeleştirilmesi siyaseti başlatıldı. 1839'da Arabistan Yarımadası'nın güneyindeki Aden, 1876'da Kızıldeniz girişindeki kıyılar ve Basra Körfezindeki Bahreyn adalarını işgal ettiler. Uzak Doğu'da ise ***doğal alanlar*** oluşturdular. Bu yaşama alanları sömürge yollarının güvenliğini sağlama almak için oluşturuldu. Bunlar arasında, Birmanya, Singapur, Malaka adaları yer almaktadır. Son olarak Çin'de 1849 tarihinde Hong-Kong'u işgal ettiler ve Afganistan'dan başlayarak bütün Asya'yı tâbiiyetlerine, hükümranlıklarına veya ticari bağlılıklarına aldıkları büyük bir sömürge imparatorluğu kurdular.

AFRİKA

Afrika'da İngilizler Gambiya, Sierra Leone, Fildişi Sahilleri, Nijerya, Çad ülkelerine 1843–1899 yılları arasında sahip oldular. 1890'da Zengibar sultanlığını kendilerine bağladılar. Imperial British East Africa "İngiliz İmparatorluğu Doğu Afrika'sı" adı verilen **Ibea** müstemlekesini himayelerine aldılar. 1881-1882'de Mısır'ı işgal ve ilhak ederek Fransa'nın bu topraklardan hak iddia etmesinden vazgeçen bir antlaşma yaparak Afrika'nın bu kuzey parçasını ellerine geçirdiler. Afrika'nın güne-

yinde bazı kabileleri zaman zaman Almanlara, zaman zaman Hollandalılara karşı kullanarak bu kıtadaki durumlarını kuvvetlendirmeyi başardılar.

İngiltere'nin bu yüzyılda ortaya çıkan dış politikasından şu stratejiyi tespit etmek mümkündür. "Eğer bir ülkeyi bütünüyle ele geçiremiyorsan böl, parçala ve yönet." İngiltere'nin sömürge siyasetinin temeli budur.

İNGİLİZ SÖMÜRGECİLİĞİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

Osmanlı - İngiliz ilişkileri XVI. yüzyılın ortalarında ticari münasebetler neticesinde başlamıştır. 1553 yılında Anthony Jenkinson adında bir İngiliz taciri Osmanlı topraklarında ticaret yapmak için müsaade almıştır[74]. İngiltere'nin Türkiye ile diplomatik ilişkileri ise, Osmanlı Sultanı III. Murat nezdinde ilk elçisi William Harborne'un İstanbul gelmesiyle 1583 yılında başlamıştır[75].

16. yüzyılın sonlarına doğru iki ülke arasında resmen diplomatik ilişkilerin başlamasıyla, yeni bir döneme girilmişti. Bu yeni dönemin hemen başında yaşanan gelişmeler, iki taraf arasındaki ilişkilerde her bakımdan önemli gelişmeler sağlanacağının ve iki ülkenin de bu konuda istekli olduğunun işaretlerini veriyordu. Bu yakınlaşma, özellikle İngilizlere kendi planlarını gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'nin imkânlarını kullanma fırsatı veriyordu. Bu çerçevede İngilizler, özellikle ekonomik alanda Osmanlı Devleti'nin büyük potansiyelinden istifade etmek maksadıyla, Padişah nezdinde her türlü girişimde bulunup, kendileri lehinde gerekli kanuni ortamı oluşturmaya çalışıyorlardı[76].

İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ilişkisi, Türklerin Avrupa'ya ayak basmasıyla değil, İngiltere İmparatorluğunun Yakın Doğuda önemli sömürgeler elde etmesi ve Hindistan'ı ele geçirmesiyle başlamıştır[77]. İngiltere'nin Yakın Doğu sömürgelerine giden en kestirme yol, Akdeniz ve Mısır üzerinden Osmanlı topraklarından geçiyordu. İngiltere'nin Yakın Doğu politikasının temeli, Doğuyla ulaşım bağlantısı yönünden stratejik önemi olan ve doğal kaynakları bakımından son derece zengin olan Hindistan'ı güvenlik içinde tutmaktır.

---

[74] Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı – İngiliz İktisadi Münasebetleri**, 1974, s.9.

[75] Ali İhsan Bağış, "Tarihsel Gelişim", **Türk – İngiliz İlişkileri 1583 – 1984 (400. Yıl Dönümü)**, Ankara, 1985, s.15.

[76] Cengiz Dönmez; **Milli Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhibleri Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 7.

[77] Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919–1926)**, Ankara, 1976, 15–16.

Bu anlamda, Osmanlı Devleti'nin topraklarının Batılı sömürgeci devletler açısından oldukça önemli görülen Ortadoğu bölgesi, hiç şüphe yok ki İngiltere'nin daha fazla önem verdiği bir bölge idi. Çünkü bölgenin, İngiltere açısından önemini arttıran farklı özellikleri bulunuyordu. Her şeyden önce Orta Doğu, İngiltere'nin Uzak Doğu'daki sömürgeleriyle bağlantısını sağlayan en kısa yolların geçtiği yerdi. Bunun yanında, bölgenin İngilterc tarafından da iyi bir sömürge olarak görülmesi, onun İngiltere nezdinde öncmini iki katına çıkıyordu[78]. Orta Doğu; Londra, Manchester ve Southampton'ı Bombay'a bağlayan hayat zincirinin en önemli halkalarından biri olmuştu. Kuveyt Emiri Salim el-Cabir el Sabah'a göre, İngiliz Politikasının temeli, imparatorluğun beyni olan Londra ile kalbi olan Hindistan arasındaki emperyal bağlantının güvenliğine bağlıydı. Bu zincirin kopması halinde imparatorluk yok olacağı için, dâhiyane bir şekilde zincirin her halkasına yerleşmişler, politik anlaşmalar ile Umman Denizi kıyısındaki Emirliklerle sağlam ilişkiler kurmuşlardı[79].

Bütün dünyada en gözde sömürgecilik alanı sayılan Güney – doğu Asya'ya giden kara yolunun Doğu Akdeniz'deki başlangıç noktası, Ortadoğu'dur. Burasını egemenliği altında tutan kuvvetli bir devlet, bütün Hint yolunu denetlemek yeterliliğindedir. Avrupa devletleri bir birleri ile çatışmadan buralarını kendi egemenlikleri altına alamayacaklarını bildiklerinden, bölgede üstünlük kurmak için, burada yaşayan halkın hiç değilse bir parçasını kendilerine bağlamayı en elverişli yol olarak görmüşlerdir. Bunun sonucunda, bir yandan Fransa Marunîler, Rusya da Ortodokslar arasında çalışmalar yaparken, İngiltere'de Dürzîleri kazanmayı denemiştir[80]. Özellikle 1840–1860 arasında yaşanan Suriye ve Lübnan bunalımlarında, Avrupalı devletlerin buradaki Hıristiyan azınlıkları kışkırtmaları etkili olmuştur.

1787–1792 Osmanlı – Rus savaşında İngiltere başbakanı William Pitt, Rusya'nın Akdeniz'e inmesinin yaratacağı tehlikeyi görmüş ve savaşı durdurması için 27 Mart 1791'de Rusya'ya bir ültimatom göndermiştir. İngiltere bu tarihten sonra, giderek aratan bir şekilde Rusya'ya karşı

---

[78] Cengiz Dönmez; "XX. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası ve Bunun Milli Mücadeleye Etkileri", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı 1, 1997, s. 75.

[79] Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu – Siyaset, Savaş ve Diplomasi**. Alfa Yay. İstanbul. 2005, s.100.

[80] Haluk Ülman, **1860 -1861 Suriye Buhranı**, Ankara, 1966, s. 8.

Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve varlığını korumayı, 1878'e kadar bir politika ilkesi olarak devam ettirmiştir[81].

Fransa'nın 1798'de Osmanlı toprağı olan Mısır'ı işgal etmesi Osmanlı – İngiliz ilişkilerini yeni bir döneme soktu. Fransa, sömürgecilik yarışında İngiltere ile başa çıkabilmek için onu, hassas bir noktasından vurması gerektiğini biliyordu. Bu hassas nokta Mısır'dı. Mısır, İngiltere'nin Hindistan'la olan ulaşım yollarının üzerinde gayet stratejik bir noktaydı. Bu nokta ele geçirilir ve İngiltere'nin Hindistan'la olan bağlantısı burada kesilecek olursa, İngiltere ekonomik sıkıntıya düşer ve Fransa ile barışa mecbur kalırdı. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır üzerindeki otoritesi zayıf olduğundan burası kolayca ele geçirilebilir ve Fransa bir sömürge kazanabilirdi[82]. Diğer yandan, Mısır Fransız kolonisi veya onun himayesi altında bir yer olursa, İngiltere'nin doğudaki varlığı, geleneksel düşmanının ulaşım hatlarını kontrol etmesiyle saldırıya açık hale gelecekti[83]. Bu ise, İngiltere'nin hiç arzulamadığı durumdu ve olaya müdahil olmakda gecikmedi. Rusya'nın da Fransız teşebbüsünden rahatsızlık duyması, İngiltere, Rusya ve Osmanlı'yı bir araya getirdi ve ortak askeri harekâtla Fransızlar Mısır'dan çıkartıldı.

Napolyon'un Mısır'ı ele geçirme teşebbüsüyle başlayan İngiltere'nin Osmanlı Devletine olan ilgisi, 1821 Yunan isyanıyla sarsılsa da, Kavalalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı (1832–1840) ve Hünkâr İskelesi (1833) Antlaşmasıyla tekrar yoğun olarak devam etmiştir. Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Rusların Boğazlara inmesi ve Akdeniz'e çıkma olanağına kavuşması İngiltere'yi oldukça telaşlandırmış, 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile Rusya'nın Akdeniz'e inme tehlikesi önlenirken, Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına da gölge düşürmüştür.

II. Abdülhamid'in tahta çıktığı yıllarda da İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ilgili politikası da değişmeye başlamıştır. 1877'de işbaşına gelen Salisbury kabinesi Osmanlı Devletinin son günlerini yaşamakta olduğunu düşünmeye başlamıştır. 1877–1878 Osmanlı – Rus Savaşı'nda, Rusların batıda İstanbul'a, doğuda ise Erzurum kapılarına kadar ilerlediklerini

---

[81] Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 8.

[82] Armaoğlu, a.g.e.; s.55-56.

[83] P.Philip Graves, **İngilizler ve Türkler Osmanlıdan Günümüze Türk – İngiliz İlişkileri (1789–1939)**, (Çev: Yılmaz Tezkan), 21.yy. Yayınları, Ankara, 1999, s.1.

telaş ve panik içinde gözleyen Salisbury Osmanlı'nın bir daha herhangi bir Rus saldırısına karşı koyabileceği konusunda kuşkuludur.

Bu savaş sonunda imzalan 1878 Berlin Antlaşması ile de İngiltere' *"Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma"* politikasını sona erdirmekle kalmamış, Osmanlı topraklarının paylaşılmasına katıldığı gibi, kendi menfaatlerine dokunulmaması şartıyla, diğer Avrupalı devletlerin toprak almalarına karışmayacaklarını bildirmişti[84].

İngiltere artık, Rusya'nın güneye sarkıp İngiliz İmparatorluğunu tehdit etmesini, Osmanlı Devleti vasıtasıyla değil, bizzat kendisi, somut tedbirler alarak önleme yoluna gitmeye karar verdi. Bu somut tedbirlerden birincisi, Osmanlı topraklarının bir kısmını doğrudan doğruya kendi kontrolü altına almaktı. 1878 de Kıbrıs'a yerleşmesi, 1882 de Mısır'a yerleşmesi bu nedenledir. İkincisi ise, Doğu Anadolu'da, Rusya'ya karşı bir set olmak üzere, bir Ermeni devletinin kurulmasını desteklemesidir. İngiltere şimdi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde, kendisine bağlı devletler kurma politikasını benimsiyordu. Böylece Osmanlı toprakları üzerinde dolaylı veya dolaysız olarak onun yerini almak ve böylece Rusya'yı engellemek istiyordu. Bu politikaların belirginleştiği dönüm noktası ise Türklerden nefreti ile tanınan Liberal Parti Lideri Gladstone'un iktidara geçmesidir[85].

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni parçalama politikasının ilk göstergesi, Kıbrıs adasının işgal ve yönetimini eline geçirmesidir. Kıbrıs, İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nden fiilen koparıp eline geçirdiği ilk toprak parçasıdır. İngiliz hükümeti bu davranışıyla Babıâli'yle kırk yıldır sürdürdüğü yakın ilişkiyi de sona erdirmiş oldu. Bu ani davranışın nedeni, Rusya'nın 1877 – 1878 savaşı sonunda Kuzeydoğu Anadolu bölgesindeki stratejik kentleri eline geçirmesiydi. Ancak, İngiltere'nin adaya daha önce göz koyduğu ve Rusya'nın bu kentleri eline geçirmesinin ancak bir bahaneden öteye gitmediği açıktır[86]. 4 Haziran 1878'te imzalanan antlaşmayla Kıbrıs İngiliz himayesine bırakılmıştır.

İngiltere'nin Kıbrıs'tan sonra Hind Yolu üzerinde mutlaka işgal edeceği alanların başında Mısır geliyordu. Daha I. Napolyon'un Mısır'ı işgali sırasında İngiltere, buraya kendisinden başka hiçbir devletin yerleş-

---

[84] H. Bayram Soy; **Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890–1914)**, Ankara, 2004, s.17.

[85] Armaoğlu, a.g.e., s. 530.

[86] Oral Sander; **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü,** Ankara, 2006, s. 253.

memesi için bir politika geliştirmiş, bu düşüncelerle Fransızların buradan çıkarılması için büyük gayret sarf etmiştir. Hele 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması sonucu Hind Yolu için Mısır'ın öneminin büsbütün artması, üstelik 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü terk politikası, İngiltere'yi Mısır'a yerleşmek için büsbütün tahrik etmişti. İngiltere, Fransa'nın 1830'da Cezayir'i işgal etmesi, 1881'de Tunus'u işgali, Berlin Antlaşmasından sonra İtalya'nın Trablusgarp'a göz dikmesi üzerine Mısır'a yerleşmek istemiştir[87].

Mısır'a 1860'larda yerleşen Batılı devletler, verdikleri borçlarla burada karışıklıklar çıkarmak için zemin hazırlamışlardı. Mısır, borç yolu ile daha 1882'de işgalinden önce, bir nevi Hindistanlaştırılmıştı. Bu arada artan Arap milliyetçiği ile yaşanan çatışmalar ve yabancı düşmanlığının başlaması, İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesi için gereken ortamı yaratmıştır. Netice de İngiltere basit bir olayı bahane ederek 1882'de Mısır'ı işgal etmiştir. İngiltere, işgalin uzun sürmeyeceğini, buradaki düzeni sağlar sağlamaz Mısır'ı terk edeceğini açıklamıştır. Buranın tahliyesi için bir program hazırlanmaya başlanmıştır[88]. Ancak bu bir oyalama taktiğinden başka bir şey değildi ve 1898'de Sudan'ın da işgal edilmesiyle, İngiltere Mısır'a iyice yerleşmiştir.

İngiltere bu faaliyetlerinin yanı sıra Bahreyn, Katar, Umman, Kuveyt emirlikleri ile imzaladığı ticaret ve dostluk antlaşmaları ile Basra Körfezi'ni de hâkimiyet sahası içine alarak, hem Hindistan yolunu güvenlik altına almış oldu, hem de yüzyılın sonların da ekonomik ve stratejik önemi daha da artmış olan Ortadoğu'ya iyice yerleşmiş oldu.

İNGİLİZ SÖMÜRGECİLİĞİNİN ÖZELLİKLERİ

Büyük müstemleke imparatorluğunun başlıca niteliklerinden biri çok çeşitli ve çok yaygın olmasıdır. Kuzey'de kutup noktasından merkezde ekvator çizgisine kadar, oradan da güneyde ılıman bölgelere kadar giden bu imparatorluk aynı zamanda Kanada, Avustralya ve Cape (Afrika'nın en güney ucu) gibi nüfus müstemlekelerini, sıcak bölgelerdeki sömürü alanlarını (hammadde) ve her yerde iskeleleri, limanları, kömür depoları, ticari antrepoları kapsamaktadır. Bu imparatorluğun iki ucu arasında bu kadar çok sömürge bulunmasına rağmen aralarındaki mesafe büyük değildir. Zaten bu sömürgelerin hepsi de dünya da tek olmak üzere de-

---

[87] Süleyman Kocabaş; **İngiliz Tuzağı**, İstanbul, 2003, s. 134.

[88] Soy, a.g.e.; s.20.

niz altından kablolar, karadan telgraf hatları ile merkeze ve birbirlerine bağlıdır.

Bu imparatorluğun teşekkülünde ve varlığını sürdürmesinde esas gaye İngiliz çıkarlarını korumak amaçlı olarak ekonomiktir. İngilizler ticaret yapmak ve mümkün olduğu kadar fazla kâr elde etmek için geniş ve verimli topraklara sahip olmayı hedeflemişlerdir. Bu uğurda, rekabet veya tehditlerden çekinmemişler, gerektiğinde silahla ya da diplomasi yoluyla çıkarlarını savunmayı sürdürmüşlerdir. Önlerindeki engeller ortadan kalkınca hâkimiyetlerini kuvvetli bir şekilde göstermek için (genelde kendilerine özgü olan bir beceriyle) kendilerinden önce sadece Romalıların yaptıklarını taklit ederek, "idare etmek için taksim etmek" siyasetini izlemişlerdir. Yakınçağ'da İngiliz emperyalizminden bahsederken, 19. yüzyıl unutulmamalıdır. Bu müstemleke imparatorluğu İngiltere'ye büyük kârlar sağlamakla kalmamış, endüstriyel ve ticari gelişmesini de kolaylaştırdığından, sömürgeler onun için şart, kaçınılmaz hatta asla vazgeçilmez yaşam alanları olmuştur.

Aşağıda İngiliz yurttaşlarının bu eşsiz durumları karşısında duydukları sevinci anlatan sözleri hiçbir yoruma gerek bırakmamaktadır.

"Kuzey Amerika ve Rusya ovaları bizim ekin tarlalarımızdır; Chigago ve Odesa bizim ambarlarımızdır, Kanada, Baltık bizim kereste ormanlarımızdır; Avustralya'da bizim koyun çiftliklerimiz vardır; Arjantin'de ve Kuzey Amerika'nın batısındaki kırlarda bizim öküz sürülerimiz yayılır, Peru altınını gönderir, Güney Amerika ve Avustralya altını Londra'ya akar, Hindular ve Çinliler çayı bizim için yetiştirirler ve bizim kahve, şeker ve baharat çiftliklerimiz tüm Hint adaları üzerindedir. İspanya ve Fransa bizim bağlarımız, Akdeniz meyve bahçemizdir ve uzun süre Güney Birleşik Devletlerini kaplayan bizim pamuk alanlarımız artık dünyadaki sıcak bölgelerin her yanına yayılmaktadır."[89]

SÖMÜRGECİLİKTEN EMPERYALİZME

19. yüzyılın sonlarında sömürgecilik olgusu biçim değiştirmeye başlayarak, ilk halinden yani yerleşme ve kolonileşme halinden uzaklaşmaya ve farklılaşmaya başladı. Avrupalılar sömürüye müsait dünyanın kalan kısmını ele geçirmenin yoğun bir telaşı içine girdiler. Dünya kaynaklarının sonsuz olmadığını çabuk fark ettiler. Bir sömürge imparatorluğu kurmuş olanlar kalıcı bir avantaj kazanmış iken; sömürgecilikte geç kalanlar bu telaşı en fazla yaşayan ülkelerin başında geliyorlardı. Bunların öncüsü ise Almanya ve İtalya idi. 1875'i izleyen yirmi içinde yeryüzünün

[89] Kennedy, a.g.e.; s. 178.

kara alanlarının dörtte birinden fazlası yarım düzine Avrupa devleti tarafından gasp edilmişti. Sömürgeler gelişmiş sanayi ekonomilerinin ayrılmaz bir parçası olarak görülüyordu.

Hammadde, ucuz iş gücü ve yarı mamul ürünlerin elde edilmesinin "ana vatanın" kârını en üst düzeye getirmesi, politikalarının ilk sırasını işgal ediyordu. Sömürünün yoğunluğunda niteliksel olduğu kadar niceliksel bir sıçrama da vardı. Marksistlerin de içinde bulundukları bazı fikir adamlarına göre, sömürü kaynakları için büyüyen rekabet, uluslar arası bir çatışmayı kaçınılmaz kılacaktı*.

Sömürgecilikten emperyalizme geçişte, siyasi ve iktisadi emperyalizm, sömürgeler üzerinde yoğun bir şekilde "Avrupalılaştırma" misyonunu harekete geçirdi. Hıristiyan misyonerlerin bir yüz yıl önce gezdikleri topraklarda** ya da Amerika'daki İspanyol misyonerlerinin (Cizvit tarikatı mensupları) yaptıklarından farklı olarak bu kez, genellikle görevlerini tıp, dünyevi eğitim, idari reformlar ve teknik icatları da içine alan geniş bir alanda "Batılı Beyaz Adam"lar türedi.

İmparatorluk güçleri, sömürgelerin askeri potansiyelini de sömürmekte öncüydüler. Avrupa'ya sömürge alaylarının girişi, Batılılar tarafından ilginç, garip, bir o kadar da içten içe gururla karşılanıyordu. Aslında garip olan Müslüman, esmer tenli, değişik giysiler içindeki askerlerin, aynı dine mensup olanların üstüne saldırtılmalarıydı.

Yeryüzü haritası hızla yeniden çiziliyordu. Asya'nın büyük bir bölümü erken bir aşamada boyun eğdirilmiş, Amerika ve Amerikalılar zaten sömürge deneyiminden ortaya çıkmıştı. Avrupalılar içinde en büyük sömürgeleri, en az askerle elinde tutma becerisini sadece İngiltere gösteriyordu. Yerli hükümdarlarla yerel birlikleri kullanmakta, diğer emperyalistler arasında en becerikli olanıydı. Fransa daha ters ve farklı bir yol izledi. Cezayir ve Tunus'u işgal ederek anavatana dâhil etti.

Afrika, "Kara Kıta" insanlığı şaşırtacak derecede geç tarihlere kadar coğrafi sırlarının birçoğunu saklamıştır. Avrupa kolonilerinin antik çağlardan beri kuzey kıyılarına kurulduğu bilinmektedir. Firavunların ülke-

---

* Lenin'in "Kapitalizmin en üst aşaması Emperyalizm – 1916" adlı kitabı bu türün en tipik örneğini oluşturmaktadır.

** *"Misyonerler geldiğinde, bizim toprağımız Onların ise İncil'i vardı. Bize gözleriniz kapalı dua etmelisiniz dediler. Gözlerimizi açtığımızda onların toprakları bizim ise İncilimiz vardı."* Kenya'nın babası; Jomo Kenyatta. David Lamb; **The Arabs, Journey Beyond The Mirage**, New York: Random House, 1988.

sini sulayan Nil'in kaynağı 1888 yılına kadar gün ışığına çıkarılamadı. Batılı beyaz adam, Afrika'yı çıplak, bir dil kullanmayan ve yamyam olarak dünyaya tanıtma gayreti içinde iken, aslında kölelik ve onun ticaretini yapmanın utancını saklamak ya da gizlemek çabası içinde görünüyordu.

Oysa Afrika'nın muazzam bir dil ve kültür çeşitliliği vardı. Batılıların insan gözüyle bakmadıkları Afrikalı toplumlar, direndiklerinde çok üstün askeri teknolojiyi hemen karşılarında buldular ya da kendilerine sunulan "Batı Medeniyeti"ni (!) kabullenmekten başka çare bulamadılar.

"Avrupalılaştırma" yoluyla Avrupa emperyalizmi modern dünyanın en güçlü şekillendirici deneyimlerinden birini büyük ölçüde Yakınçağ içinde yaşamıştır. Aynı Yakınçağ'da dünyaya şekil vermeye ve onu biçimlendirmeye çalışanlar da, kendi aralarında "imparatorluk olmayı hak edenler" ve "bir imparatorluk kuramamış olanlar" olarak bölündüler. Daha çok sanayileşmiş, daha çok sömürgeye sahip ve daha iyi sömürenler, dünyada daha çok söz söyleme hakkına sahip uluslar olarak, ayrı bir üstünlük kazandılar. Bu üstünlük göstergelerinin arasında, hayvanat bahçesinin çitlerle çevrili bir yerinde sömürgelerden getirdikleri bir grup kadını kendi halkına sergilemek (1904-Hamburg) bile yer alıyordu[90].

Üstünlük göstergeleri sömürge mücadelesine dönüşmekte gecikmedi. 19. yüzyılın sonunda (1898) Sudan'daki Faşoda'da İngiliz ve Fransız keşif orduları boğaz boğaza geldiler. 1899–1902 yılları arasında Britanya'nın Güney Afrika'daki Boerlere karşı (Coğrafi keşifler sırasında ve ilk kolonileşme yıllarında Afrika'nın güneyine yerleşen Ducht'lar veya Hollanda asıllı beyazlar) savaşı, Almanların Boerleri desteklemesi yüzünden hem zorlaştı hem de İngiliz ekonomisine beş milyar Pound'a mal oldu[91]. 1906'da ve 1911'de Fransızların Fas'ın kontrolünü ele geçirmek için harekete geçmeleri Almanların protestolarıyla karşılaştı. Ancak hiçbir olayda sömürge rekabeti, ani ve yoğun bir savaşla sonuçlanmadı, bununla birlikte huzursuzluklar toplamları artacak şekilde birbirine eklenmeye başladı.

Geç yayılmacı Almanya, sömürgeleştirme savaşları sırasında en çok kandırıldığını hisseden ülkeydi. Birçok yönden örnek bir 19. yüzyıl devletiydi. Modern, bilimsel, ulusal, zengin ve güçlü bir ülke. Sanki gevşek bir dişliyle mükemmel bir makineye bağlanmıştı, sarsılmaya ve haddin-

---

[90] Davies, a.g.e.; s. 898.

[91] André, a.g.e.; s. 181.

den fazla ısınmaya ve son patlamalarında tüm fabrikayı mahvetmeye aday bir makine görünümündeydi. II. Wilhelm'in hakimiyetinde (1888-1918) küstah ve saldırgan bir havaya bürünmüştü. Almanya'nın güçlü sanayisi, İngiltere ve Fransa'dan daha geç tarihlerde meydana gelmişti. Siyasal ve ulusal birliğini 1871'de tamamlamıştı. Sonuç olarak Alman İmparatorluğu, Almanya'nın gurur ve cesaretinin layık olduğu boyutlara ulaşmadığına inanıyordu yani dünyanın paylaşılmasında yeterince pay alamadığından şikâyetçi idi. Almanya'nın "yaşama alanı" sınırlı kalmış, emperyalist devletlerin daralttığı bir alanda sıkışıp kalmıştı. "Drung nach Osten" (Doğu'ya Doğru) sloganı, Almanya'nın ilk yayılma politikasının hedeflerini de içermektedir. Doğusundaki ülkelere nüfuz ve hâkimiyetini hissettirmek için geliştirdiği siyaset ve stratejiler, diğer sömürgeci devletler tarafından kaygı ile izleniyordu. Alman Kaiser'inin ve Almanların psikolojik huzursuzlukları aslında yaklaşan büyük bir fırtınanın habercisi gibiydi. Yakınçağın en trajik olaylarından birisi olan büyük savaş öncesi, emperyalist sömürgeci devletlerarasında amansız bir silahlanma yarışı çoktan başlamıştı.

BU KİTAPLARI OKUDUNUZ MU?

Marc Ferro; **Sömürgecilik Tarihi.**

Servet Karabağ; **Mekanın Siyasallaşması.**

Alan Palmer; **Osmanlı İmparatorluğu – Son Üç yüz Yıl, Bir Çöküşün Yeni Tarihi.**

Bu bölümle ilgili harita, resim ve bilgileri gözden geçiriniz.

BÖLÜM XI

BÖLÜM 11

YAKINÇAĞ'DA ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER

Avrupa, Viyana Kongresi'ni düzenleyen ve aralarında 1815'ten itibaren genel bir çatışma çıkmayan beş ***başat güç*** tarafından idare edilmeye devam etti. Ara sıra çıkan savaşlar, hem zaman hem de kapsam açısından sınırlıydı. Yerel olarak denetlenemeyen ihtilalci ayaklanmaları bastırmak için, güçlerden birinin müdahale edebildiği uluslar arası polis hareketleri dışında, kıtayı korkutacak gelişmeler olmadı. Fransa'nın, İspanya ve İtalya'ya müdahalesinde ya da Rusya'nın, Polonya ve Macaristan'a müdahalesinde bu hareketler tekrar ederek yaşandı. Başta İtalya, Almanya ve Balkanlar olmak üzere bölgesel çatışmalar baş gösterdi. Bunlara birçok deniz aşırı sömürge savaşını da eklemek gerekir.

Fakat 1815'den önceki Napolyon Savaşları kapsamında ya da 1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı'na benzer şekilde bir büyük savaş yaşanmadı. Avrupa enerjisini, uzun zamandır ya içeri, dâhili değişiklikler sorununa, ya da dışarı, dünyadaki taze sömürgeci işgallere harcıyordu. Sadece iki önemli gelişme, uluslar arası düzeni bozma kapasitesine sahip gibi görünüyordu: Bunlardan birincisi, Fransa ile Almanya arasında hızlanan rekabet, diğeri ise "Şark Meselesi" idi.

ALMAN BİRLİĞİNİN DOĞUŞU

Fransız – Alman rekabeti, Charlemagne İmparatorluğu'nun bölünmesine kadar geri gider (768–814). Fakat bunun modern zamanlarda su yüzüne çıkması, Napolyon Savaşları dönemine rastlar. Fransızlar iki Alman

gücü olan Prusya ve Avusturya'yı 1793 ve 1814-1815'in işgalcileri olarak hiç unutmamışlardır.

Prusyalılar ve Avusturyalılarsa Fransızları 1805–1813 işgalcileri ve onlar sayesinde milli duygularını kazandıkları, çağdaş varlıklarının farkına vardıkları saldırgan devlet olarak hatırlarlar.

1815'den sonra yaşanan yıllar içinde yenilmiş bir Fransa ve bölünmüş bir Almanya kavga etmeye hazır değillerdi. Buna rağmen eski düşmanlıklar içten içe kaynamaya devam etti. 1840'a gelindiğinde, Fransa bir kere daha Ren sınırını istedi, karşılığında ise Alman milliyetçiliğinin yükselen sesini ve protestosunu buldu. 1848 İhtilallerinde Almanya iç huzursuzluğun nedenini, Fransa olarak görüyor ve kamuoyunu bu ülkeye karşı yönlendiriyordu. 1860'larda Fransa'nın görkemli imparatorluk maceraları (Napolyon sonrası ikinci İmparatorluk girişimi) ve saldırgan tutumu nihayet fitili ateşledi. Bismarck'ın dahiyane planlarıyla, 1870-1871 Fransız-Alman savaşı başlamış oldu. Prusyalılara bir ders vermeyi düşünen kibirli Fransa, kendilerinden daha iyi silahlanmış ve daha iyi örgütlenerek yönetilen Almanya devletlerinin tümünün katıldığı bir ittifakla karşılaştı. Fransızların 17. yüzyıldan beri devam eden askeri üstünlüğü, iki aydan daha az bir sürede yok edilmişti. Avrupa'nın ortasında ateş ve barut kokuları arasında süren savaşın en ilginç sözlerini, savaşın sonucunu ifade edercesine Fransız General Bazaine söylemiştir: *"Bir oturağın içindeyiz ve yarın üstümüze edecekler."*[92]

Dev Alman çelik fabrikalarının yapımı, Krupp topları karşısında fazla dayanamayan Fransız ordusu, başta imparatorları olmak üzere tutsak alındı, tahttan çekilen ve İngiltere'ye kaçan Kral, Fransa'yı çaresiz bıraktı. Sonunda üçüncü Cumhuriyetin Hükümeti, aşağılayıcı ve küçük düşüren bir barışa imza atmak zorunda kaldı. Versailles (Versay) Sarayı'nın aynalı salonunda imzalan barış antlaşmasına göre, 1871 Mayısında Alsace-Lorraine'i Almanya'ya bırakan Fransa, aynı zamanda büyük bir savaş tazminatı ödemeye ve Alman işgalini iki yıl süreyle kabule mecbur kaldı*.

Prusya'nın vakur zaferi birçok uzun vadeli etkiler doğurmuştur. Birleşik bir Alman imparatorluğunun ilan edilmesini kolaylaştırdı ve Versay'da toplanan Alman prensleri tarafından ilk imparator olarak

---

[92] Davies, a.g.e.; s. 914.

* Aynı Fransa Birinci Dünya Savaşı'ndan galip devlet olarak ayrıldığında, mağlup devlet olarak Almanya'ya, yine Versay sarayının aynalı salonunda çok daha ağır şartlar içeren antlaşmayı imzalatarak tarihsel (intikam) bilincini göstermekten çekinmemiştir.

Prusya Kralı I. Wilhelm (1871–1888) ilan edildi. Alınan kararla yeni Almanya sömürgecilikte kimseden aşağı kalmayacaktı. Bütün bu gelişmeler aslında Fransız halkının bilenmesine ve (gelecekte) intikam almak için hırslanmasına yol açacaktır.

KAYNAYAN KAZAN BALKANLAR

Yakınçağ'da uluslar arası ilişkilerden söz ederken, giriş kısmında, uluslar arası düzeni bozma kapasitesine sahip iki gelişmeden bahsettik. Birincisi Fransız-Alman çekişmesi idi. Diğeri ise bizi ve bizim tarihimizi de çok yakından ilgilendiren "Şark Meselesi"dir.

Yakınçağ tarihi içinde, özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde gelişen birbiriyle bağlantılı ve görünüşte engellenmesi zor olan süreç içinde, iki olay döneme damgasını vurmuştur. Bunlar, Rus imparatorluğunun sürekli yayılması ve Osmanlı İmparatorluğunun kalıcı gözüken geri çekilmesi.

Bu iki gelişme, Balkan milletlerinin bağımsızlığına, Kırım Savaşı'na (1854–1856) ve 1914 kriziyle sonuçlanacak bir dizi karışıklığa yol açtı. Osmanlı Devleti'nin çöküşü, 19. yüzyıl boyunca daha da belirgin hale geliyordu. Bu, Ruslar için beklenen ve hep arzu edilen bir şeydi. Boğazlar üzerinde yeniden Hıristiyan hâkimiyetinin kurulması, üçüncü Roma mitosunu gerçekleştirmek, Rusların tarih boyunca hep düşleri olmuştu. Boğazlara egemen olmak, Rusların sıcak sulara sınırsız olarak açılması rüyasını gerçekleştirecekti. Diğer taraftan Avrupalı güçler için "Avrupa'nın Hasta Adamı"nın çöküşü birçok tehlikeyi de içinde barındırıyordu. İngilizler, Hindistan'la olan iletişim ve ulaşım hatlarından endişeleniyor, Avusturya ise kendisini güneydoğu sınırında Rusya'nın etrafında birleşmiş, bir devletler güruhu tarafından tehdit edilmiş hissediyordu. Almanya'nın kavgası ise ilerde askeri kara gücünü elinden alabilecek bir Rusya'nın yükselişinden dolayı idi.

BİLGİ VE MERAK 35

BİR DELİNİN KUYUYA ATTIĞI TAŞ...

ÇAR I. PETRO (1682–1725)

Otokrasilerde otokratın kişiliği birinci unsurdur ve Rusya'da iki kişilik göze çarpmaktadır. I. Petro'nun ve II. Katerina'nın (1762–1792) kişilikleri. Her ikisi de büyük unvanı ile ödüllendirilmişlerdi.

Her ikisi de fizik yapı, şehvet düşkünlüğü ve kararlılıkta muazzamdırlar. İkisi de Rusya'nın kendi büyüklüğüne kesin katkıları nedeniyle övünüyorlardı. Ancak kral ya da krallıkla ilgili tüm yargılarda, yalnızca büyüklüğün ve şehvetin, sınanması tartışılır. Tarihçiler, özellikle Petro'nun ahlak açısından bir canavar olduğu noktasında birleşirler. Hayatı boyunca aşağı tabakadan insanların müstehcen ve küfürlü eğlencelerine katılması, asilere uygulanan kötü muamele sırasında sadist ve tahammül edilemez işkencelere bizzat katılması, model gemiler ve teneke askerlere olan garip merakı, St. Petersburg'un inşasında insanların çektiği yoğun eziyete gülerek karşılık vermesi, Onun garip ve kötü zevkler sahibi olduğuna dair hiçbir kuşku bırakmayan delillerdi.

Bunların kulaktan kulağa, Rusya sınırlarının dışına taşması, Ona verilecek unvanı da hak ettiğini de gösterir: Tarihimizde bu unvan haklı olarak Deli Petro şeklinde dillendirilmiştir. Böyle bir Çar'a nasıl deli denmesin ki, akşam sıradan bir saray partisine katılmadan önce masum oğlu ve varisinin öğleden sonra eziyet çekerek öldüğünü seyredebilen bir Çar, Rusya'yı "yoktan var etmiş" olsa bile muhakkak ki Neron'dan çok farklı değildir.

Şimdi, bu **Deli'nin** kuyuya attığı taşa gelince:

Bazı tarihçilerin var, bazılarının **hayali** dediği Çar I. Petro'ya ait olduğu söylenen vasiyetnamesinin birkaç maddesi doğrudan bizim tarihimizle ilgilidir. Durdurulamaz ve önlenemez geri çekilişimizin temelinde, bu vasiyette yer alan stratejiler ve politikalar önemli rol oynamış olsa gerekir. Necdet Kurdakul'un **Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ortadoğu'ya** (İstanbul, 1976: 37) adlı eserinde, bu vasiyetnamenin bizi ilgilendiren maddeleri şu şekilde belirtilmektedir:

Madde 8. Kuzeyde Baltık Denizi'nin, güneyde Karadeniz'in kıyılarına günden güne Rusya'nın yayılması,

Madde 9. İstanbul'a ve Hindistan'a mümkün olabildiği kadar yaklaşıp, İstanbul'a hükmeden bütün cihanın hükümdarı olabileceği gerçeğine binaen, kâh Devlet-i Osmaniye'ye ve kâh İran devletine devamlı savaşlar açarak Karadeniz'de tersaneler inşası için yavaş yavaş Karadeniz'i ve Baltık Denizi'ni zapt ederek, Basra Körfezi'ne kadar gidebilmek için İran devletinin ortadan kaldırılması zamanını çabuklaştırmakla, mümkün ola-

bildiği halde bütün doğu topraklarının eski ticaretini Şam yoluyla yeniden kurarak, cihanın ambarı olan Hindistan'a kadar gidilebilmesi,

Madde 10. Avusturya-Macaristan devletinin ittifak ve ittihadını sağlamak suretiyle, ileride Almanya üzerinde hükümranlık icrasına dair görüşleri teşvik ederek, el altından aleyhine diğer devletleri tahrik etmek ve her birini Rusya devletinden yardım istemeye muhtaç etmek suretiyle, o devletlere hükümetmeyi kolaylaştıracak himaye politikaları uygulanması,

Madde 11. Türkleri Rumeli kıtasından atmaya, Avusturya-Macaristan'ı tahrik edip, İstanbul'un zaptında lehte ya da aleyhinde olarak Avrupa'nın güçlü devletlerini harbe teşvik etmek ya da alınan yerlerden kendilerine bir hisse vermek suretiyle, kin ve rekabeti esas kılmak, sonra bunların tekrar ellerinden alınmasının sağlanması,

Madde 12. Osmanlı Devleti, Macaristan ve Lehistan'ın (Polonya) güneyinde bulunan Ortodoks mezhebine mensup Hıristiyanların tamamını etrafımıza toplayıp, kendilerine Rusya devleti birlik ve merkez kabul ettirilip, bunların düşmanlarımızın her vilayetinde gayretli ve yardımcı dostlar kazanılması,

Madde 13. İsveç'i mağlup, İran'ı çaresiz, Osmanlı ülkelerini de zapt ederek, ordularımızı bir yere toplayıp Karadeniz ile Baltık denizinde donanmamızın gücünü göstererek bütün dünyanın hükümranlığını aramızda paylaşmak için önce Fransa devletine ve sonra Avusturya – Macaristan devletine ayrı ayrı ve gizli tekliflerde bulunmak ve bu şekilde ikisinden birisi ister istemez kabul edeceğinden, her birinin hırs ve ihtirası beslenerek, teklifi kabul etmeyecek olanların yok edilmesi için aleyhinde çalışmak ve Rusya devleti, bütün Ortadoğu ve Uzakdoğu'yu zapt etmiş bulunduğunda, Avrupa'nın büyük bir kısmını da eline geçirmiş olacağından, şu iki devletten meydanda kalacak olan hangisi ise onu dahi daha sonra suhuletle ortadan kaldırmak.

Görüldüğü üzere, Çar I. Petro vasiyet ve planlarında sanıldığının aksine deliye benzememektedir. Çariçe II. Katerina'nın Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'ni köşeye sıkıştırdığı düşünülürse, I. Petro'nun vasiyetini Rus çarlarının önemsediği ve ciddiye aldıkları görülür. Kuyudaki taş hâlâ yerinde durmakta (mı)dır!

Rusya'nın önlenemez yayılması 1683–1914 yılları arası dönemde ortalama günde 140 km² olarak hesaplanmıştır[93]. Napolyon Savaşlarının kazancının ardından, bakışlarını Çin ve Japonya'nın aleyhine olacak şekilde doğuya çeviren Ruslar, Kafkasları ve Orta Asya'yı kendilerine ayrılmış boş, verimli ve dirençsiz sömürge alanları olarak tanımlıyorlardı. Avrupa'nın Ayı'ya* karşı hoşgörüsü uzun sürmedi. Rusya'nın Yunan bağımsızlık savaşına müdahalesi alarm çanlarını çalmış ve Edirne Antlaşması'ndan (1829) kazancı sadece Tuna boylarında küçük bir toprak parçası ile sınırlandırılmıştı. 1853'te Rusya'nın Tuna prensliklerine ilerlemesi, Avusturya'nın acil askeri önlemler alınması çağrısı ile karşılaştı. Ardından Kırım Savaşı ile Rusların Avrupa'nın doğusunda kendi başına buyruk hareket etmesini cezalandırmak konusunda, hoşgörünün son bulduğu görüldü. Bu tarihten sonra St. Petersburg, Avrupa'da doğrudan ilhak ve işgalin pahalıya mal olacağını ve devletinin bazı yerlerinin üstün donanıma sahip güçler tarafından gelecek saldırılara açık olduğunu anlamakta gecikmedi.

Öncelikle Kuzey Amerika'dan çekilme kararı alındı. 1867'de Alaska ABD'ye az bir para karşılığında (sekiz milyon dolara) satıldı. 1859'da yaklaşık yarım yüzyıl süren vahşet ve yağmadan sonra Kafkasların dağlık bölgelerinde yaşayan toplumların kahramanca karşı koymalarına rağmen Çeçen kahraman Şeyh Şamil'in ele geçirilmesiyle, bölgenin fetih işlemi tamamlanmıştı. 1860'ta Türkistan ve Çin'in kuzeyindeki liman şehirleri, 1875'te Kuril ve Sakhalin adaları Japonlardan alınmıştı. 1900'de Mançurya'nın işgali önce anlaşmazlığa sonra da Rus – Japon Savaşına yol açtı ki, 1905'te yenilmeleri ile yayılmalarının da sonu gelmiş oluyordu.

Tarihimiz açısından Kırım Savaşı (1853–1856) üzerinde kısaca durmakta yarar görüyoruz.

İngiltere ve Fransa'nın Osmanlılara, Rusların Osmanlı Hıristiyan tebaasını koruma emellerine karşı, yardım etmesiyle başlayan savaş orta şiddetle bir Avrupa savaşını andırır. Kötü siper savaşları, kolera ve büyük kayıplara rağmen Sivastopol'ün kuşatılması ile Rusya barışa razı oldu ve 1856 Paris Barış Antlaşması, Karadeniz'i silahtan arındırdı, Os-

---

[93] Davies, a.g.e.; s. 915.

* Avrupa'da bazı uluslar ve devletler farklı biçimlerde sembollerle anılır veya adlandırılırlar. Örneğin, Ruslar Boz Ayı veya Pandadan dolayı "Ayı" olarak simgeleşmiştir. İngilizlere krallarından birinin fiziki özelliğinden dolayı "Uzun Bacaklılar" denilir.

manlıların Hıristiyan tebaası üzerinde ortak bir Avrupa mandası oluşturuldu ve Osmanlı İmparatorluğuyla bağlı eyaletlerinin toprak bütünlüğünü garanti altına alan kararlara imza atıldı.

Bütün bunlara rağmen yirmi yıl içinde Ruslar Balkanlara geri döndüler. Aynı anda başlatılan isyanlarla Bosna, Hersek ve Bulgaristan'da Osmanlı yönetimi çok zor durumda kaldı. Sırbistan ve Karadağ'ın askeri müdahalesi, Avusturya'nın diplomatik oyunları ve Bulgaristan'da 136 Türk subayının öldürülmesi şiddetli bir çatışmanın olacağına işaretti. Osmanlı ordusunun aynı şiddetle misillemesi yeterli olmadı. Balkan Hıristiyanlarını korumayı kendine görev edinen Çar'ın orduları, 1877'de Tuna civarındaki ve Doğu Anadolu'daki Osmanlı topraklarını işgal ettiler. Ocak 1878'de Yeşilköy (Aya Stefanos) Antlaşmasıyla Rus ilerlemesi durdurulabildi.

Bâbıâli, Çarın katı barış şartlarını ve boyutları kaygı verici düzeye ulaşan bağımsız "Büyük Bulgaristan"ı kabul etmek ve ağır savaş tazminatı karşılığı Doğu Anadolu'da bazı toprakları vermek zorunda kaldı.

13 Haziran–13 Temmuz 1878 tarihleri arasındaki Berlin Kongresi, Aya Stefanos Antlaşması'nın revizyonu (gözden geçirilmesi) ve Rus ihtiraslarının dizginlenmesini amaçlayan İngiltere ve Avusturya'yı tatmin için toplandı. Büyük bir diplomatik olay olmakla beraber, tüm Avrupa güçlerinin sorunlarını eşit koşullarda oturup çözebileceklerinin sonuncusu olmaktan öteye geçemedi.

Birçok yönden Kongre, Avrupa güçler dengesinin ve güçler arasındaki oyunların, kendilerinin yazdığı ve yine başrollerde kendilerinin oynadığı bir sahneyi andırmaktaydı.

Bu Kongrede Balkan uluslarından hiç biri yeterince temsil edilmemiştir. Hiçbirine önem verilmemiştir. Bosna ve Hersek Avusturya'nın işgaline serbest hale getirilmiş, Bulgaristan ikiye bölünmüş ve Ege'den uzaklaştırılmış, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlıkları teyid edilmiş ve hepsinin en önemli saydığı toprak parçaları reddedilmiştir. Balkanların kaynayan kazanının altına bir odun parçası da bu kongrede büyük güçler tarafından atılmıştır. Aynı güçler, Boğazları talep eden Rusya'nın bu isteğini reddederek Besarabya'yı Romanya'nın elinden almışlar ve Çarlığa sunmuşlardır. İngilizler, Osmanlı'dan Kıbrıs'ı almışlar, Avusturya, Yeni Pazar'ın Sancak vilayetini sahiplenmiştir. Bu durum, Balkan milletlerinin hemen Kongre akabinde, kendi çözümlerini çoğu zaman şiddet içeren dayatmalarla aramaları sürecini başlatmıştır. Avru-

pa devletleri 1878'den sonra güç dengesini bırakıp, kendi ikili antlaşma ve ittifaklarında güvenlik bulmaya çalışmışlardır. Berlin Kongresi, frenleri patlatılmış bir arabayı, yokuş aşağı bırakan kararları ile hatırlanacaktır.

ULUSLAR ARASI İLİŞKİLERDE SAVAŞA GİDEN YOL

Yüzyılın en belirleyici gücü kara kuvvetleri idi. Böyle olunca, Almanya ve Rusya genel bir çatışmada hem yön verici hem de tayin edici rolü oynayacaklardı. Beş Avrupa gücünden üçünün ciddi askeri açıkları vardı. Britanya'nın dev bir donanması vardı, fakat ordusu yoktu. Fransa, doğum oranındaki korkunç düşüşten kaynaklanan askere alma oranının düşmesiyle karşı karşıyaydı. Avusturya ordusu ise teknik olarak ve moral açısından Almanya'ya bağımlıydı.

Birbirine rakip askeri ve siyasi bloğun oluşması, otuz yıldan fazla sürmüştür. İlk önce, İngiltere ve Fransa sömürge yarışı yüzünden ayrı kaldılar. İngiltere ve Rusya, Orta Asya'daki karşılıklı güvensizlikten, Rusya ve Fransa Çar taraftarı-Cumhuriyetçi düşmanlıktan dolayı gergindiler. Almanya, bunları içinde en serbest politik seçeneklere sahip ülke konumundaydı. Bismarck'ın siyasi manevraları sayesinde Almanya, Fransız intikamından koruncak bir sistem oluşturmakta rakiplerinden daha avantajlı sayılırdı. Bu bağlamda, 1879'da Avusturya ile ikili ittifaka öncülük etti, 1882'de Avusturya ve İtalya'yı yanına çekerek Üçlü İttifakı ve 1887-1890 arasında da, Rusya ile iki "Sigorta Antlaşması" imzalayarak durumunu güçlendirdi. Bu girişimler, Avrupa'nın en güçlü iki siyasi ihtiras sahibi olan Fransa'nın Almanya'ya karşı duyduğu nefreti ve Rusya'nın Boğazlara karşı duyduğu özlemi ateşlemekten başka sonuç vermedi. Fransa'nın, Bismarck'ın büyük ustalıkla ördüğü ağdan kurtulması ve Rusya'nın da Balkan ihtirasları konusunda harekete geçmesi, uluslar arası ilişkilerde inanılmaz bir diplomasi atağını gözler önüne seriyordu. Bismarck'ın görevden alınmasından sonraki yüzyıllarda, Rusya'nın Almanya ile olan ilişkileri soğudu ve Çar yeni ortaklar arayışı içine girdi. Bu ilişkinin soğumasında, Almanya'nın (daha önce bahsettiğimiz) "Doğu'ya Doğru" politikasının etkileri görülür. Almanya'nın Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı İmparatorluğu ile yakın ve sıcak ilişkiler kurması (örneğin Berlin-Bağdat demiryolu projesi), Rusya'nın sömürgecilik politikasını yeniden gözden geçirmesine yol açmış, Osmanlı ise güçlü bir devletin müttefikliğinden yararlanma yolunu seçerek, ilerleyen Rus gücüne karşı Alman desteğinden olabildiğince yararlanmayı sürdürmüştür.

Rusya'nın yeni müttefik arayışı, Fransa'nın yalnızlığından kurtulmasına ve yeniden güvenini kazanmasına sebep oldu. Şimdi, Almanya'yı iki taraftan tehdit eden yeni bir oluşum ortaya çıkmaktaydı. 1903'te Fransa, İngiltere ile Entente Cordiale'i (Samimi İttifak) imzaladı. 1907'de ise İngiltere ve Rusya, İran üzerindeki anlaşmazlıklarını çözümleyerek aralarında bir antlaşma yaptılar. Artık Fransa, İngiltere ve Rusya arasındaki üçlü ittifakın yolu açılmış görünüyordu. Ne var ki, hem Almanya'nın önderliğinde kurulan (Avusturya+İtalya) üçlü ittifak, hem de İngiliz+Fransa ittifakı doğası gereği savunma amaçlıydı ve açıkta kalan birçok konu henüz antlaşma hükümleri içinde yer almamaktaydı, bir umut olarak İngiltere ve Almanya çok farklı olmalarına rağmen, bir antlaşma yapabilmeyi hep umuyorlardı. Büyük Güçler, Avrupa'nın doğusunu ve batısını merkeze karşı birleştirerek – belki de hiç fark etmeden – Avrupa kendisini iki büyük rakip bloğa ayırmış oluyordu.

GÜÇLERİN GÜCÜ

19. yüzyıl boyunca askeri teknoloji oldukça ağır ve hantal kalmasına rağmen, örgütlenme ve lojistik bakımdan önemli değişiklikler meydana geldi. Demiryolları, mevcut ulaşım, hareketsizlik ve istihkâm yöntemlerinde bir çığır açtı. Daimi asker alımı büyük maddi güçlükler ve hantallık yarattığından, pek çok "genelkurmaylık" Prusya modeline göre örgütlendi. Bu, düzenli ordu ve ast-üst ilişkileriyle donanmış emir-komuta zincirine bağlı daimi ve muvazzaf ordu temeline dayanıyordu.

Askeri teknolojide yivli tüfek modelleri ilk kez Kırım Savaşı'ndaki ordularda denendi ve kısa sürede yivli silahların etkisi Alman Krupp fabrikalarında kuyruktan dolma topun yapımında (1870) mükemmel şeklini aldı. Donanma tasarımında buharlı ve zırh kaplamalı gemiler suya indirildi. Bunlara ilaveten, modern araç ve kimyasalların tam anlamıyla kullanıma sunulduğu 1860 yılında yüksek tahrip edicilerin, makineli tüfeğin ve uzun menzilli topun yapılmasıyla, Avrupa orduları, imrenilen ve göz kamaştıran bir gücün zirvesine ulaştılar. Ancak emperyalizmin ve gücün doruğundaki dönemde, Avrupa ordularının bu silahları, çok mızraklı ve yayla ok atan kabilelere karşı mı, yoksa birbirlerine karşı mı kullanacakları, en büyük soru olarak gündemdeki birinci sırayı almayı sürdürmekteydi. Bu inanılmaz silahlanma yarışına karşı çıkanlar da olacaktı, kimileri barışseverliğin hainlik olduğu gerekçesiyle öldürülecek, kimilerinin adına ise dünya genelinde barış ödülleri dağıtılacaktı.

BİLGİ VE MERAK 36

SEN HEM HARİL HARİL SAVAŞA HAZIRLAN, HEM DE SAVAŞI DURDURACAK OLANA ÖDÜL VER!

"NOBEL"

Dünyanın fizik, kimya, edebiyat, tıp ve her şeyden önce barış alanındaki en saygıdeğer ödülünün, silahlanmadan elde edilen kârla desteklenmesi ne kadar büyük bir çelişkidir.

St. Petersburg'da büyüyen bir İsveçli olan Bernhard Nobel'in (1833–1896) babası, orada bir fişek fabrikası kurmuştu. Kimyager olarak yetişti ve patlayıcıların gelişmesi konusunda çalıştı. Önce nitrogliserini ürettikten sonra, 1867'de dinamiti, 1876'da jelinyit maddesini ve 1889'da barutun öncüsü olan balistiti icat etti. Aile şirketleri patlayıcı imalatı ve Bakü petrol sahalarının gelişiminden müthiş derecede para kazandı. Her zaman barışsever görüşlere sahip olan Nobel, adını taşıyan beş ödülün kurucusu oldu. İlki 1901 yılında verilen ödül, büyük olasılıkla Avrupa'nın acil barış planlayıcılarına ihtiyacı olduğundan, sonraki elli yıl içinde ödül kazananlar hep Avrupalılar olmuştur. Ödülü kazanan iki Alman'dan biri (Carl Von Ossetsky-1933) Alman barış hareketinin lideri olarak bir Nazi toplama kampında ölmüş, diğeri ise (Ludwig Quidde-1927) Alman silahlanmasına karşı çıktığı için hapse atılmıştır.

Çatışma potansiyeli bilinci, yakınçağlarda yeni bir bilimin gelişmesini sağladı. Sömürgeci güçlerin kolları artık dünya çapındaki haberleşme ağına sahip olarak dünyayı çevreliyordu. Askeri ve siyasi stratejilerin global koşullarda düşünmeye başlamaları gereken bir çağ yaşanıyordu.

Jeopolitik bilimi, 19. yüzyılın sonlarında en çok gelişme gösteren siyaset bilim olarak, devletlerin uluslar arası ilişkilerinde hak ettiği yeri aldı.

"Tarihin Coğrafi Ekseni (1904)" adlı öncü sayılan eserinde, Oxford Üniversitesi Coğrafya profesörü olan Halford Mackinder (1861-1947), imparatorlukların yayılabilmeleri için artık bakir toprak kalmadığına işaret ediyordu. Dolayısıyla, var olan topraklar üzerinde rekabetin yoğunluk kazanması kaçınılmazdı. Bu yarış süreci hem nüfusun dağıtılması hem de kıtaların gruplaşmasıyla sınırlanabilirdi. "İktidarın Asli Mekânları" adlı ses getiren haritasında, Avrasya Rusya'sını, dünyanın konum itibariyle en iyi kalesi (***kalpgâh*** ya da İngilizce deyimiyle ***Heartland***) olarak adlandırılırdı. Bu anakara, yarı küresel güçler tarafın-

dan "içsel bir hilal" olarak İngiltere'yi Çin'e bağlıyor ve okyanuslardan oluşan "dışsal bir hilal" de Amerika kıtalarını, Afrika, Avustralya ve Japonya'ya bağlıyordu. İlk olarak amacı, Batı güçlerini Rusya'nın Almanya ile olan olası bir birleşmesi konusunda uyarmaktı. Daha sonra formüle ettiği bir deyişle Rusya ve Almanya'yı sıkı bir şeritle ayrı tutmayı öngördü[94]:

Doğu Avrupa'ya hükmeden, anakaraya emreder; anakaraya hükmeden, Dünya adasına emreder, Dünya adasına emreden, Dünyaya emreder.

Fransız-Alman rekabeti, aralıksız süren Balkan krizleri, düşmanlık içindeki diplomatik bloklar, emperyalist sürtüşmeler ve deniz silahlanma yarışının hepsi, uluslar arası gerginliği birleşerek artırdı. İlk alarm 1908'de Bosna'da çaldı. Bunu 1911'de Agadir'de (Fas) bir başkası izledi. Avrupalı güçler daima bir barışı temenni ettiklerini söylerken, aslında hepsi de bir büyük savaşa hazırlanıyorlardı.

Bosna krizi Avrupa'nın en zayıf noktasının nerede olduğunu çoktan göstermişti. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna'yı son 30 yıl boyunca uluslar arası manda ile yönettikten sonra, hiçbir hukuki gerekçeye dayanmaksızın 1908'de ilhak ettiğini (topraklarına kattığını) açıkladı. Alman Kaiser'i Wilhelm, ilhak edenlerin safında olduğunu resmen açıkladığında, diğer güçlerin müdahale edecek halleri olmadığı görüldü. Avusturya'nın bu çıkışı Sırbistan'ı, Büyük Sırbistan hayallerinden vazgeçirerek, Rusya'ya da bir gözdağı özelliği taşıyordu. Bu hareket aynı zamanda Osmanlı'daki askeri güçlerin (İttihat ve Terakki ya da Jön Türkler) hükümeti ele geçirmelerinde ve meşrutiyete dayalı, milliyetçi ve çağdaş bir programla öne çıkmalarındaki ortamı kolaylaştırdı.

1912-1913'te Balkanlar'da üç adet bölgesel savaş yaşandı. 1912'de İtalya, Osmanlı İmparatorluğunun topraklarına saldırarak Rodos, Trablus ve Libya'yı ele geçirdi. Ekim 1912'de Arnavutluk'taki ayaklanma sonrası Karadağ, Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan ittifakı, Osmanlı İmparatorluğuna karşı saldırıya geçti. Haziran 1913'te Bulgaristan Sırbistan'la savaştı ve Balkanlardaki bölünme hareketi başlamış oldu. Avrupa'nın bu yumuşak karnında her fırsatta uluslar arası konferanslar toplandı ve antlaşmalar imzalandı. Arnavutluk bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktı, fakat Makedonya sorunu çözümlenemedi. Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzu giderek arttı. Rusya'nın ihtirasları tatminsiz kaldı. Avrupalı büyük güçler, kendi yarattıkları soruna (Şark

[94] Davies, a.g.e.; s. 919.

Meselesi) çözüm bulamamanın (Osmanlı İmparatorluğunu kim, nasıl ve ne şekilde paylaşacak) derin düşünceleri içinde, kendilerini gittikçe artan bir güvensizlik ortamının içinde bulmaya başladılar.

Rekabetler, korkular, nefretler, hırs ve doymak bilmeyen emperyalist açlık; savaş hazırlıklarını, müthiş tersaneleri inşa etmeyi, büyük ordular kurmayı iyice hızlandırdı.

Düdüklünün sübabı suikast olayı ile sonunda patladı. 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan veliahdı, Arşidük Franz Ferdinand, Bosna'nın başkenti Saraybosna'da resmi bir ziyarette bulunduğu sırada, kalabalık arasına giren Kara El* örgütünün on dokuz yaşındaki bir üyesi tarafından öldürüldü.

Saraybosna'daki tabancanın yankıları dört hafta içinde Avrupa'nın diplomatik ve askeri çevrelerini alarm durumuna getirmeye yetmiştir. Ültimatomlar, seferberlik emirleri ve savaş ilanları, uluslar arası ilişkilerin (en son istenilen boyutunu) tek kanal üzerinden gerçekleşmesine neden oldu. Konuşulan tek konu, telaffuz edilen tek şey, açık olan tek kanal ise şuydu: Savaş.

YAKINÇAĞ'IN TEORİLERİ-TEORİSYENLERİ

Bundan önceki bölümde, Yakınçağ'ın en fazla gelişme gösteren bilim dallarından birinin Jeopolitik olduğundan bahsetmiştik. Baktığımız zaman, dünyanın seyrini, gidişatını, toplumların hayatını, devletlerin varlığını v.b. türdeki bütün değişim ve gelişmeleri bir devlet politikası olarak planlayan ve programlayan, sonra da bunları hayata geçirmeye çalışan ülkeler, bu çağın söz sahibi olan veya olmak isteyenleri arasında görülürler. Günümüzde de halen devam eden bir takım projeler veya teorilerle bu alanda ne kadar büyük bir çaba sarfedildiğini görmekteyiz. NATO - Varşova Paktı, Avrupa Birliği, Afrika Uluslar Topluluğu, İslam Ülkeleri Birliği, Commonwealth-İngiliz Uluslar Topluluğu-, G-7'ler, Büyük Ortadoğu Projesi(BOP), v.s. hemen bir çırpıda sayılabilecek jeopolitik ve jeostratejik örgütlenme örnekleridir.

Öncelikle çok sık duyduğumuz ve giderek her alanda kullanılmaya çalışılan bazı kavramların tanımlanması yerinde olacaktır. Bu kavramlar,

---

* Arşidük Ferdinand'ın ziyareti, Sırp ulusal gününe (Aziz Vitus) rastlar. Sırplar bunun kasıtlı olduğunu iddia etmişlerdir. Sırbistan'ın Avusturya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi verdiği bu dönemde kurulan örgütlerden birisi de **Kara El** adını taşır.

strateji, jeopolitik, jeostrateji, olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların analizi, derinleştirilmesi ve düşünce platformuna aktarılması ile karşımıza "Teori"ler ve doğal olarak onların kuramcıları ya da sahipleri, kısaca teorisyenler çıkmaktadır.

Uzunca bir süre, "strateji" sözcüğü, daha çok askerî alanda kullanılan bir terimdi. Özellikle bir savaş ortamı doğduğunda, siyasi iktidarın sonuca ulaşmak için askeri kuvvetleri kullanma sanatı olarak kabul edilen stratejinin, askeri alan dışında, örneğin; siyasal, ekonomik, kültürel ve benzeri alanlarda da kullanılmakta olması, bu terimin yıllar öncesi bilinen anlamını daha da genişletmiştir. Böylece, strateji daha geniş anlamda düşünüldüğünde, bir ulusun ya da uluslar topluluğunun olağanüstü hallerde hedefe ulaşmak için ekonomik, siyasal, askeri ve moral güçlerini birbiriyle uyumlu olarak düzenlemesi ve kullanılması anlaşılmaktadır.

Strateji sözcüğünün kökenini yazarlar etimolojik açıdan ele aldığında, "generallik saltanatı" anlamına gelen ***strategos*** sözcüğüne bağlamaktadırlar. Strategos sözcüğü eski Mısır'da, Atina ve Roma'da askeri ve sivil yönetim başkanlarını ifade etmekteydi. Savaşta rütbelerine göre çeşitli kumandanlık görevlerini yüklenen bu kişiler, devletin genel sevk ve idaresinde önemli roller oynamışlardır. Perikles, Strategos unvanı ile uzun yıllar Atina'ya egemen olan komutanlardan biridir. Bu terim zaman içinde bu kişilerden yavaş yavaş sıyrılarak, belirli bir süreci, stratejik süreç adını verdiğimiz bir oluşumu ifade eder şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Ancak bu sözcüğün anlam ve kapsamı, uygulamada çok geniş bir çerçeve içerisinde yer alan faktörler içermektedir. Bu açıdan bakıldığında strateji sözcüğü, bir ulusun yalnızca askeri kuvvetleri ile ilgili bir kavram olmaktan çıkmakta ve söz konusu ulusun politik, ekonomik ve psikolojik kaynaklarını ve bu kaynakların oluşturduğu sentezi de içeren bir kavramın ifadesi olmaktadır.

Strateji hakkında günümüze kadar aktarılan en eski yazılı eser, bundan yaklaşık 2060 yıl önce, MÖ 51 yılında Romalı ünlü devlet adamı ve komutan Gaius Julius Ceasar'ın yazmış olduğu 240 sayfalık Gallia Savaşı adlı kitaptır[95]. Avrupa'da Napolyon Bonapart'ın askeri alanda bir sanat olarak uygulamaya koyduğu ve Carl Von Clausewitz'in yazdığı "Savaş

[95] Erol Mütercimler; **21. Yüzyıl ve Türkiye**, Erciyaş Yayınları, İstanbul, 1997, s. 3–5.

Üzerine" adlı eseri, stratejinin 19. yüzyılda biçim kazandığını gösteren en güzel çalışmalardan biridir*.

Bu genel bilgilerden sonra üzerinde kesin ve net bir tanımlamanın olmadığı "strateji" nedir sorusuna cevap bulmaya çalışalım.

Sözlükler stratejiyi şöyle tanımlamaktadır. Bir amaca ulaşmak için izlenmesi gereken ana yol. Terim, bu genel anlamı dışında birbirinden farklı olgu ve olaylara ilişkin olarak kullanılmaktadır. Öncelikle, strateji askeri literürdeki klasik anlamıyla, bir savaşın kazanılması için savaş sırasındaki askeri harekâtın dayandığı esaslar olarak anlaşılmaktadır[96]. Bir başka tanım ise şu şekildedir: Strateji, muharebenin savaşın amaçlarına hizmet edecek şekilde kullanılmasıdır. Strateji savaş planını yapar ve öngörülen hedefe ulaşılmasını sağlayacak bir dizi eylem tespit eder, ayrı ayrı seferlerin planlarını yapar ve her birinde verilecek muharebeleri örgütler[97].

JEOSTRATEJİ

Jeostrateji, stratejik açıdan coğrafi unsurların incelenmesini ve stratejik sonuçlar çıkarmasını kapsar. Söz konusu coğrafi unsurlar; ekonomik, sosyal, politik ve fizikidir. Bu unsurları kapsayan strateji, genel strateji olarak tanımlandığına göre, bu konularda strateji ile coğrafya arasındaki bağı jeostrateji kurar. Coğrafya, doğal çevreyi ve dağılımı tanımlayan ve bireylerle toplumların doğal çevre ile ilişkilerini ve doğal çevre üzerindeki davranış ve girişimlerini inceleyen bir bilimdir. Jeostrateji terimi hakkında daha birçok tanım yapılmıştır. Bunlardan birkaçı şöyledir:

Jeostrateji; bir devlet, ülkesinin ve çevresinin üzerinde bulunduğu bölgenin coğrafi, hidrografik, meteorolojik ve iklim özellikleri ve olanaklarından askeri harekâtta stratejik komuta kademelerinin yararlanması bilimidir[98].

---

* *"Savaş politikanın başka araçlarla devamıdır"* sözünün sahibi olan Carl Von Clausewitz'in bu eseri sonraki yıllarda pek çok Avrupalı kral, hükümdar ve devlet adamını etkilemiştir. Hitler, Moltke, Lenin, Schlieffen v.s. bunlar arasındadır. Kitap dilimize de çevrilmiştir. "**Savaş Üzerine**", Çev: Şiar Yalçın, May Yayınları, İstanbul, 1975.

[96] F. Sönmezoğlu v.d.; **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 295.

[97] Clausewitz, a.g.e.; s. 125-192.

[98] Mütercimler, a.g.e.; s. 62.

Jeostrateji; coğrafi etmenlerin ülkelerin askeri stratejileri üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Diğer bir ifadeyle jeostrateji, yer stratejisidir[99].

Jeostratejinin "jeopolitik"e temel oluşturan bazı unsurları mevcuttur. Bu unsurlar jeopolitikte aynı derecede dikkate alınmak zorunda olmakla beraber, jeostratejide bu unsurlara araştırmaya veya konuya göre ağırlık verilir veya bazıları göz ardı edilebilir. Jeostratejinin unsurları şunlardır:

1. Ülke unsuru
2. Arazi unsuru
3. Nüfus unsuru
4. Sosyal unsur
5. Ekonomik unsur
6. Politik unsur
7. Stratejik unsur

JEPOLİTİK

Uluslar arası ilişkilerde tüm güçlerin kullanılması düşüncesi zamanla coğrafya olaylarının da kullanılmasına ve dış politikaya uygulanması imkânlarının araştırılmasına yönelmiştir. Bunun sonucunda da "jeopolitik" adı verilen yeni bir alan doğmuştur. Jeopolitik, coğrafyanın politika ile bağlantısının bilimidir. Jeopolitik uzmanlarınca yapılan açıklamaların ortak noktaları incelendiğinde hepsinde devlet, coğrafya ve politika kavramlarının ağırlık kazandığı saptanmıştır. Bu düşünürlerin ayrıldıkları nokta, jeopolitiğin ne olduğudur. Jeopolitik üzerine yıllarını harcamış olan Suat İlhan, "*Jeopolitik gibi büyük bir konu, tek bir tanımın kalıpları içine sıkıştırıldığında daima eksikler kalmakta, bu nedenle birden çok tanım yapmak mümkün olabilmektedir*"[100] demektedir.

İlhan'a göre jeopolitik; "*Dünya coğrafyasını, coğrafi yapı ve evrensel değerleri inceleyerek, dünya, bölge ve ülke çapında güç ve politik düzeyde hareket tarzı araştırmasıdır. Jeopolitik, politika belirlenmesi amacıyla, bir ulusun, uluslar topluluğu ya da bölgenin jeopolitiğin değişmeyen ve değişen unsurlarını dikkate alarak güç değerlendirmesi yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç merkezlerini, bölgedeki güçleri inceleyen, değerlendiren bir bilimdir.*"[101]

---

[99] Ramazan Özey; **Siyasi Coğrafya**, Aktif Yayınları, İstanbul, 1999, s. 2.

[100] Suat İlhan; **Jeopolitik Duyarlılık**, T.T.K. Yayınevi, Ankara, 1989, s. 13.

[101] İlhan, a.g.e.; s. 14-15.

Özey'e göre jeopolitik ise; ekonomik ve siyasal coğrafya verilerine göre, dış siyasetin saptanması, yer politikası, siyasi coğrafya. Daha geniş anlamıyla jeopolitik, devletlerin coğrafi özellikleri ile siyasetleri arasındaki ilişkileri inceleyen bilimdir. Uluslar arası politikada, coğrafi etmenlerin güç ilişkileri üzerindeki etkisinin incelenmesidir[102].

JEOPOLİTİK DÜŞÜNÜRLERİ

Jeopolitik düşünürlerinin kimliği bir bakıma jeopolitiğin tarihçesi demektir. Burada sözü edilenler adları sıkça belirtilenlerdir.

Friedrich Ratzel (1844–1904)

Münih ve Leipzig üniversitelerinde coğrafya profesörlüğü yapmıştır. Jeopolitik adını kullanmamış, siyasi coğrafyanın kuruluşuna ve siyasi coğrafyadan jeopolitiğe geçiş ortamının oluşmasına katkılarda bulunmuş ve bu geçişi hazırlamıştır. Ülke sınırlarının değiştirildiği ve değiştirilebileceği görüşündedir. Bu görüş, genişleme politikasına dayanak arayanlar için, bu sırada Alman Karl Haushofer için önemli bir belge olmuş ve bu tanınmış jeopolitikçiyi etkilemiştir. Friedrich Ratzel, devleti toprağa bağlı bir parça (öge) olarak görür ve alan genişliğine çok önem verir. Görüşlerini 1897 yılında "Politische Geographie" adlı eserinde açıklamıştır.

Alfred Mahan (1840–1914)

ABD Deniz Akademisinden mezundur. 1890 yılında yayımladığı "Deniz Kuvveti'nin Tarihe Etkisi (1660–1783)" en önemli eseridir. Kendisine özgü bir teorisi yoktur. Donanmanın ve denizlerin önemini tarihten aldığı örneklerdeki gelişmeler içinde açıklamış ve dünya gücü olabilmek için denizlere egemen olma gereği üzerinde durmuştur.

Rudolf Kjellen (1864–1922)

İsveç Göteborg Üniversitesinde devletler hukuku hocalığı yapmıştır. Friedrich Ratzel'in görüşleri yönünde çalışmış, 1916 yılında yayımlanan "Devlet, Bir Hayat Şekli" adlı kitabında ilk kez jeopolitik terimini kullanmıştır.

Nicholas J. Spykman (1893–1943)

Jeopolitiği **ABD'nin** savunması, güvenliğinin sağlanması amacı ile ele almıştır. Ona göre jeopolitik, bir ülkenin güvenlik politikasının coğrafya olaylarına göre planlanmasıdır. Kenar kuşak ülkeleri ve bu ülkelerin bu-

[102] Özey, a.g.e.; s. 2

lunduğu coğrafya üzerinde durmuştur. Jeopolitik tartışmalarda, Mackinder'in teorilerinin karşısına tutarlı bir seçenek getirmiştir. Görüşleri "*Kenar Kuşak Teorisi*" olarak bilinir.

Karl Haushofer (1896–1946)

Askeri Akademi mezunudur. Münih Üniversitesi'nde siyasi ve askeri tarih okutmuştur. Devletin konum alanını (sahayı) en önemli güç unsuru olarak görür. İkinci Dünya Savaşı öncesi, politik hareket tarzları üretilmesi ile ilgili çalışmaları olmuş, Rusya ile ittifak kurulması, bunun için önce batıda başarı kazanılması, önce Fransa ve İngiltere'ye taarruz edilmesi görüşünü savunmuştur. Hitler'in politikasına etkisi olmuştur.

Halford Mackinder (1861–1947)

Londra Üniversitesi coğrafya profesörü, parlamento üyesi, Londra İktisat Okulu Müdürü, Kraliyet Coğrafya Cemiyeti ikinci başkanıdır. Görüşlerini önce, Krallık Coğrafya Kurumuna 1904 yılında sunduğu "Tarihin Coğrafya Mihveri" konferansında açıklamıştır. Kara hâkimiyet teorisi ile jeopolitiğin düşünce hayatına canlılık getirmiş ve konuların somutlaşmasına, tartışmaların bir düşünce odağı kazanmasına katkılarda bulunmuştur. Kitaplarını İngilizler için yazmış, fakat kuramlarını en fazla Almanlar tartışmış ve planlarında kullanmışlardır[103].

[103] Mütercimler, a.g.e.; s. 68-70.

BÖLÜM XII

BÖLÜM 12

DÜNYANIN EN BATISI VE EN DOĞUSU

YAKINÇAĞDA AMERİKA

18. yüzyıl biterken, dünya haritasının henüz doldurulmaya muhtaç birçok boş yerleri bulunuyordu. Asya'nın, Afrika'nın, Avustralya'nın, Pasifikteki sıra sıra takımadaların iç kısımları, geniş kutup sahası ve Amerika'da bazı sahalar hâlâ insanoğlu için bilinmezliklerle doluydu. Yerkürenin bütün bu bölgelerinin tarihi neredeyse başlamamış sayılırdı.

Yeni kıtanın tarihi, coğrafi keşiflerle birlikte başladı. İspanya ve Portekiz koloni ve fetih yarışının ilk etabını kazanmışlardı. Bu başarının nedeni, iki ülkenin denizcilik alanındaki tecrübeleri ile orta ve güney Amerika'ya yakın olmalarıydı. Ancak 1600'den sonra güçlerini kaybetmeye başladılar. Amerika'nın kolonileştirilmesi, Akdeniz ülkeleri karşısında coğrafi açıdan avantajlı olan deniz ülkeleri; Fransa, Hollanda ve İngiltere'nin sahne almasıyla hızlanmıştır.

1650 yılına kadar Kuzey Amerika'nın Atlantik kıyılarında ve iç kesimlerinde çok sayıda küçük liman, tahta kale ve ticaret merkezleri kurulmuştu. Fransa daha çok Kanada ve iki Batı Hint Adası, Martinique (Martinik) ve Guadeloupe ile ilgilenmiş, İngiltere (Fransa ile paylaştığı) New Foundland adasından New England, Virginia ve West İndies'e (Batı Hintler) kadar olan Atlantik kıyısı boyunca birçok koloni kurmuştu. Danimarkalılar bile çok geçmeden Virgin adalarında yerleşim merkezleri oluşturmuştu. Koloni yarışına Batı Avrupa'daki ülkelerden sadece Almanya katılmamıştı. Hollanda ve İsveç kolonileri Kuzey Amerika'nın

Atlantik kıyısı boyunca sıralanan İngiliz kolonilerinin arasında yer alıyordu. New York, Hollandalılar tarafından kurulmuştu ve Karayipler bir Hollanda kolonisiydi. Toplam olarak altı Avrupa ülkesinin Amerika kıtasında kolonisi vardı.

Gemiler dolusu Avrupalı göçmen, 16. yüzyılın denizaşırı göçlerini başlattılar. Avrupalılar 1500'lerden sonra 18. yüzyılın başlarına kadar büyük bir hızla yeni kıtaya aktılar. Avrupalılar Amerika kıtasına hâkim olmaya başlamıştı ve iki kıta da bu durumdan farklı şekilde etkileniyordu.

Daha önce – belki de hiçbir zaman – bir kıtadan diğer kıtaya değerli ticaret mallarının ve bitkilerin böylesine büyük bir oranda taşınması görülmemişti.

Mısır, bu bitkilerin içinde en önemlisiydi. Kristof Kolomb bu bitkinin tohumlarını Avrupa'ya kendisi götürmüştü[104]. Mısır oldukça verimli bir bitkiydi çünkü buğday ve arpaya göre mısır tarlalarından daha çok verim alınabiliyordu. 1700'lerden sonra İspanya, Portekiz ve İtalya'nın kırsal alanlarındaki tarlaların çoğunda, mısır saplarının rüzgârda sallandığını görmek mümkündü.

Amerikan patatesi Kuzey Avrupa'da tıpkı mısırın güneyde yaygınlaştığı gibi yayılmıştı. İrlandalılar, küçük tarlalarında patates yetiştirmeye başladılar, sıcak patates İrlandalı yoksulların ana yemeği haline gelmişti. İşin ilginç yanı, patates Kuzey Amerika'ya İrlanda'dan götürülmüştü. Almanlar da patatese bayıldılar çünkü toprak altında yetiştiği için, tarlaları çiğneyen askerler bu doyurucu bitkiye zarar veremiyordu.

Avrupa bahçelerinde Amerikan menşeli başka ürünler de görülmeye başlanmıştı: Tatlı patates, domates ve enginar bunların başlıcaları idi. Amerikan menşeli olarak getirilen tek et türü hindidir. Aslında Avrupalı gezginlerin, Afrika'nın batı kıyılarında gördüğü egzotik beçtavuklarına taktıkları isim, hindi olarak biliniyordu. Avrupalıların "Türk tavuğu" ve "Türk kümesi" şeklinde isimlendirdikleri bu iri tavuk cinsi, zamanla hindiye uyarlanmış ve Türk tavuğuna ithafen, hindiye "Turkey" denilmeye başlanmıştır. Amerikan mısırı bile, ataları bu bitkiden tamamen habersiz olan Avrupalı köylüler tarafından Türk mısırı ya da Türk buğdayı ismiyle biliniyordu.

---

[104] Geoffrey Blainey; **Dünyanın Kısa Tarihi**, (Çev: Esra Kaliber, Onur Şen), İstanbul, 2005, s. 268.

Amerika kıtasından sadece zenginlerin alabildiği ananas, kırmız acı biber, kakao ve tütün gibi yeni lezzetler de getirilmişti. Avrupa monarşileri tütünün buruna çekilerek mi yoksa çubukla içerek mi tüketileceği konusunda uzun süre kararsız kalmışlardı[105]. Bazı krallar ve sultanlar tütünü yasaklama yolunu seçmişler, Rusya'da tütün içenler burunları kesilerek cezalandırılmıştı.

Atlantik üzerinde çalışan gemilerde en göze çarpan şey, madenlerdi. Avrupa'ya akan altın ve gümüş miktarı o kadar fazlaydı ki, önce İspanya'da ve sonra Avrupa'da enflasyon hızla artış gösterdi. Batı dünyasındaki enflasyon artışları her zaman büyük savaşlar ve daha da önemlisi iki malın varlığına ve bunların ekonomik değerine doğrudan bağlı olmuştur. Bunlardan biri Yeni ve Yakınçağlara damgasını vuran kıymetli madenler, diğeri de 20. yüzyılın ve içinde yaşadığımız yüzyılın en önemli madeni olan petroldür.

AMERİKA'NIN KADERİ

İngiltere'de Hanover hanedanı yönetimi yaklaşık 123 yıl devam etti*. Bu hanedanlık döneminde Amerika'nın hem ele geçirilişi hem de kaybedilişi yaşanmıştır. Avrupa'dan büyük sayılarla – bilhassa İngiltere'den - yeni kıtaya akan göçmenler, burada kendilerine ait bir dünya kurmayı başarmışlardı. Başlangıçta, İngiltere'nin de büyük destek ve yardımlarıyla kıtada tutunmayı başarabilen kolonistler (göçmenler), hem merkezin ekonomik baskıları hem de siyasi egemenlik gölgesini, kendi başlarının çaresine bakabileceklerini hissettikleri bir dönemde, artık kabul edilemez olarak algılamaya başladılar.

Hanover döneminin sonlarının en önemli olayı, 1776–1783 yıllarındaki "Amerikan Devrimi" denilen süreç sırasında 13 İngiliz kolonisinin kaybı olmuştur. "Self Determinasyon" (*Ulusların kendi kaderlerini kendile-*

---

[105] Blainey, a.g.e.; s. 270.

* Bu hanedanlık Alman kökenlidir ve dört George saltanata çıkmıştır. I. George (1714–1727) sonuncusu IV. George (1820–1830) yılları arasında iktidarda bulunmuştur. İngiltere'nin 19. Yüzyılda "*Üzerinde güneş batmayan imparatorluk*" sıfatını almasını sağlayan Kraliçe I. Victoria bu hanedanın üyesidir. I. Dünya Savaşı başladığında yine bu hanedanın üyesi olan Kral V. George tahtta bulunuyordu. Ancak İngiltere'nin Almanya ile savaşmasından dolayı 1917 yılında hanedanın adı Windsor hanedanı olarak değiştirildi. Günümüzdeki Kraliçe II. Elizabeth'in kökeni de aslında Hanover hanedanına dayanmaktadır.

rinin belirleme ilkesi) Amerika'daki Amerikalıların kendi yönetimlerini belirleme arzusu olarak ortaya çıktı.

İngilizler, Fransızlarla giriştikleri sömürge savaşlarının, Amerika kolonilerinin çıkarı için olduğunu bahane ederek, savaş masraflarının bir kısmını bu kolonilere yüklemeye kalkışınca, koloniler bir posta müdürü olan Benjamin Franklin önderliğinde direnişe başladılar. Özellikle Boston bölgesindeki çatışmalar huzursuzluğu iyice artırmış, İngilizlerin ısrarlı tutumları en ılımlı Amerikalıları bile bağımsızlık fikrine alıştırmıştı. Böylece İngiltere, hem Thomas Paine gibi politika yazarlarının, hem de İskoçyalı Adam Smith gibi profesörlerin savundukları ekonomik liberalizm ilkeleri adına sömürgelerinden birinin kendisine karşı ayaklanmasına şahit oluyordu. Bu doktrinlerin gelişmesine katkıda bulunmuş olan Fransa, hemen isyancıların yardımına koştu[106].

Philadelphia kongresinin Amerikan kolonilerinin bağımsızlığını ilan edip, Jefferson'u bu konudaki bildiriyi kaleme almakla görevlendirmesi ile Avrupa'dan gelen fikirler gerçekleşiyordu. Bu düşüncelerin tarihi rolünü anlayan Amerikan burjuvaları kendilerinden pek de bir şey ilave etmeyerek, sadece ticari hürriyet davasını yürüterek burjuva sınıfının tezlerini gerçekleştirmiş oldu.

4 Temmuz 1776 tarihinde kabul edilen bağımsızlık bildirisi yalnız yeni bir milletin doğuşunu bildirmekle kalmamış, o günden sonra bütün Batı dünyasında dinamik bir kuvvet olarak yaşayacak olan "inanç özgürlüğü" felsefesini de ortaya çıkarmıştır:

"Şu gerçeklerin açık olduğunu kabul ediyoruz. Bütün insanlar eşit yaratılmışlardır. Yaratıcıları tarafından bahşedilmiş belli ve vazgeçilmez haklara sahiptirler. Hayat, hürriyet ve mutluluğa erişmek bu haklar arasındadır. Bu hakları sağlamak üzere, insanlar kendi aralarında, gerçek gücünü yönetilenlerin oylarından alan hükümetler kurmaktadırlar. Herhangi bir hükümet şekli amaçları yıkıcı olduğu zaman, bu hükümeti değiştirmek, ya da düşürmek, yeni bir hükümet kurmak ve bu hükümetin yetkilerini ve dayandığı temelleri, halkın güvenlik ve mutluluğunu en iyi sağlayacak şekilde düzenlemek ve kurmak halkın hakkıdır."[107]

Bu bildirinin yayınlanmasından iki yıl sonra 1778'de Fransa Amerika'nın bağımsızlığını tanıdı. Beş yıl sonra da İngiltere George

---

[106] Andre Ribard; **İnsanlığın Tarihi**, (Çev: E. Başer, S. Yalçın, H. Berktay), İstanbul, 1983, s. 419.

[107] **Amerikan Tarihinin Ana Hatları**, Amerikan Basım ve Kültür Merkezi, s. 36.

Washington komutasında savaşan kolonilerle başa çıkamayacağını anlayınca o da bu bağımsızlığı kabul etmek zorunda kaldı. 1783'te Fransa'nın da masada olduğu ve imzalanan Versailles (Versay) Antlaşması ile Amerika'daki on üç İngiliz sömürgesinin bağımsızlığı kabul edildi. Yeni kıtanın yeni devleti Birleşik Devletler adını aldı. Bu yeni devlet, göçmenliği kolaylaştıran yasalarla, arazi satın alarak ve savaşarak batıya doğru önemli ölçüde büyümesini sürdürdü.

Amerika'ya göçmen akını o kadar çabuk ve çok oldu ki, 1821'de Amerika Konfederasyonunda yeni on bir devlet meydana geldi. Yani, her birinde elli binden fazla nüfusu olan on bir memleket daha ortaya çıktı. Bu yeni koloniler, bazen Fransa'dan satın alınan geniş toprakları, bazen İspanya'dan satın alınan (Florida gibi) kısımları içine alan büyük bir koloni haline dönüştü. Meksika ile yapılan savaşlar sonunda (1846–1847) Birleşik Devletler, Teksas'ı yani Yeni Meksika'yı (New Mexico) ve Kolombiya'yı da toraklarına kattı. Büyük Okyanus'a kıyıları olan büyük bir devlet olarak*, 19. yüzyılın ortalarında, altın madenleri ve çeşitli zenginlikleriyle dünya siyasetinde adını duyurmayı başaracak adımlar attı.

AMERİKAN EKONOMİSİNİN GELİŞMESİ

Özellikle göçmenlik sayesinde, ülkenin değer kazanması süratle ve geniş imkânlar içinde gerçekleşmiştir. Bunun sonucu olarak, Birleşik Devletlerin ekonomik gelişmesi, arazinin genişliği ve doğal kaynakların zenginliği ile orantılı olarak görülmemiş bir ilerleme kaydetmiştir.

Toprak sahibi olmayı kolaylaştıran kanun, mülk meselesini düzenleyerek, kolonilerde yerleşmeyi isteyen insanlara büyük kolaylık sağlamıştır. Şöyle ki, sömürge halkına, devletten hektarı on ila yirmi Frank arasında değişen bir bedel karşılığında, arazi almaya müsaade ederek, ailenin ergenlik yaşına gelmiş üyelerinin de her birine parasız toprak verilmesini teşvik diyordu. Bunun sonucunda ekili alanlar çok geniş miktarlara ulaşmıştır. Koloni yerleşimleri büyük arazi ve topraklardan meydana geldiği için, nüfusun ve işçiliğin az ve pahalı oluşu, çiftlik sahiplerini insan yerine makine kullanmaya itmiştir.

Tohumdan ihracata kadar her şeyin makine ile yapılmayı başladığı ve ürünlerin demiryollarıyla depolara veya mağazalara sevk edildiği bir ekonomiye sahip olan Birleşik Devletler, bunu da en az masrafla en fazla kâr ilkesi ile birleştirmişlerdi.

---

* 1800'lerin ortasında Avrupa'nın dörtte üçü büyüklüğünde (7.700.000 km²) toprağı vardı.

Dünya da, Yakınçağların en hızlı gelişen ve en çabuk büyüyen ülkesi olarak Amerika, mısır üretiminde birinci, (dünya üretiminin dörtte üçü) pamuk üretiminde birinci (dünya üretiminin üçte ikisi), büyük baş hayvan ve domuz yetiştiriciliğinde birinci (dünya meralarının dörtte ikisi) olarak, ekonomik ilerlemesini, 19. yüzyılın sonuna doğru, rakiplerine ve dünyaya ilan etmekte gecikmedi.

Birleşik Devletler, dünya devletleri arasında ilk sırayı alma yarışında, sanayi alanında da geri kalmadı. Maden kömürü, demir, bakır ve kurşun madenlerine sahipliği ve işletmesi yanında, toprak altında kıymetli madenleri gün ışığına çıkarmadaki becerisi ve ticari kabiliyeti ile de ilk sıralara yerleşmeyi, 20. yüzyılın başlarında gerçekleştirdi.

Dünya rekabetini yakalamak için daha kaliteli ürün yapmakla yetinmeyip, Avrupalı rakiplerinden daha çabuk ve daha ucuz üretimlere yöneldi. Atlas Okyanusu boyunca olan eski sömürgelerde kuzey kıyıları boyunca, New York, Philadelphia, Boston v.d. yerlerde dünya ile bağlantısını kurup, sürekli gelişme gösteren sanayisini teşvik etti.

Bu ziraî ve sanayi faaliyetlerini, ulaşımın bolluğu sayesinde çözümleyen Amerika, dünyanın sahip olduğu demiryolu ağının % 40'ına sahip olarak hayata geçirdi. Ayrıca, büyük göllerin (kuzeyde) ve akarsuların kullanılması da, gemi işletmeciliğine elverişli bir ulaşım ağını mümkün kılmıştır.

SAVAŞ VE KORUMACILIK

Köleliğin kaldırılmasını isteyen Kuzey eyaletleri ile Kölelik yanlısı olan Güney eyaletleri arasında 1861–1865 yıllarında yapılan iç savaş sonucu, Atlas Okyanusu ile Mississippi arasındaki bölge harap olmuştu*. Maliyesini tekrar düzeltmek ve üretim sanayisini yeniden ayağa kaldırmak için Birleşik Devletler, yabancı ülkelerden gelen ürünlere (imal edilmiş mallara) ve tahıla, değerlerinin % 45'i oranında vergi koydu. Sonuçları başarılı görüldü. Amerikan endüstrisi kısa zamanda yeniden can-

---

* Köleliğin kaldırılması ile 1860–1865 arasında yaşanan iç savaşa **Secession Savaşı** denir. Geniş topraklarının ekilip biçilmesi ve rahat bir hayat isteyen Güneyliler (Konfederasyon yanlıları) ucuz işgücü taleplerini sürdürürken, sanayileşen ve nitelikli işgücü arayan Kuzeyliler (Federasyon yanlıları) Lincoln'ün 1860'da Başkan seçilmesinden sonra savaşa girmişlerdir. Özgürlük yanlısı (!) Lincoln taraftarı olan Kuzey ordusunun zaferi ile sonuçlanan savaştan sonra, kölelik resmen kaldırılmış olmakla beraber, siyah-beyaz ayrımcılığı Amerika'da yüz yıl kadar devam etmiştir.

landı. Para öylesine bollaştı ki, vergiler düşürüldü, Genel Borçlar (Düyunu Umumiye) 14 milyardan 6 milyara düştü. Hatta 1890'da hazinenin borçlarına karşılık ödemesinden sonra üç milyondan fazla parası kaldı. Amerika dışında üretilen ve yetiştirilen mallara-ürünlere konulan yüksek vergi politikası, Birleşik Devletler ekonomisini ayağa kaldırmıştır. Zenginlikleri ve ilerlemeyle övünen eyaletler, yeni bir arayışın içine girdiler. Bu, onların geldikleri topraklarda hiçte yabancı olmadıkları bir devlet politikasıydı: Sömürgecilik ve emperyalizm. 19. yüzyılın sonunda İngiliz ve Alman emperyalizmlerine bir de Amerikan emperyalizmi katılıyordu.

BİLGİ VE MERAK 37

KÖKLERİNDEN KOPARILANLAR

VEYA

KAZIN AYAĞI...

Politik hürriyetlerin tarihçesi diğer hürriyetlerle (vicdan, haberleşme, eğitim, güvenlik, mülk v.d.) sıkı sıkıya bağlıdır. Bireyin hürriyete kavuşması ile hükümdarın hâkimiyetinin mücadelesi, tarihin eski devirlerine kadar uzanır. Ferdin hükümdara karşı haklarını ilk tespit eden vesika (belge) 1215'te İngiltere'de elde edilen Magna Charta Libertatum'dur. Bu belge ile fert; yurttaşlık, hürriyet ve mülkiyet haklarını elde ediyordu. 17. ve 18. yıllarda felsefenin yeni bir insan yaratma gayreti bu hakların tohumlarını serpti.

Locke (1632-1704), ferdin, devletin hakimiyeti karşısında hak ve hürriyetlerinin temellerini attı. Montesquieu ve Rousseau hürriyet hakkındaki ilk ışıkları Locke'dan aldılar. 1689'da İngiltere'de ilan edilen Bill of Rights, ana haklar bakımından en önemli adım sayılır. Amerika'da, Virginia'da 1776'da ilan edilen İnsan Hakları Beyannamesi ise insanlığa yepyeni bir devir açtı. Bu beyannameye göre: Bütün insanlar eşit yaratılmış olup, Tanrı tarafından onlara, devredilmesi mümkün olmayan bazı haklar verilmiştir: Hayat, hürriyet ve mutluluğa ulaşmak hakları bunlar arasındadır." Avrupa'da, Fransa'da 1789'da ilan edilen İnsan ve Yurttaşlık Hakları da aynı derecede önemlidir. Bu beyannameler insanlık tarihinin en önemli belgeleridir.

Kitabımızın konusunu oluşturan Yeni ve Yakın Çağlar tarihi boyunca bu gelişmelerin yaşanması "insanlık" adına onur verici gelişmeler. Ancak, bir de madalyonun öbür yüzü var. Avrupalı bir yandan hürriyet mücadelesi yaparken, öte yandan kendine benzemeyenlerin hürriyetlerini gasp etmekte tereddüt etmemiş. Gemiler dolusu, rengi, dili, kültürü farklı insanı kıtadan kıtaya kendi çıkarları uğruna taşımayı, çalıştırmayı, alıp-satmayı, işkence etmeyi ve öldürmeyi kendisine bir hak olarak görmüş.

Konumuz gereği, Amerika'da yaşanan ve bir iç savaşa neden olduğu (!) söylenen gelişmelere değinelim.

Afrika uzun yıllar boyunca neredeyse dünyanın her tarafında talep gören bir ticaretin merkeziydi. Bu ticaret, köleler üzerine kurulmuştu. Hemen belirtelim ki, kölelik bir zamanlar bazı ülke ve kabilelerin tarihinde çok önemli bir rol oynamıştı. Eski Çin'de milyonlarca köle vardı ve 1908 yılına kadar köle satmak yasaklanmamıştı. Yunan şehir devletlerinde de kölelere rastlamak alışılmadık bir durum değildi. Roma topraklarında binlerce köle bulunuyordu. Her köle, fazladan bir balta, kürek anlamına geliyordu ve hasat işlerinde, yol yapımında, gösterişli arenaların inşasında ve ev işlerinde kullanılıyordu. Köleler yediklerinden daha fazla iş yaptıkları sürece değerli bir maldı. Dünyanın birçok yerinde geçerli olan görüş, savaş esirlerinin öldürülmesi ya da köleleştirilmesiydi. Sık sık savaşlar olduğu için her geçen yüzyıl köle sayısı da artıyordu. Nede olsa köle olmak bir ceset olmaktan daha iyiydi (!).

Avrupa'dan gelen gemiler, Afrikalı köleleri taşımaya başlamadan uzun süre önce, Afrikalılar köle ticaretiyle uğraşıyordu. 1500 yılından beri İslam ülkelerine, Hıristiyan ülkelere, Afrikalı köle ticareti önemli bir sektör oluşturuyordu. Köleler genelde borçlular, asiler ya da savaş esirlerinden seçiliyordu.

17. yüzyılda işin rengi değişmeye başladı. Yukarıdaki özelliklerinin yanı sıra, hatta bunlara bakılmaksızın Avrupa gemileri, çoğu erkeklerin oluşturduğu kafileleri ambarlarına doldurup, Amerika kıtasına götürmeye başladılar. Bu işi ilk başlatanlar Portekizlilerdir. Çok geçmeden İngilizler ve diğer denizci ülkeler bu kârlı ama acımasız ticarette yer almaya başladılar.

Zincirlere bağlanıp güvertenin altındaki karanlık hücrelere atılan bu insanlara; içmeleri için çok az su ve gıda olarak çok az yemek veriliyordu. Üstelik daha önce hiç biri deniz yolculuğu yapmamışlardı. Yıllar içinde birçok Afro-Amerikan nesil, köklerini hiç bilmeden, geldikleri ve atalarının doğdukları yerleri hiç göremeden köklerinden koparıldılar. Kölelikten kurtulmanın kaçmak dışında hiçbir yolu yoktu. Aslında, kaçmak da çözüm değildi, çünkü peşlerine salınan köpekler, köle avcıları, yiyecek ve barınak yokluğu, bu çareyi de çare olmaktan çıkarıyordu.

Avrupa'nın kuzeyinde ya da güneyindeki fakir insanların yaşadığı ortamdan ve yerlerden, kölelerin yaşadığı kulübelerin daha rahat olduğunu söyleyecek kadar insanlıktan uzak, Batılı sosyal bilimcilerin olduğunu da söyleyelim. Tabii haklı oldukları bir nokta olabilir, o da her iki ortamdaki kulübelerin dışında özgürlüğün olmayışıdır.

Birleşik Devletlerde bulunan limanlara 1820 yılı itibariyle gelen köle sayısı, Avrupalı göçmenlerden daha fazla idi. Kölelerin bakımsızlığı, değer verilmeyişi, doğum konusundaki kısıtlamalar ya da tam tersi, göçmenlerin ölüm oranının azlığı, doğum oranı yüksekliği ve rahat hayat olanaklarının kendilerine sunulması sonucu, Avrupalılar daha çabuk çoğalmış ve Amerika nüfusunun çoğunluğunu oluşturmuşlardır.

Köleliği yasaklamak için başlatılan çalışmalar, köle gücüne ihtiyaç duymayan refah içindeki ülkelerin önderliği ile başlar. Buna eşitlik isteyen merhametli insanların çabalarını da ekleyebiliriz. Öncelikle, 1790'da Danimarka Batı Hint Adalarında (West Indian Island) köle ticaretini resmen yasakladı, onu ihtilal ülkesi Fransa izledi. Sömürgelerine söz geçiremeyen Avrupalı ülkeler için kolonilerinde çalışan köle gücünü feshetmek daha kolaydı. Hem insanlık adına ve eşitlikçi görünmek, hem de ellerinden kayıp giden kolonilerden intikam almış oluyorlardı.

Amerika'nın ekonomik hayatı, hâlâ kölelerin ürettiği iş gücüne dayalı olduğu için bu ülkede köleliğe tepki daha geç dönemlere rastlar.

Birleşik Devletlerde köleliğe vurulan ilk darbe, ekonomisi köle gücünden çok fabrikalara, imalathanelere, çiftliklere ve tersanelere dayalı olan zengin kuzey eyaletlerinden geldi. Bu

eyaletlerin sağladığı destek, birleşik devletleri muazzam bir sanayi gücü haline getiriyordu. Güney eyaletlerinin geniş arazileri ise iş gücüne, ekip-biçecek, hayvanlarını otlatacak insan gücüne şiddetle ihtiyaç duyduğu için köleliğin devam etmesinden yana politika izliyordu. Sonunda 1861'de Güney eyaletlerinden on biri köleliği savunanlar olarak isyan bayrağını açtılar. Birleşik Devletlerden ayrılarak kendi Konfederasyon Devletlerini kurdular. Bu gerginlikler arasında Abraham Lincoln Birleşik Devletler başkanlığına seçildi ve bir ay sonra, Nisan 1861'de savaş patlak verdi.

Lincoln'ün savaşa girmesinin nedeni köleliği kaldırmak değildi. Kazın ayağının öyle olmadığı çok geçmeden anlaşıldı. Onun asıl amacı ülkesinin birliğini korumak, en eski ve en önemli eyaletlerin birlikten ayrılmasını önlemekti. Eğer gerekirse, devletin parçalanmaması için köleliğin devam etmesine de razıydı. Kısaca, Lincoln'ün ya da Amerika'nın davası, köklerinden koparılanlara özgürlük ve eşitlik vermek değil, devletin bütünlüğünü korumaktı.

YAKINÇAĞDA JAPONYA

Yakınçağların Japonya'sı, 19. yüzyılın ortalarına kadar dünyaya iki farklı özellik sunan yüzüyle incelemeye değer bir ülkedir.

Japonya da tıpkı Çin gibi, 1850'lere kadar yabancı ülkelere onların insanlarına kapalı bir toplum olarak yaşamıştır. Sadece Portekizliler 1542'de Japon kıyılarına kadar gelmişler "Cizvitlerini" (Hıristiyan misyoner tarikat-Jesuit) Japon topraklarına sokabilmişlerdir. Ancak bunların, hem iç siyasi olaylara karışmaları hem de Hıristiyanlık propagandası yapmaları sonucu, ayrım gözetilmeksizin bütün Hıristiyanların öldürülmesine yol açtı. Bu olaydan sonra (1641) ülkeye Katoliklerin girmeleri yasaklandı. O tarihten itibaren yalnızca ticaret yapmayı amaç edinenler (Hollandalılar ve Çinliler) ülkeye kabul edilmiştir. Japonya'nın dış dünyaya kendini kapatması 1853-1854 tarihine kadar sürdü. Bu tarihte, Büyük Okyanus'a çıkan (ele geçiren) Birleşik Devletler, Japonlarla bir ticaret antlaşması yapmak istediler. Derebeylerinin (daimyo) şiddetle muhalefetlerine rağmen, Birleşik Devletler 1854'te iki liman açtırmaya ve 1858'den sonra siyasi başkent olan Tokyo'da bir temsilci bulundurmaya hak kazandılar. Bunu diğer devletler izledi. İngiltere, Rusya, Hollanda, Fransa da peşi sıra benzer ayrıcalıklar elde ettiler. Böylece birçok liman açılmış oldu ki, bunların arasında, Nagazaki, Osaka, Kanazava limanları da vardı.

Japonya, yüzyıllar boyunca toprak beylerinin (daimyo) ve aristokrat bir şövalye - savaşçı – sınıfının (samurai) oluşturduğu, merkezileşmemiş bir feodal oligarşi tarafından yönetilmişti. Kendisini asla halka göstermeyen Mikado ise (Japon imparatoruna verilen isim) sembolik bir kral durumunda olup, tüm yetkiler ve yönetim gücü Şogun (Shogoun) adı verilen saray yetkilisi/yetkilileri tarafından kullanılırdı. Doğal kaynaklarının bulunmaması ve ancak % 20'si tarıma elverişli dağlık arazisi yüzünden engellenmiş olan Japonya, ekonomik gelişme için gereken şartların hiç birine sahip görünmüyordu.

Karmaşık ve zor bir dile ve kültüre sahip olması da Japon halkının içe dönük kalmasını ve yabancı etkilere karşı direnmesini sağladı. Tipik bir kapalı feodal toplum yapısı yüzünden Japonya politik yönden olgunlaşmamış, ekonomik yönden geri kalmış ve askeri açıdan zayıf kalmaya mahkûm bir görüntü çiziyordu.

Ancak 1868 yılında yeni bir Mikado (Mutsu Hito) iktidara geçti. Bütün yeniliklere düşman olanlarla mücadeleye girişti, gerek savaşarak gerekse siyasi manevralarla rakiplerini püskürttü ve iki kuşak sonra uluslar arası arenada, Japonya'nın Uzakdoğu'da önemli bir aktör haline gelmesini sağladı.

JAPON MUCİZESİNİN BAŞLANGICI

1868 yılı Meiji Modernleşmesi adıyla anılır. Japonya bu tarihte "yenileşmeler" denilen bir döneme girmiştir.

Mutsu Hito (imparator-Mikado), yabancılarla imzalanan antlaşmaları kabul ederek işe başladı. Kobe ve Tokyo gibi yeni limanları hizmete açtı. Mikado, sarayda kendini toplumdan soyutlayan hayatı terk ederek, Batı kıyafetleriyle halkının karşısına çıktı. Derebeylik usulü kaldırılarak, samuray klanlarının[108] şiddetli muhalefeti ile karşılaşsa da, Avrupa devletlerinin yönetim tarzını ve devlet teşkilatını yerleştirmeyi başardı[109]. Ülkeyi kolay yönetebilmek için eyaletlere ayırdı ve nihayet 1889'da meşruti bir idareyi resmen ilan etti. Parlamento usulü ile yönetilen bir hükümeti iş başına getirip, ülkenin birlik ve bütünlüğünü sağlamada en önemli adımı atarak tüm Japonya'nın mutlak gücü ve sahibi haine geldi.

---

[108] Servet Karabağ; **Mekânın Siyasallaşması**, Nobel Yayınları, Ankara, 2002, s. 28. Karabağ, Klanı; "aralarında kan bağı bulunan ailelerin oluşturduğu grup-topluluk" olarak tanımlamaktadır.

[109] Kennedy, a.g.e.; s. 241.

Japonya, tek tek insanlar ya da girişimciler öyle istedikleri için değil, "devlet" buna ihtiyaç duyduğu için çağdaşlaşmak zorundaydı.

Japon çağdaşlaşması, aşağıda genel olarak verilen bir dizi başarılı reform çabalarının sonucunda gerçekleşmiştir. Bu reformlar;

a- Batılılaşma yönünde büyük kararlılık gösterilmesi,

b- Prusya-Alman modeline dayalı yeni bir anayasa yapılması,

c- Hukuk sisteminin tamamen yeniden düzenlenmesi,

d- Eğitim sistemi büyük oranda gözden geçirilip değiştirilerek, okur - yazar oranının yükseltilmesi,

e- Yabancıların Japonlara (pek çok konuda) öğretmenlik yapmaları için ülkeye davet edilmesi,

f- Pek çok Japonun öğrenim görmek üzere (her alanda) değişik fakat konusunda ileri olan ülkelere gönderilmesi,

g- Demiryolları, posta ve telgraf gibi ulaşım ve iletişim yolları kurulması,

h- Güçlü bir ordu ve donanma oluşturulması,

ı- Takvimin, giyim-kuşamın değiştirilmesi,

i- Modern bankacılık sisteminin getirilmesi,

j- Demir-çelik, gemi yapımcılığı, ağır sanayi alanlarında ve tekstil üretimini modernize etmek için yabancı devletlerle işbirliğinin artırılması.

Japonya'da gerçekleştirilen tüm bu reformlar, zaman aldığı gibi çok ciddi engellerle de karşılaşmıştır. Kentli nüfus 1890-1915 arası iki kattan fazla artmakla beraber, toprakla uğraşan nüfus aşağı yukarı değişme göstermeden aynı kalmıştır. Birinci Dünya Savaşının hemen öncesinde bile, Japon nüfusunun beşte üçünden fazlası tarım, ormancılık ve balıkçılıkla uğraşıyordu. Demir-çelik üretimi azdı ve ülke büyük ölçüde bu ihtiyacını ithalatla karşılıyordu. Sermaye son derece kıttı ve dışarıdan giderek daha çok borç alma durumunda kalınırken, hiçbir zaman sanayiye, alt yapıya ve silaha yatırım yapacak kadar parası da olmuyordu. Ekonomik açıdan emperyalizmin en yoğun olduğu bu dönemde mucizeler gerçekleştirerek, Sanayi devrimi geçiren tek Batılı olmayan ülke olan Japonya; Avrupa büyüklerinden ve Birleşik Devletlerden sonra, dünyada hatır sayılır bir ülke konumuna yükselmeyi başarmıştır.

Japonya'nın yükselişini iki nedene bağlayan görüşler, halen geçerliliğini korumaktadır. Bunlardan birincisi, Japonya'nın sahip olduğu "coğrafya"dır. Coğrafi açıdan soyutlanmış olması, Japonya'ya olumlu katkıda bulunmuştur. Tehdit ve işgalden uzak geçen yüzyıllar içinde, Japon toplumunun içe dönük yaşamı, çok kuvvetli ağlarla örülmüş geleneksel ve dayanışmacı bir toplum yaratmıştır. Bu özelliklerini tamamlayan ikinci yükseliş nedeni ise, "moral" niteliktir. Tartışmasız, Japonların kendi kültürlerinin benzersizliğine ilişkin güçlü duyguları, imparatora kesinlikle boyun eğme ve devlete saygı gelenekleri, samurayların askeri onur ve cesaret sahibi oluşları, disiplin ve dayanıklılığa verilen büyük önem, aynı anda, hem aşırı milliyetçi ve vatansever hem de fedakârlıkla yoğunlaşmış bir siyasi kültürün temsilcileri olmaları, onların stratejik güvenlik ihtiyaçlarını öne çıkarıp kamçılamış, üstelik Pazar ve hammadde bulma amacıyla genişleyerek büyümelerini sağlamıştır.

JAPONYA'NIN YÜKSELİŞİ

Japonya'nın idari düzenini kurduktan 25 yıl sonra, Asya'nın doğusunda önemli bir siyasi güç olarak kuvvet kazanması hayretle izlenmiştir. O sadece gurur ve üstünlük gösterisiyle değil, daha çok yabancıları (işgal ve emperyalist amaçlı güçleri) topraklarından sürüp çıkarmak ve gittikçe artan nüfusunu dışarıya yaymak ihtiyacı ile büyümesini sürdürmüştü.

Japonlar, kendileri için her fırsattan yararlandı ve askeri kuvvetlerine güvenerek, ilerleme projelerine ve tasarılarına, savaşmakta tereddüt etmemeyi de eklediler.

İlk çatışmaları Çin'le oldu ve galip geldiler. 1894'te Şantung yarımadasını işgal etmeleri Pekin'i korkuttu. Çin bir antlaşma yapmak zorunda kaldı, Formoza adası ve Kore Japonya'ya geçti, yüklü bir miktarda tazminatı da Japonlara ödeyen Çin'in derin bir zafiyet içinde olduğu dünyanın diğer güçlerinin gözünden kaçmadı. Batılı güçler Japonya'nın bu ani ve kesin başarısını, bir antlaşma ile durdurma yoluna gittiler, özellikle Rusya, Çin'in toprak bütünlüğünü korumak konusunda arabuluculuk teklifini kabul etti. Çin, ilerde bölünmesi ve yutulması mümkün bir ülke olarak emperyalistlerin yeni savaş alanı olacaktır.

Rusya'nın müdahalesini unutmayan ve Mançurya ile Kore'nin elinden alınmasına fırsat vermek istemeyen Japonya, 1904 yılında Rusya'ya savaş ilan etti.

Rus-Japon savaşı "Güneş İmparatorluğunun" karada ve denizde üstünlüğünü gösterdi. Bu zafer Japonlara, Transmançurya demiryoluna kadar olan kısmı ve Sakhaline adalarını, dolayısıyla Uzakdoğu'da üstün bir devlet olma hakkını ve unvanını sağlamıştır.

BİLGİ VE MERAK 38

HAZİN BİR DENİZ SEYAHATİ

ERTUĞRUL FIRKATEYNİ

Japon İmparatoru Meiji'nin yeğeni Prens Akihito Komatsu, 1887 yılında Avrupa'ya yaptığı bir geziden dönerken İstanbul'u ve II. Abdülhamid'i de ziyaret eder. O dönemde hızla güçlenen Japonya ile iyi ilişkiler kurmak II. Abdülhamid tarafından olumlu görülmektedir. Bu ilişki iki imparatorluk için de ortak tehdit oluşturan Rusya'ya gözdağı vermek için iyi bir fırsattır. Aynı zamanda İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu Akdeniz ve Ortadoğu topraklarını birer birer işgal etmekteydi. II. Abdülhamid, Asya'da kök salan İngiliz İmparatorluğunun idaresi altındaki Müslüman toplumlardan destek sağlamak için nabız yoklamak istemektedir. İslam dünyasının sadece Araplardan ibaret olmadığını, Asya'daki Müslümanların da İngiliz sömürgesi olmak yerine, Osmanlı hilafetini benimseyebileceğini göstermekti niyeti. Bu amaçla, Japonya'ya bir "iade- ziyaret" heyeti göndermek çok iyi bir fikirdir. Japonya ile ilişkiler güçlendirilirken, geminin yolda ikmal için uğrayacağı Müslüman limanlardaki atmosfer, İmparatorluğun geleceği için önemli bir gösterge olacaktır.

Gemi denilince ilk akla gelen yeni, modern ve zırhlı gemilerdir. Ancak, sadece kömürle yol alacak böyle bir geminin Japonya yolculuğu çok masraflı olacaktır ve hazinede bu işe ayrılacak para yoktur. Bu görev için otuz yıllık, sadece iç denizlerde kullanılmış, hem kömür hem de yelken donanımı olan ***Ertuğrul Fırkateyni*** seçilir. Ancak geminin okyanuslar aşmaya mecali olmadığı açıkça ortadadır. Abdülhamid'i temsil edecek heyetin başkanlığına Albay Osman Bey atanır, gemi kaptanlığına da Hint Okyanusu tecrübesi olan Süvari Ali Bey getirilir. Gemiye imparator Meiji'ye sunulacak hediyelerle birlikte, o dönem Bahriye Mektebi'nin en başarılı mezunları da bindirilir. Bu yolculukta uzun seyir tecrübesi kazanmaları amaçlanmaktadır. Gemiye çoğu marangoz ustası, yaklaşık 500 tayfa verilmiş, yol boyunca çürümesi beklenen tahtaları yamayarak gemiyi ayakta tutmaları istenmiştir. Gemi bu şekilde 1889 Temmuzunda yola çıkar. Gemiye çok az kömür tahsisatı verilmiş, sadece limanlara girip çıkarken görüntüyü kurtarmak için buhar kullanılması, açık denizde

ise yelken açılması emredilmiştir. Gemi bu şekilde birkaç küçük kaza ile Süveyş Kanalını geçip Aden'de mola verdikten sonra Bombay'a doğru yelken açar. Gemiyi en dikkatle takip edenler ise, bu yolculuğun tek amacının Japon İmparatoru'na hediyeler vermek olmadığını bilen İngilizlerdir. Ancak, usta denizci İngilizlerin gönlü bir bakıma ferahtır, çünkü Ertuğrul'un batacağından hiç kuşkuları yoktur. İngiliz denizcileri, geminin en fazla hangi limana kadar dayanabileceği üzerine bahislere girerler. Bazıları da geminin Japonya'ya varabileceğini, ancak dönüşünün imkânsız olduğuna bahse girer. Ertuğrul, 1889 Ekiminde yarı nüfusu Müslüman olan, İngiliz sömürgesi Bombay'a ulaşır. Ertuğrul'un Hindistan'a gelmekte olduğu, Müslümanlar arasında bir efsane gibi yayılmıştır ve on binlerce Müslüman, Lahor'dan, Delhi'den, Haydarabad'dan Bombay'a akın eder. Gemi limanda ziyarete açılır ve bir hafta içinde 150.000 kişi gemiyi ziyaret eder ki, aralarında Müslüman olmayan, ama İngilizlerden illallah etmiş mihraceler de vardır.

Gemi yoluna devam ederek Kasımda Seylan'ın başkenti Kolombo'ya ulaşır; yolda çeşitli yerlerinden su almaya başlamıştır, ama ziftli bezler ve kalaslarla durum idare edilir. Ertuğrul, Kolombo'ya bir Cuma sabahı varmıştır. Mürettebat Cuma namazı kılmak için topluca gemiden inince, halkta müthiş bir coşku uyanır. Seylan Genel Valisi, 300.000 nüfusu olan Kolombo'da 200.000 kişinin gemiyi ziyaret etmek istediğini söyler. Kalabalık halk ziyaretlerinin gemiyi yıprattığı bilinse de, ses çıkarılmaz. Gemi buradan yola çıkıp Kasım sonlarında, yine bir Cuma günü Singapur limanına varır. Singapur'da Ertuğrul'u, Halife adına sloganlar atan, Osmanlı sancaklarıyla donanmış küçük tekneler karşılar. Singapur yakınlarındaki ufak Müslüman devletçiklerinden olduğu kadar, Çin Hindi'nden, Sumatra'dan, Java'dan gelerek toplanan Müslümanlar, Cuma namazını Halifenin memuru olan gemi imamının kıldırmasını isterler. Ertuğrul ve komutanı umulanın ötesinde olumlu sinyaller almaya başlamış, Singapur'a gelen bir telgrafla Komutan Osman Bey, Tuğamiralliğe terfi ettirilmiştir. Ancak, uzayan sefer sonucu harcırah tükenmiş, İmparatorluk, Galata Bankeri Ohannes Efendi'ye rica ederek, Singapur'a 2000 altın göndermiştir. Ertuğrul onarımdan geçmiş, güverte tahtaları değişmiş, zar zor ayakta durmaktadır. Buna rağmen Ertuğrul yola çıkar ve Nisan başında Saygon'a ulaşır, burada Çinli Müslümanlarca karşılanır. Buradan Hong Kong'a giden Ertuğrul ve heyeti, Çin deniz kuvvetlerinin yetkilileriyle tanışarak temaslarda bulunur. Hong Kong'tan ayıran Ertuğrul, Nagasaki'ye ulaşır ve yola çıktıktan 11 ay sonra da Yokohama limanına demirler. Limanda gemiyi, Abdülhamit'i ziyaret eden Prens Komatsu'nun temsilcisi karşılar. O günlerde yabancıların Japonya içinde dolaşması hâlâ serbest olmadığından, Türk Heyeti Yokohoma'da kendi-

lerine tahsis edilen yere yerleştirilirler. Birkaç gün sonra Osman Bey, Kaptan Ali Bey ve üst düzey heyet, İmparatoru ziyaret amacıyla Tokyo'ya götürülür. 12 Haziran için planlanan ziyaret, son anda bir gün sonraya ertelenince, heyet o günü Tokyo'da üçüncüsü düzenlenen Endüstri Fuarını gezerek geçirir. Yıl 1890'dır ve o günün gazetelerine göre, İmparatorluk tarafından 500.000 Japon Yeni bütçe ayrılan ve 1,5 hektarlık bir alana kurulan bu sanayi fuarındaki tüm stantları gezmek 16 millik (yaklaşık 26 km) bir yürüyüş gerektirmektedir. Gösterişli kıyafetleri, kibar ve saygılı tavırları ve içki içmemeleri ile ilgi toplayan heyetin fuar ziyareti, zamanın Japon basınında büyük yer alır. Osman Bey'in ertesi günkü saray ziyareti ve resmi temasları da çok başarılı geçmiş ve Osman Bey, İmparator, Prensler ve Savaş Bakanı ile görüşmüştür.

Temmuz ayında tayfalardan biri koleraya yakalanarak hayatını kaybeder. Japonya'da kolera görülmediği için gemi hemen karantinaya alınır ve cesedin yakılması istenir. Osman Bey, Müslüman dinine göre yakılamayacağını, gömülmesi gerektiğini, ama denize de defnedebileceklerini söyler. Japon yetkililer, cesedin ancak körfez dışında denize atılmasını kabul eder. Nitekim tayfanın cesedi Yokohoma Körfezinin dışında denize atılır, ama bu Japon balıkçılar tarafından öğrenilince büyük bir tepkiye yol açar. Osmanlı heyetinin lehinde esen olumlu rüzgâr birden tersine dönmüştür. Hastalık gemide yayılıp 36 kişi daha hastalanınca, Yokohoma balık piyasasını sarsan kolera korkusu iyice büyür. Gemi uzak bir bölgede karantinaya alınır ama salgın önleninceye kadar 12 denizci şehit olmuş ve cesetleri yakılmıştır. Bu arada, kolera salgını yüzünden, Yokosuko'da bulunan tersaneler Ertuğrul'un dönmeden önceki tamirat talebini reddederler. İş başa düşünce, gemideki marangozlar var güçleriyle tamirata girişirler. Eylülde gemi sefere hazır hale gelmiştir. Ancak Eylül, Japonya ve civarında tayfun dönemidir. Osman Bey, bu konuda uyarılar olmasına rağmen, kolera salgının moral bozukluğu, harcırahın bitmesi ve dönüş yolunda kendilerini bekleyen misyon yüzünden, denize açılmaya karar verir. Nitekim, denize açıldıktan 2 gün sonra tayfuna yakalanan Ertuğrul, Oshima Adası'ndaki Kashinozaki Deniz Feneri'nin açıklarında, 19 Eylül 1890 tarihinde sabaha karşı, kayalıklara çarparak parçalanır. Deniz fenerindeki Japon balıkçılar ve civardaki tüm Japon köyleri kurtarma çalışmaları için seferber olur ve o fırtınada büyük bir arama kurtarma çalışması başlatırlar. Dilini bilmedikleri bu insanlardan ancak 69 kişiyi sağ salim kurtarabilirler. Osman Bey ve Ali Bey'in de aralarında bulunduğu beş yüzün üstünde denizcinin ise sadece cesetlerini toplayabilirler. Yaralıların tedavisi ve bakımı için Japon köylülerinin gösterdiği çaba göz yaşartıcıdır. Fakir balıkçılar, tayfun sezonunda avlanamayacakları için stokladıkları balık ve tavukları kazazedelere verirler.

Olay Tokyo'da duyulur duyulmaz, İmparator Meiji gemilerinden birini hemen olay yerine gönderir. Bu gemi hem köye doktor, hemşire ve yiyecek getirir, hem de denizdeki aralamalara yardım eder. O zamandan beri beş yüzün üstünde Türk denizcisi, Japonya'da yaşanmış en büyük deniz facialarından birinin kurbanı olarak, Kushimoto yakınlarındaki bir şehitlikte yatmaktadır. Bu şehitlik Japonya'da hâlâ muhafaza edilmektedir.

Bu büyük trajedi, aynı zamanda iki halkın arasındaki dostluğun temelini de atmıştır. İmparator Meiji, iki kruvazörünü tahsis ederek kazadan kurtulanları, hediyelerle beraber İstanbul' gönderir. Trajediden çok etkilenen bir Japon, çeşitli gazetelerin de yardım ettiği bir kampanya ile halktan topladığı yardımları İstanbul'da kazazedelerin ailelerine verir.

Zamana göre stratejik bir öngörü ve misyonla yola çıkan Ertuğrul, hiçbir amacına ulaşamadı. Göz göre göre yapılan basit hatalar sonucu, Ertuğrul gemisi, tarihin en büyük denizcilik facialarından birinde başrolü oynadı ve sadece iki ülke arasında sıcak, aynı zamanda hüzünlü bir dostluğun başlamasına neden oldu. Bombay'daki, Singapur'daki, Kolombo'daki Müslüman halk, boşu boşuna Ertuğrul'un dönerken limanlarını ziyaret etmesini ve İslam Halifesinin görevlendirdiği imamın arkasında namaz kılmayı beklediler. İngilizler derin bir "oh" çekerken, "gidişi olur, dönüşü olmaz" diyen bahisçiler ceplerini doldurdu. Gemi kaptanı Ali Bey de şehitler arasındaydı. Kurtulanların söylediğine göre, geminin batacağını çok önceden anlamış, sadece törenlerde giydiği sırmalı üniformasını kefen olarak giymişti[110].

[110] Petek Kitamura; **Japonya: Kiraz Çiçeklerinin Ülkesi**, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 149-156.

BÖLÜM XIII

BÖLÜM 13

YENİ VE YAKIN ÇAĞLARDA TÜRK DÜNYASI

TARİHSEL ARKA PLAN

Avrupa 15. yüzyıl sonlarında yeni bir Çağa girerken, Türk dünyası siyasi, kültürel ve ekonomik olarak gücünün zirvesinde bulunuyordu. Ancak çıkabileceği en yüksek doruğa ulaşmıştı. Avrupa, yavaş yavaş Rönesan, dönemine girerken ve henüz Coğrafi keşiflerin ilk adımlarını gerçekleştirirken, Osmanlı İmparatorluğu Balkanlarda ve Anadolu'da hüküm sürüyor, Karadeniz'in kuzeyinde Altın Orda Devleti, Semerkant merkez olmak üzere Doğu Anadolu'dan, Hindistan'a kadar olan bölgede Timur İmparatorluğu, Suriye ve Mısır bölgesinde Memlükler hüküm sürüyorlardı. 1500'lü yılların hemen başında ise Timur İmparatorluğu'nun dağılma dönemine girmesiyle, topraklarında Safevi Devleti, Özbek Hanlığı Hindistan merkez olmak üzere Babür İmparatorluğu kurulurken, Altın Orda Devletinin dağılması ile de Kırım, Kazan, Kasım, Astırhan gibi hanlıklar ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti ise Suriye ve Mısır'ı fethederek Memlük Devletine son vermiş, Doğu Anadolu'da topraklarını genişleterek Safevi Devleti ile sınır komşusu olmuştur.16. yüzyılın hemen başında Balkanlardan, Uzakdoğu'da Çin sınırına, Karadeniz'in kuzeyinden Mısır'a, Sibirya'dan Hindistan'a kadar olan alan Türk hâkimiyeti altındaydı. Bu geniş sahada ve aralarında çok güçlü devletlerin ve imparatorlukların bulunduğu Türk dünyası ne yazık ki kendi aralarındaki rekabet ve çekişmelerden ötürü dış dünyadan gelen tehlikenin farkına varamamış, ya da farkına vardığında artık çok geç olmuştu.

16. yüzyılın başlarında Rusya, küçük bir Knezlik (Moskova Knezliği) iken biraz da Türk dünyasının içindeki çekişmelerden ve bölünmüşlüklerden yararlanarak Karadeniz'e doğru yayılmaya başlamıştır. Deli Petro (1682–1725) Akdeniz'e inme politikasında başarılı olamayınca, yayılma faaliyetini Asya'ya yöneltti. Orta Asya'daki durumu öğrenmek, Orta Asya'nın ve Hindistan'ın zengin ticari imkânlarını ele geçirmek için 1715'te Albay İvan Bucholz'u İrtiş'e, 1716'da da Prens Aleksandır Bekoviç Çerkovskiy'i Hive üzerine gönderdi. Fakat orduları mağlup ve perişan bir şekilde geri dönmek mecburiyetinde kaldı. Bu kez, 1723'te Orta Asya'ya ilerlemede rehber olarak kullandığı adamlardan Tevkelev'e şu direktifi vermiştir: *"Her ne kadar Kazaklar ile Kırgızlara güvenmek mümkün değil ise de, onların memleketini mutlaka himayemiz altına sokmak zorundayız. Zira Kazak ve Kırgız bozkırları, bütün Asya'ya açılan en önemli kapılardır"*.[111] Nitekim 19. yüzyıla gelindiğinde Orta Asya'nın büyük bir bölümü Rus İmparatorluğunun hâkimiyeti altına girmiştir.

Portekizlilerin Hindistan'a ulaşması da, sonraki yüzyıllarda Orta Asya Türk dünyasının başının ağrıyacağının belirtilerini gösteriyordu. Nitekim daha sonraki süreçte Hindistan Avrupalıların iştahını kabartacak ve Hollandalılar, Fransızlar ve nihayet İngilizler bu zengin yarımadayı ele geçirerek buradaki Türk hâkimiyetine son vereceklerdir. 1552'de Kazan'ın düşmesiyle başlayan Rus yayılması 1885'te Batı Türkistan'ın işgaliyle tamamlanmıştır. Doğu Türkistan ise 1760'larda Çin işgaline uğramıştı.

Bu dönemde Türkler arasında göçebelik devam etmekle birlikte, İslamiyet'in de yaygınlaşmaya başlamasıyla yerleşik hayata önem verilmeye başlanmış, bu amaçla zamanın büyük, güzel, bayındır ve ticari öneme haiz şehirleri kurulmuştur. Avrupa Rönesans dönemine henüz girmekte iken, Türk dünyası, bilimiyle, sanatıyla, edebiyatıyla, şehirleşmesi ve ticareti ile büyük bir medeniyet seviyesinde bulunuyordu. Nitekim Batılı araştırmacılar ve uzmanlar, Memlük mimarisinden, Altın Orda Devletinin başkenti Bahçesaray'dan hayranlıkla bahsederler.

Orta Asya ve Ortadoğu'da hüküm süren Türk devletleri önemli ticaret yollarını kontrol ediyorlardı. İpek Yolu, Kürk Yolu ve Baharat Yolu Türk devletlerinin kontrolü altında idi. Bu yolları korumak ve sahip olmak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu bakımdan ticaret son derece ge-

---

[111] Mehmet Saray; Yeni **Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996, s.87.

lişmişti. Semerkant, Buhara, Bahçesaray, Kazan, Hive, Turfan, Kaşgar, Tebriz, Delhi, Agra, Kabil, Lahor gibi o çağın en zengin ve bayındır şehirleri oldukça önem kazanmıştır. Ancak, Coğrafi Keşiflerle değişen ticaret yolları ve yeni keşfedilen yerler, zamanla bu güzel ve zengin şehirlerin ticari öneminin azalmasına ve buralara hâkim olan Türk devletlerinin de ekonomik gücünün sarsılmasına yol açmıştır.

Söz konusu dönemde, Türk devletlerinin şehirleri önemli bir bilim ve sanat merkezleriydiler ve bu merkezleri muhteşem mimari eserlerle süslemişlerdir. Medrese, rasathane, cami, köprü ve saraylar inşa etmişlerdir.1668'de yapılan ve günümüzde de Avrupa'nın en güzel ve büyük sarayı olan Versay dahi, yapımı 1653'te tamamlanan Tac Mahal'in güzelliği ve ihtişamına ulaşamamıştır ki, Dünyanın Yedi Harikası arasında Tac Mahal'in adı yer almaktadır. Hindistan'da Türkler tarafından yapılan bahçe mimarisi, İngiliz bahçe mimarisine örnek teşkil etmiştir. Yapılan bilimsel çalışmalar, yazılan bilimsel ve edebi eserler, Avrupa'da yüzyıllarca temel başvuru eseri olarak kullanılmıştır.

Ne yazık ki, Türk dünyası 17. yüzyıldan itibaren batıdan, kuzeyden ve güneyden Avrupalıların, doğudan da Çin'in baskısı altına girmiş ve 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde bağımsız olarak sadece Osmanlı Türkleri ayakta kalmıştır.

TİMUR İMPARATORLUĞU (1370–1507)

Timur Devleti, Moğol İmparatorluğundan sonra, Orta Asya ve Ortadoğu'da kurulmuş en büyük Türk devletidir. Bu büyük devletin kurucusu Timur'dur.

Timur, 1335 yılında Semerkant yakınlarında, Keş şehrinin Hoca Ilgar köyünde doğdu. Babası, Barlas boyunun beylerinden Emir Turagay (Turgay)'dır, annesi Tekine Hatun'dur. Barlas boyu, o dönemde Çağatay Hanlığının yönetimi altında bulunmaktaydı. Timur'un dünyaya geldiği tarihlerde Çağatay Hanlığı karışıklıklar içindeydi. Ülkede hâkimiyet, Çağatay ailesinden çok, kendilerine emir denilen beylerin elindeydi. Bunlardan birisi olan Emir Kazgan, Semerkant'a tamamen hâkimdi. Bu sırada Timur, Emir Kazgan'ın emrinde bulunuyordu.

Karışıklıklar sürerken Timur yirmi beş yaşına gelmişti ve ortaya çıkmak için zamanın geldiğini görmüştü. Ülke içinde süregelen olaylar kar-

şısında amcasının boyuna ve beyliğine sahip çıkması dolayısıyla Çağatay Hanı Tuğluk Timur onu kutladı ve destekledi[112].

Çağatay Hanı, Maveraünnehir'deki karışıklıklara son vermek için 1359'da Semerkant'a geldi. Timur, Çağatay Hanı ile görüşüp ona bağlılığını bildirdi ve böylece Keş şehrinin emirliğine getirildi. Kısa bir süre sonra Timur, Maveraünnehir'de Moğolların halka kötü davranmalarına ve haksızlıklara dayanamayıp, kayın biraderi Emir Hüseyin'in yanına gitti. Onunla işbirliği yaparak, Çağataylılara karşı isyan etti. Uzun süren bu isyan döneminde Timur, Çağataylılarla zorlu bir mücadeleye girişti.

Timur, sahip olduğu siyasi ve askeri yetenekleri sonucu başarıya ulaşarak, 1369 yılında Belh Şehrinde eski Türk töresine göre "emir" ilan edildi. Timur Cengiz Han soyundan gelmediği için Çağatay hanları soyundan birini tahta çıkardı ve şeklen de olsa ona bağlı kaldı.

Timur'un ilk seferleri, Harezm ve Horasan'a oldu ve ondan sonra ciddi olarak İran fethine başladı[113]. Kısa zamanda Harzem, Horasan, İran ve Azerbaycan'ı elc geçirerek büyük bir devlet kurdu. Timur'un seferleri arasında, Altın Orda Devleti ve Osmanlı Devleti'ne karşı düzenlediği seferlerin ayrı bir önemi vardır. Timur'un fetihleri herhangi bir sıra izlemeksizin Volga'dan Şam'a, Ganj'dan İzmir'e kadar yayılmıştır. Düşman saldırıları karşısında da Timur bir yerden diğerine koşup durmuştur. Hiç boş durmamış, sürekli seferlerle uğraşmıştır[114].

Timur, 1393 yılında çıktığı seferde Bağdat, Musul ve Güneydoğu Anadolu'yu ele geçirdi. Timur'un önünden kaçan Bağdat hükümdarı Ahmet Celayir, Memluklulara sığındı. Timur, 1398 yılında Hindistan seferine çıktı. Amacı, gelecekte batıya düzenleyeceği seferler için mali kaynak sağlamaktı. Delhi'ye kadar giden Timur, 1399 yılında ihtiyaç duyduğu ganimetle Semerkant'a döndü. Bu arada Timur'un Hindistan seferine çıkmasından yararlanan Ahmet Celayir Bağdatı geri almıştı. Timur, Hindistan seferinden sonra tekrar batıya yönelince, Ahmet Celayir ile Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf, Yıldırım Bayezid'e sığındılar. Bu sırada Anadolu Türk birliğini kurmaya çalışan Yıldırım Bayezid, Türk beylikleri ile savaşıyordu. Yıldırım Bayezid'in önünden kaçan bazı Türk beyleri de Timur'a sığınıyorlardı.

---

[112] Anıl Çeçen; **Türk Devletleri**, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara, 2003, s. 281.

[113] C. E. Bosworth; **İslam Devletleri Tarihi**, (Çev: E. Merçil, M. İşpirli), Oğuz Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 206.

[114] Çeçen, a.g.c.; s. 284.

Timur, Yıldırım Bayezid'den, Ahmet Celayir ve Kara Yusuf'un kendisine verilmesini ya da öldürülmesini istedi. Yıldırım Bayezid, cihan devleti olmanın gereği Timur'un isteğini kabul etmedi. Bunun üzerine Anadolu'ya giren Timur Sivas'ı, daha sonrada Suriye'ye inerek Halep ve Şam'ı aldı. Karşılıklı olarak sığınan beylerin iki hükümdarın birbirine kötülemeleri ve Timur'un isteklerini artırması, Doğu'nun ve Batı'nın iki büyük Türk hükümdarını karşı karşıya getirdi. Timur'u, Osmanlı devleti üzerine yürümeye teşvik edenler arasında, Erzincan Emiri Mutaharten, Akkoyunlu Beyi Karayölük, Osmanlı karşısında topraklarını kaybeden diğer Türk beylikleri, özellikle de Karaman beyi zikretmek gerekir. Ayrıca Ceneviz, Fransa, Bizans ve Kastilya gibi Osmanlı karşıtları da, bu savaşın olması yönünde Timur'la yakın ilişki içerisinde bulunmuşlardır[115]. Neticede, 1402 yılında yeniden Anadolu'ya giren Timur, Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'i yenerek esir aldı.

Timur'un kurduğu ve 137 yıllık bir hâkimiyet devri olan Timurlu devletinin karakterine baktığımızda, Türk-Moğol devlet esasları ve Türk-Moğol askeri teşkilatı unsurları ile İslam medeniyetinin bir terkibini taşıdığını söyleyebiliriz. Timur hayatı boyunca hiçbir zaman Türk milli gayesi diye bir ülküye sahip olmamıştır[116].

1404 yılında Semerkant'a dönen Timur, bir süre sonra büyük bir ordu ile Çin seferine çıktı. Bu sefer sırasında Otrar Şehrinde hastalandı ve burada öldü. Bu tarihte Timur devletinin sınırları, Doğu Avrupa'dan Hindistan'a, Orta Asya'dan Ege'ye kadar uzanıyordu.

Uzun süren mücadelelerden sonra Timur'un küçük oğlu Şahruh, kardeşlerine ve yeğenlerine üstünlük sağladı. Karakoyunlular ve Celayirliler üzerine sefer yaparak egemenliğini güçlendirdi.

Şahruh'un ölümünden sonra, yerine oğlu Uluğ bey geçti. Uluğ Bey'in hükümdarlığı döneminde Semerkant, büyük bir kültür merkezi durumuna geldi. Uluğ Bey'in 1449'da ölmesinden sonra Timuroğulları arasında yenden taht kavgaları başladı. Bunlardan Hüseyin Baykara, Maveraünnehir ve Harezm'i ele geçirerek burada egemenlik sürdü. Bu dönem, daha çok sanat ve edebiyatın gelişme gösterdiği bir dönem oldu.

---

[115] Abdurrahman Daş; "Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'inMektuplaşmaları",**www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s15/das.pdf**, s. 144.

[116] Ekrem Memiş ve Nuri Köstüklü; **Yeni ve Yakınçağ'da Türk Dünyası,** Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2002, s. 19.

Kendisi de büyük bir şair olan Hüseyin Baykara, Türkçe yazdığı şiirlerle ün yapmıştı.

Hüseyin Baykara'nın ölümünden sonra, doğuda Özbeklerin, batıda Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerinin saldırıları sonucu Timur Devleti sona erdi. Timur'un torunlarından olan Babür Şah bir süre Fergana'de, daha sonra da Kabil Kandahar'da hüküm sürdükten sonra, Hindistan'ı alarak kendi adıyla anılan Babür İmparatorluğunu kurdu[117].

BİLGİ VE MERAK 39

İŞTE O MEŞHUR MEKTUPLAR!

İki Türk sultanın cihan hâkimiyeti gereği birbirine düştüğü ve Ankara Savaşı'nın (1402) çıkmasına yol açan mektuplardan ilk ikisi:

I. Mektup ve cevabı:

Timur; Yıldırım Bayezid'e yazdığı birinci mektubunda özetle; "*...Kara Yusuf ile Bağdat Sultanı olan Ahmed Celâyir'in, Osmanlı idaresine sığınma taleplerini kabul etmemesini, bu iki kişiyi yakalayıp aileleri ile birlikte ya kendisine teslim edilmesini veya öldürülmelerini, ya da ülke sınırları dışına çıkarılmaları...*" gibi alternatif tekliflerini iletmiştir.

Yıldırım Bayezid; Timur'un bu gibi isteklerini emr-i vâki saymış, muhtemelen kendisine iltica edenlerin kışkırtmaları ve onun daha önceki Sivas kuşatması da dahil, Osmanlıya karşı beslediği istilâ planları sebebiyle çok sert ve hakaret edici cevabî mektubunda ; "*...Ey ihtiyar köpek, tekfurdan daha şiddetli kâfirsin. Mektubunda bizi korkutmak ve hile ile kandırmak istemişsin. Osmanlı sultanlarını, Acem padişahlarına benzetme. Osmanlı askerleri de, ne Kıpçak ülkesi Tatarı gibi sıradan insanlar, ne de Hint toplulukları gibi başıboş, sere serpe avare kalabalıklar değildirler. Osmanlı askerleri, Irak ve Horasan askerleri gibi hamiyetsiz ve perişan olmayacak kadar onurlu askerlerdir. Yine sen, Osmanlı askerlerini Şam ve Haleb(Memlûk) askerlerine de benzetmeyesin...*" şeklinde ifadeler kullanmıştır.

[117] Ş.K. Sefer oğlu ve A. Müderrisoğlu; **Türk Devletleri Tarihi**, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1986, s. 134.

Yukarıda mektup içerisinde anılan tüm bu ülkeler, Timur'a mağlup olmuş yerler olduğu için, Yıldırım Bayezid buraları kötü birer örnek olarak Timur'a göstermek istemiştir. Ayrıca Yıldırım'ın mektubunda adları geçen İslam ülkelerinde Timur'un, çok sayıda Müslüman'ı öldürdüğü ve şehirlerini harab ettiği kaydedilmektedir ki, bu durumu Timur da söylemekte bir beis görmemiştir. Böylesine bir akıbete uğramak istemeyen Yıldırım Bayezid, işi savaş yoluyla bitirmek istemiş olacak ki ona yazdığı cevabında; ***"...bu mektup eline geçtikten sonra savaş meydanına her kim ki gelmeyip kaçarsa, onun eşi üç talakla kendisinden boş olsun..."*** diyerek, Timur'u savaş meydanına davet etmiş, gözdağı vermiştir.

II. Mektup ve Cevabında

Karşılıklı yazılan bu sert ve aşağılayıcı ilk mektuplardan sonra, taraflar daha temkinli olmayı yeğlemiş olmalı ki, daha sonra yazacakları mektuplarda üslûplarını yumuşatmayı tercih ettiklerini görüyoruz. Şöyle ki;

Timur; *"...Sen kendini Allah yolunda cihad eden, bizi ise haksız yere kan döken bir kâfir ve beni yeni yetme bir savaşçı saymışsın. Bil ki, ben kırk yıla yakın bir süredir nefsimi cihada adamışım. Bu cihatlar sonunda kaleler ve ülkeler feth ederek, beldeleri kurtarmakla meşguliim. Kaldı ki bu halim, dünden daha açık ve kesindir. Bu mücadeleler esnasında, çok sayıda kişi bize itaat etmiş ve yolumuzda canlarını feda etmiştir. Siz niçin bize hizmet etmekten kaçıyor, sevgi göster miyorsunuz? Hem yaşça da senden büyük durumdayım. Bu güne kadar hangi tarafa gittiysem, kısa sürede orayı ele geçirdim. Sivas'ı da kısa zamanda elde ettim. Sen Malatya'yı muhasara ettin, dört ay elde edemedin ve geri dönmek zorunda kaldın. Sinop Kale'sini ne zamandan beridir elde edemedin. Mektubundaki gibi tehdit ve gurura kapılma, akıl yolundan uzak sözlere cesaret etme. Kaldı ki Sivas'ta ele geçirdiğim adamlarımızdan durumunu anlamış haldeyim. Dolayısıyla pek çok Müslüman'ı rencide etmek, han ve mallarını harab etmek uygun görülmemiştir. Bu sebeptendir ki, güzel cevap vermeyi yüksek bir iş olarak bil, ülkeni*

· Aslı Moğolca olan bu kelime"***damat***" anlamına gelmektedir. Timur'un kendisi han soyundan gelmediği için, Kazan Han'ının kızı ile evlenerek "***Köregen***" lakabını almıştır. Bunun içindir ki, tarihî kaynaklar onu "*Emîr Timur*" şeklinde zikretmektedirler.

[118] Daş, a.g.m.; s. 145-148.

harap etmekten kurtarmış olursun. Bizimle anlaşma yoluna döner, özür dileyen bir ifade ile cevap verirsen, aramızda dostluk ve sevgi olur. Böylece Frenk kâfirine fırsat vermemiş olur, biz de, Sivas'tan çekilerek geri döneriz. Bizim niyetimiz ve meylimiz sizi zayıf düşürerek meşgul etmek, böylece kefere dinine yardım etmek değildir. Bizi ve askerimizi kâfir, dinsiz, sapık itikatlı mezhep sahibi ve çirkin âdetleri bulunmakla itham etme. Bizim askerimiz babadan ataya Müslüman ve Müslüman çocuklarıdır. Niçin hidâyete layık olmasınlar? Kaldı ki, Osmanlı'nın askerleri çoğunlukla kâfirlerden devşirme olduğu açıktır. Davamız cihangirlik olup, saltanatımız adına hutbeler okunmaktadır, sikkeler basılıdır. Müslümanların ûlü'l-emri olduğumuzda şüphe yoktur. Bizim soyumuz, İlhân-ı Âlişân'a ulaşmaktadır. Eğer samimi selâmınızla beraber iyi ifadeler içeren mektubunuz gelirse, her iki taraf arasında yumuşama ve sevgi peyda olur. Aksi halde kılıç ortaya çıkınca, kaleme yer kalmaz ve's-selâm..." ifadelerini içeren ikinci mektubunu Yıldırım Bayezid'e göndermiştir.

Yıldırım Bayezid; *"...**Zamanın cihan sultanı olan Timur-i Köregen' Sivas'a gelip yerleşmeyi, bizim Tebrîz'e yöneldiğimize benzeterek tuhaf kıyaslamada bulunmuşsun. Kaldı ki biz, Kefe'den Şirvan'a varıp, o ülkeye asker çıkarsak, kim mani olabilir? Kıpçak halkı sizden bıkıp usandığı için bizimle beraber olmayı tercih etmektedir. Malatya ve Sinop hususundaki iddianız da doğru değildir. Bazı sebeplerden dolayı muhasaradan vazgeçilmiştir. Yoksa bizim askerimizin azlığı veya sizin askerinizin çokluğundan dolayı olmamıştır. Kastamonu ve Karaman hâkimlerinin inatları ve o sırada fırsat bulup, bazı vilâyetlerimize saldırmaları, bizim Malatya ve Sinop'taki muhasarayı kaldırmamızı zaruri kılmıştır...**"* dedikten sonra mektubuna devamla; *"...**İyi bil ki, atam Ertuğrul Han üç yüz kadar gazisiyle beraber, Hülâgû Tatar'ından onbin Tatar'a vurup, Alâeddin Keykubât'a galip gelenleri mağlup etmiştir. Bundan sonra devlet idâre etme şerefine nâil olmuş, hil'at kendisine verilerek, Allâh'ın lutfu ile Âl-i Selçûk'un yerine idareyi elde tutması isyân ve baş kaldırma ile olmamıştır. Osman Bey'in ilk culûsundan itibaren, dört tarafında bulunan kâfirlerle gece-gündüz iki yüzbinden fazla askeriyle cihat etmiştir. Bu saltanat yıldızımız bugün dördüncü tabakaya erişmiş ve şimdiye kadar fethettiğimiz kale ve kasabaların sayısı geçmiş sultanların hayalinden geçmesi dahi mümkün olmamıştır...**"* sözleriyle *Osmanlı* saltanatının tarihî seyrini açıkladıktan sonra, Osmanlının iktidar amacını

şu ifadelerle duyurmaya çalışmıştır;"...***Bizim nazarımızda; dünya ve içindekilerin kıymeti, Allah yolunda cihat etmenin yanında saman çöpü kadar değeri yoktur. Osmanlı askerine Abdullâh oğlu demekten fazlasıyla zevk duyarız. Çünkü bütün sahâbe-i kirâmın ataları kâfir iken, kendileri Müslüman oldular. Böyle Müslüman olanlar, insafı olmayan Müslüman-zâdelerden çok çok üstündürler...***" şeklinde dinî kanaatini ifade etmiştir. Timur'un istila ettiği İslam ülkelerinde yaptıklarını tasvip etmeyerek; "...***Siz Sivas'ı harap idüp, ehl-i İslâm'ın ırzını pâyimâl etdükten sonra ne denile bilir ki! Siz, ilk suçlamayı kendinizden gidermeye uğraşıyorsunuz. Arapça ve Farsça gelen mektuplarınızda sertlik, kabalık, kibir ve gururdan başka bir nesne yoktu. Âl-i Osman, hile ile ülkeleri kendisine mülk edinmemiştir. Mektuplarımız akıllı devlet erkânımızla yapılan istişâreler sonrası yazılmıştır...***" tepkisini göstermiştir.

Görüldüğü gibi Yıldırım Bayezid, Timur'dan gelen ikinci mektuba, iltifat gösteren diplomatik bir üslûpla cevap vermiştir. Timur'un İslâm âleminin liderliğini temsil edemeyeceğini belirtirken, Osmanlı Sultanları, liyâkat ve meşru yollarla iktidarı elinde bulundurdukları ve tek gayeleri, Allâh yolunda cihat etmek olduğu, mal ve arazi elde etmek gibi dünyevî emeller peşinde koşmak olmadığını özellikle belirtmiştir. Ayrıca Osmanlı ordusu, fethettiği ülkelerde Timur'un yaptığı gibi yıkıp yakarak harap etmediklerini de söyleyerek onu, Osmanlı idaresi altındaki yerlere saldırıda bulunma düşüncesinden vaz geçirmeye çalışmıştır. Timur'a yazılan ilk cevap niteliğindeki mektupta, Yıldırım Bayezid'in ağır ifadeler kullanmaya, onun ilk mektubundaki sert ve kaba sözlerinin yol açtığını izah ederken, ikinci cevap niteliğindeki mektupta Yıldırım Bayezid yumuşak bir ifade ile meseleyi hal etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Çünkü Timur, Anadolu'ya bu seferden önce geldiğinde verdiği zararı Yıldırım Bayezid çok iyi bilmektedir. Timur'u engellemek için onun psikolojisini bozmak ve vazgeçirmek niyetinde olduğu açıktır. Ancak, Bayezid'in yazdığı ağır ifadeler, ona karşı duyduğu öfkenin mektuba yansımasıdır. Zira Sivas'ın ilk defa Timur tarafından tahrip edilmesi ve Yıldırım Bayezid'in oğlu Ertuğrul'un öldürülmesi sonrasında, Bayezid'in "***Çal çoban çal, Ertuğrul gibi oğlun mu öldü, Sivas gibi kalen mi yıkıldı.***" dizelerini söylemiş olması, onu ne derece üzdüğünü göstermektedir[118].

Timur Devletinde yönetim anlayışı diğer Türk-İslam devletlerinden farklı değildi. Devlet yönetiminde hükümdarın dışında "Divan" bulunmaktaydı. Ülke hükümdar ailesinin ortak malı sayılır ve şehzadeler geniş ülkeleri yönetirlerdi. Timur devletin gerçek yöneticisi olmakla birlikte, hiçbir zaman "Sultan" unvanını kullanmamıştır. Bunun nedeni hükümdar soyundan gelmemesiydi. Bu nedenle sadece "Emir" unvanını kullanmıştır.

Timur Devleti, kültür bakımından Arap-Fars, yönetim bakımından da Türk-Moğol, siyasi ve dini yönden ise Moğol-Arap karışımı bir yapıya sahipti. Bu nedenle devlet, sağlam bir içyapıya sahip olamamış ve kalıcı bir yönetim kuramamıştır. Yönetimin kalıcı ve sağlam olmayışı, devletin çok kısa sürede parçalanmasına ve yıkılmasına sebep olmuştur. Ülkenin, hükümdar ailesinin ortak malı sayılması anlayışı da, devletin çok çabuk yıkılmasında diğer önemli bir nedendir.

Ülkenin yalnızca hükümdarı değil ama tüm hanedan üyelerine ait olduğu anlayışı sürekli olarak taht kavgalarını gündemde tutmuş ve bunlar da devletin batışını hızlandırmıştır. Derebeylik düzeni Timurlular Devleti'nin askeri gücünün temelini oluşturmuştur. İlk planda bundan şehzadeler, yüksek askeri komutanlar ve boy reisleri yararlanmıştır. Toprak düzeninde ise askeri tımar sistemi geçerli kılınmıştır[119].

Timur Devleti'nde ordu teşkilatı "onluk sistem"e göre düzenlenmişti. Ordu, yaya ve atlı birliklerinden meydana geliyordu. Orduda disiplin ve eğitime büyük önem verilirdi. Timur ordusunun en önemli özelliklerinden birisi de, iyi eğitilmiş yüzlerce file sahip bulunmasıydı. Filler, günümüz ordularındaki tankların görevini görüyorlardı. Savaşlarda ele geçirilen topraklar, komutanlara ikta olarak verilirdi. İkta alan komutanlar belli sayıda asker beslemek zorundaydılar.

Timur Devleti'nde ilk zamanlarda edebiyat dili Farsça, ilim dili Arapça idi. 15. yüzyıldan sonra Doğu Türkçesi (Çağatayca) ile eserler yazılmaya başlandı. Çağatay edebiyatı Timur ve Timurlular devrinde meydana getirilen edebi üründür. Bu edebiyat Harezm ve Altın Orda Türk edebiyatının Horasan ve Maveraünnehir'de gelişme ve olgunlaşmasından ibarettir[120].

Sultan Hüseyin Baykara (1469-1506) zamanında, dil ve edebiyat alanında büyük gelişme oldu. Kendisi de aynı zamanda büyük bir şair olan

---

[119] Çeçen, a.g.e.; s. 297.

[120] Seferoğlu ve Müderrisoğlu, a.g.e.; s. 134.

Hüseyin Baykara, Türkçe yazdığı şiirler ile büyük ün kazandı. Yazarları ve şairleri koruyan ve onları himaye eden Hüseyin Baykara, İslam Minyatür sanatının da gelişmesine önem verdi.

Türk edebiyatının ünlü şairlerinden biri olan Ali Şir Nevai de (1441-1501) bu dönemde yaşamıştır. Türkçenin edebiyat dili haline gelmesi için büyük çaba göstermiştir. Türkçenin Farsçadan üstün olduğunu savunmuş ve bu amaçla "Muhâkemet'ül Lûgateyn" adlı ünlü eserini yazmıştır. Bu eserde Türkçe ve Farsça, çeşitli yönleriyle karşılaştırılmıştır. Timurlular devri resim ve güzel yazı konusunda da en parlak devirdir. Maveraünnehir şehirlerinde birçok resim meslekleri ortaya çıkmıştır[121].

Devlet dine de önem veriyordu. Timur gittiği her bölgeye Müslümanlığın yayıcısı olarak gidiyor ve öbür dinden olanlara zorla Müslümanlık benimsetiliyordu. Benimsemeyenlerin çoğunluğu ise kılıçtan geçiriliyordu. Halkın çoğunluğu Sünni idi. Ne var ki Sünniler ile Şiiler arasındaki kavga belirgin bir şekilde Timurlu Devleti'ne yayılmıştı. Mezhep çatışmaları bazen dinsel nedenlerle bölgesel ayaklanmalara kadar gidiyordu. Bazı boyların Sünni, bazılarının ise Şii olmaları mezhep çatışmalarını körüklemiştir. Akkoyunlular Sünni, Karakoyunlular ise Şii idi. Bu kavgayı kazanan Safeviler daha sonra İran'da bir Şii devleti kurmayı başardılar. Özbekler ise daha doğuda Sünni kaldılar[122].

Timur Devleti'nde bilim ve sanat alanında, Orta Asya'da büyük bir gelişme gerçekleştirildi. Timur, fethettiği yerlerdeki bilginleri, sanatçıları ve ustaları Semerkant'a toplamıştır. Bu dönemde Semerkant, önemli bilim ve kültür merkezi durumuna gelmiştir. Bundan dolayı bu döneme Timurlu Rönesans'ı denilmiştir. Bu hareketin İslam sanatı için büyük katkıları olmuş ve tüm dünyada bu hareket kendisini göstermiştir[123].

Timur'un torunu Uluğ Bey zamanında, Buhara ve Semerkant'ta açılan medreseler, önemli birer ilim merkezi haline geldiler. Uluğ Bey'in öğrencisi olan Ali Kuşçu da, astronomi alanında tanınmış bir bilgindi.

---

[121] Tarih II, **Orta Zamanlar**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933, s. 331.
[122] Çeçen, a.g.e.; s. 298.
[123] Çeçen, a.g.e., s. 298.

BİLGİ VE MERAK 40

AYA ADINI YAZDIRAN TÜRK

ULUĞ BEY

Dünyaca ünlü Türk matematikçisi ve astronomi bilgini olan hükümdardır. 22 Mart 1395 tarihinde Semerkant'ta doğdu. Timurlenk'in torunlarından olup hükümdar Muînüddin Şah Ruh'un oğludur. Asıl adı Mehmet Torgay'dır. O, savaştan çok kendisini bilime adamış bir hükümdardı. Sarayına zamanın bilginlerini topladı ve onları korudu. İnceleme için Çin'e kadar heyetler gönderdi. Uluğ Bey Semerkant'ta bir medrese, bir de rasathane yaptırdı. Astronomi ilminin gelişmesine çalıştı.

Uluğ Bey'in yeryüzünde bir karış toprak bile fethetmek gibi bir ihtirası yoktu. Onun bütün merak ve hevesi, yeryüzünde değil, gökyüzündeydi. Ülkeler fethetmekten ziyade, gökyüzü âleminde araştırmalar yapmayı, gök kubbenin sırrını çözmeye çalışmayı tercih ediyordu. Fen bilimleri ve astronomiye merakı, ileride kendisini, dünya tarihinin en büyük astronomlarından biri haline getirdi. Bir akademi haline getirdiği sarayı, devrin meşhur âlimlerinin toplanıp bilimsel tartışmalar yaptığı ve eserler hazırladığı bir mekan oldu.

Matematikçi, astronom, tarihçi ve şair olan Uluğ Bey, Mesud el-Kâşî, Bursalı Kadızade Rûmî, Ali bin Muhammed (Ali Kuşçu) gibi bilginleri sarayına topladı. Semerkant medrese ve rasathanesini büyüttü ve yeni aletlerle donattı. Uluğ Bey zamanında yeni astronomi aletleri yapılmış, eski aletler geliştirilmişti. 9. ve 10. yüzyılda bir usturlap* ile ancak 43 işlem yapılırken, Uluğ Bey zamanında geliştirilen usturlap, 1000'den fazla işlem yapıyordu. Uluğ Bey'in usturlabının çapı 40 metre idi.

Uluğ Bey, bu arada gökyüzünün bir de haritasını yapmayı başarmıştı. Bu gökyüzü haritası, kendisinden sonra gelecek nesillere astronomi çalışmalarında ışık tutacak, onlara rehber olacaktı.

Uluğ Bey, astronomi çalışmalarının temelini teşkil eden tri-

* Usturlap: Usturlap, bir yıldızın belli bir yükseklikte, genellikle 60 derecede, ufkun üstünden geçiş anını saptamaya yarayan aygıttır.

gonometri ilmi üzerinde de geniş çalışmalar yaptı. Kendisinden önceki Doğu ve Batı dünyasının tahmini bilgilerini bir kenara bırakıp, bilimsel esasları tespit ederek, trigonometride yeni bir araştırma yolu açtı. Dünya onu, astronomi alanındaki eseriyle tanıdı. Semerkant'taki rasathanesinde yapılan çalışmalar, bugünkü astronomiye hala ışık tutmaktadır. **Zîc-i Ulûgî** denilen cetveli, diğer ilmî eserleri ve rasatları, akademiden farkı olmayan sarayındaki çalışmalarının sonucudur. Zîc-i Ulûgî, diğer adı "Gûrgânî Takvimi" olan bu cetvel, o devrin ilmî esaslara dayanan yegâne takvimi sayılmaktadır. Bu eser, daha önce yazılan 'zîc'lerin yanlışlarını düzeltiyor ve yıldızların hareketini daha mükemmel gösteriyordu. Zîc-i Ulûgî, 1655 yılında İngiltere'de Oxford şehrinde İngilizce, 1853'te de Fransızca olarak basıldı. Daha sonra da çeşitli dillere tercüme edildi. Batı bilim dünyası, Uluğ Bey'e "**XV. yüzyıl Astronomu**" unvanını layık görürken, **Milletlerarası Astronomi Derneği** de Ay yüzeyindeki bir kratere onun adını verdi. Beş ülkenin astronomlarından ve özellikle Ay'a uydu gönderen ülkelerin uzmanlarından oluşan bir komisyonun hazırladığı Ay Haritasında, üç Türk astronomunun adları da yer alır. Büyük bir kratere Uluğ Bey adı verilmiştir. Ay atlasında adları bulunan diğer iki Türk bilgini, Bîrûnî ve Nasireddîn Tûsî'dir.

Timurlular döneminde yapılmış mimari eserlerin çoğu günümüze kadar gelmiştir. Bu eserlerin başlıcaları Semerkant Medresesi, Uluğ Bey Rasathanesi, Gûr-i Mir (Timur ve ailesinin anıt mezarı), Meşhed'deki Gevher Sad Camisidir.

Bu dönemde, hükümdarların özel çabaları ile saray çevresinde yeni bir resim sanatı doğmuştur. Özellikle duvar resimleri alanında çok değerli sanatçılar yetişmiştir. Minyatür, çinicilik ve dokuma sanatında da büyük gelişmeler olmuştur. Timur, ziraate de büyük önem vermiş ve Maveraünnehir'de birçok kanallar açmıştır. Semerkant'ta birçok yerden getirilmiş yüz elli bin sanatkâr vardı. Seyyahlar bu şehrin bayındırlığından, ticaretin öneminden ayrıntılarıyla bahsetmişlerdir[124].

Timur Devleti, Çin'den batıya doğru uzanan ticaret yolları üzerinde bulunuyordu. Kervanlardan alınan vergiler, ülkenin en önemli gelir kaynağını oluşturuyordu. Bu nedenle devlet, ticaretin gelişmesi amacıy-

[124] Tarih II, **Orta Zamanlar**; s. 330.

la Uzak Doğu ile Ön Asya arasındaki ticaret yollarını onarmış, yollar üzerinde güvenliği sağlamış ve tüccarlar desteklenmiştir.

BABÜR DEVLETİ (1526–1858)

Babür Devleti Timur'un torunlarından Zahireddin Muhammed Babür tarafından 1526 yılında Hindistan'da kurulmuştur.

1483yılında Fergana'nın Andican kasabasında doğan Babür, Fergana hükümdarı olan babası Mirza Ömer'in ölümünden sonra onun yerine geçmiştir. Babür tahta geçtiğinde akrabalarının saldırılarıyla karşılaştı. Amcası Sultan Ahmet ile dayısı Mahmut Han'ı yenilgiye uğrattı. Daha sonra Özbeklerin saldırısına uğrayan Babür, Afganistan'a çekildi. 1504 yılında savaşmadan Kabil'i ele geçiren Babür, burayı başkent yaparak küçük bir devlet kurdu. Babür Orta Asya'daki vatanında iktidarı kazanmak için bulunduğu teşebbüslerinde başarısızlığa uğraması üzerine Hindistan'a yöneldiği sanılıyor[125].

1507 yılında, padişah unvanını alan Babür kendisini Timur'un en büyük varisi ilan etti. Ele geçirdiği yeni toprakları sadık beyleri arasında paylaştırdı. İdare ve orduyu düzene soktu. 1519'da Sind Irmağı'nı geçerek Pencab yöresinde hâkimiyet kurdu. 1522'de Sind ve Belücistan arasındaki bölgeye de hâkim oldu. 1524'de Lahor'a girdi. Panipat Savaşı'nda Delhi Sultanı İbrahim Ludi'nin kuvvetlerini yendikten sonra Agra ve Delhi şehirlerini de ele geçiren Babür, 1526'da Hint-Türk İmparatorluğu'nu kurmuş oldu. 1530 yılında ölen Babür'den sonra yerine geçen çocukları, imparatorluğun sınırlarını sürekli olarak genişlettiler.

Babür Devleti, en güçlü dönemini Şah Cihan (1627–1658) zamanında yaşadı. Bu dönemde Şah Cihan, ölen eşi Mümtaz Mahal (Ercümend Banu Begüm) için dünyanın en güzel anıt mezarlarından biri olan Tac Mahal'i yaptırmıştır.

Babür Devleti, 1858 yılına kadar devam etti. 1858 yılında Hinduların ayaklanması üzerine bölgeye müdahale eden İngilizler tarafından Babür Devleti'ne son verilmiştir. Zeki Velidi Togan'a göre, Türk sultanlarının Hindistan'ın muhtelif yerlerini İslam alemine katmak amacıyla yaptıkları fetih hareketleri, Türk milletinin önemli bir kısmının yabancı milletler arasında eriyip, kaybolup gitmesinden başka bir netice vermemiştir[126].

---

[125] Bosworth, a.g.e.; s. 262.

[126] A. Zeki Velidi Togan; **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 153.

Hindistan gibi büyük bir ülkede devlet ve egemenlik kuran Türkler, burada kültür, sanat ve bilim alanlarında da büyük gelişmeler gösterdiler. Babür'ün kültüre ve bilime önem veren tutumu devletin resmi politikası haline geldi. Büyük bir devlet adamı olan Babür, aynı zamanda düşünce ve kültür adamıydı. İyi bir yazar olduğu gibi güzel sanatların her dalına ilgi göstermiştir. Çağatay Türkçesi ile yazdığı "Babürname" adlı ünlü bir eseri vardır. Kendi döneminin olaylarını anlattığı eserinde, kendisini de eleştirmiştir.

Babür Devleti'nde yönetim ve askeri teşkilat, Timur Devleti örnek alınarak oluşturulmuştu. Türkçe resmi devlet dili olarak sarayda, ordu ve yöneticiler arasında kullanılmış, sonra Farsça, bir süre sonra da Urduca yaygınlaşmıştır.

Babür Devleti, güçlü bir ordu kurmaya büyük önem vermiş, ordunun eğitimi için İstanbul'dan Türk subaylar getirilmiştir. Ordu, hükümdara bağlı hassa birlikleri ile eyaletlerdeki tımarlı sipahilerden meydana geliyordu. Barış dönemlerinde ordunun savaş yeteneğinin kaybolmaması için sürek avları düzenleniyordu. Toplar ve topçuluk da Babür Devleti'nde önemli bir yere sahipti. Osmanlı Devleti'nden gelen komutanlar bu topçu birliklerini yönetirdi. Filler savaşlarda önemli roller oynarlar ve bunun için özel olarak yetiştirilirlerdi. Ordunun başkomutanı olarak hükümdar, savaş ile ilgili her türlü kararı vermek hakkına sahipti[127].

Sanat alanında Delhi, Lahor ve Dakka gibi şehirler mimari eserlerle süslenmiştir. Çinicilik, önde gelen bir süsleme sanatı olarak büyük gelişme göstermiştir. Şah Cihan'ının eşi için yaptırdığı "***Tac Mahal***" Türk mimarisinin önde gelen eserleri arasında yer alır.

Babür devletinin ekonomisi genellikle tarıma dayanıyordu. Pamuk en çok yetiştirilen ürün olduğu için pamuklu kumaş dokumacılığı bir hayli gelişmişti. Çeşitli alanlarda küçük el sanatları yaygındı. Demir ve bakır madenleri işletilirdi. Çin, Tibet ve Avrupa ülkeleriyle ticari ilişkiler gelişmişti. Gümrük vergileri, devletin en önemli kaynaklarından biriydi.

Hint-Türk resim sanatı tamamen Hindistan'da vücut bulmuş nefis bir sanattır. Avrupa müzelerinde mevcut Hint-Türk resim koleksiyonları o devrin sanat ve inceliğini ve saray muhitini gösteren hakiki birer şaheserdir[128].

---

[127] Çeçen, a.g.c.; s. 319.

[128] Tarih II, **Orta Zamanlar**, s. 342.

BİLGİ VE MERAK 41

GERÇEK BİR AŞK ESERİ: TAC MAHAL

Dünyada aşk için dikilmiş en büyük ve en güzel anıt olarak kabul edilen Tac Mahal (**Hükümdarın Sarayı**), Şah Cihan'ın büyük bir aşk ile sevdiği eşi Ercümend Banu'nun (Mümtaz Banu Begüm) doğum sırasında ölümü üzerine, onun hatırasına Hindistan'ın Agra şehrinde yaptırılmıştır.

Şah Cihan'ın eşi Ercümend Banu, güzelliği, zekâsı ve iyilikseverliği ile tüm imparatorluğun gönlünü fethetmiştir. Bu vasıflarından dolayı **Mümtaz Mahal (Sarayların Seçilmişi)** olarak anılıyordu. Şah Cihan, Ercümend Banu 16 yaşındayken, ona aşık olmuş ve evlenmek için tam 5 yıl beklemişti. Şah Cihan çok sevdiği eşini gittiği her yere götürür, onun fikirlerine ve zevkine önem verirdi.

Bu duygulu, zeki ve güzel kadın 1631 yılında vefat etti. Duygulu, gerçek aşık, vefalı hükümdar, ölünceye kadar kalbinde yaşatacağı sevgili eşi için bir türbe yaptırmaya karar verdi. Bu türbe saf aşkı sembolize edecek şekilde güzel, iç açıcı, aynı zamanda muhteşem olmalıydı. Bunun için dünyanın en büyük ustalarını bulacak, hazinesini bu esere harcamak üzere onların emrine verecekti. Bu doğrultuda Mimar Sinan'ın talebelerinden Mehmet İsa Efendi ve Mehmet İsmail Efendi ile yapıdaki yazıları yazan Hattat Serdar Efendi, eserin yapımı için Şah Cihan tarafından İstanbul'dan davet edilmişlerdi. 1631 yılında inşasına başlanan eser, tümüyle 1653 yılında tamamlanmıştır. Türbenin inşasında 1643'e kadar günde 20 bin işçi çalışmıştır.

Tac Mahal'in yapımında parlak, ince mavi damarları olan beyaz mermerler kullanılmıştır. Aynı mermerden yapılan ve yerden yüksekliği 82 metre olan kubbe Mimar İsmail Efendi tarafından yapılmıştır. Kubbe üzerinde altınlı bir alem vardır. Türbenin beyaz mermerden 4 minaresi vardır. Anıtın dört yanına Hattat Serdar Efendi tarafından Yasin suresinin tamamı yazılmıştır. Mümtaz Mahal ve Şah Cihan'ın sandukaları üst katta, kubbenin altındadır. Sandukaların bulunduğu yerdeki kubbede insan ağzından çıkan her ses 7 kez yankılanacak şekilde bir akustiğe sahiptir. Şah'ın ve eşinin asıl lahitleri ise, en alt katta bulunmaktadır. Sanat eseri olarak başlı başına bir hazine olan Tac Mahal'in duvarları gerçek hazine taşlarıyla süs-

lüdür. Yüz binlerce akik, sedef ve firuze gömülü olan duvarlarında ayrıca 42 zümrüt, 142 yakut, 625 pırlanta, 50 adet de çok iri inci vardır. Türbenin yapımı için 47 milyon altın lira harcanmıştır, buna duvarlarındaki mücevherler dâhil değildir. Romantik görünüşü ile herkesi büyüleyen, Doğulu Batılı birçok ünlü yazar ve şaire ilham kaynağı olan Tac Mahal, mehtaplı gecelerde bile aydan daha parlak görünür.

AKKOYUNLU DEVLETİ (1378–1508)

Oğuzların Bayındır boyundan olan Akkoyunlular, Moğol saldırısı karşısında Batı Türkistan'dan göç ederek Anadolu'ya geldiler. Akkoyunlular, 14. yüzyılın başlarında güneyde Urfa ve Mardin ile kuzeyde Bayburt arasındaki yaylak ve kışlaklarında yaşamaya başladılar. Hanedanın asıl kurucusu, annesi Kommenler sülalesinden olan Kara Yülük Osman idi[129].

Kara Yülük Osman Bey, Ankara Savaşı'nda Timur'un yanında yer aldı. Timur Anadolu'dan ayrılırken Diyarbakır ve çevresini Kara Yülük Osman Bey'e verdi. Osman Bey, 1435 yılında Karakoyunlularla yaptığı savaşı kaybederek öldürüldü. Bu tarihten 1469'a kadar Timur Devleti'ne bağlı kaldılar[130]. Yaşanan taht kavgalarının ardından Uzun Hasan, Karakoyunluları ortadan kaldırarak, Irak'ın doğusunu ve İran'ın bir kısmını ele geçirdi.

Uzun Hasan kısa zamanda kazandığı başarılarla kendisini Timur gibi görmeye başladı ve bundan sonra kendisine ilk hedef olarak Osmanlıları ve Memlukluları seçti. Bunun üzerine harekete geçerek İsfandiyaroğulları, Karamanoğulları, Trabzon Rum İmparatorluğu ve Venediklilerle Osmanlılara karşı ittifaklar kurdu. Karamanoğulları ve Venedik, Uzun Hasan'ı Osmanlı aleyhine tahrik ediyorlardı, hatta bu husus için Venedikliler öteden beri sürekli olarak elçiler gönderiyorlardı[131].

Osmanlı topraklarına saldırılara başlayan Uzun Hasan, doğuda Koyunhisar'ı ele geçirip, Karamanoğullarına yardım için kuvvet gön-

---

[129] Bosworth, a.g.e.; s. 211.

[130] Togan, a.g.e.; s. 366.

[131] İ. Hakkı Uzunçarşılı; **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 192.

derdi. Bu arada Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u fethetmek için harekete geçmesi iki devlet arasındaki ilişkileri gerginleştirdi. Uzun Hasan, Fatih'in Trabzon seferini önlemek istediyse de başarılı olamadı. Uzun Hasan, Venediklilerle kurduğu ittifaktan aldığı güçle Fatih'e bir mektup yazarak Sivas'ın ve Erzurum'un kendisine verilmesini istedi. Ayrıca mektubunda kendini üstün görmekte, Fatih'i ise küçümsemekteydi.

Olayların bu şekilde gelişmesi üzerine Fatih, Akkoyunlular üzerine sefere çıktı. İki ordu Erzincan yakınlarında Otlukbeli denilen yerde karşılaştı. Ateşli silahlara sahip olan Osmanlı ordusu birkaç saat içinde Akkoyunlu ordusunu yenilgiye uğrattı (1473)[132].

Bu yenilgiden sonra bir daha toparlanamayan Uzun Hasan 1478 tarihinde öldü. Ölümünden sonra oğulları arasında başlayan taht kavgaları devletin 1501 yılında ikiye bölünmesine yol açtı. Bu arada Karakoyunlulardan ve Akkoyunlulardan dağınık Türkmen topluluklarını Şii propagandasıyla bir araya toplayan Şah İsmail 1502 yılında Tebriz'i zapt ederek bu devlete son verdi.

Ülke, hükümdar ailesinin ortak malı sayılırdı. Hükümdar olmak konusunda bütün Türk devletlerinde olduğu gibi, belirli bir kural yoktu. Akkoyunlu ailesine mensup şehzadelerden biri diğerlerine başkan olur, Uluğ Bey veya Han unvanını alırdı. Hükümdarın ölümünde, genellikle hükümdarın vasiyet ettiği şehzade çıksa da bunu kabul etmeyenler, isyan eder ve iç savaş çıkarırlardı. Sonuçta mücadeleyi kazanan hükümdar olur ve hâkimiyetinin bir sembolü olarak para bastırırdı.

Akkoyunlu devletinde İnak denilen bir sınıf vardı ki, bunlar Osmanlı Devleti'ndeki hükümdar emirlerini icap edenlere tebliğ eden müteferrikalara benzemektedir. İnakların başı nüfuzlu beylerden seçilirdi[133].

Ülke, yönetim bakımından illere ayrılır ve her ilin başında Akkoyunlu soyundan gelen bir vali bulunurdu. Devlet işleri Divan'da görüşülür ve karara bağlanırdı. Divan başkanına "Sahib-i Divan" denilir, yanında "sahip" adını taşıyan vezirler ile kazasker ve "pervaneci" bulunurdu. Ordu, hükümdarın hassa askerleri ile hükümdara bağlı olan boy beylerinin askerlerinden meydana gelirdi. Hassa askerleri daimi ve aylıklı idiler.

---

[132] Seferoğlu ve Müderrisoğlu, a.g.e.; s. 141.

[133] Uzunçarşılı, a.g.e.; s. 205-206.

Özellikle Uzun Hasan zamanında, ülkede ilim ve fennin yayılmasına önem verildi. Irak, İran, Maveraünnehir ve Türkistan'ın âlim, şair ve edipleri ülkeye davet edildi. Ünlü matematikçi Ali Kuşçu da uzun zaman Uzun Hasan'ın yanında bulunmuş, yine onun tarafından İstanbul' a elçi olarak gönderilmişti.

Uzun Hasan Diyarbakır, Tebriz, Harput ve Mardin gibi merkezlerde cami ve medreseler yaptırdı. Diyarbakır'da Ayni Minare Camii, Şeyh Muatfar Camii, Nebi Camii ve Medresesi, Safa Camii, Mardin'de Akkoyunlu Camii, Sultan Kasım Medresesi, Sultan Hamza ve Cihangir türbeleri, Bitlis'teki Emir Bayındır Kümbeti, günümüze kadar gelen Akkoyunlu eserleridir.

ALTIN ORDA DEVLETİ (1236–1502)

Cengiz Han'ın kendisinden altı ay önce (Şubat 1227'de) ölen oğlu Çöci'ye, İrtiş Nehri'nin batısında kalan, içinde Harezm bölgesi ve Ürgenç'in de yer aldığı bir bölgeyi bırakmıştı. Çöci ölünce bu topraklar oğullarına ve özellikle Batu Han'ın kontrolüne bırakılmıştı. Batu Han 1236–1240 yılları arasında yaptığı başarılı seferlerle bütün eski Kıpçak toprakları ile Bulgar topraklarını bu imparatorluğa katmış, Rus prensliklerı üzerinde hâkimiyet kurmuştu[134].

Altın Orda Devletinin kuruluşu Batu Han'ın bu topraklara sahip olmasıyla başlar. Batu Han'ın Volga Irmağının aşağı kısımlarına kendi ordasını (otağı) kurması ile Altın Orda Devleti tarih sahnesine çıkmıştır. Batu Han'ın ilk ordasını kurduğu yer, zamanla Saray şehri olarak yeni devletin merkezi olmuştur[135].

Batıda fethedilen bu topraklar Batu Han tarafından teşkilatlı bir devlet haline dönüştürüldü. Devletin asli unsuru Kıpçak bozkırındaki Türk boyları ile ordu içindeki diğer Türk toplulukları idi. Yönetici kademe ilk zamanlarda Moğollardan oluşmaktaydı. Ancak bu unsur kısa zamanda Türkleşmiştir. Devlet ve ordu teşkilatında eski Türk devlet teşkilatı esas alınmıştır. Altın Orda Devletinin, Batu Han'dan sonra, en önemli hükümdarları Berke (1256–1266) ve Özbek (1312–1340) hanlardır. Berke Han Müslümanlığı kabul etmiş, bu sayede Moğolların Türkleşmesine zemin hazırlamıştır. Özbek Han zamanında İslamiyet kesin olarak yerleşmiş, devlet bir Türk-İslam devleti niteliği kazanmıştır. Ayrıca refah

---

[134] René Grousset; **Bozkır İmparatorluğu**, (Çev M. Reşat Uzmen), Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s. 371.

[135] Çeçen, a.g.e.; s. 287-288.

seviyesi yükselmiş, şehirleşme hızlanmıştır. Devlet, en güçlü seviyesine ulaşmıştır. İç karışıklıklarla zayıflayan Altın Orda Devleti, Timur'un seferleriyle büyük sarsıntı geçirmiş, son hükümdar Ahmet Han'ın ölümüyle yıkılmıştır. Ahmet Han'ın oğullarının devleti diriltme gayretleri başarılı olamayınca 1502 yılında, devlet tamamen tarih sahnesinden çekilmiştir. Altın Orda Devletinin parçalanmasından Kırım, Kazan, Kasım, Astırhan, Sibir ve Özbek Hanlıkları ortaya çıkmıştır[136].

Altın Orda Devleti, Doğu Avrupa ve Rusya'ya modern devlet teşkilatı anlayışını kazandırmıştır. Ekonomik ve mali konularda çevresini etkilemiştir. Vergi ve para konusunda yeni bir düzen kurmuştur. Posta ve ulak teşkilatıyla da Rusya'nın medenileşmesinde önemli bir yer tutmuştur. Rus knezliklerini (prenslikler) sürekli baskı altında tutan ve onların birleşmesini engelleyen büyük bir güç haline gelmeyi başarmıştır[137].

Altın Orda Devleti, Türklerin göçebelikten yerleşik hayata geçişinde önemli bir yer tutmuştur. Altın Orda'ya ait 25 yeni şehir kurmuşlardır. Bu açıdan Devletin yalnızca bir step imparatorluğu olmadığı, aynı zamanda yerleşik bir nüfusa dayandığı söylenebilir. Bu kentlerin büyük çoğunlu önemli ticaret merkezleriydi. Özellikle Saray kentinin büyüklüğü ve güzelliği birçok kitaba konu olmuştur. Kentin altında çok gelişmiş bir su tesisatı olduğu ve tüm evlere ve bahçelere borulara su götürüldüğü ortaya çıkmıştır[138].

Han'ın tahtı çevresinde hatun, hanedan üyeleri topluca bulunurlardı. Han'ın birkaç eşi olabilirdi, baş kadın olana Uluhatun denilirdi ve devlet yönetiminde önemli bir konuma sahip olabilirlerdi. Osmanlı saraylarında görülen Valide Sultan uygulaması bu Uluhatun örneğinden alınmıştır. Altın Orda Devleti'nin ordusu belirli bölümlere ayrılırdı. Tümen en büyük bölümdü ve on bin askerden oluşurdu. Tümen komutanı on bin kişilik orduyu çıkaran bölgenin beyi sayılırdı, ulusların en yüksek Türk yöneticisine Daruga denilirdi. Rus topluluklarındaki en yüksek Tatar valisine ise Baksak adı verilirdi. Rus halkından kafa vergisi alındığı için nüfus sayımı yapılırdı. Mal ve mülkten ayrıca onda bir oranında aşar vergisi alınırdı. Yerli Türk halkı da birçok yükümlülüklere sahip bulunuyordu[139].

---

[136] Ali Güler v.d.; **Türklük Bilgisi**, TÜRKAR Yayınları, Ankara, 2001, s. 115.
[137] Ali Güler v.d., a.g.e.; s. 115-116.
[138] Çeçen, a.g.e.; s. 299.
[139] Çeçen, a.g.e.; s. 300-301.

Han'a devlet yönetiminde Divan adı verilen bir meclis yardımcı olurdu. Genellikle Türk-İslam devletlerinde görülen bu organ, Altın Orda Devletinde de etkin bir yere sahipti. Divan yazıcıları Bitikçi adı altında çalışarak sürekliliği sağlarlardı. Dış ülkelere gönderilen elçilere ise Keleci adı verilirdi. Önemli ticaret yolları üzerinde kurulu olduğu için Altın Orda Devleti'nde ticaretin önemli ayrı bir yeri vardı. Ayrıca para sistemi de düzenliydi. Madeni para yanında kağıt para da kullanılıyordu[140].

MEMLÜKLER (1250–1517)

Memlükler, 1250 yılından 1517 yılına kadar Mısır ve Suriye'de egemenlik sürdüler. Memlük devletinin diğer adı "Kölemenler"dir. Arapça bir kelime olan Memlük, "mal edinilmiş, satın alınmış, sahipli köle" demektir. Ancak bu söz zamanla bir terimi ifade eder olmuştur. Savaş esiri veya satın alınanların oluşturduğu hükümdarın muhafız birliklerine bu ad verilmiştir. İlk defa Abbasi halifeleri Türk asıllı "memlük"leri kullanmış, zamanla bunlar güçlenerek kendi devletlerini kurmuşlardır.

Memlükler, Mısır ve Suriye'de Eyyubilerin zengin mirasını devraldılar. O devirdeki başlıca İslam devletlerinde olduğu gibi Eyyubiler de kendilerini asker muhafızlarla desteklemeyi lüzumlu buldular ve böylece Memlük devleti, el-Melik es-Sâlih Necm ed-Din Eyyûb'un Türk askerlerinden ortaya çıktı[141]. Bu önemli Türk devleti Toroslar'dan başlıyor ve Suriye, Lübnan, Kıbrıs ve Mısır, Hicaz ve Sudan'ı içine alıyordu.

Eyyubi devletinin parçalanmasından sonra, yerine birçok Eyyubi devleti kuruldu. Bunların içinde Mısır Eyyubileri, en güçlü olanıydı. Mısır Eyyubi hükümdarı Salih, Eyyubiler arasında birliği sağlamak için yeni bir ordu kurdu. Bu ordu, Kafkasya ve Kıpçak bozkırlarından getirilen Türk gençlerinden oluşuyordu. Nil nehri üzerinde Kahire'in tam karşısında Ravza adasındaki bir kaleye yerleştirildikleri için "Bahriye Memlükleri" diye anılan bu askerler, kısa zamanda büyük bir güç haline geldiler. Memlük adı verilen bu askerlerden yetenekli olanlar, yüksek askeri ve idari görevlere gelebiliyorlardı.

Mısır'da Memlükler düzenli olarak bir sülale teşkil edememişlerdi, bir nevi Roma Konsülleri ve Bizans imparatorları gibi, ordu ve generaller

---

[140] Çeçen, a.g.e.; s. 302.

[141] Bosworth, a.g.e.; s. 769.

arasından çıkmışlardır, bununla birlikte bazı generallerin çocukları birkaç nesil hüküm sürmüşlerdir[142].

Memlük devletinin kurucusu İzzeddin Aybeg de, bu asker komutanlardan birisiydi. Eyyubilerin son hükümdarı ölünce tahta karısı Şecerü'd Dür geçmişti. Ancak bu durum hoş karşılanmadığından komutanlardan İzzeddin Aybeg ile evlendi. Ordu, İzzeddin Aybeg'i sultan ilan etti ve böylece Eyyubi hanedanına son verilmiş oluyordu.

Memlükler, Haçlıları ve o zamana kadar yenilemeyen Moğolları durdurarak İslam dünyasında büyük bir saygınlık kazandılar. Sultan Kutuz döneminde 1260 yılında Ayn-Calûd savaşında Moğol ilerlemesini kesin olarak durdurmuşlar ve İran Moğollarını Fırat'ın doğusuna atmışlardır[143]. Bu savaşta öncü birlik komutanlarından olan Baybars, Kutuz'u öldürüp kendi hükümdarlığını ilan ettikten sonra, Moğolların Abbasi halifesini öldürmeleri üzerine, aynı aileden birini halife ilan ederek, halifeliği Mısır'a taşımıştır. Sultan Baybars Suriye'yi Haçlılardan kurtarmış, Antakya'ya saldırarak buradaki Haçlı prensliğine son vermiştir. Dönemin en güçlü devleti haline gelen Memlükler arasında iç çekişmeler başlamış ve bu durumdan faydalanan Çerkes Kölemenleri devleti ele geçirmişlerdir. Daha sonra 1517 yılında Yavuz Sultan Selim Mısır'ı alarak bu devlete son vermiştir.

Memlükler devlet yönetiminde Büyük Selçukluları örnek aldılar. Devlet yönetiminde esas teşkilatlanmayı gerçekleştiren Baybars oldu. Memlükler, askeri bir yönetim kurmuşlardı. Bu nedenle Memlük sultanları, tamamen Türklerden oluşan Memlük ordusunun önde gelen komutanları tarafından seçilirdi.

Bu seçimin bir sonucu olarak sultanlık, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi, babadan oğla geçmezdi. Bu durum, Memlüklerin başarılı sultanlar tarafından yönetilmesini sağlamıştır. Devlet işleri, sultanın başkanlığında toplanan ve yüksek dereceli komutanların katılmasıyla oluşan Divan'da görüşülürdü. Ayrıca devlet işlerinin düzenli yürümesini sağlamak için çeşitli işlere bakan divanlar vardı. Devlet yönetiminde, komutanların yanı sıra sivil görevliler de bulunurdu. Sivil yöneticilere "erbab-ı kalem" denilirdi.

---

[142] Togan, a.g.e.; s. 179.
[143] Grousset, a.g.e.; s. 418.

Memlükler, ülkeyi idari yönden eyaletlere ayırmışlardı. Eyaletlerin en önemlileri Şam, Halep, Trablusşam ve Hama idi. Bu eyaletlerin başında, sultan tarafından tayin edilen Naib-i Sultan (genel vali) bulunurdu.

Memlük ordusunun esasını, Kafkasya ve Kıpçak bozkırlarından getirilen Türk gençleri oluşturuyordu. Askerler, yetenekleri ölçüsünde yükselebilirler, komutan ve hatta sultan olabilirlerdi. Memlük ordusu sultanın muhafız birliğinden, tımarlı sipahilerden, komutanların beslediği askerlerden oluşuyordu. Memlüklerin Akdeniz ve Kızıldeniz kıyılarında tersaneleri vardı.

Memlük Türkleri, Mısır'da pek parlak bir medeniyet devresi açmıştır. Von Lecog şöyle şöyle diyor: *"Mısır'ın asli kültür bölgelerinde zengin sanat hayatını hemen hemen daima hâkimiyetin Araplardan Türk hükümdarlar eline geçtiği zaman müşahede ediyoruz."*[144]

Memlük idaresi altında Mısır ve Suriye, ekonomik refaha, büyük kültür ve sanat gelişmelerine şahit oldu. Özellikle mimari, seramik ve metal işçiliği gibi alanlardaki başarıları büyük olmuştur. Hanedanda arma kullanma (Heraldik) bilgisinin kaynağının Memlük devrine kadar indiği anlaşılmaktadır[145].

Memlükler döneminde Türkçe, Mısır ve Suriye'de yaygın bir dil haline geldi. Resmi yazışmalar Arapça olmakla birlikte, konuşma dili Türkçe idi. Türkçe bilmeyen bir kişinin devlet yönetiminde yükselmesi mümkün değildi. Sultanlar adına Türkçe eserler yazıldığı gibi Türkçeye çeviriler de yapılmıştır. Son Memlük Sultanı Kansu Gavri, Türkçe yazdığı şiirleriyle tanındığı gibi, Firdevsi'nin Şehnamesi'ni de Türkçeye çevirmiştir.

Ünlü Alman Türkiyatçısı ve bilim adamı Carl Brockelmann, Memlükler hakkında şu değerlendirmede bulunmuştur[146]:

"Memlükler kendilerine, İslamlığın hiçbir parlak devrinin bırakmadığı bir imar faaliyetinin gelişimine olanak veren zengin gelirleri tahsil ediyorlardı. Kalavun zamanından beri onların abidelerinin çoğunluğu taş ocaklarından temin edilen yontma taşlardan ve yukarı Mısır'dan getirilen porfir ve granitlerden inşa edildiği için yaptıkları eserler zamanın hâsıl ettiği etkilere, kendilerin-

---

[144] Seferoğlu ve Müderrisoğlu, a.g.e.; s. 129-130.

[145] Bosworth, a.g.e.; s. 84.

[146] Neşet Çağatay; **İslam Unsurları ve Devletleri Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara, 1992, s. 197.

den öncekilerinin eserlerinden daha fazla mukavemet etmiştir ve bugün hâlâ Kahire'nin şehir manzarasını tayin etmektedirler."

Memlüklerden kalma mimari eserler, Sultan Kalavun Camii, Sultan Hasan Camii ve Medresesi, Sultan Berkuk Türbesi, Kahire, Halep ve Birecik kaleleridir. Bunların dışında çok sayıda medrese, türbe, hamam, çeşme ve tuğla ile çok renkli bir görünüm dikkati çeker. Güzel sanatların diğer dallarında da başarılı olan Memlükler, mineli cam tekniğini büyük ölçüde kullandılar.

Mısır ve Suriye, Memlükler zamanında ekonomik olarak büyük gelişme gösterdi. Suriye ve Mısır limanları canlı birer ticaret merkezi durumuna geldiler. Mısır'da Dimyat, İskenderiye, Suriye'de Yafa, Akka ve Trablusşam Akdeniz'in en büyük ticaret limanlarıydılar. Özellikle İskenderiye, Hindistan'dan gelen malların toplandığı ve satıldığı en büyük liman şehriydi. Ancak Portekizlilerin Afrika'nın güneyinden dolaşıp Hindistan'a ulaşmaları sonucu değişen ticaret yolları, Mısır ve Suriye limanlarının eski önemini yitirmesine yol açtı. Bunun sonucunda da, önemli bir vergi gelirinden mahrum olan Memlük devletinin yıkılması kaçınılmaz hale geldi.

SAFEVİLER (1501–1760)

Safeviler Devleti, adını Azerbaycan'da Aras'ın kollarından olan Karasu çayına dökülen Balıkçay kenarına kurulu bir Türk şehri olan Erdebil'deki Safaviye tarikatının kurucusu Şeyh Safiyüd-din'den (1252- 1334) almıştır. Bu devlet, Rumlu, Utaralu, Dulkadırlu, Tekelü, Şamlu, Varsak, Çepni, Bozcalu, Kaçar gibi çoğunluğu Anadolu'dan İran'a giden Türk boy ve aşiretlerinin desteği ile 1502'de Şah İsmail tarafından kurulmuştur. Şah İsmail'in Türk kökenli olup olmadığına dair çeşitli tartışmalar varsa da, yaygın kanaat Türk kökenli olduğudur[147].

Akkoyunlulardan Azerbaycan'ı alan Şah İsmail, 1509'da Bağdat'ı ele geçirdi. 1510 yılında ÖzbekHanı Şibani'yi Merv yakınlarında ağır bir yenilgiye uğratarak sınırlarını Ceyhun Nehrine kadar genişletti. Anadolu'da Şii propagandasının gittikçe artması, Osmanlı hükümdarı Yavuz Sulan Selim'i harekete geçirdi. 1514 yılında Çaldıran ovasında yapılan savaşı kaybeden Şah İsmail, ölümüne kadar (1524) bir daha toparlanamadı. Yerine geçen Şah Tahmasb (1524-1576), saltanatı süresince doğuda Özbekler, batıda Osmanlı İmparatorluğu ile mücadele etti. Bu devletin Osmanlı ile mücadelesi, hatta zaman zaman Avrupa devletleri ile ittifak

[147] Memiş ve Köstüklü, a.g.e.; s. 33-34.

kurması, Türk hâkimiyetine zarardan başka bir şey getirmemiştir. I. Abbas devrinde Osmanlılara karşı ve Özbeklere karşı başarılar elde edilse de, II. Abbas zamanında Safeviler Osmanlıya karşı duramadılar.

Özellikle II. Abbasın ölümünden (1666) sonra Safevi devleti hızlı bir çöküş sürecine girdi. Kuruluşundan beri bir taraftan Osmanlılarla mücadele halinde olan Safeviler, bir taraftan da doğuda Afganlarla, Özbeklerle ve Babürlülerle sürekli anlaşmazlık halinde idiler. Neticede Özbekler Horasan'ı, Afganlar da Isfahan'ı ele geçirdiler. Bu yenilgilerin yanı sıra ülke içinde yer yer çıkan isyanlar Safevi hanedanının sonunu getirdi[148].

1732 yılında Afşar Türklerinden olan Nadir Şah'ın iktidarı ele geçirmesiyle İran'da Safevi hanedanı yıkılmış, Afşar hanedanı başlamıştır. Nadir Şah, doğuda Türkistan ve Hindistan'da büyük fetihler yapmıştır. 1779 yılında kurulan Kaçar hanedanı ile İran'da Türk hâkimiyeti 1925 yılına kadar kesintisiz devam etmiştir.

Safevilerin karakterine baktığımızda onların şiddetli bir Fars kültürünün tesirinde kaldıkları fakat bunun yanında Türklüklerini de muhafaza ettiklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. Türkmen gelenekleri Safevi sarayında bütün canlılığıyla yaşanmıştır.

Osmanlı üstünlüğü ağır basınca Osmanlı idari yapısı uygulanmaya başlandı. Devletin başında şah bulunuyordu. Şahtan sonra veziriazam en yetkili kişiydi. Şii-Caferi mezhebinin çoğunlukta olduğu İran'da din adamlarının (ahund) sosyal itibarları çok yüksekti, hatta bir takım imtiyazlara sahiptiler. İran'da taşra yönetimi eyaletler şeklinde düzenlenmişti. Eyaletlerin başında şehzadeler veya görevli memurlar (beylerbeyi) bulunurdu. Bunlara han veya sultan adı verilmişti. Safevi ordusu önceleri Türkmen süvari birliklerinden meydana geliyordu. Osmanlı yenilgisinin ardından ateşli silahları kullanan birlikler oluşturuldu[149].

Safevi devrinin, Şiiliğin orada kuvvetlenmesi nedeniyle İran, dayanışma ve millet fikrinde yeni bir şuur kazanmıştı. Bu durum onu, milli ruhu ve bölgesel bütünlüğüyle, hakikatte bozulmaksızın, çağdaş zamanlara kadar yaşatmaya muktedir kılmıştı[150].

---

[148] Memiş ve Köstüklü, a.g.e.; s. 34.
[149] Ali Güler v.d., a.g.e.; s. 142.
[150] Bosworth, a.g.c.; s. 214.

KIRIM HANLIĞI (1441–1783)

Altın Orda Devletinin dağılması üzerine, Gıyaseddin'in oğlu Hacı Giray 15. yüzyılın ilk yarısında Kırım'da Hanlığını ilan etti. Hacı Giray Han 1441 yılında adına para bastırdı. Bu şekilde tarihte Kırım Hanlığı adıyla bağımsız bir Türk devleti kurulmuş oldu. Devletin kurulduğu Kırım coğrafyasındaki halkın büyük çoğunluğu Türk kavimlerinden oluşuyordu. Türk unsurunun yanı sıra, çok az da olsa Ermeni, Yahudi ve Rumlar da vardı, ama Rus ve Ukraynalı hiç yoktu. Bunlar Kırım'ın Rusya'ya geçmesinden sonra bu bölgeye yerleştirilmeye başlamıştır[151].

Giray Han döneminde Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurularak, Cenevizlilere karşı ortak hareket edilmiştir. Hatta Osmanlı-Kırım kuvvetleri ortak olarak 1454'te Cenevizlilerin elinde bulunan Kefe'yi kuşatarak onları yıllık vergiye bağladılar. Hacı Giray'ın ölümünden sonra (1466) oğulları arasında taht kavgaları çıktı. Ancak Mengli Giray'ın uzun mücadeleler sonucu üçüncü kez tahta geçmesi üzerine, Kırım Hanlığı tekrar eski gücüne kavuştu. Fatih Sultan Mehmet'in gayreti ile 1475 yılında Osmanlı Devleti'nin himayesine girdi, iç işlerinde serbest dış işlerinde Osmanlıya bağlı kaldılar[152].

Kırım'da Osmanlı hâkimiyetinin başlamasıyla birlikte, başa geçecek hanları Osmanlı Devleti tayin etmeye başladı. Böylece Kırım Hanlığında yönetim açısından istikrarlı bir devir başlamış oldu. Özellikle 1478'de Mengli Giray Han'ın kesin olarak Hanlık makamına getirilmesinden sonra Kırım için bir yükseliş devri başlamıştır. Mengli Giray Han devrinde Kırım Hanlığı Osmanlı ile giriştiği iyi münasebetler neticesinde ve Osmanlı himayesinde siyasi ve askeri alanlarda parlak bir devir yaşamıştır[153].

1502'de Altın Orda Devletinin yıkılmasından sonra onun varisliğini Kırım Hanlığı almıştır. Bundan sonra Rusya ile Kırım Hanlığı arasında sürekli bir mücadele başlamıştır. Rusya'nın, Çar I. Petro'nun vasiyeti gereğince Karadeniz'e inme girişimleri karşısında Osmanlı Devleti Kırım'a daha çok destek vermiştir. Ancak Rusların Kazan ve Astırhan'ı işgal etmeleri üzerine meydana gelen büyük tehlikenin önüne geçilemedi[154].

---

[151] Memiş ve Köstüklü, a.g.e.; s. 45.
[152] Ali Güler vd., a.g.e.; s. 120.
[153] Memiş ve Köstüklü, a.g.e.; s. 47.
[154] Ali Güler v.d., a.g.e.; s. 120.

18. yüzyılın başlarından itibaren Ruslar Kırım'ı ilhak etmek yönünde baskılarını artırmaya başladılar. Osmanlıların Prut zaferi (1711) Rusların Kırım üzerindeki işgalci niyetlerine bir müddet set çekti. Fakat Prut zaferinden 25 yıl sonra, Rus kuvvetleri ilk defa 1736'da Kırım yarımadasını istilaya muvaffak oldular. Bahçesaray zapt edilerek yakıldı, iki bin ev ile Hanların sarayı kül oldu. Bu arada Selim Giray Han'ın kurduğu zengin kütüphane mahvoldu, aynı akıbete Akmescit de uğradı[155].

Ruslar bu faaliyetlerine 1737 ve 1738 yıllarında da devam ettiler. Prut antlaşmasıyla Osmanlıya verdikleri Azak kalesini, 1739'da tekrar ele geçirdiler. Sonuçta gittikçe ilerleyen Ruslara karşı Osmanlılar savaş ilan ettiler. 21 Temmuz 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması ile barış yapılmasına rağmen Kırım'da sükûnet bir türlü sağlanamadı. Kırım Osmanlı himayesinden ayrıldı. Bu durumdan yararlanan Moskova, Kırım'ın iç işlerine ve han seçimlerine rahatlıkla müdahale ediyordu. 1778 yılından itibaren Kırım halkı kitleler halinde Türkiye'ye göç etmeye başladılar. Ruslar da onların yerine aynı tarihte yüz bine yakın Rus'u Kırım'a yerleştirdi. 1783 yılında da Rus generali Potemkin çoluk-çocuk ayırt etmeden otuz bin Kırımlıyı katlettirdi ve Kırım Rusya'nın bir vilayeti haline getirildi (8 Nisan 1783)[156]. Böylece Kırım Hanlığı da diğer Türk hanlıkları gibi iç çekişmeler ve birbirini çekememezlik ve Rusların dost görünmelerine aldanmakla, kendi sonunu hazırlamış oldu. Osmanlı Devleti'nin bu oldubitti karşısındaki mücadeleleri ve savaşları sonuç vermemiş, 1792 Yaş, arkasından 1812 Bükreş antlaşmalarıyla Kırım Hanlığına tâbi, Türk-Müslüman nüfusu ile meskûn bütün memleketler Rusların hâkimiyeti altına girmiş oldu[157].

Altın Orda gibi Kırım Hanlığının da büyük zaafı, irsi boy beylerinin devletin hâkim ve sahibi olmalarından doğdu. Boy reisleri Han ailesi içinde rekabetler sonucu boyların birbirlerine karşı gruplanmalarına ve iç harbe sürüklenmesine yol açtı[158].

Kırım Türklerinin öteden beri teşekkül etmiş bir edebiyatları vardı. Mengli Giray, Saadet Giray, Sahip Giray, Devlet Giray, II. Gazi Giray, Bahadır Giray ve emsali gibi çeşitli lâkaplarda şiir yazan bir takım Han şairler, Kırım edebiyatına sadece özgünlük katmakla kalmamış, aynı

---

[155] Memiş ve Köstüklü, a.g.e.; s. 50.
[156] Ali Güler v.d., a.g.e.; s. 120.
[157] Memiş ve Köstüklü, a.g.e.; s. 50-51.
[158] Seferoğlu ve Müderrisoğlu, a.g.e.; s. 119.

zamanda Kırım Türkçesinin gelişmesine de yardım etmişlerdir. Buna paralel olarak halk edebiyatı türleri de kendisini bulmaya çalışmıştır[159].

İsmail Gaspıralı (1851–1914) ile başlayan gazetecilik, yalnız küçük Kırım için değil, yaydığı fikir ve dil birliği ile adeta bütün Rusya mahkûmu Türklerin bir yayın organı sayılmıştır. 1883'ten itibaren "Tercüman" adıyla yayınlanan bu gazete, uzun ömürlü olmuştur. Usul-i Cedid denilen yeni okulların açılmasına öncülük ederek, dini ilimler yanında modern ilimlerinde Türk dünyasına girmesini sağlamıştır. Gerek bu yeni okullar, gerekse Tercüman Gazetesi vasıtasıyla daha da bilinçlenen halk farklı girişimlere de yönelmiştir.

KAZAN HANLIĞI (1437–1552)

Adını devletin en büyük şehri olan Kazan şehrinden alan Hanlık, Batu Han'ın kardeşi Togay-Timur neslinden Uluğ-Muhammed tarafından kurulmuştur. Hanlık, Kazan merkez olmak üzere eski Bulgar Devleti'nin topraklarında, Orta İtil-Kama dolaylarını içine almaktaydı. İç mücadeleler ve taht kavgaları, yerli aristokrasi sınıfının iki gruba ayrılarak devlet işlerine karışması ve son devirlerde de amansız mücadeleye tutuşması ülkenin felaketini hazırladı[160].

1487 yılında Kazan, Ruslar tarafından ilk defa işgal edilmiş, Emin Muhammed Rusların yardımıyla Han olmuştur. Bir ara Kırım Hanlığına bağlanan Kazan Hanlığı uzun bir müddet Ruslarla Osmanlılar arasında başlıca rekabet ve mücadele bölgesi olarak kaldı.

Bu mücadeleler 1552'ye kadar sürmüştür. Ruslara karşı güçlü bir yönetim kurmak için Astırhan Han'ı Kasım'ın oğlu Yadigar Kazan tahtına davet edildi. Bu sırada Kazan orduları da Moskova'ya karşı savaş açtılar. Bütün bu gelişmeler karşısında Ruslar çok büyük bir güçle Kazan'a saldırdılar. Kazan şehri kuşatıldı. Diğer Türk devletlerinden ve Osmanlı'dan beklenen yardım gelmeyince Kazan şehri 15 Ekim 1552 günü Rusların eline geçti. Şehre giren Ruslar, büyük bir direnişle karşılaştılar. Bütün Kazan Türkleri sokaklara döküldüler, dövüşe dövüşe vatanlarını savundular ve pek çoğu şehit oldu. Ruslar, burada korkunç bir katliama başladılar, yaşlı, kadın, çocuk demeden herkesi kılıçtan geçirdiler. Kazan'ın bütün serveti yağma edildi, tarihi eserler yakıp yıkıldı[161].

---

[159] Ahmet Caferoğlu; **Türk Kavimleri**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 78.

[160] Seferoğlu ve Müderrisoğlu, a.g.e.; s. 118.

[161] Memiş ve Köstüklü, a.g.e.; s. 39.

Kazan Hanlığının düşmesi, Türk tarihi açısından bir dönüm noktası teşkil eder. Çünkü Kazan, Türkistan yönüne işgallere girişmek isteyen Rusların önünde bir set durumundaydı. Bu set ortadan kalkınca Rus dış politikasının hedeflerinden biri olan "Güneydoğu Asya ve Türkistan yönünde işgal hareketlerine girişmek" ilkesinin önü açılmış oluyordu. Nitekim Kazan Hanlığının ortadan kaldırılmasıyla bir Türk nehri olan İdil (Volga) Rusların eline geçti. Arkasından Türk illeri birer birer Rus tehdidinin altına girdi[162].

ASTIRHAN HANLIĞI (1466–1557)

Astırhan* (Ejderhan) bölgesi Orta Asya ile Güneydoğu Avrupa bozkırları arasında tabiî bir geçit olduğu için asırlarca Türk boylarının doğudan batıya doğru giden akınlarına ve bunlar tarafından kurulan birçok devlete sahne olmuştur. Astırhan Hanlığı Kasım Han tarafından 1466 yılında kuruldu[163].

Halkının büyük bir kısmının göçebe olması ve merkezi hükümetten ziyade kendi beylerine bağlı kalmaları, diğer yandan Kırım Hanlığı'nın da Astırhan üzerinde hak talep etmeleri ve bu yüzden ortaya çıkan mücadeleler, Hanlığın zayıflamasına sebep oldu. Öte yandan Ruslar, diğer Türk hanlıklarına karşı güttüğü emperyalist emelleri Astırhan için de güdüyor ve buradaki gelişmeleri yakından takip ediyor ve fırsat kolluyordu. Nihayet Hanlığın bu zayıf durumundan faydalanan Çar I. Ivan, Kazan Hanlığını ele geçirdikten sonra, Astırhan üzerine de asker yolladı ve 1557 yılında burayı Rus Çarlığına kattı[164].

Rusların gittikçe Türk illerini tehdit etmeye başlaması üzerine Osmanlı Devleti bunu engellemek istedi. Bu yüzden Kanuni Sultan Süleyman 1563 yılında bir sefere karar verdi, ancak Malta Seferinin araya girmesi üzerine bundan vazgeçildi. Sultan II. Selim zamanında Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa, gerek İran seferi için ulaşımı kolaylaştırmak ve gerekse Türkiye ile Türkistan arasında ilişkileri devam ettirmek maksadıyla Don ile İdil nehirleri arasında bir kanal açmak ve Hazar ile Karadeniz'i birleştirmek istemişti. Bunun için Astırhan seferine karar verilmiş 1567'de Kırım Hanından yardım istenmişti. Nihayet 1569'da Kefe Beyi

---

[162] Memiş ve Köstüklü, a.g.e.; s. 40.

* Astrahan şeklinde de kullanılmaktadır.

[163] Ali Güler v.d., a.g.e.; s. 121.

[164] Seferoğlu ve Müderrisoğlu, a.g.e.; s. 118; Memiş ve Köstüklü, a.g.e.; s. 43; Ali Güler v.d., a.g.e.; s. 121.

Kasım Bey komutasındaki ordu Astırhan yakınlarına kadar geldi. Daha önce destek veren Devlet Giray Han, Kasım Bey'i kışkırtarak askerlerin yapmış olduğu istihkâmları yakıp yıktırdı. Ayrıca kışın bastırması sebebiyle de bu teşebbüs sonuçsuz kaldı[165].

Bütün bu gelişmeler Rusların bölgedeki hâkimiyetini artırdı. Bir zamanlar Moskova'yı vergiye bağlayan Türk devletleri artık yoktu. Astırhan'ın düşmesiyle, afkasya coğrafyasında Moskova serbestçe hareket etme imkânına kavuştu[166].

KASIM HANLIĞI (1445–1681)

Bu Hanlık, Kazan Hanlığının kurucusu Uluğ Muhammed Han'ın oğlu Kasım tarafından 1445 yılında Oka Nehri civarında kuruldu. Moskova Knezliği'ni kontrol altında tutmak amacıyla kurulan Hanlık, kısa zamanda Rusların Kazan işlerine karışması için bir araç halini almıştır.

Kasım Hanlığı da 1552 yılında bütünüyle Rus nüfuzuna girmiş ancak Hanlık 1681 yılına kadar şeklen devam etmiştir. Son Hanlar zamanında Kasım Hanları, Moskova tarafından tayin edilen Rus valiler tarafından kontrol edildi. Müslüman ahali zorla Hıristiyanlaştırılarak, asıl kuruluş felsefesi Rus ilerleyişini durdurmak ve tampon bölge oluşturmak olan Kasım Hanlığı 1681'de Fatma Sultan Bike'nin ölümü ile sona erdi[167].

236 yıllık bir ömür sürmüş olan bu devlet teşkilat açısından değerlendirildiğinde, bir Türk devleti olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Devlet yönetimindeki örf ve ananeler, Türk devletlerindeki geleneklere uygun gözükmektedir. Handan sonra protokolde yer alan "beyler", "mirzalar" ile önemli Uruğların reisi olan "karaçılar" ve "atalık" kurumları diğer Türk devletlerinde olduğu gibidir. Devletin asayişini temin eden polis teşkilatı, gelir ve masraflara bakan maliye memurları vardı. Hanların kendi adına para bastırdıkları bilinmektedir. Mimari alana baktığımızda, Kasım Hanlığında Türk-İslam mimari tarzının örneklerine rastlamak mümkündür. O dönemde yapılan cami ve sarayların ancak çok az kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir. Kasım Hanlığında konuşulan dil, Kazan lehçesine yakındır[168].

---

[165] Ali Güler v.d., a.g.e.; s. 121.
[166] Memiş ve Köstüklü, a.g.e.; s. 44.
[167] Seferoğlu ve Müderrisoğlu, a.g.e.; s. 119.
[168] Memiş ve Köstüklü, a.ge.; s. 31.

SİBİR HANLIĞI (1480–1598)

Altın Orda Devleti'nin parçalanmasından sonra kurulan bir Türk devletidir. Hanlık bugünkü Moğolistan'ın kuzeyinde Sibirya'ya kadar uzanan bir coğrafyada kurulmuş idi. Halkının büyük çoğunluğunu Kıpçak, Kırgız ve Yakut Türkleri oluşturuyordu. Sibir Hanlığının bilinen ilk hükümdarı Mamık oğlu Taybuğa'dır. Hanlığın merkezi eski adı Tura (Çimki) olan bugünkü Tümen şehri idi. Hanlığın kuruluş tarihi hakkında bazı tereddütler olsa da tarihçiler arasındaki yaygın kanaat 1480'de kurulduğu yolundadır[169].

1552 yılında Kazan'ı alan Ruslar adım adım doğuya ilerlemeye ve Sibir Hanlığını tehdit etmeye başladılar. Bunun üzerine Ruslarla yapılan antlaşmalar, Hanlık içinde karışıklıklar çıkardı. Sonunda Küçüm Han 1563 yılında Hanlığın başına geçti İrtiş boyundaki Şamanist Türkler arasında İslamiyet yayılmaya başladı. Küçüm Hanın bu faaliyetleri sonucunda Sibir Türklerinin kültür ve medeniyet seviyesi de yükselmeye başladı. Küçüm Hanın bu başarılarından dolayı ülke Küçüm Hanlığı olarak da adlandırılmaktadır. Küçüm Han, Rusların Sibir üzerine yapmış oldukları baskı sonucu onlarla büyük bir mücadeleye girdi. Ülkesini ölünceye kadar savundu (1598). Onun ölümünden sonra Küçüm Hanlığı ortadan kalktı. Rusların Sibir ülkesindeki tam hâkimiyeti 1883 yılında gerçekleşti[170].

ÖZBEK HANLIĞI (1428–1599)

Altın Orda Hanı Özbek (1312- 1340)'in neslinden gelen idareciler tarafından organize edildikleri için, Özbekler diye bilinen Türkistan Türklerinin Fergana ve Kuzeyinde yaşayanları, Özbek Hanlığının kurucusu olmuşlardır. Özbek Türkleri, Moğol devleti dağıldıktan sonra güçlenerek Timurlu devletinin temelini oluşturdular. Timur öldükten sonra ise taht kavgalarına bulaşmadan varlıklarını ve Türklüklerini koruyarak bölgede önemli bir güç haline geldiler. Tam bu sıralarda Ebu'l Hayr Han Timurluların karışık durumundan faydalanarak 1428 yılında Özbek Hanlığını kurdu[171]. Özbekler, hükümdarları Cengiz'in torunu Şıbyan'dan geldiği için Şeybaniler olarak da adlandırılırlar[172].

---

[169] Memiş ve Köstüklü, a.g.e.; s. 52.
[170] Ali Güler v.d., a.g.e.; s. 124.
[171] Memiş ve Köstüklü, a.g.e.; s. 54.
[172] Ali Güler v.d., a.g.e.; s.129

Özbekler kısa zamanda Gürgenç, Harezm, Sağnak, Özkent ve Seyhun dolaylarını ele geçirdiler. Ancak Moğolların hücumuna uğradılar. Bunun üzerine sarsılan Özbekler, Kazak Türkleri ile kuzeye çekildiler. Bu boylar daha sonra Kırgızlarla birleşerek Kırgız-Kazaklar diye anıldılar. Ebu'l-Hayr Han'ın torunu Muhammed Şibanî dedesinin projesini gerçekleştirdi. Astırhan üzerinden Buhara'ya inerek Yesi şehrini ele geçirdi. Babür Şah'ı yenerek Semerkant'tan uzaklaştırdı, Herat'ı da ele geçirdi. Böylece Timuroğullarını Türkistan'dan Afganistan ve Hindistan'a sürdü. Onların yerine Türkistan Hakanı oldu. Şah İsmail Safevi ile yaptığı savaşta (Merv) yenildi. Bundan sonra Safevilerle mücadele başladı. Uzun süren mücadelede Safeviler karşısında duramadılar ve bir daha eski güçlerine ulaşamadılar. Özbek Hanlığı II. Abdullah Han (1583–1599) zamanında tekrar toparlanır gibi olduysa da 1597 Safevi yenilgisinden sonra bir daha toparlanamadılar. Astırhanlılardan gelen Canoğulları tarafından 1599 yılında Şeybani Hanedanına son verildi. Bundan sonra ülke Hive, Buhara ve Hokand hanlıklarına bölündü[173].

HİVE HANLIĞI (1512–1873)

Tarihte Harezm Hanlığı olarak da bilinen Hive Hanlığı, Özbeklerin Şibani ailesinden İlbars tarafından 1512 de kuruldu. Merkez Ürgeç şehri idi. İlbars'ın soyundan gelenler, diğer Özbeklere, Moğollara ve Ruslara karşı ülkelerini başarı ile korudular. İlim, kültür ve iktisadi alanlarda önemli gelişmeler yaşandı Fakat ne var ki, 1546 yılında Hanlığın başında bulunan Dost Muhammed Sultan'ın 1558'de öldürülmesinden sonra çıkan karışıklıklar, kuraklık ve diğer sebeplerle ülkede siyasi, iktisadi ve ilim alanlarında gerileme başladı. Zamanla taht kavgalarının yaşanmaya başladığı Hive Hanlığı 1740'ta Nadir Şah'ın egemenliğine girdi. Kazan Hanlığının ortadan kaldırılmasıyla Türkistan'a, Güneydoğu Asya'ya doğru genişlemek isteyen Rusya, Hive Hanlığını bir engel olarak görüyordu. Ruslar 1839'da büyük bir ordu ile Hive'ye saldırdılar. Ancak Hive kuvvetleri bir kahramanlık destanı göstererek Rusları mağlup ettiler. Fakat böyle kritik bir ortamda ülkenin uzak bölgelerinde çıkan isyanlar Hive Hanlığının gücünü zayıflattı[174].

1865'te Taşkent'in, 1866'da Buhara'nın Ruslar tarafından işgal edilmesi, Hive için de yakın bir Rus tehlikesinin işaretini veriyordu. Dönemin Hive hükümdarı Said Muhammed Rahim Han, Ruslarla barış antlaşması

---

[173] Ali Güler v.d., a.ge.; s. 130.

[174] Memiş ve Köstüklü, a.g.e.; s. 58-59.

yapmak istemişse de, bu istekler Ruslar tarafından geri çevrilmiştir. Hive'yi işgal için bütün hazırlıklarını tamamlayan Ruslar, Mart 1873'te saldırıya geçtiler ve Hive'ye gelinceye kadar her yeri yakıp yıktılar. Türkmenler Hive'yi kahramanca savundular, ancak Rusların sayıca ve teknik üstünlükleri karşısında Hive düştü. Ruslar, kadın, çocuk, ihtiyar demenden pek çok Türkü katlettiler.[175].

BUHARA HANLIĞI (1599–1868)

II. Abdullah Han'ın 1598'de ölümü üzerine baş gösteren iç çekişmeler ve taht kavgaları Özbek Hanlığı'nın parçalanmasına yol açmıştı. Halkın ileri gelenlerinin teklifi ile 1599 yılında Astrahanlı Yar Muhammed'in oğlu, Baki Muhammed Han Buhara'da Han ilan edildi. Böylece Buhara'da Şeybani hanedanı yerine Astrahanlılar hanedanı yönetime egemen olmuş oluyordu. Bu hanedanın Canibeg kolu, İran hükümdarı Nadir Şah'ın Buhara'yı işgaline kadar devam etti. Diğer kolu olan Mangıt Hanedanı ise 1753 yılında Muhammed Rahim Atalık'ın hâkimiyeti ele geçirmesiyle başlayıp, 1920 yılına kadar devam etti. Buhara ve Hive Hanlıkları, İran ve Ruslara karşı Osmanlılar ile iyi ilişkiler kurdular. Ancak mesafenin uzaklığı daha sıkı ilişkiler kurulmasını engelledi. 1868 yılında Rus hâkimiyetine düşen hanlık, 1920 yılında yeni Sovyet yönetimi tarafından ortadan kaldırıldı[176].

HOKAND HANLIĞI (1710–1876)

Hive ve Buhara Hanlıkları arasındaki mücadelelerden bıkan bir kısım halkı etrafına toplayan Şeybani soyundan gelen Şahruh, 1710 yılında Fergana'da Hokand merkez olmak üzere Hokand Hanlığı'nı kurmayı başardı. Hokand Hanlığı 1758 yılında çok kısa bir müddet Çin hâkimiyeti altına girdi. Zamanla güçlenerek Çin hâkimiyetinden kurtulan hanlık Taşkent, Yesi (Türkistan) şehirlerini de alıp sınırlarını Balkaş Gölü yakınlarına kadar genişletti. Hokand Hanlığı da diğer hanlıklar gibi Rusların Orta Asya politikası gereğince işgal edilerek 1876 yılında Ruslar tarafından ortadan kaldırıldı.

AFŞARLAR

İran'da Safevi iktidarına son verip Afşar Hanedanı kuran Nadir Şah Horasan'daki Afşarların Kırklu oymağına mensup idi. O, adını Safevi Şahı II. Tahmasb (1722–1732) zamanında duyurmaya başlamıştı. Başlan-

---

[175] Memiş ve Köstüklü, a.g.e.; s. 60.
[176] Memiş ve Köstüklü, a.g.e.; s. 48

gıçta Safevilerin bir kumandanı iken ülkeyi işgale başlayan Afganistanlı Üveysilere karşı gösterdiği başarılardan dolayı nüfuzlu bir konuma geldi. Safevi hanedanının güçsüzlüğünden de istifade ederek neticede İran'daki iktidarı ele geçirdi ve Afşarlar hanedanını 1736'da kurdu. Nadir Şah 1747'den ölümüne kadar 10 yılı aşkın iktidarı süresince devletin sınırlarını genişletti. Osmanlılardan bazı yerleri geri aldı. Hindistan üzerine yürüyerek Babürlü Devletine büyük darbeler vurdu. Ne yazık ki onun bu hareketi, Hindistan'da İngiliz hâkimiyetine de bir zemin hazırlamış oldu. Nadir Şah'ın Afşar ve Kaçar beylerince öldürülmesinden sonra devletin başına Ali Kulu Mirza, arkasından da İbrahim geçti. Son olarak Şahruh iktidarı ele geçirmiştir. Afşarların hanedanlığından sonra yönetim Zendlerin eline geçmiştir.[177].

KAÇARLAR

Afşarları iktidardan uzaklaştıran Zendlerin 30 yıllık bir hâkimiyetinden sonra İran'a, bir başka Türk hanedanı Kaçarlar hâkim oldu. Kaçarlar, İran'ın değişik bölgelerinde yaşayan büyük Türk boylarından birisidir. Hanedanın kurucusu Ağa Muhammed Han, son Zend hükümdarı Kerim Han'ın ölümü üzerine Astarabad'a giderek 1779'da hükümdarlığını ilan etti. Muhammed Han Karabağ'da Ruslarla giriştiği mücadeleler sırasında 1797'de öldü. Yerine büyük kardeşinin oğlu Feth Ali Şah geçti. Feth Ali Şah, uzun süre Ruslarla mücadele içinde bulundu. Fakat ne yazık ki, fırsat buldukça Osmanlıya saldırmaktan geri durmadı. Osmanlıların 1821 Yunan işgaliyle meşgul oldukları bir sırada, Kaçarlar doğudan Osmanlıya karşı saldırıya geçtiler. Son Osmanlı-İran Savaşı olarak da bilinen bu savaş (1821–1823) yüzünden Osmanlılar Yunan isyanı üzerine sevk edecekleri kuvvetlerin önemli bir bölümünü Doğu Anadolu'ya ayırmak zorunda kalmışlardır. Bu durum şüphesiz Yunan isyanının lehine neticeler doğurmuştur.

Rusların sürekli olarak tazyiki neticesinde Kaçarlar toprak kaybına uğradılar. Aras'ın kuzeyindeki topraklar Rus hâkimiyetine girmeye başladı. Diğer taraftan İngilizler de Hindistan ve Afganistan üzerinden sürekli İran'a nüfuz etmeye çalıştılar. Bu karışıklılar ve mücadeleler ile Kaçar Hanedanlığı varlığını 1925 yılına kadar devam ettirebilmiştir.

DOĞU TÜRKİSTAN TÜRK DEVLETİ

Türkistan dediğimiz Orta Asya'nın, günümüzde Çin hâkimiyetinde bulunan doğu kısmına Doğu Türkistan denilmektedir. Bu bölgeye 15.

[177] Memiş ve Köstüklü, a.g.e.; s. 35.

yüzyılın sonları ve 16. yüzyılın başlarında zaman zaman Timurlular hâkim olmuş, 17. yüzyıldan itibaren de Çinliler müdahale etmeye başlamışladır. Doğu Türkistan'a yönelik işgal hareketleri bir taraftan siyasi istikrarı alt üst ederken, diğer yandan iktisadi ve sosyal hayatı da olumsuz yönde etkiliyordu. İşte böyle bir ortam içinde halk selameti ruhani zümrelerde aramaya yönelmiş ve "Hoca" olarak adlandırılan kişiler yönetimde nüfuz sahibi olmaya başlamışlardır. Tarihçilerin de Hocalar olarak adlandırdıkları bu zümre 19. yüzyılın başlarından itibaren vatanlarını Çinlilerin hâkimiyetinden kurtarmak için büyük bir mücadeleye girdiler. Bu mücadelelerde her ne kadar Çinlilere karşı başarı elde edemedilerse de ileride istiklal yolunda gerçekleşecek isyanlara zemin hazırlamışlardı. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısında 1860'lı yıllarda Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı yolunda siyasi hareketler ve Müslümanların isyanı yoğunluk kazandı[178].

Bu isyanlardan 1866 yılında Yakub Bey tarafından başlatılan ayaklanma önemlidir. Yakub Bey, 1866 yılında kendisini Kaşgar Han'ı olarak ilan etti. 1874 yılında da Çin'den tamamen koparak ülkesini bağımsız bir hanlık haline getirdi. Fakat doğudan Çinlerin, kuzeyden Rusların, güneyden de İngilizlerin baskısı altında kaldı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'ne elçiler göndererek (1870) Sultan Abdülaziz'e bağlandı, adına para bastırdı. Osmanlı hükümdarı Abdülaziz, Yakub Bey'e çeşitli silahlarla birlikte askerî öğretmenler gönderdi[179]. Ancak o tarihlerde Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu sıkıntılar nedeniyle bu yardımların arkası gelmemiştir. Stratejik bir yerde kurulan ve zamanın büyük devletleri tarafından da resmen tanınan bu Türk devleti, Yakub Bey'in 1877'de ölümünden sonra 1878'de, Çin tarafından işgal edildi[180].

---

[178] Memiş ve Köstüklü, a.g.e.; s. 63-64.

[179] Ali Güler v.d., .a.g.e.; s. 136.

[180] Memiş ve Köstüklü, a.g.e.; s. 65.

BU KİTAPLARI OKUDUNUZ MU?

Sadettin. Gömeç; **Türk Cumhuriyetleri vc Toplulukları Tarihi.**

Mchmet. Saray; **Türkistan Türkleri.**

Vasilij Viladimiroviç Barthold; **Orta Asya Türk Tarihi Dersleri.**

Nadir Devlet; **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi 1905-1917.**

A. Zeki Velidi. Togan; **Umumi Türk Tarihine Giriş.**

Bu bölümle ilgili harita, resim ve bilgileri gözden geçiriniz.

SÖZLÜK

SÖZLÜK

A

abluka (blockade)

Bir devletin, bir başka devlete karşı uygulayabileceği çeşitli önlemlerden birisi. En genel anlamda, bir stratejik bölge veya devletin dış ile olan ilişkisini zor kullanarak veya kullanma tehdidinde bulunarak kesmek olarak tanımlanabilir. Abluka yazılı olan veya olmayan hukuk kuralları ile düzenlenebilir.

açık deniz (high seas)

Bir devletin karasuları ya da iç suları olmayan deniz alanları. Hiçbir devletin egemenlik sınırları içerisinde yer almayan bu alanlardan bütün devletler uluslar arası hukukun izin verdiği ölçüde yararlanırlar. Uluslar arası kamu alanı olarak kabul edilen açık denizdeki özgürlük rejimi, seyrüsefer, balık avlama, yapay adalar inşa etme, bilimsel araştırmalar yapma, deniz altı kablo ve boruları döşeme ile uçuş serbestliğini kapsar. Devletlerin tekelci yetkiler kullanamadığı bu denizde düzen bayrak yasası ve devletlerarasında konuya ilişkin olarak imzalanan sözleşmeler yolu ile sağlanır.

açık diplomasi (open diplomacy)

Gizli diplomasiye tepki olarak ortaya atılan diplomasi anlayışı. Bu anlayışa göre, diplomatik görüşmelerde ilgili tarafların yüklenecekleri hak ve sorumlulukların kamuoyunun bilgi ve denetimine sunulması gerekir.

açık ekonomi (open economy)

Üretim faktörlerinin serbest hareketliliğini sağlamak üzere, ithalat ve ihracat üzerinde herhangi bir sınırlamanın bulunmadığı ekonomi. Kapalı ya da içe dönük ekonominin tersidir ve bir ülkenin uluslar arası ekonomi ile bütünleşmesini ifade eder. Açık ekonomide gelir ve giderler ancak uluslar arası düzeyde eşitlenir. Üretilen ürünlerin tümü, üretildiği ülkede tüketilmez. Dışa açık ekonomi uygulayarak dünya ekonomisi ile bü-

tünleşen bir ülke mal, sermaye, emek ve hizmet faktörlerini serbest hale getirir. Mal ve sermayenin gayrı safi milli hasılaya olan oranı yüksek ise, dış ticarette bir sınırlama yok ise, sermaye hareketlerinin ülke içi tasarruf ya da yatırımdaki oranı yüksek ise ve devlet denetiminden ayırmış ise, bu ülke açık ekonomi uygulamış sayılır. Açık ekonomi, uluslar arası ekonominin temel belirleyicilerinden biri olan çok uluslu şirket faaliyetlerini geliştirmeye de hizmet eder.

açık kapı politikası (open door policy)

Bir devletin kendi toprakları üzerinde, başka devletlere serbestçe ticaret yapma hakkı tanıması. Bu siyasete adını veren tarihsel olgu, 19. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri ve diğer Batılı ülkelerin Çin'deki çıkarlarını korumak ve geliştirmek için başvurdukları uygulamadır. Buna göre Çin'de etki alanı bulunan ülkelerin hiç birisi, bir diğerinin ticari hak ve ayrıcalıklarına zarar vermeyecektir. Batılı ülkelerin Çin'e ilişkin olarak uyguladıkları bu yarı sömürge politikası, Japonya'nın II. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğraması ve Çin iç savaşında komünistlerin kazandığı zaferle (1949) sona erdi.

ambargo

İthalat, ihracat ve taşımacılığa getirilen yasaklama. Bir ülkeyi ekonomik açıdan zor duruma düşürmek için, o ülke ile ekonomik ilişkisi bulunan ülke ya da ülkelerin mal ve hizmet alım satımlarını engellemek üzere önlemler alınması söz konusudur. Uluslar arası ilişkilerde bir yaptırım aracı olarak kullanılan ambargo, özellikle savaş halinde önem kazanmaktadır.

Amerikan Bağımsızlık Bildirisi (American Declaration of Independence) 4 Temmuz 1776

4 Temmuz 1776'da on üç Kuzey Amerika sömürgesinin İngiliz yönetiminden ayrılarak, bağımsız Amerika Birleşik Devletlerini oluşturduklarını ilan eden tarihi belge. Bildirinin hazırlanması görevi Kongre tarafından 7 Haziran 1776'da John Adams, Thomas Jefferson ve Benjamin Franklin yönetimindeki bir kurula verilmişti. Bu kurulca hazırlanıp, Jefferson tarafından kaleme alınan bildiri, 4 Temmuz'da Kongre tarafından tüm dünyaya duyuruldu. Metinde, İngiltere'nin Kuzey Amerika'da uyguladığı sömürge politikası kınanmakta, Amerikalıların bağımsız bir devlet kurma hakları savunulmaktadır.

Amerikan Devrimi (American Revolution)

1774'te başlayan Amerikan bağımsızlık hareketi. Kuzey Amerika'da yeteri kadar insan birikince, buradaki bazı birimlerin özerk devlet haline gelmeleri, kendilerine yeni bir anayasa hazırlamaları ve eşit haklarla bir birlik kurmaları kararlaştırıldı. Kuzey Amerika kolonilerinde bağımsızlık yönünde böyle bir gelişme olurken; Yedi Yıl Savaşlarından dünyanın en büyük sömürge ve deniz devleti olarak çıkan İngiltere, çok gelişmiş olan sömürge imparatorluğuna bir çeki düzen vermek, bağlarını güçlendirmek istedi. Ayrıca Yedi Yıl Savaşlarının giderlerini kolonileri ile paylaşmak niyetindeydi. Yeni vergiler biçiminde oluşan bu baskı, on üç kolonide huzursuzluk yarattı ve direnişe itti. Yedi Yıl Savaşlarından yenik çıkan Fransa da, İngiltere'ye karşı yeni bağımsızlık hareketini destekledi. Fransa'nın yardımı ile 1776'da Amerikan Bağımsızlık hareketi resmen ilan edildi. İngiltere 1783'te Amerika Birleşik Devletlerinin bağımsızlığını tanıdı. Fransa, Amerikan bağımsızlık hareketine yardım ederken büyük ekonomik yük altına girmişti. Bunun doğurduğu ekonomik sıkıntı, 1789 Fransız Devriminin en önemli nedeni oldu.

Amerikan İç Savaşı (American Civil War)

Amerika Birleşik Devletlerinde 1861-1865 yıllarındaki, kölelik yanlısı Güney Eyaletleri ile kölelik karşıtı Kuzey Eyaletleri arasındaki iç savaş. Bu savaşın nedenlerinden biri, insancıl değerler, ikincisi hatta en önemli nedeni, zenci köleliğin ekonomik yönüdür. Ailelerinden ve yaşadıkları topraklardan zorla kopartılıp getirilen Afrikalılar, son derece ağır koşullar altında çalışmaktaydılar. Ekonomisi büyük ölçüde endüstriye dayanan Kuzey Eyaletleri ise köleliğin yasaklanması ile serbest kalacak ve Kuzeye göç edebilecek zenciler ile bol ve dolayısıyla ucuz emek sağlamayı amaçlamaktaydılar.

anlaşma (agreement)

Uluslar arası politikada, tarafların belirli konularda benzer görüşleri paylaştıkları, birlikte hareket edecekleri anlamını taşır. Anlaşma terimi, devletlerin yaptığı antlaşmalar bakımından ikincil önemde olanları belirttiği gibi, en az işlem gerektiren antlaşma türünü de ifade etmektedir.

antant

Devletlerarasında bir veya birkaç anlaşmanın imzalanması ile oluşan ittifaklara verilen ad. 1904 Fransa – İngiltere yakınlaşmasını simgeleyen "Entente Cordiale", 1920'lerin başında Romanya, Yugoslavya ve Çekoslovakya arasında imzalanan ikili anlaşmalar sonucunda ortaya çıkan

"Küçük Antant", 1898-1905 yılları arasında imzaladıkları anlaşmalarla oluşturdukları "Üçlü Antant" tarihte en bilinen antant örnekleridir.

antlaşma (treaty)

Uluslar arası hukukta, uluslar arası hukukun kişileri arasında bir hukuk ilişkisi kurmak, kurulmuş bir hukuk ilişkisini değiştirmek ya da ortadan kaldırmak amacıyla, uluslar arası hukuk kurallarına uygun olarak gerçekleştirilmiş bir tür yazılı anlaşma. Uygulamada sözleşme, senet, protokol, şart, anlaşma v.b. adlar da alabilen antlaşmalar, genel olarak, iki ya da daha çok devlet arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi için imzalanmış sözleşmeler olarak nitelendirilebilir.

antrepo rejimi

Özel bir gümrük rejimi. Mallar sınırdan gümrük vergisi ödemeden girer ve gümrük denetimi altında kapalı yererde korunur. Bu tür depo olan, genellikle gümrük binalarına yakın ve küçük tamamlayıcı işlemlerin yapıldığı bu kapalı yerlere antrepo denir. Antrepoya giren mallar, belli bir süre bekletildikten sonra tekrar yabancı bir ülkeye gönderilebileceği gibi diğer bir antrepoya da aktarılabilir, ya da ülkeye kesin ithali yapılır. İthalat yapılır ise, malın antrepoya girişinde değil ülkeye ithalatında vergi ödeneceği için ithalatçı açısından mali kolaylık sağlar. Böylece antrepo rejimi, dış ticareti kolaylaştırmaktadır. Ancak antrepoya konulacak mal çeşitleri mevzuat ile sınırlandırılmıştır.

apartheid

Güney Afrika Cumhuriyetinde beyaz azınlık ile beyaz olmayan çoğunluk arasındaki ilişkilere yön veren politika. Irkların birbirinden yalıtılmasını ve beyaz olmayanlara karşı siyasal ve ekonomik alanda ayrımcılığı öngörür.

asimilasyon (assimilation)

Bir toplumdaki etnik ya da kültürel azınlıkların egemen kültür içinde eritilmesi süreci. Egemen kültür ile etkileşime giren ya da bu kültüre katılan gruplar giderek kendi kültürel özelliklerini kaybederler. Katıldıkları toplumla bütünleşirler.

ateşkes (armistice)

Bir silahlı çatışmanın geçici olarak, belirli bir süre durdurulması konusunda çatışan taraflarca varılan anlaşma. Böyle bir anlaşma kapsam itibariyle genel nitelikli olabileceği gibi sadece belirli bir bölgeye de iliş-

kin olabilir. Uluslar arası hukuka göre ateşkes anlaşması ile çatışan taraflar arasında ki savaş durumu sona ermez. Bu tür anlaşmanın en önemli fonksiyonu, çatışan taraflara aralarındaki sorunu görüşmeler yolu ile çözme konusunda yeni bir fırsat yaratmasıdır. Bundan başka, yaralıların toplanması, ölülerin gömülmesi, teslim şartlarının görüşülmesi veya bir barış anlaşmasının hazırlanması çalışmaları da bu dönem içerisinde ele alınabilmektedir.

Avrupa Ahengi Sistemi (Concert of Europe)

Napolyon sonrasında, var olan sınırları ve siyasal statükoyu korumak amacıyla Avrupa krallıklarınca benimsenmiş işbirliğine verilen ad. Bu işbirliğine göre büyük devletlerin, iç ayaklanma tehdidi altındaki devletlerin iç işlerine karışma ve ortak iradelerini onlara kabul ettirme sorumluluğu ve hakkı söz konusu idi. Örneğin İtalya (1820) ve İspanya'daki (1822) ayaklanmalar bu iş birliği sayesinde bastırılmıştı. Fakat Belçika'nın ayaklanıp bağımsızlığını 1830'da ilan etmesine ise ilgili devletler göz yummuşlardır. Bu birlik işlerliğini 1830 ve 1848 ihtilallerinin ardından İtalya ve Almanya'da siyasal birliğin sağlanması ile yitirmiştir. 19. yüzyıl sonlarına kadar büyük devletlerin toprak sorunlarında birbirine danışması kuralı biçiminde varlığını sürdüren sistem, I. Dünya Savaşı ile ortadan kalkmıştır.

azgelişmişlik (underdevelopment)

Sosyo-ekonomik kalkınmışlık aşamasına ulaşılamama hali. Ekonomik kalkınmışlığın göstergesi olan sanayileşmeyi sağlayamamış, ulusal geliri ve bu yüzden de tasarruf düzeyi sanayileşmeyi gerçekleştirecek yatırımların finansmanına yetmeyen ülkeler, az gelişmiş ülkeler olarak adlandırılır. İlk kez, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kullanılan bu terim, kişi başına düşen reel gelir düzeyi ve üretim kapasitesi ile tanımlanmıştır

B

bağımsızlık (independence)

Uluslar arası politika ve uluslar arası hukuk alanında farklı sayılabilecek anlamlarda kullanılan kavram. Uluslar arası politikada bağımsızlık, bir devletin bir başka devlet ya da kuruluşun siyasi, askeri veya ekonomik otoritesine boyun eğmesi anlamına gelmektedir. Bununla beraber

günümüzde bu anlamda bir *"tam bağımsızlık"*tan söz etmenin güç olduğu, hemen hemen bütün devletlerin bir başka devletin otoritesinden etkilendiği kabul edilmektedir. Bağımsızlık uluslar arası hukukta devletin kurucu ögelerinden birisidir. Devletin kurucu ögelerinden egemenlik ilkesin uluslar arası hukukun alanını sınırlaması dolayısıyla, bazı hukukçular bunun yerine bağımsızlık kavramını kullanmaktadırlar. Bu çerçevede bağımsızlık, uluslar arası hukukun süjeleri konumunda bulunan devletlerin yetki limitlerinin uluslar arası hukuk kurallarınca belirlenmesi ve garanti altına alınması anlamını taşımaktadır.

Bismarck Diplomasisi

Alman İmparatorluğunun kurucusu, Prusya Başbakanı Otto von Bismarck'ın diplomasi yaklaşımı. Bismarck'ın bütün politikalarının temelinde, çökmesi kaçınılmaz olan eski düzeni, demokratik güçlerin gelişmesine fırsat tanımadan yeni kurumlar ile donatarak ayakta tutma amacı yatmaktaydı. Politikanın "olanakları kullanma sanatı" olduğu ilkesini dış ilişkilerde büyük başarı ile uygulayan Bismarck, Berlin Kongresi'ni izleyen barışçı dönemin kurucusu oldu. Büyük devletleri birbirine karşı kullanmaya dayalı bir denge politikası izlerken, Avrupa'ya egemen olma özleminden titizlik ile kaçınmış ve savaşı yalnızca diplomasiyi destekleyen bir araç olarak görmüştür. Bismarck diplomasisinin iki temel karakteri vardır. Bunlar "gerçekçilik" ve "çok yönlü etkinlik"tir. Gereksinim duyulduğunda dayanışma zorunluluğu ileri süren Bismarck, diğer yandan yepyeni diplomatik kombinezonlar bulmaya çalışmıştır.

Boxer Ayaklanması, 1900

Çin'deki bütün yabancıları ülkeden çıkarmayı amaçlayan ve devletçe desteklenen köylü ayaklanması. 19. yüzyıl sonlarında yoksullaşmanın artması, doğal afetlerle karşılaşılması ve yabancı saldırılarının artması sonucu Boxerler Kuzey Çin eyaletlerinde güçlenmeye başladılar. Ekonomik ve sosyal sorunların baskısı ile başlayan yabancı düşmanlığı Alman elçisinin öldürülmesi ile en yüksek seviyeye ulaştı. 14 Ağustos 1900'de uluslar arası bir birlik Pekin'i işgal ederek mahsur kalan diğer elçilik görevlileri ve Çinli olmayanları kurtardı. Görüşmeler sonucunda Eylül 1901'de çatışmaları sona erdiren ve yabancı devletlere ödenecek tazminatları belirleyen bir protokol imzalandı.

böl ve yönet (divide and rule)

Bir ülkenin, rakibi olan ülke veya ülkeler gurubunun iç çelişkilerini sıcak tutup besleyerek onu güçsüz kılması ve böylece kendi denetimi al-

tında bulundurması. Modern zamanlarda bu politikanın en belirgin özelliklerinden birisi, Fransa'nın 19. yüzyılın ikinci yarısından 1950'lere kadar Almanya'ya uyguladığı dış politikadır. Fransa bu dönemde, ilk önce küçük birimlerden oluşan Alman prensliklerinin Prusya etrafında birleşmesini engellemeye çalışmış, daha sonra gerçekleşen bu birleşmeyi elinden geldiğince yıpratmaya çalışmıştır. Öte yandan bir devletin aynı politikayı bir devlet grubuna karşı uygulaması da mümkündür. Örneğin İngiltere ve Rusya gibi kıta Avrupa'sının çevresinde yer alan devletler, çoğu defa Avrupa'ya bu gözle bakmışlardır. Özellikle İngiltere'nin Avrupa'da izlemiş olduğu "dengenin dengeleyicisi" politikası bu konuda verilebilecek güzel örneklerle doludur.

Britanya Uluslar Topluluğu (British Commonwealth)

Eski Britanya İmparatorluğunun günümüzdeki sembolik ve gevşek biçimi. Daha eskiye gitmekle birlikte Commonwealth, 31 Aralık 1931 Wesminister Yasası ile belirlenmiştir. Biçimsel anlamda örgüt, Britanya Tacı'na bağlıdır ve başkanı Kraliçe II. Elizabeth'tir

C

Carta

Çeşitli düzeylerde yapılan sözleşme. Örneğin, basit bir satış sözleşmesi olabileceği gibi bir kentin feodal senyörlerden özgürlüğünü aldığını gösteren bir sözleşme de olabilir.

Colbertçilik

Colbert'in 17. yüzyılda Fransa'da izlediği ekonomik politikası. Fransa Kralı XIV. Louis'nin maliye bakanı olan Jean Baptiste Colbert (1619-1683), sıkı bir himayecilik, sanayileşme ve ekonominin devlet eliyle düzenlenmesi anlamında bir devletçilik öngörmüştür. Colbert'in ülke sanayisini geliştirerek ihracatı artırma politikasına "Colbertçilik" denmektedir. Bu politikada sanayinin kurulmasına da devlet yoğun biçimde katılmaktadır. Fransa'yı Avrupa'nın en güçlü ülkesi yapmayı amaçlayan Colbertçiliğe, kendine özgü niteliklerinden dolayı "Fransız Merkantiliz-

mi" ya da "Sanayi Merkantilizmi" denmektedir. Colbert, sanayinin gelişmesi için mali reformlar yapmış ve bundan elde edilen geliri sanayiye transfer edip devlet eliyle fabrikalar kurmuş ve de imalat yöntemleriyle kalite kontrolü konusunda kararnameler çıkarmıştır. Yerli sanayinin gereksinim duyduğu hammadde ithalatını kolaylaştırırken bunun dışındaki ithalata yüksek vergiler uygulamıştır. Ayrıca ihracat da teşvik edilmiştir. Bu dönemde ekonomiye devlet müdahalesinin artması ile Colbertçilik, sanayiciler ve ihmal edilen tarım kesimi tarafından eleştirilmiş, fakat Fransa'da alt yapı ve imalat sanayinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

commune

Ortaçağ'da kentlerin özerkliklerini sağlamak için kurdukları yurttaş birliği.

D

daimi tarafsızlık (permanent neutrality)

Devletlerin uyguladıkları dış politika stratejilerinden biri. "Tarafsızlık" savaş, "Bağlantısızlık" ise barış zamanlarına ilişkin bir dış politika stratejisi iken, daimi tarafsızlık hem savaş hem de barış dönemlerine yönelik bir dış politika stratejisi niteliğindedir. Bu statü 19. yüzyıl boyunca, Avrupa güç dengesine egemen olan büyük devletler tarafından, çeşitli anlaşmalar yolu ile bazı küçük devletlere ilişkin olarak uygulanmaktaydı. Genellikle statükonun korunmasından yana olan büyük devletler, bu statükonun birer parçası olan küçük devletlerin bağımsızlık ve toprak bütünlüklerinin korunması amacı ile 1815'de İsviçre'yi, 1831'de Belçika'yı ve 1867'de Lüksemburg'u bu statüye sokmuşlardır. Bununla beraber İsviçre bu statüyü sonradan kendi özgür iradesi ile benimseyerek kabul etmiş, aynı statüsünü günümüzde de sürdürmüştür.

dış politika (foreing policy)

Bir ülkenin diğer ülkelere yönelik tutum ve davranışları. Dış politika deyimi, bir devletin dışa ilişkin siyasi, ekonomik, hukuki v.b. tüm tutum-

larını kapsamak ile beraber, daha çok siyasi ilişkiler ve diplomasi anlamında kullanılmaktadır. Aslıda günümüz dünyasında ülkenin iç ve dış politikalarını birbirinden ayırmak son derece zordur. Ülkenin siyasi hayatına kitlelerin katılımı arttıkça, kamuoyunu, çeşitli baskı gruplarının siyasi karar alma mekanizmasını etkileme olanakları çoğaldıkça, bu kesimlerin dış politika ile ilgilenme olanak ve dereceleri de artmış, böylece iç ve dış politika arasındaki ayırım giderek eski katı anlamını yitirmiştir. Öte yandan, ülkeler arasındaki iş birliği ve entegrasyon derecesi arttıkça, iç/dış politika ayrımı nitelik değiştirmekte, bir ülkenin dış politikası ile bir başka ülkenin iç politikası arasında çok yakın bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Avrupa Birliği ülkeleri bu durumu en belirgin örneklerini oluşturmaktadır.

dış politika stratejileri (strategies of foreign policy)

Ülkelerin belirli dış politika amaçlarına ulaşmak için yöneldikleri genel politikalar. Günümüzde bu politikaları, yalnızcılık politikası, bağlantısızlık politikası, ittifak ve koalisyonlar oluşturma politikası olarak üç grupta toplayabiliriz. Bu genel stratejilerden en sık kullanılanı sonuncusu olmaktadır. Bundan başka devletlerin dış politika stratejileri, uluslar arası sistemde var olan güç dağılımına karşı (revizyonist politika) ya da var olan güç dağılımını destekleyen (statükocu dış politika) olarak iki gruba ayrılabilir.

diplomasi (diplomacy)

Devletlerin dış politika araçlarından birisi. Geniş anlamda diplomasi, bir devletin tüm dış ilişkilerini nitelemektedir. Dar anlamda diplomasi ise bir hükümetin belirli konulardaki kanı ve görüşlerinin, doğrudan doğruya diğer devletlerin karar alıcılarına iletilmesi sürecidir. Günümüzdeki anlamı ile diplomasi, ilkin 12. ve 13. yüzyıl Kuzey İtalya'sındaki şehir devletleri arasındaki ilişkilerden gelişmiştir. Özellikle çeşitli ülkelerle ticari ilişkiler içinde bulunan Venedik Cumhuriyeti, gönderdiği ticari misyonlar ile elçiliklerin temellerini atmıştır. 18. ve 19. yüzyıl Avrupa'sında "altın çağı"nı yaşayan klasik diplomasi, çağımızda eski önemini kaybetmiş, buna karşılık yeni bazı "diplomasi" türleri ortaya çıkmıştır. Bunlar; Konferans Diplomasisi, Parlamenter Diplomasi, Sessiz Diplomasi, Zirve Diplomasisidir.

Dominyon (dominion)

Britanya sömürge imparatorluğu içerisinde bir statü. Britanya'nın sömürgelerinden Kanada, Yeni Zelanda, Avustralya ve Güney Afrika'ya

büyük oranda Avrupalı göçmen yerleşmişti. Bu özellikleri, söz konusu dört bölgeye kendi kendilerini yönetme konusunda daha hoşgörülü olunmasını da beraberinde getirmişti. Nihayet, I. Dünya Savaşı sonrasında bu ülkeler, dış politika konularında Londra'ya olan sembolik bağımlılık dışında, bağımsızlıklarını elde ettiler.

Dörtlü İttifak, 1815

Avusturya, Prusya, Rusya ve İngiltere arasında 20 Kasım 1815'te imzalanan ittifak. Kutsal İttifak kurucularından Avusturya, Rusya'ya güvenmediğinden bu ittifakı daha geniş bir kapsama aktarmak istemekteydi. Fransa'ya karşı yaptırımların belirlendiği bu ittifak çağrısına İngiltere de katıldı. Bu ittifak Fransa'ya karşı kurulmuş olmasına karşın, tüm Avrupa'daki statüyü korumayı amaçlamaktaydı. Liberalizme, liberalizmin getirebileceği her türlü değişim taleplerine ve karışıklıklara karşı müttefiklerin ortak eylemlerini öngörmekteydi. Diğer yandan, müttefikleri en az liberalizm kadar endişelendiren bir diğer düşünce akımı ise "milliyetçilik" idi.

E

Edirne Antlaşması, 1829

Edirne'de imzalanan ve 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşını sona erdiren antlaşma. Antlaşma, Rusya'nın Doğu Avrupa'daki konumunu güçlendirirken, Osmanlı Devleti'nin konumunu zayıflatmıştır. Bu antlaşma ile Yunanistan bağımsız olmuştur.

egemenlik

En genel anlamı ile, devletin ülke toprakları üzerinde siyasi yönetim etkisini kullanma hakkı. Birbirleri ile iç içe geçmiş hukuki ve siyasi anlamlara sahip olan egemenlik kavramı, içsel ve dışsal egemenlik olmak üzere iki şekilde incelenebilir. İçsel egemenlik bir devletin, kendi ülkesi üzerindeki her şey ve herkes üzerinde yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kullanabilmesidir. Ancak devletler ülkesel egemenliklerini kullanırken hukuk kurallarına uymak zorundadır. Dışsal egemenlik ise devletin

davranışları üzerinde kendi rızası dışında hiçbir etkiyi ve sınırlamayı tanımaması anlamını taşır.

Egemenlik kavramının tarihi anlamda belirginleşmesi Avrupa'daki feodalitenin çözülüp merkezi krallıkların ortaya çıkması ile yakından ilişkili olmuştur. Bu kavramı ilk kullanan Jean Bodin'in kralın merkezi otoritesinin mutlak üstünlüğü anlayışı, Thomas Hobbes tarafından da desteklenmiştir. Oysa günümüzde geçerli olan çağdaş egemenlik anlayışı, gerek içsel gerekse dışsal anlamda bu mutlak anlayıştan uzaktır. Özellikle 20. yüzyılda ortaya çıkan karşılıklı bağımlılık olgusu, egemenlik kavramına nispi bir anlam yüklemiş, özellikle dış politika konularında devletlerin mutlak egemenliklerine önemli sınırlamalar getirmiştir.

emperyalizm (imperialism)

Bir devletin kendi sınırları dışında yaşayan başka halklar üzerinde onların rızası olmaksızın denetim kurmayı amaçlayan politikası. Emperyalizmin nedenleri ve anlamı üzerinde çağdaş görüş ve tartışmalar dört ana grup içinde sınıflandırılabilir. İlk grup ekonomik savları içerir ve genellikle emperyalizmin kârlılığını tartışır. Emperyalist ülkelerin emperyalizmden kazançlı çıktığını savunanlar, imparatorluğun sağladığı beşeri ve maddi kaynaklara, üretim, yatırım sermayesi ve nüfus fazlası için Pazar oluşturmasına işaret ederler. Bu teze karşı çıkan ve aralarında Adam Smith, David Richardo ve J.A. Hobson'ın bulunduğu ekonomistler ise emperyalizmin ancak küçük ve ayrıcalıklı bir gruba yarar sağladığını ama bir bütün olarak ülkeye yararı olmadığını ileri sürerler. Emperyalizmi Kapitalizmin en son aşaması olarak değerlendiren Marksist kuramcılara göre emperyalizm, ulusal kapitalist ekonomi tekelci bir aşamaya geldiği ve öteki kapitalist devletler ile rekabet içinde, üretim ve sermaye fazlası için yeni pazarlar bulmaya zorlandığında ortaya çıkar. İ. Lenin ve N.İ. Buharin gibi Marksistlerce savunulan ve çağdaş kapitalizmle emperyalizmi bir anlamda özdeşleştiren bu görüşe karşı çıkanlar, tarihsel kanıtların desteklemediği bu tezin, kapitalizm öncesi emperyalizmi açıklayamadığını öne sürerler.

İkinci grup görüşler, emperyalizm ile insanın ve devlet gibi insan topluluklarının doğası arasında bir ilişki kurar. Farklı açılırdan yola çıkan Machiavelli, Sir Francis Bacon, Lodwing Gumpowicz, Adolf Hitler ve Benito Mussolini gibi kişiler benzer sonuçlara varmışlardır. Bunlara göre emperyalizm, ayakta kalmak için sürdürülen doğal mücadelenin bir parçasıdır. Üstün nitelikleri olanların ötekilere egemen olmaları zorunlu bir yasadır.

Üçüncü grup görüşler strateji ve güvenlik ile ilgilidir. Bu görüşün savunucularına göre ülkeler güvenlik nedenleri ile üsler, stratejik kaynaklar, tampon devletler ve "doğal" sınırlar ile ulaşım ve haberleşme hatlarının denetimi ele geçirmek ya da başka devletlerin bunları ele geçirmelerini engellemek zorundadır. Güvenlik savı ile ilgili bir başka görüş de, ülkelerin güç ve nüfuz kazanma yolunda kaçınılmaz olarak emperyalist olduklarıdır.

Dördüncü grup görüşler ahlaksal temellere dayanır. Buna göre emperyalizm, halkları zorba yönetimlerden kurtaran ya da üstün bir yaşam biçiminin nimetlerini sağlayan bir araç olarak gösterir.

Enosis (Yunancada "birleşme")

19. yüzyılda Girit'in, 20. yüzyılda Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleştirilmesini amaçlayan siyasal hareketlerin temel sloganı.

Entegrasyon (integration)

Genel anlamda, daha büyük siyasi ve/veya ekonomik birimlerin ortaya çıktığı bir gelişim süreci. Bu olgu, ekonomik alanda yer alan bazı firmalara ilişkin olabileceği gibi, belirli bir bölgede yaşayan ve nispi olarak birbirinden farklı sosyal özellikleri bulunan topluluklar ile de ilgili olabilir.

Etniki Eteriya (Etniki Hetaireira)

Yunanca'da "ulusal dernek" anlamına gelen Etniki Eterya örgütü (Epeiros) Makedonya ve Girit'i Yunanistan'a katmak amacıyla 12 Kasım 1894'te kurulmuştur.

etnosentrizm (ethnocentricism)

Kendi etnik grubunun ve bu gruba ait kültürün tüm diğerlerinden üstün olduğuna inanma. Gerçekçi bir gözle bakıldığında, esas itibariyle "biz" ve "onlar" ayrımına dayanan bu sosyal olgunun yaygınlığı ortadadır.

F

Fachoda Bunalımı, 1898

10 Temmuz 1898 tarihinde Fransız yüzbaşı Marahand'ın Nil'de bulunan Mısır kalesi Fachoda'yı ele geçirmesi ile İngiltere-Fransa arasında başlayan bunalım.

federal devlet (federal state)

Ortak fakat sınırlı olmayan çıkarları sağlamak için bir devlet örgütleniş biçimi. Federal devlet bir devletler konfederasyonunun gelişmesi ile üyelerin birleşmesi sonucu oluşabileceği gibi bir devletin yapısında olabilecek bir değişiklik (örneğin ayrılma) sonucu da ortaya çıkabilir. Federal devleti devletler konfederasyonundan ayıran en önemli özellik, birimlerin bütün uluslar arası yetkilerini merkez (federal) organlara bırakmasıdır.

G

güç dengesi (balance of power)

Uluslar arası ilişkilerde bir ülke ya da ülkeler birliğinin gücünü diğer bir ülke ya da ülkeler birliğindeki ile denk duruma getirerek kendisini koruma politikası. Güç dengesi politikası, silahlanma veya toprak edinme girişimlerinde olduğu gibi kendi güçlerini artırarak ve çeşitli ittifaklarla olduğu gibi kendi güçlerine başka devletlerin güçlerini de katarak yürütülür.

H

hegemonya (hegemony)

Bir ülkenin, bir başka ülke veya bölge üzerinde oluşturduğu belirleyici etki veya denetim. Eski çağda konfederasyon içindeki Yunan kuvvetlerinden birinin sağladığı öderlik, hegemonyanın tarihsel tipine bir örnektir. Günümüzde de bir devletin veya süper devletlerin başka devletler üzerindeki belirleyici etkileri hegemonyanın yeni biçimi olarak görülmektedir. Hegemonyanın en belirgin özelliği taraflar arasındaki etkileşim ve güç dağılımının simetrik olmayan bir nitelik göstermesidir.

İ

insan hakları (human rights)

İnsanların, insan olarak taşıdıkları değerlerin korunması. İnsan haklarının tanımı ve sınırları konusunda her zaman tam bir anlaşmaya varılması da temel bazı varsayımlar üzerinde anlaşılabilmektedir. İnsan hakları temelde devlet gücünü sınırlar. Bu konuda yapılan düzenlemeler yasal olduğu kadar ahlaksaldır. Özünde genel ve evrensel niteliklidir, bireyin olduğu kadar grupların da haklarının ve çıkarları korunabilmesi anlamı taşır. Bugün insan hakları konusundaki gelişmeler tarihsel süreklilik ve değişim süreçlerinin ürünüdür. İnsan hakları günümüze değin üç aşamada gelişmiştir. Birinci aşama, 17. ve 18. yüzyılda İngiliz, Fransız ve Amerikan devrimlerinin getirdiği klasik bireysel hak ve özgürlüklerdir. İkinci aşama, 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru başlayan kitlesel hareketler ile "sosyal devlet" ve "sosyal haklar" olgularının doğmasıdır. Üçüncü aşama ise 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve Üçüncü Dünya ülkelerinin taleplerini yansıtan gelişmelerdir. Bunlar ulusların siyasa, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişme ve kalkınma haklarını, doğal kaynaklardan yararlanabilme haklarını dile getiren ve barış hakkı, sağlık ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı gibi haklardır.

irredentizm (irredentism)

İtalyanca kökenli bir terim. İlk önce İtalya Krallığı'nın oluşumu sırasında, özellikle Avusturya'nın denetiminde yaşayan ve İtalyanca konuşan toplulukların, bu krallığa katılması çabalarına bu ad verilmiştir. Terim sonradan daha genel bir kullanım alanı bularak, bir ülkenin, bir başka ülkede yaşayan, dil ve de etnik köken itibari ile kendisinden saydığı toplulukları üzerinde hak iddia etmesi, bu topluluğun yaşadığı toprakları kendi sınırlarına katmak istemesi olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Özellikle ulusal sınırların toplumlardaki dil, etnik köken gibi özelliklere uygun bir biçimde oluşmadığı durumlarda, *İrrdentizm* sık sık rastlanan bir olgu olmaktadır. Afrika bu konuya ilişkin çeşitli örneklerle doludur.

İstanbul Antlaşması, 1888

İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgal ederek Süveyş Kanalı üzerinde kontrolünü artırması karşısında 29 Ekim 1888'de İstanbul'da imzalanan uluslar arası antlaşma. "Serbest geçiş" ilkesinin uygulandığı Süveyş Kanalı'nın İngiliz Egemenliğine geçişi, diğer devletleri endişelendirerek bu antlaşmanın imzalanmasına yol açtı. Antlaşmaya göre Süveyş Kanalı, savaşta ve barışta bütün devletlerin savaş ve ticaret gemilerine açık olacak, gemilerin geçiş serbestisini güvenlik altına almak için kanalın her iki yakasında üçer millik bir alanda hiçbir zaman askeri harekât veya silahlı çatışma yapılmayacaktı.

ittifak (alliance)

Uluslar arası ilişkilerde, çeşitli devlet ya da güçlerin ortak eylemde bulunmak için oluşturdukları birlik. Günümüzde ittifaklar eskilerine oranla daha kapsamlı bir işbirliği gerektirmektedir. Devletleri ittifaklara iten temel nedenler; a) devletlerin tümünün ortak olan bir amacı vardır. Fakat devletlerin öz kaynakları, kapasiteleri bu amaca tek başlarına ulaşabilmelerinde yetersiz kalabilmektedir. Bu amaç, statükocu bir nitelik taşıyabileceği gibi yayılmacılığa da yönelik olabilir. Bu amaçla kurulan ittifaklara örnek olarak Napolyon Fransa'sına karşı kurulan "Dörtlü İttifak"ı verebiliriz. b) Bazı durumlarda devletler, belirli bir amaca ulaşabilmek için öz kaynakları yeterli olsa da, bu amaca ulaşma çabalarında yine de başka ülkelerle ittifak oluşturmayı tercih edebilirler. Bunun nedeni de söz konusu amaca ulaşmanın maliyetini azaltmak ve/veya başka devlet ya da devletleri etkisi altına almak olabilir.

J

Jacobin Diplomasisi

Fransa'da Jacobinlerin uyguladığı diplomasi. Jacobinlerin devrimci diplomasi ilkeleri, 1793 Fransız Anayasasında belirtilmiştir. Bu ilkelere göre Fransız ulusu, diğer halkların rejimine karışmayacak, fakat kendi iç işlerine el atılmasını da hiçbir şekilde kabul etmeyecekti. Bütün özgürlük savaşçılarının sığınağı olacak olan Fransa'da zorbalara iltica hakkı tanınmayacak ve ülkeyi işgal altında tutan düşmanlar ile barış yapılmayacaktı. 1793 Anayasası etkisiz kalmakla beraber Robespierre, temel ilkelere uygun düşen bir diplomatik etkinlik yürütmüştür.

Juvenis Genç

Juventus Gençlik

K

Kabotaj (cabotage)

Bir ülkenin kendi karasuları içerisindeki deniz ulaştırması. Ancak terim günümüzde hava trafiği açısından da kullanılmaktadır.

kapitülasyon

Bir ülkenin başka ülke ya da ülkelere tanıdığı ekonomik ayrıcalık. Kapitülasyonun sağladığı ayrıcalıklar sadece vergi ve gümrük ödememek gibi ekonomik sınırlarda kalmamaktadır. Ayrıca, bazı hukuksal ve siyasal ayrıcalıklar da söz konusudur. Böylece, bu türden ayrıcalıklar tanıyan bir ülkenin ekonomik, hatta siyasal bağımsızlığı giderek aşınır.

Kırım Savaşı

Osmanlı Devleti, Fransa ve Sardinya-Piomente'nin Rus Çarlığına karşı yürüttükleri savaş (Ekim 1853-Şubat 1856). Büyük devletlerin Ortadoğu üzerindeki çıkar çatışmalarının bir sonucu olarak çıkmıştır. Fakat gö-

rünen nedeni, Rusya'nın Ortodoks Osmanlı tebaasının koruyuculuğunu üstlenmek istemesidir. Diğer bir etken de, Filistin'deki kutsal yerlerde bulunan Katolik ve Rus Ortodoks Kiliselerinin ayrıcalıkları konusunda Fransa ile Rusya arasındaki anlaşmazlıktır. Avusturya'nın müttefik devletlere katılma tehdidi karşısında Rusya barış için öne sürülen koşulları kabul etmiş ve savaş Paris Kogresi'nde imzalanan Paris Antlaşması ile sona ermiştir. Kırım Savaşı askerlik tarihinde, her iki tarafın yaklaşık 250.000'e yakın kişi kayıp vermesi ile bir felaket sayılır. Askeri uzmanlar, Kırım Savaşını 20. yüzyıldaki savaşların belirtisi olarak değerlendirmişlerdir. Yeni savaş taktikleri, hemşirelik hizmetleri, savaş muhabirlerinin çatışmaları yerinde izleyerek gazetelere haber göndermeleri bu savaşın özellikleridir.

korumacılık (conservatism)

Bir ülke ekonomisinin diğer ülkelerin rekabetine karşı korunması yöntemi, serbest ticaret karşıtı olan korumacılıkta, ithalat ağır gümrük vergileri ve kotalar ile sınırlandırılır, ihracat ise teşvik edilir. Yaygın olarak 17. yüzyıl merkantilist dönemde görülen, bugün de bazı az gelişmiş ülkelerde uygulanan korumacılık yöntemi, hem ekonominin geneli için hem de bazı sektörleri için geçerli olabilir.

L

libertas özgürlük

litteratus okuryazar

Londra Boğazlar Sözleşmesi (17 Ocak–13 Haziran 1871)

Osmanlı İmparatorluğu, Almanya, Avusturya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'nın katılımları ile Karadeniz'in tarafsızlığına son veren antlaşmanın imzaladığı uluslar arası konferans. Kırım Savaşı'na son veren Paris antlaşması ile 1856 yılında Karadeniz'in tarafsızlığı kabul edilmişti. Osmanlı çıkarları doğrultusunda Karadeniz'in tarafsızlığını kabul etmek zorunda kalan Rusya bu tarafsızlığa son verilmesi için en elverişli ortamı, Fransız-Alman Savaşının 1871 yılında Fransa'nın aleyhine sonuç-

lanması ile son buldu. Bu koşullarda, Rusya, Paris Antlaşması'ndaki Karadeniz'in tarafsızlığına dair hükümleri artık tanımadığını bildirdi. Osmanlı İmparatorluğunun başvurusu üzerine İngiltere'nin aracılığı ile toplanan konferansın son gününde imzalanan antlaşma gereğince, Karadeniz'in tarafsızlığı ve barış zamanlarında Osmanlı İmparatorluğuna Boğazları kapalı tutma yetkisi tanıyan Paris Antlaşmasındaki madde de kaldırıldı. Ancak gerektiğinde Osmanlı Devleti'nin dost ve bağlaşık donanmaları içeri almakta serbest bırakılması, Osmanlı Devleti için önemli bir ödün olduğu kadar, Rusya açısından da yeni bir tehdit ögesi oluşturuyordu.

M

Makedonya Sorunu

Makedonya bölgesini ele geçirmek isteyen Balkan devletleri arasında 19. yüzyıldan günümüze kadar süren sorun. 1878 yılında Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünden faydalanarak bölgeyi almaya çalıştı. Fakat İngiltere ve dönemin büyük güçleri bu hareketi engellediler. I. Balkan Savaşı sonunda Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki egemenliğine son vererek, 1913'te Makedonya'yı üçe ayırdılar. Bulgaristan I. Dünya Savaşı sırasında ait bölümü işgal etti, fakat 1919'da kendi topraklarının bir kısmını da kaybederek bölgeden çekildi.

manda yönetimi (mandat)

Birinci Dünya savaşından sonra galip devletlerin, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılarak bazı ülkelerle Almanya'dan ayrılacak sömürgeler üzerinde, kendi yararlarına bazı haklar sağlamak için uyguladıkları bir yönetim biçimi. Manda tipi yönetim fikrinin babası olan Güney Afrika Birliği başkanı General Smutz bu yönetim şeklinin özelliklerini şöyle belirlemişti: Yenilen devletlerden bazı ülkeler ve sömürgeler ayrılacaktır. Ancak bu ayrılan ülkeler galip devletler tarafından klasik anlamda ilhak edilmeyecek, burada yaşayanların menfaatleri doğrultusunda, bu halklar

kendilerini yönetecek düzeye gelene kadar galip devletler Milletler Cemiyeti adına bu ülkeleri idare edeceklerdir.

mekik diplomasisi (shuttle diplomacy)

Genellikle kriz anlarında başvurulan bir diplomasi yöntemi. Günümüz nükleer denge anlayışı çerçevesinde bölgesel sorunların tırmanarak genel bir çatışmaya dönüşmesinin, mümkün olduğunca hızlı bir şekilde önlenmesi gerekmektedir. Bu sebepten, benzer durumlarda çatışan taraflar arasında, klasik diplomasinin protokol kurallarını aşan seri ve uzlaştırıcı görüşmeler yapılması gerekmektedir.

merkantilizm

15. – 18. yüzyıllar arasında Avrupa'da uygulanmış ekonomik ulusçuluk ve devletçilik akımı. Bu dönemde Avrupa'da feodalizm çöküp yerine ulus-devletler kurulmuş ve ticaret kapitalizmi gerçekleşmiştir. Merkantilizmin temelinde devletçilik, ulusal ekonomiyi korumacılık ve sanayileşme vardır. Bu anlayışa göre, bir devletin zenginliğini elinde bulundurduğu altın, gümüş gibi değerli madenler belirler. Devletin değerli maden stoklarını artırma yolu ise altın ve gümüşün ülkeye girişini teşvik etmek çıkışını da engellemek biçimindedir. Bu yolla dış ticaret bilançosunda fazlalar oluşacak ve devlet giderek zenginleşecektir.

Merkantilizmin 15.-18. yüzyıllar arasında gelişmesi, siyasal, sosyal ve kültürel etkinliklerin yanı sıra coğrafi keşiflerin artması etkisine de bağlanabilir. Merkantilistlere göre, ulus devletin güçlenmesi değerli maden stoklarının artırması ile sağlanacağından, zengin madenleri ele geçirme yolundaki sömürgecilik bu dönemin zorunlu gelişmesi olmuştur. Merkantilist uygulama ile ulusal pazarlar gelişmiş, içi gümrükler kaldırılarak sıkı dış gümrükler yerleştirilmiştir. Sistemde içe karşı müdahalecilik, dışa karşı korumacılık söz konusudur. Merkantilizm daha çok devleti güçlendirmeye yönelik bir dış ticaret doktrini ve politikasını ifade etmektedir.

Merkantilizmin Fransa'daki uygulamasına Kolbertizm (Colbertçilik), Almanya ve Avusturya'daki uygulamasına Kameralizm ve İspanya'dakine Bulyonizm denilmektedir.

misilleme (retorsion)

Savaşa varmayan zorlama türlerinden biri. Misilleme, bir devletin, kendisine karşı bir başka devletçe yapılan, dostluktan uzak, fakat uluslar arası hukukça yasaklanmamış bir eyleme aynı biçimde karşılık vermesidir.

N

Nobiles Soylular

Ö

özerklik (autonomy)

Üniter ya da federal devlet sisteminde, bölgelerin ya da kamu kurumlarının belli sınırlar çerçevesinde siyasal veya yönetsel anlamda kendi başına karar alabilme ve uygulayabilme serbestliği. Geniş ve siyasal anlamda özerklik, bazı kuruluşların, bazı baskı gruplarının iktidardan bütünü ile bağımsız olmamakla beraber iç işlerinde belirli bir serbestlikten yararlanabilmeleridir. Bu durum kendi kendini yönetme durumundaki sömürgelerin ve İngiliz dominyonlarının konumunu nitelemekte de kullanılmaktadır.

P

Paris Kongresi, 1856

Prusya, Avusturya, Osmanlı Devleti, Fransa, İngiltere, Sardinya-Piomente ve Rus Çarlığı arasında 25 Şubat 1856 günü başlayan, 30 Mart 1856 günü barış antlaşmasının imzalanması ile sona eren Kongre. Paris Kongresi, Osmanlı Devletinin 19. yüzyılda devlet konumunda imzaladığı tek antlaşmadır. Kırım Savaşında Osmanlı Devleti Batılı devletlerin desteği ile Rusya karşısında kesin bir üstünlük sağlanmıştı. Rusya, Avus-

turya'nın müttefiklere katılma tehdidinden sonra, 1 Şubat 1856 tarihli Viyana Protokolünde ileri sürülen şartları kabul etmek zorunda kaldı. Kongre 25 Şubat'ta başladı. Görüşmeler sonucunda 34 madde ve bir geçici maddeden oluşan antlaşma imzalandı.

Antlaşmaya göre, Rusya işgal ettiği Kars ve diğer Osmanlı topraklarını boşaltacaktı. Osmanlı Devleti Avrupa'nın bir parçası olarak tanınırken, bütünlük ve bağımsızlığına saygı gösterilecekti. Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışılmayacak ve uyrukları ile ilişkilerine müdahale edilmeyecekti. Karadeniz tarafsız olacaktı. Bu denizin kıyılarında Rusya ve Osmanlı Devleti tersane bulundurmayacaktı. Eflak ve Boğdan antlaşmaya taraf devletlerin güvencesi altına alınırken, Osmanlı Devleti'ne bağlılıkları sürecekti ve iç işlerinde, ticarette serbest olacaklardı. Rusya Baserabya'yı Boğdan'a bırakacaktı.

plebisit (plebiscite)

Belirli bir bölgede yaşayan halkın isteklerini belirlemek için yapılan bir halkoylaması biçimi. Plebisitler uluslar arası ilişkilerde genellikle belli bir bölgenin terki ve devredilmesi durumunda söz konusu olmaktadır. Bu açıdan plebisitin anlamı, kendisi ile ilgili bir uluslar arası anlaşmazlık bulunan bir bölgede sorunun, halkının bir oylama ile göstereceği tercih doğrultusunda çözülmesidir. Siyasal bilim literatüründe plebisitin kullanılan bir başka anlamı, tek parti veya hâkim tek parti sistemlerinde ülke yönetimini elinde bulunduran kesimin düzenlendiği seçimleri ifade etmektedir. Bu türden siyasi sitemlerde yönetimler kitlelerin hükümeti benimsenmemesi ve desteklenmesi için siyasi sürece katılma niteliği taşıyan seçimler düzenlemektedir. Fakat bu seçimlerde seçmenin oyunu verebileceği çeşitli alternatifler yoktur. Seçmen kendisine sunulan kişileri seçme ya da seçmeme durumundadır.

propaganda

Bir düşünce, tutum ve davranışı başkalarına tanıtma ve benimsetme amacıyla, bilinçli olarak seçilmiş bilgi, olgu ve savları sistemli bir şekilde ve çeşitli araçları kullanarak yayma etkinlikleri. Bir propagandayı diğer iletişim faaliyetlerinden ayıran bazı özellikler söz konusudur. Birincisi, başkalarının fikir ya da tutumlarını değiştirmek amacı ile hareket eden bir propaganda yapıcısı vardır. İkincisi, bazı yazı, söz ve davranışlar ile anlatılan çeşitli semboller kullanılmaktadır. Tüm bu çabalar belli bir hedefi etkilemeye yöneliktir. Bir propagandanın amacına ulaşılabilmesi için her şeyden önce inandırıcı olması gerekir. Gerçeklerden bütünüyle

uzak, herhangi bir dayanaktan yoksun bir propagandanın yöneldiği hedefin özelliklerinin de propagandanın başarı derecesini etkilediği söylenebilir. Bu anlamda propaganda fikir ve kanıların güçlendirilmesinde, pekiştirilmesinde önemli bir yere sahiptir.

protesto (protestation)

Tek taraflı bir irade açıklaması. Devletler bu irade açıklaması yolu ile belirli bir durumu, bir iddiayı veya bir davranışı kabul veya tasvip etmediklerini bildirmektedirler. Bu açıdan bakıldığında protesto, tanıma ile zıt anlamda kabul edilmektedir.

R

raison d' etat

Dilimize hikmet-i hükümet ya da "devletin varlık nedeni" olarak aktarılabilen Latince deyim.

revizyonizm (revisionism)

Sosyal bilimlerde öğretiyi gözden geçirerek, egemen görüşleri yadsıyan ve değiştiren yeni düzenlemeler getirme çabası. Sosyal bilim literatüründe başlıca iki anlamda kullanılmaktadır; a) deyim yaygın olarak, Marksizmin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine inanan görüşleri adlandırmak amacı ile kullanılır. "Revizyonizm" ilk kez 19. yüzyıl sonlarında Eduard Bernstein'in başlattığı Marksist öğretiyi gözden geçirme eğilimi ile kullanılmıştır. Revizyonistlere göre "kendi kendini yıkacak tohumları içinde taşıyan kapitalizmin çökmesi kaçınılmaz olduğundan şiddete dayalı bir devrim mücadelesi gereksizdi". Özellikle bu noktada "Ortodoks Marksizmi"nden ayrılan revizyonistler, Lenin ve arkadaşları tarafından "burjuva sapması" olarak nitelendirildiler. Revizyonizmin uygulamaları parti politikalarını da etkiledi. II. Enternasyonal partilerinin çoğu I. Dünya Savaşı'nda kendi ülkelerinin hükümetlerini desteklediler. 1917'den sonra ise "anti-demokratik" bir yol tuttukları gerekçesiyle Bolşeviklere karşı çıkmaları, "revizyonizm sorunu" çerçevesinde yeni bir kamplaşmaya yol açtı. II. Dünya Savaşından sonra Sovyetler Birliği yö-

netimi, Sovyet modelinin ihraç edildiği Doğu Avrupa ülkelerindeki her türlü farklı eğilime revizyonizm gözüyle bakmaya başladı. SSCB revizyonizm deyimini Tito Yugoslavya'sını, Çin Halk Cumhuriyeti de Nikita Kuruşçev sonrası Sovyetler Birliği'ni eleştirmekte kullandı. 1985'te SSCB'de Mikhail Gorbaçov'un iktidara gelmesi ile sosyalist sistemde büyük değişiklikler oldu. "Revizyonizm" anlayışının yerini, sosyalist idealleri ve yollarının sonsuz çeşitliliği anlayışı aldı. b) Deyim aynı zamanda uluslar arası politika literatüründe genel ve özel anlamlarda kullanılmaktadır. Uluslar arası alandaki mevcut statükoyu, var olan güç dağılımını değiştirmeye yönelik tutumlar, genel olarak revizyonist politikalar olarak adlandırılmaktadır. Özel olarak da, iki dünya savaşı arası dönemde başta Almanya olmak üzere, I. Dünya Savaşı sonrasının statükosundan hoşnut olmayan İtalya ve Japonya'nın başını çektiği revizyonist devletler grubunu nitelemekte kullanılmaktadır.

S

Samimi Anlaşma

Fransa ile İngiltere arasında Nisan 1904'te imzalan anlaşma.19. yüzyılın sonlarına doğru sömürge elde etme savaşlarında İngiltere Fransa'yı yenilgiye uğratmıştı. Denizaşırı bu çatışmalar Fransa'nın Avrupa'daki durumunu zayıflatmaktaydı. Diğer yandan Avrupa ülkeleri arasında silahlanma yarışı başlamış ve Üçlü İttifak devletleri hızla silahlanmaya yönelmişlerdi. Bu nedenle Fransa, İngiltere ile ilişkilerini düzeltme ve yumuşatmaya karar verdi. Sonuçta, 1904 Nisanında İngiltere ve Fransa arasında Samimi Anlaşma (Entente Cordiale) adlı bir anlaşma yaptılar. Anlaşma ile Fransa Mısır'ı İngiltere'ye bırakıyor, buna karşılık İngiltere Fransa'nın Fas'ı ele geçirmesini kabul ediyordu. Bu anlaşma ile Üçlü İtilaf'ın ikinci kanadı ortaya çıkmış olmaktaydı.

servus Serf

Ş

şansölye (chancellor)

Federal Alman Cumhuriyeti'nde ve Avusturya'da hükümet başkanlarına verilen ad.

şövenizm (chauvinism)

Aşırı milliyetçilik. Napolyon'un askerlerinden Nicholas Chauvin, liderine ve ülkesine körü körüne ve hastalık derecesinde bir bağlılık göstermiştir. Bu dönemden itibaren de aşırı nitelikte, başkalarına hayat hakkı tanımayan türden bir milliyetçilik anlayışı "şövenizm" olarak adlandırılmıştır.

U

uluslar arası ilişkiler (international relations)

Başta devletler olmak üzere, uluslar arası sistem içerisinde yer alan çeşitli odaklar arasındaki siyasal, hukuksal ve ekonomik ilişkileri inceleyen ve analiz eden sosyal bilim dalı. Bir anlamda eklektik bir disiplin olan uluslar arası ilişkiler, dünyada yer alan toplumların siyasal, hukuksal ve ekonomik özelliklerinin dışa ilişkin yönlerini ele alarak irdelemektedir. Öte yandan deyim çoğu zaman, hatalı bir şekilde uluslar arası politika ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Oysa deyimler arasında bir kapsam farkı olduğu açıktır.

Ulusların kendi geleceklerini belirlemesi (national self-determination)

Uluslar arası alanda yarı siyasal, yarı hukuksal nitelikli, bazılarına göre de bir hak. Kavram ilk defa Fransız Devrimi ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında ortaya atılmıştır. Temelde dönemin "halk egemenliği" ilkesine dayanan bu görüş, gelişen liberal düşünce akımı içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur.

Utrecht Antlaşması

Habsburg ve Bourbon hanedanları arasındaki İspanya taht mücadelecisini sona erdiren antlaşma. Klasik güç dengesi sisteminin 18. ve 19. yüzyıllardaki tipik görünümünü kazanması açısından 11 Nisan 1713 tarihli Utrecht Antlaşması önemli bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Antlaşma ile Avrupa devletler sistemi pekiştirilmiş, klasik güç dengesi mekanizması Fransız Devrimi'ne kadar istikrarını korumuştur. Diğer yandan Fransa, Kuzey Amerika'daki sömürgelerini tamamıyla tasfiye etmiş, İngiltere'nin kesin deniz üstünlüğü dönemi başlamıştır. Utrecht Antlaşması ile oldukça belirginleşen klasik güç dengesi anlayışının temelinde, savaş ve tarafsızlık hukuku ile deniz hukuku alanlarında bazı gelişmeler görülmekte, devletlerin aralarındaki anlaşmazlıklar ve çatışmaların çözümünde hakeme başvurma örneklerine de rastlanmaktadır.

Ü

Üçlü İtilaf, 1907

I. Dünya Savaşı öncesinde oluşan koalisyonlardan birisi. 1888 yılında II. Wilhelm'in Alman imparatoru olması ve Şansölye Otto von Bismarck'ın 1862'den beri sürdürdüğü Almanya'nın dış politikasını Avrupa dışına taşımama ve Rusya ile iyi geçinme ilkelerine sırt çevirmesi, Üçlü İttifakın doğması için nesnel zemin hazırlıyordu. II. Wilhelm'in sömürgecilik hevesleri İngiltere'yi endişelendirirken, Rusya da giderek Almanya'nın değişmez düşmanı Fransa'ya yaklaşıyordu. 1892'de Fransa ve Rusya arasında bir askeri anlaşma yapıldı. 1894 yılında da iki ülke arasında açıkça Almanya'yı hedef alan resmi bir ittifak antlaşması imzalandı. Bu Üçlü İtilaf'ın ilk halkasıydı. İkinci halka, 1904 İngiliz-Fransız Anlaşması'dır. İngiltere ile Fransa 19. yüzyıl sonlarında yoğun bir sömürge paylaşım mücadelesi içindeydiler. Mısır, Sudan, Güneydoğu Asya gibi bölgelerde başarısızlığa uğrayan Fransa, bu nedenle Avrupa'da prestij kaybına uğruyordu. Buna karşılık Almanya'nın hızla silahlanması, Fransa'yı İngiltere ile ilişkilerini düzeltmeye yöneltti. Üçlü İtilaf'ın son halkasını da 1907 İngiliz-Rus Anlaşması oluşturur. Bu anlaşma da esas itibarıyla iki ülke arasında sürmekte olan sömürgecilik mücadelesini sona erdirme niteliğini taşımaktaydı.

Üçlü İttifak, 1882

I. Dünya Savaşı öncesinde oluşan koalisyonlardan birisi. 1862 yılından başlamak üzere önce Prusya sonra da Almanya dış politikalarını, Fransa'yı yalnız bırakma stratejisi üzerine kurmuşlardı. Bu amaca yönelik olarak 1872'de Alman, Avusturya-Macaristan ve Rus imparatorları bir araya gelerek Birinci Üç İmparator Ligi'ni oluşturdular. Bunun ardından Avusturya ile ilişkilerini daha da geliştiren Otto von Bismarck, 1879'da Almanya-Avusturya ittifakını güçlendirdi. Bunun hemen ardından da Rusya'yı güçlendirmek için, 1881 yılında İkinci Üç İmparator Ligi oluşturuldu. Fakat Balkanlardaki Rusya-Avusturya rekabeti nedeni ile ittifak kısa sürede dağıldı bu gelişmelerin ardından, İtalya'nın Akdeniz bölgesinde Fransa ile giriştiği rekabet, Üçlü İttifakın doğuşunu hazırladı. Özellikle Tunus sorunu yüzünden Fransa ile arası açılan İtalya, Almanya gibi güçlü bir müttefike ihtiyaç duyuyordu. Bismarck ise Fransa ile sorunu bulunan her ülkeyi desteklediği gibi, İtalya'yı da destekliyordu. 1879 Almanya-Avusturya ittifakı nedeniyle Almanya ile Rusya'nın ilişkileri iyi değildi. Dolayısıyla ileride ortaya çıkabilecek bir Fransa-Rusya ittifakı çerçevesinde Almanya iki cephede birden savaşmak zorunda kalabilirdi. Bu durumda Almanya'nın Rusya'ya karşı müttefiki Avusturya olmaktaydı. Fransa'ya karşı da İtalya olabilirdi. Tek sorun, İtalya ile Avusturya arasındaki rekabetin önlenmesi idi. Bismarck bunu da başarınca, 1882 Mayısında Üçlü İttifak imzalandı. Bu ittifaka göre Almanya, İtalya ve Avusturya'ya yönelik bir saldırı olduğu takdirde, diğer iki devlet saldırıya uğrayana tüm güçleri ile yardım edeceklerdi.

V

Vassal

Üst tabaka içindeki kişisel tâbiiyet ilişkilerinde, bir senyöre yeminle bağlanan ve ondan elde ettikleri karşılığında, ona özellikle askeri hizmetle yükümlü olan kişi.

Vestfalya Barışı, 1648

Avrupa'da egemen devletler sisteminin belirgin biçimde ortaya çıkışını sembolize eden barış antlaşması. Fransa'nın Alman topraklarına saldırısı, Almanya'yı perişan etmiş ve bu uzun savaş 1648 yılında bitmiştir. Savaş sonrası 24 Ekim 1648'de imzalanan Vestfalya Barış Antlaşması ile diplomasi tarihinde Avrupa Kongreleri çağı da başlamıştır. Vestfalya Antlaşması, Alman imparatorluğunu fiilen ortadan kaldırmış, Almanya'nın siyasal bölünüşünü keskinleştiren bir iç düzen getirmiştir. Öte yandan bu antlaşma, Avrupa devletlerinin sınırlarının saptanıp belirlenmesi bakımından, 18. yüzyıl sonuna, yani Fransız Devrimi'ne değin yapılan tüm antlaşma ve ittifaklar için de bir temel oluşturmuştur. Ayrıca, Hollanda'nın bağımsızlığının yanı sıra, o güne değin Alman imparatorluğuna haraç verme durumunda olan İsviçre'nin de bağımsızlığını saptamıştır. Fransa ve İsveç, antlaşmanın yürürlüğü konusunda imza koyan bütün devletler tarafından kefil olarak tanınmışlardır. Görüşmelerde ileri sürülüp kabul ettirilen "siyasal denge" ilkeleri, Fransa'nın kıtadaki siyasal üstünlüğünü sağlamıştır.

Y

Yedi Yıl Savaşları, 1756–1763

Sömürgeler ve dünya hegemonyası için Fransa ile İngiltere arasındaki mücadele. Bu savaş dolayısıyla filizlenen çekişmeler ve karşıtlıklar, Fransız Devrimi döneminde tüm güçleri ile belirmiş olan olaylar ile 19. yüzyıl tarihinin büyük bir bölümünü kaplayan uluslar arası güçler, birbirlerinin karşısına dikilmektedir. Fransa ile İngiltere arasında başlayan mücadele yeni bir evreye girmiş, Almanya da üstünlük için Prusya ile Avusturya arasındaki rekabet kesinlik kazanmıştır. Yedi Yıl Savaşı, Fransa'nın denizaşırı sömürgelerinin tasfiyesi ve İngiltere'nin deniz üstünlüğünün yerleşmesi ile sonuçlanmıştır. Savaşın diğer bir sonucu Almanya alanı içinde Prusya hegemonyasının başlaması ve Almanya'nın Prusya egemenliği altında birleşmesidir.

BİBLİYOGRAFYA

AMERİKAN TARİHİNİN ANA HATLARI, Amerikan Basım ve Kültür Merkezi.

ANDRÉ; Louis; **Ekonomik Tarih**, (Çev: Ziya Karamursal), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1938.

ARI, Tayyar; **Geçmişten Günümüze Orta Doğu – Siyaset, Savaş ve Diplomasi**. Alfa Yay. İstanbul. 2005.

ARMAOĞLU, Fahir; **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

ARNOLD, David; **Coğrafi Keşifler Tarihi**, (Çev: Osman Bahadır), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1995.

BAĞIŞ, Ali İhsan; "Tarihsel Gelişim", **Türk – İngiliz İlişkileri 1583 – 1984 (400. Yıl Dönümü)**, Ankara, 1985.

BERKES, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978.

BLAINEY, Geoffrey; **Dünyanın Kısa Tarihi**, (Çev: Esra Kaliber, Onur Şen), İstanbul, 2005.

BOSWORTH, C. E.; **İslam Devletleri Tarihi**, (Çev: E. Merçil, M. İşpirli), Oğuz Yayınevi, İstanbul, 1980.

CAFEROĞLU; Ahmet; **Türk Kavimleri**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988.

CHAMBERS, Mortimer v.d.; **The Western Exprience**, Ninth Edition, Newyork: Mc Graw Hill, 2007.

CHILDE, Gordon; **Tarihte Neler Oldu**, (Çev: Mete Tunçay-Alaeddin Şenel), Alan Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul, 1993.

CLAUSEWITZ; Carl Von; **Savaş Üzerine,** (Çev: Şiar Yalçın), May Yayınları, İstanbul, 1975.

ÇAĞATAY, Neşet; **İslam Unsurları ve Devletleri Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara, 1992.

ÇEÇEN, Anıl, **Türk Devletleri**, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara, 2003.

ÇIRAKMAN, Aslı, "Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezciliğe", **Doğu Batı**, İstanbul, 2001.

DANİŞMEND, İsmail Hami; **Garp Menbalarına Göre Eski Türk Seciye ve Ahlâkı**, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1961.

DAŞ, Abdurrahman; "Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'inMektuplaşmaları",**www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s15/das.pdf**.

DAVIES; Norman; **Avrupa Tarihi**, İmge Yayınları, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara, 2006.

DAVISON, Roderic H.; "Türkiye'nin Batı'daki Tarihsel İmajı", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 109, Ocak 1993.

DOĞU BATI DÜŞÜNCE DERGİSİ, Yıl: 1, Sayı:1, Ocak 1997.

DÖNMEZ, Cengiz; "XX. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası ve Bunun Milli Mücadeleye Etkileri", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı 1, 1997, ss. 71–81.

DÖNMEZ, Cengiz; **Milli Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhibleri Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

ERHAT, Azra; **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

EROĞLU, Hamza; **Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1990.

EVERETT, Felicity ve RED, Struan; **Kolomb'dan Amstrong'a Kâşifler**, (Çev: Miyase Göktepeli), TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 1992.

FERRO, Marc; **Sömürgecilik Tarihi**, (Çev: Muna Cedden), İmge Yayınevi, Ankara, 2002.

GRAVES, P.Philip; **İngilizler ve Türkler Osmanlıdan Günümüze Türk – İngiliz İlişkileri (1789–1939)**, (Çev: Yılmaz Tezkan), 21.yy. Yayınları, Ankara, 1999.

GROUSSET, René; **Bozkır İmparatorluğu**, (Çev M. Reşat Uzmen), Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999.

GÜLER, Ali v.d.; **Türklük Bilgisi**, TÜRKAR Yayınları, Ankara, 2001.

GÜVENÇ, Bozkurt; **Kültürün ABC'si**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

HALECKI, Oskar; **The Limits and Divisions of European History**, New York, Sheed and Ward, 1950.

HAMİT ve MUHSİN; **Türkiye Tarihi**, İstanbul, 1930.

İLHAN, Suat; **Jeopolitik Duyarlılık**, T.T.K. Yayınevi, Ankara, 1989.

İNALCIK, Halil; "İkinci Binde Türkler", Bin Yılın Muhasebesi, **Doğu-Batı**, Sayı: 10, İstanbul, 2000.

KARABAĞ, Servet; **Mekânın Siyasallaşması**, Nobel Yayınları, Ankara, 2002.

KENNEDY; Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1991.

KEZER, Aydın; **Türk ve Batı Kültüründe Siyaset Kavramı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

KILIÇBAY, M.Ali; **Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti**, İmge Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2001.

KITAMURA; Petek; **Japonya: Kiraz Çiçeklerinin Ülkesi**, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2004.

KOCABAŞ, Süleyman; **İngiliz Tuzağı**, İstanbul, 2003.

KODAMAN, Bayram; **Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası**, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1983.

KRETSCHMAYR, Heinrich (Der.); "Viyana Önünde Türkler", **Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri 6**; Çev: Halit İlteber, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; **Türk-İngiliz İlişkileri (1919–1926)**, Ankara, 1976.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat; **Osmanlı – İngiliz İktisadi Münasebetleri**, 1974.

LAMB, David; **The Arabs, Journey Beyond The Mirage**, New York: Random House, 1988.

LEWIS, Bernard; **Ortadoğu**, (Çev: Mehmet Harmancı), Sabah Yayınları, İstanbul, 1996.

LEWIS, Bernard; **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi**, (Çev: Nimet Yıldırım), Birey Yayıncılık, Erzurum, 1997.

ÇULCU, Murat; **Marjinal Tarih Tezleri**; 6. Baskı, e Yayınları, İstanbul, 2000.

MC NEILL, William H.; **Dünya Tarihi,** (Çev: Alâeddin Şenel), 5.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

MEMİŞ, Ekrem ve KÖSTÜKLÜ, Nuri; **Yeni ve Yakınçağ'da Türk Dünyası,** Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2002.

MUSULIN, Jenko (Der.); **Hürriyet Bildirgeleri,** (Çev: Necmi Zekâ), Belge Yayınları, İstanbul, 1983.

MÜTERCİMLER, Erol; **21. Yüzyıl ve Türkiye,** Erciyaş Yayınları, İstanbul, 1997.

ORTAYLI, İlber; "Devlete Nasıl Bakmalı", **Doğu Batı Dergisi,** Yıl: 1, Sayı: 1, Ocak 1997.

ÖZBARAN, Salih; **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları,** Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.

ÖZEY, Ramazan; **Siyasi Coğrafya,** Aktif Yayınları, İstanbul, 1999.

ÖZLEM, Doğan; **Tarih Felsefesi,** Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1994.

PAMUK, Şevket; **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500–1914,** Gerçek Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul, 1997.

REFİK, Ahmet; **Türkler ve Kraliçe Elizabet,** Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş., İstanbul, 1932.

RIBARD, Andre; **İnsanlığın Tarihi,** (Çev: E. Başer, S. Yalçın, H. Berktay), İstanbul, 1983.

RUSSELL, Bertrand; **Sorgulayan Denemeler,** 1.Baskı, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 1998.

SANDER, Oral; **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e,** İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 1992.

SANDER, Oral; **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü,** Ankara, 2006.

SARAY, Mehmet; **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996.

SEFEROĞLU, Ş.K. ve MÜDERRİSOĞLU, A.; **Türk Devletleri Tarihi,** Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1986.

SMITH, P.; **Rönesans ve Reform Çağı,** (Çev: Serpil Çağlayan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001.

SOY, H. Bayram; **Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890–1914)**, Ankara, 2004.

SÖNMEZOĞLU F. v.d.; **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.

TANİLLİ, Server; **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası**, Cilt: III, IV, Adam Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1999.

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE ANSİKLOPEDİSİ, Cilt: V.

TARİH II, Orta Zamanlar, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933.

TOGAN, A. Zeki Velidi; **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981.

TUNÇAY, Mete; "İlk ve Orta Öğretimde Tarih", **Türkiye'de Tarih Eğitimi**, Felsefe Kurumu Seminerleri Ankara 1975, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977.

TUNÇAY, Mete; "Patates, Domates, Biber, Fasulye", **Tarih ve Toplum**, S:76, Nisan 1990.

TURAN, Refik v.d.; **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Gazi Kitabevi, 12. Baskı, Ankara, 2006.

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, C:VII, İstanbul, 1993.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1988.

ÜÇOK, Coşkun; **Siyasal Tarih (1789–1960)**, 3. Baskı, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980.

ÜLMAN, Haluk; **1860 -1861 Suriye Buhranı**, Ankara, 1966.

YEŞİLBURSA, Cemil Cahit; "Ortaçağ'da Dünyada Bilim, Teknoloji ve Sosyal Değişme", **Bilim Teknoloji ve Sosyal Değişme**, (Ed. Bahri Ata), Pegema Yayıncılık, Ankara, 2008.

EKLER

Ek 1

Haritalar

Haçlı Seferleri

Endülüs Emevi Devleti

Rönesans Dönemi İtalyan Şehir Devletleri

Rönesans Dönemi Avrupa Üniversiteleri

15. Yüzyılda Akdeniz Dünyası

16. Yüzyılda Akdeniz Dünyası

17. Yüzyılın Sonunda Avrupa'daki Mezhepler

17. Yüzyıla Kadar Coğrafi Keşifler

Afrika'nın Sömürgeleştirilmesi

Afrika'nın Sömürgeleştirilmesi

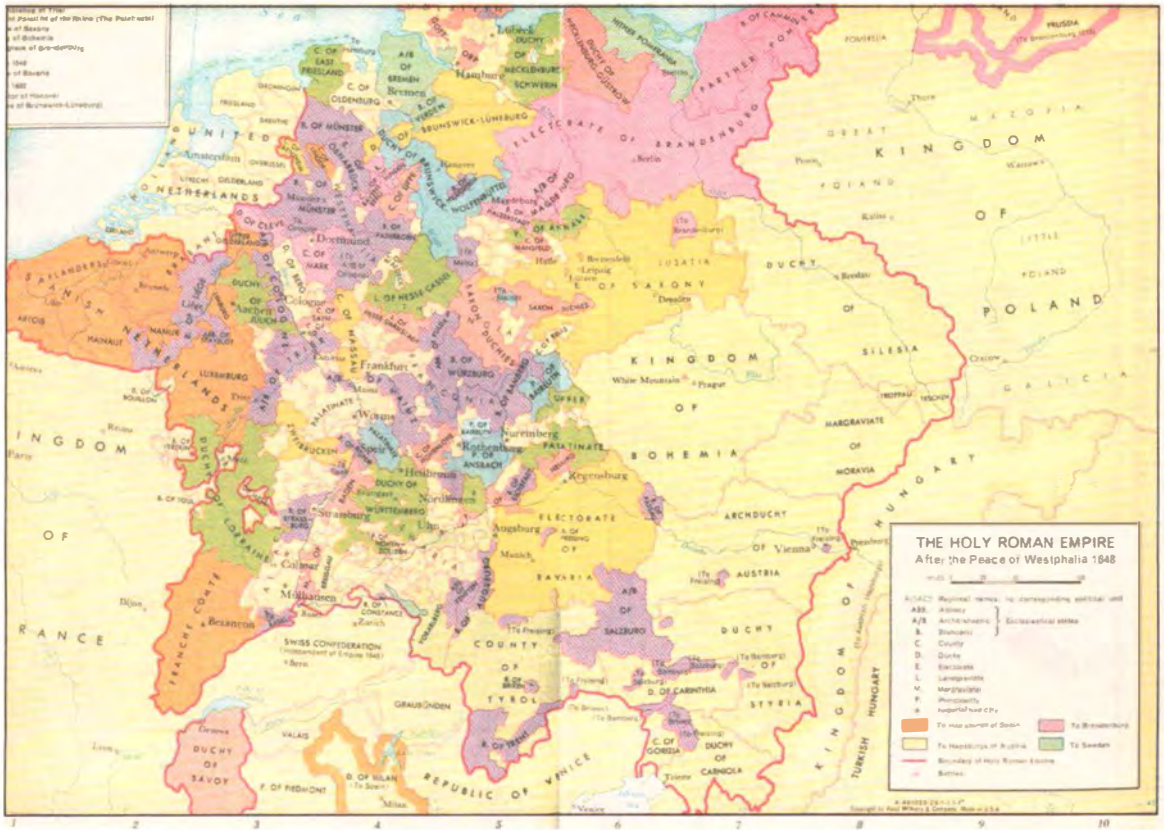

Atlas Okyanusu

16. Yüzyılda Orta Avrupa (Reform Dönemi)

Otuz Yıl Savaşları'nda Almanya

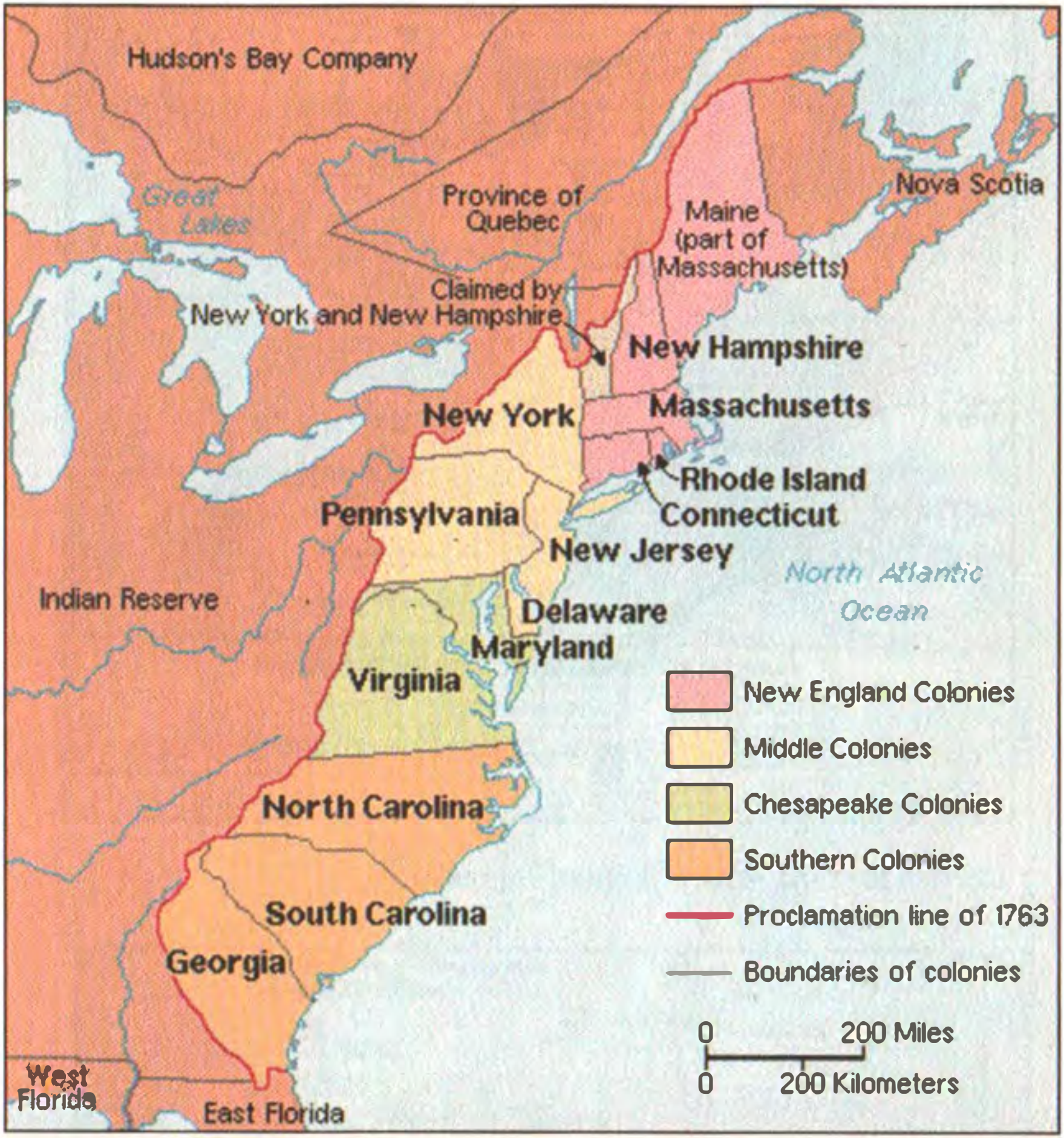
1648'de Orta Avrupa

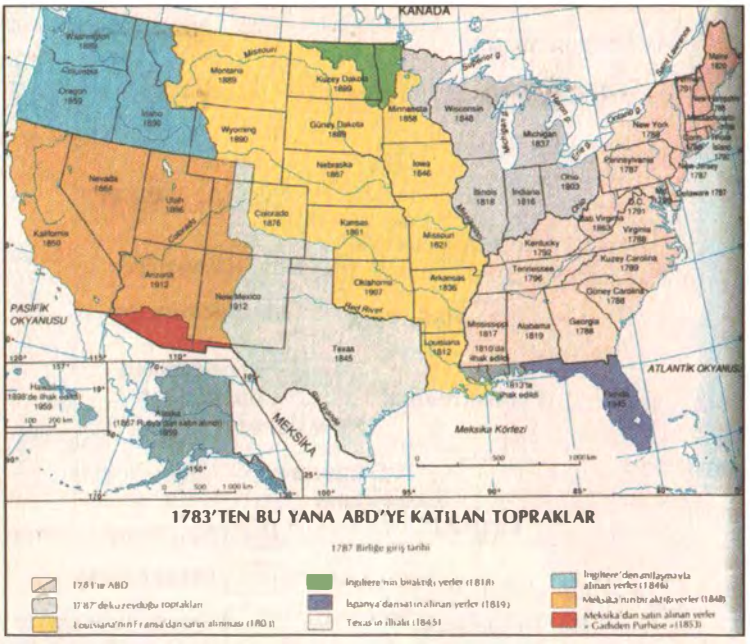
1815'ten 1871'e Almanya

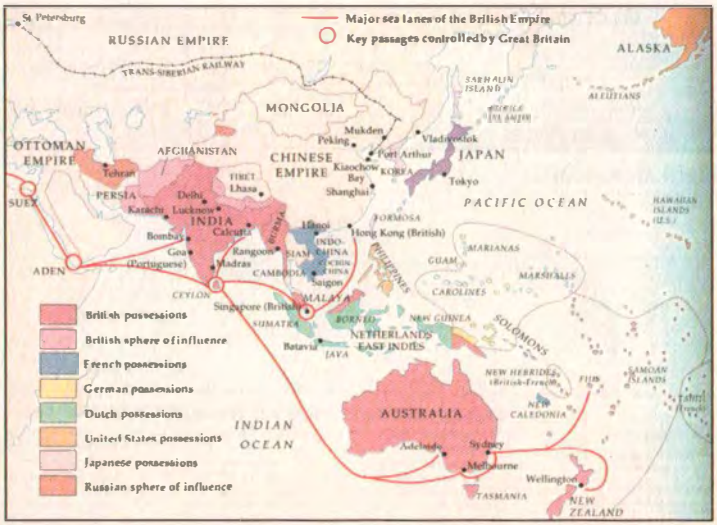
Kuzey Amerika'nın Kolonileşmesi

13 Amerikan Kolonisi

1783'ten Bu Yana ABD'ye Katılan Topraklar

Uzakdoğu'nun Sömürgeleştirilmesi

1810'da Avrupa

EUROPE IN 1815
After the Treaty of Vienna
Boundary of German Confederation
Sites of International Congresses, 1814-22
KINGDOM OF NORWAY AND SWEDEN
FINLAND (To Russia)
St. Petersburg
RUSSIAN EMPIRE
Moscow
Bergen
Christiania
Stockholm
Helsingfors
Göteborg
Copenhagen
Königsberg
Vilno
Riga
Smolensk
Tula
SCOTLAND
Edinburgh
UNITED KINGDOM OF GREAT BRITAIN AND IRELAND
DENMARK
HELGOLAND (To Gr. Br. 1814)
House of Orange Restored 1814
Hamburg
PRUSSIA
KDM. OF POLAND (To Russia)
Warsaw
Dublin
IRELAND
Liverpool
ENGLAND
Amsterdam
HANOVER
Berlin
Posen
Kiev
UKRAINE
Cork
London
Bristol
Plymouth
Portsmouth
Brussels
Aix-la-Chapelle
Cologne
SAXONY
Lemberg
Cracow (Remains)
Amiens
Frankfort
Prague
Troppau
BOHEMIA
AUSTRIAN EMPIRE
Versailles
Paris
Strasburg
BAVARIA
WÜRTTEMBERG
Brest
KINGDOM OF FRANCE
Orleans
Nantes
Munich
Vienna
Buda
Pest
MOLDAVIA
BESSARABIA
Odessa
(To Russia 1812)
Geneva
SWITZERLAND
Lyon
Bordeaux
Milan
LOMBARDY
VENETIA
Turin
Verona
Venice
Trieste
WALLACHIA
Bucharest
Belgrade
Bourbon Monarchy restored 1814
Avignon
PARMA
Genoa
Coruña
Bayonne
PYRENEES
Marseille
KDM. OF CORSICA (To Fr.)
SARDINIA
House of Savoy restored 1814
Rome
Temporal power of Pope restored 1814
KDM. OF THE TWO SICILIES
Naples
Bourbon Monarchy restored 1815
Oporto
KINGDOM OF PORTUGAL
Madrid
KINGDOM OF SPAIN
Barcelona
Lisbon
Valencia
BALEARIC IS.
Seville
Cartagena
Cadiz
Tangier
Gibraltar (Britain)
Algiers
Tunis
Palermo
SICILY
MALTA (To Gr. Br. 1800)
MONTENEGRO
Adrianople
Constantinople
Salonika
Smyrna
Athens
IONIAN ISLANDS (To Gr. Br. 1815)
CYPRUS
CRETE
OTTOMAN EMPIRE
Atlantic Ocean
Black Sea
A-45003B-29-1-1-1-1*
Copyright by Rand McNally & Company. Made in U.S.A.

1810'da Avrupa

Almanya'nın Birliğinin Sağlanması

1878-1914 Balkanlar

1914'te Avrupa

Rusya'nın Genişlemesi

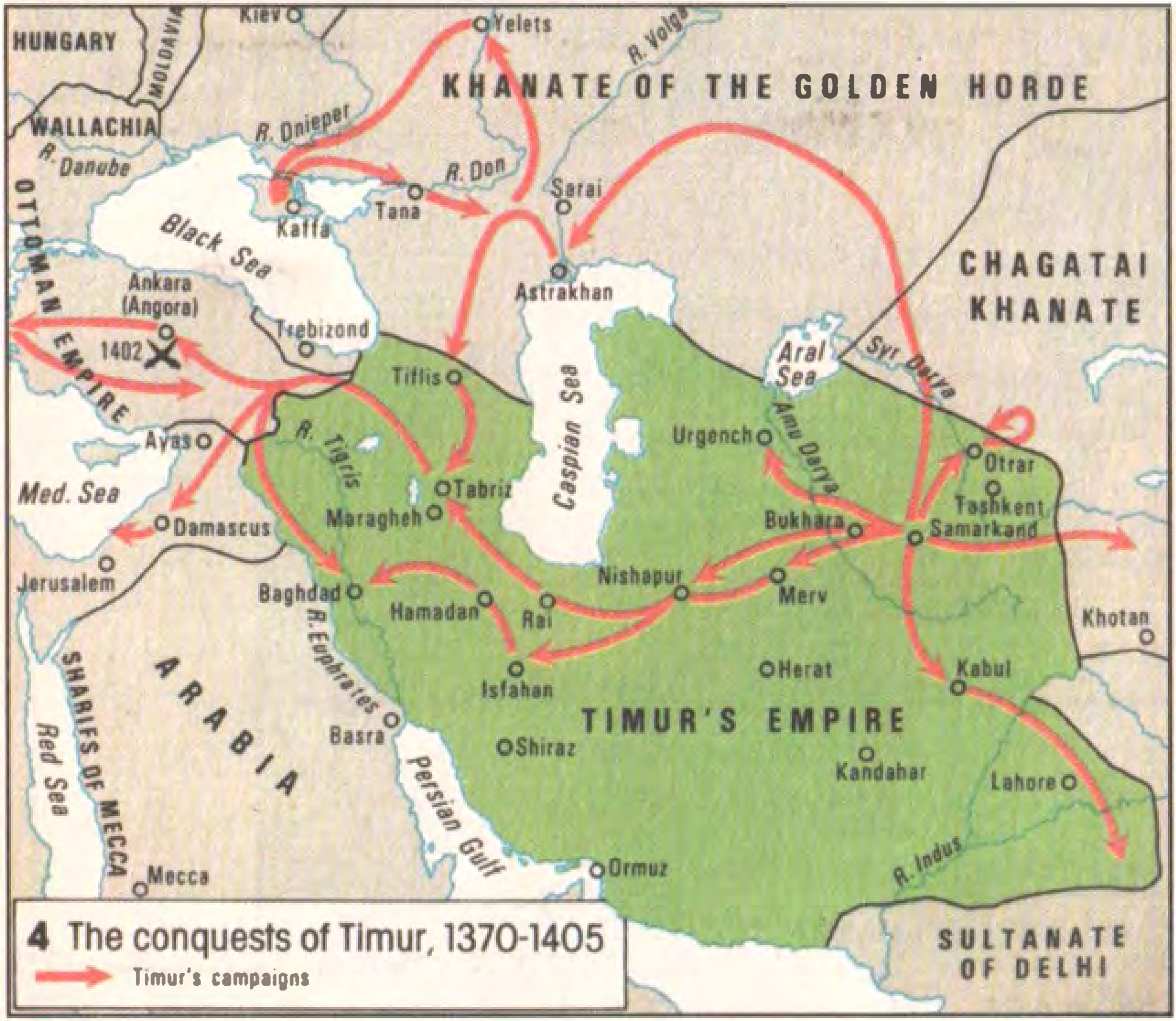

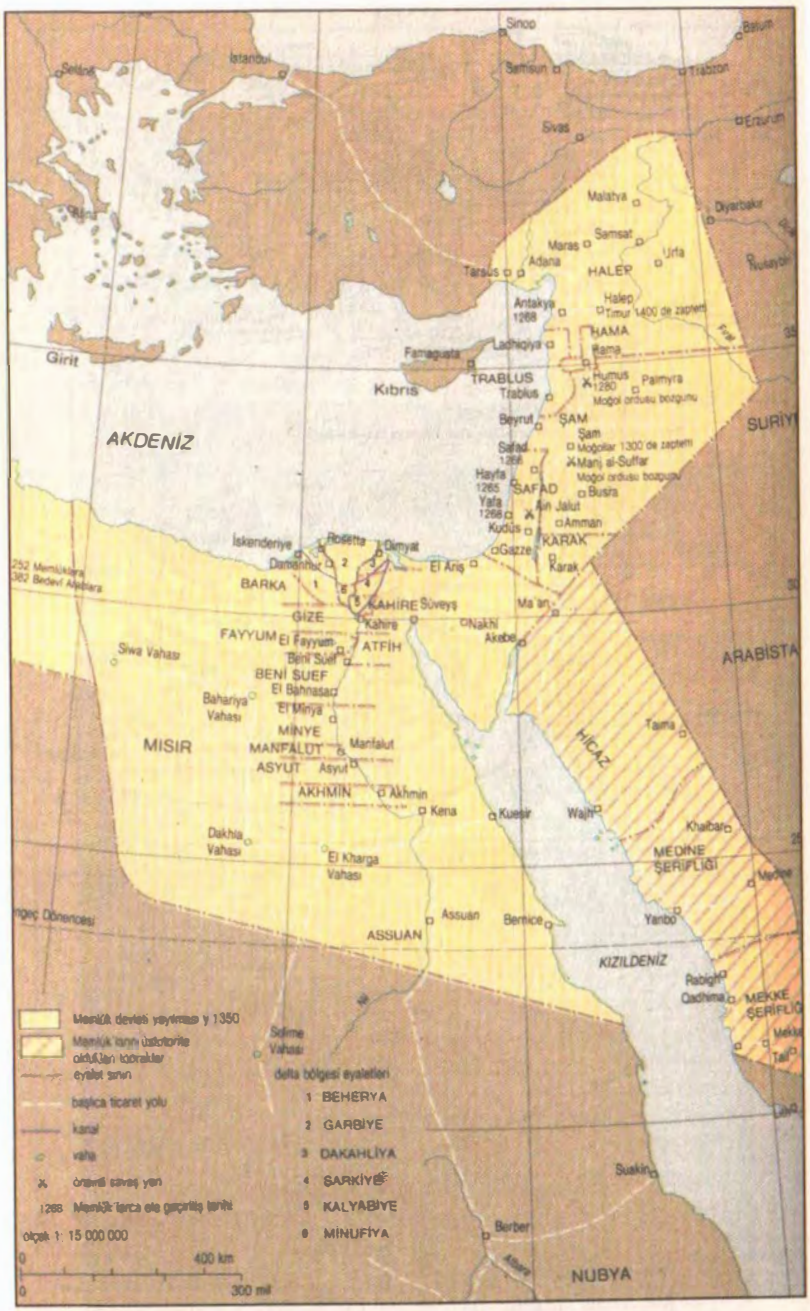
1900'de Asya

Cengiz Han'ın Ölümünden Sonra Moğol İmparatorluğu

Timur İmparatorluğu

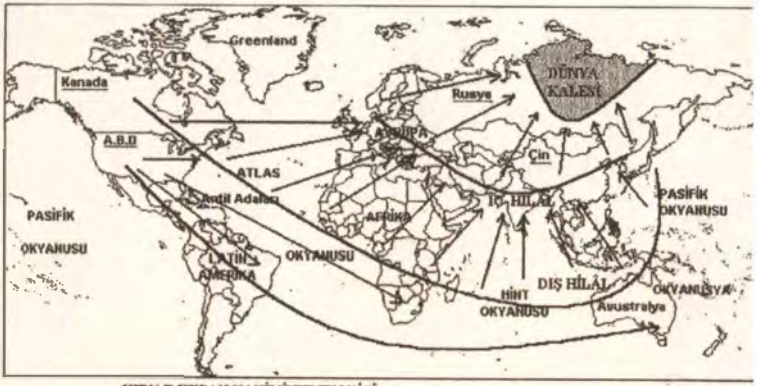

Memlük Devleti

DENİZ HAKİMİYET TEORİSİ

" Denizlere hakim olan bir millet, tüm dünyaya hakim olur"

KENAR KUŞAK HAKİMİYET TEORİSİ

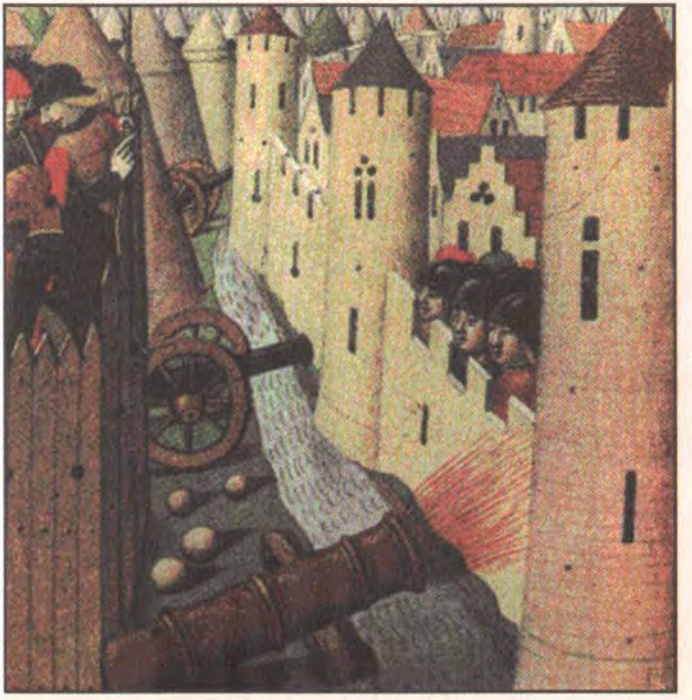
KARA HAKİMİYET TEORİSİ

"Dünya kalesine sahip olan bir millet, önce iç hilâli ve daha sonra dış hilâli hakim olur. Böylece tüm dünyaya hakim olmuş olur."

Ek 2
Resim, Fotoğraf ve Karikatürler

Europa'nın Kaçırılışı

Feodalitenin Yıkılışı

Kristof Kolomb'un Karaya İlk Çıkışı

Santa Maria-Kristof Kolomb'un Gemisi

Azteklerin Cortez'i Karşılaması

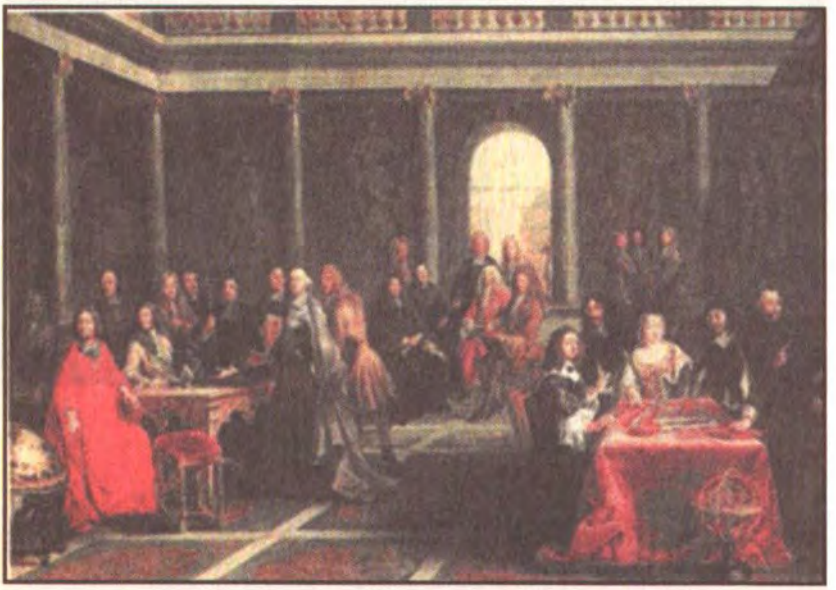
Cortez'in Aztek Altınlarını Denetlemesi

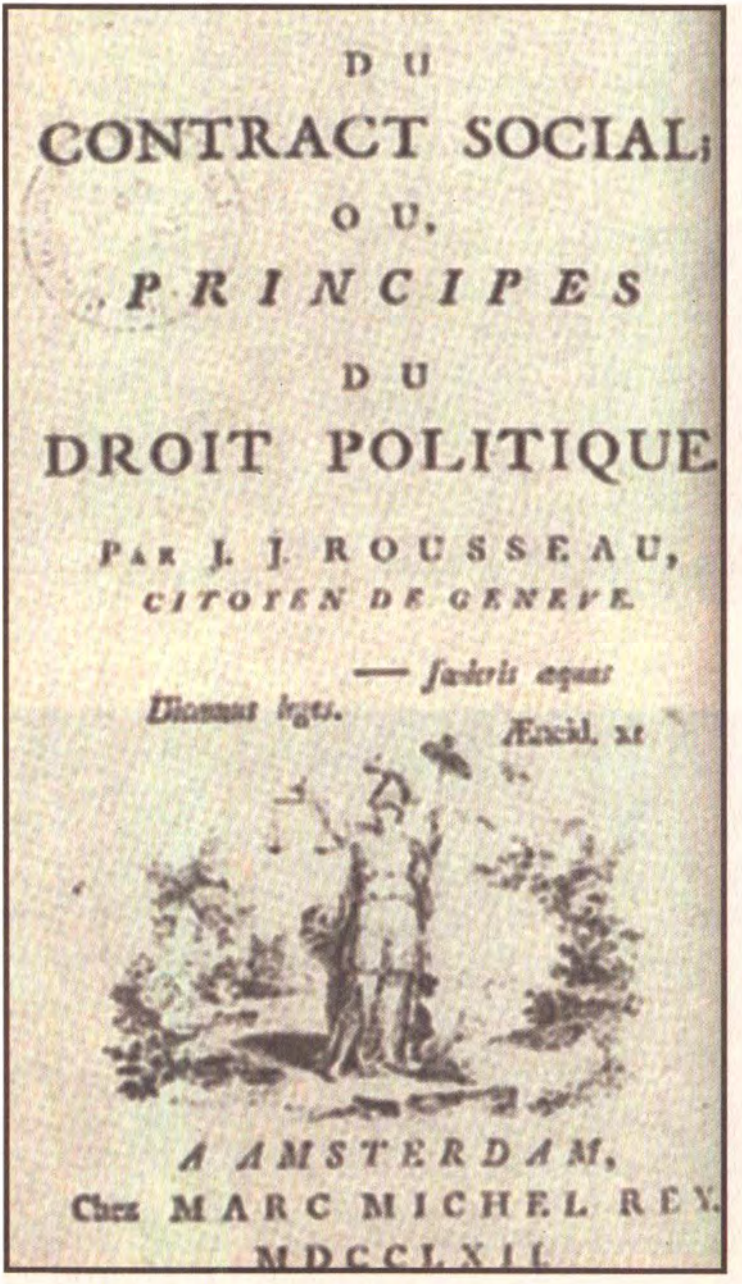
Martin Luther

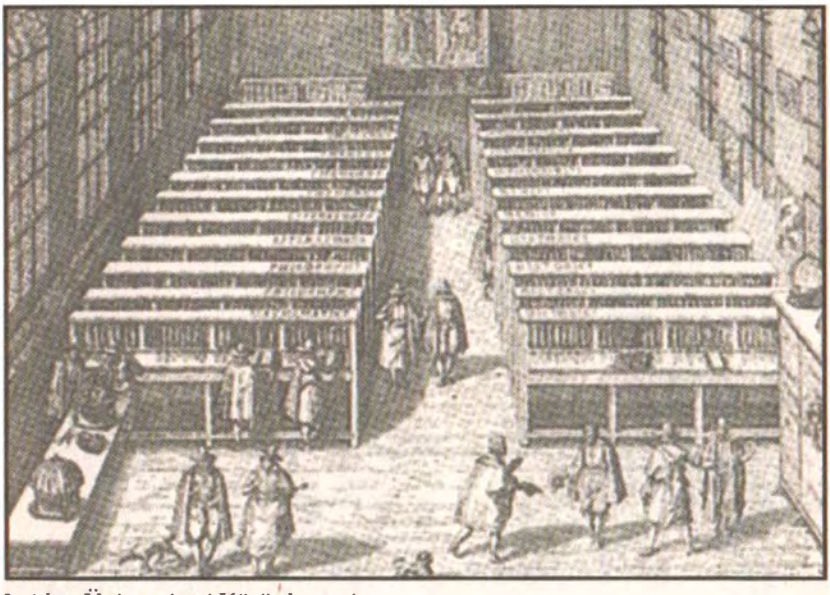
Matbaa

Aydınlanma, İsveç Kraliçesi ve Filozoflar

DU
CONTRACT SOCIAL;
OU,
PRINCIPES
DU
DROIT POLITIQUE
PAR J. J. ROUSSEAU,
CITOYEN DE GENEVE.
— fædoris æquæ
Virginibus bgis. Æneid. XI
A AMSTERDAM,
Chez MARC MICHEL REY.
M. DCC. LXII.

Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi adlı Eserinin Kapağı

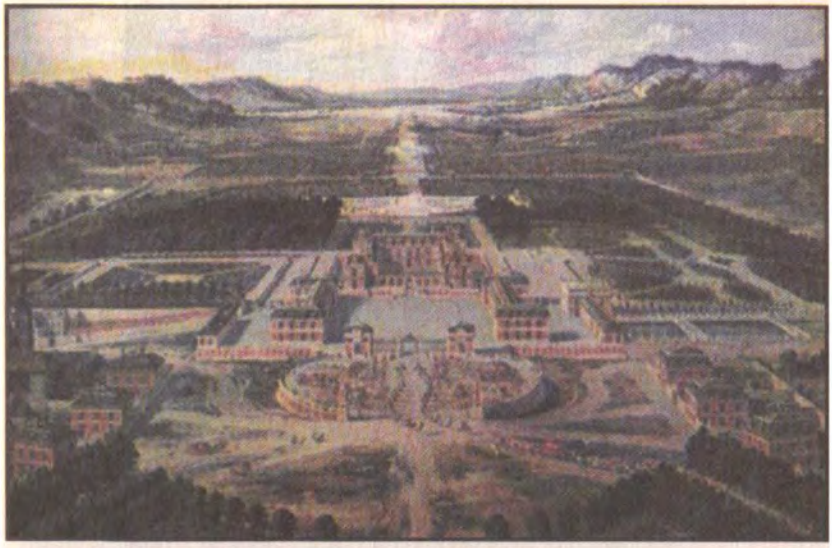
Leiden Üniversitesi Kütüphanesi

1666'da Fransız Bilimler Akademisi

Fransız Köylüleri

Versailles (Versay) Sarayı, 1698

Habsburg Hanedan'ından Marie-Thérèse, 1745'te imparator eşi Francois de Lorraine ve çocuklarıyla çekilmiştir. Fransa Kraliçesi Marie-Antoinette'in de bulunduğu çocuklarıyla Marie Thérèse (Viyana Sarayı, Fotoğraf). 23 yaşında imparatoriçe olan Marie-Thérèse Avusturya'yı Yedi Yıl Savaşı'na ve Yedi Yıl Savaşı'na karışmıştır.

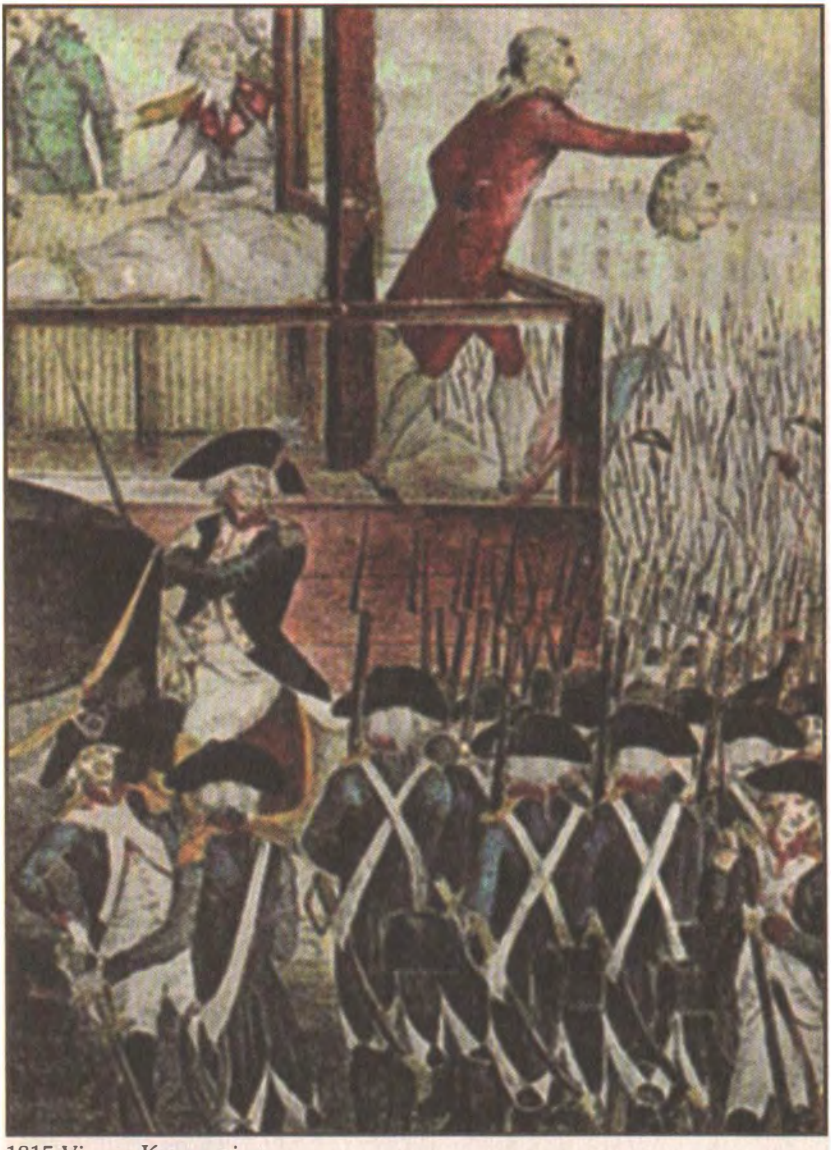
Fransız İhtilali, 1789

Fransız İhtilali, Bastille Hapishanesi'nin Ele Geçirilmesi

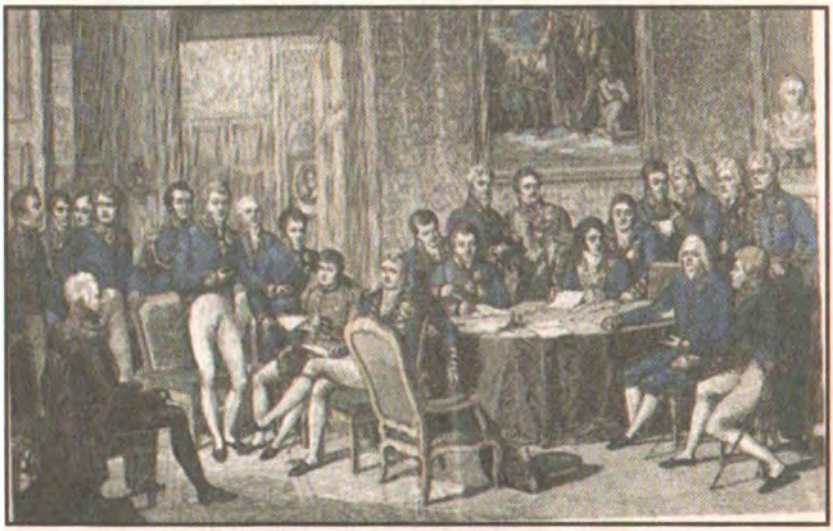
Fransız İhtilali ve İdamlar, 1789

1815 Viyana Kongresi

Fransız İhtilali

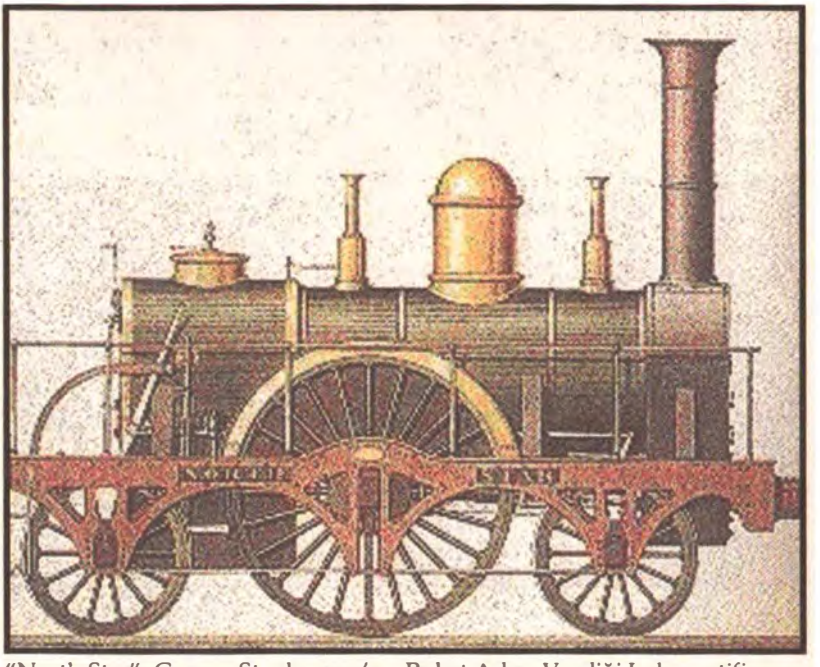
1815 Viyana Kongresi

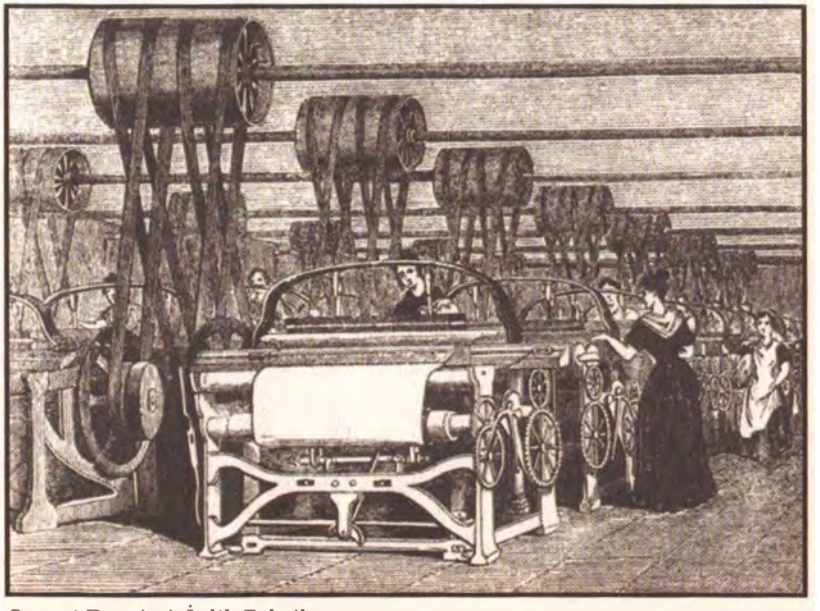
1830 İhtilalleri, Fransa

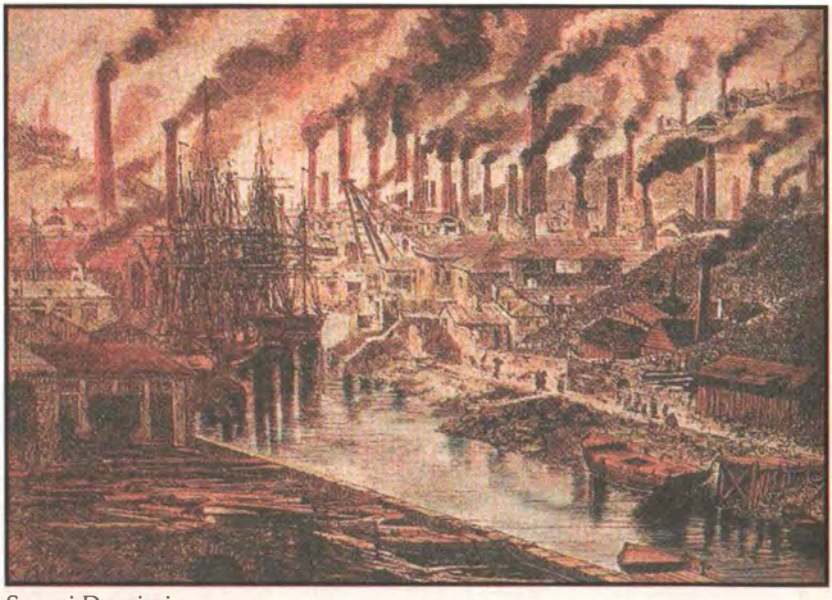
Benjamin Franklin'in Yaptığı İlk Paratoner

"North Star", George Stephenson'un Roket Adını Verdiği Lokomotifi

Sanayi Devrimi, İplik Fabrikası

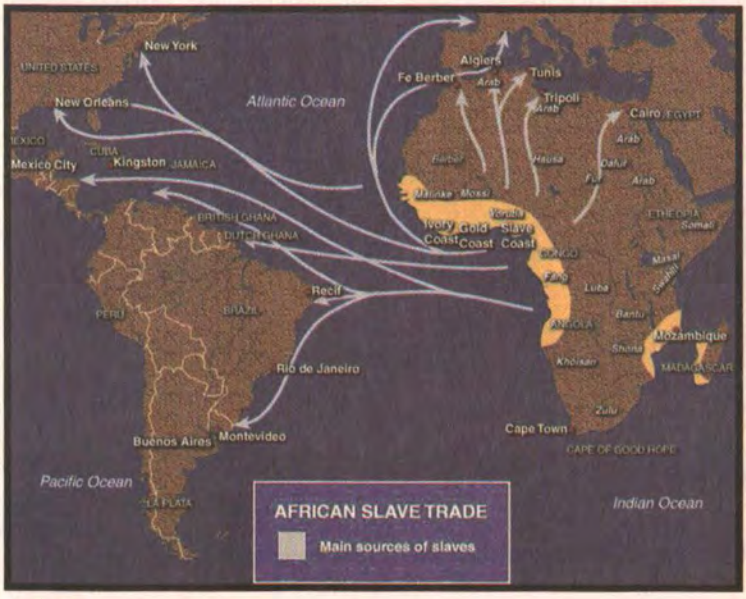
Sanayi Devrimi

Sanayi Devriminde Çocuklar

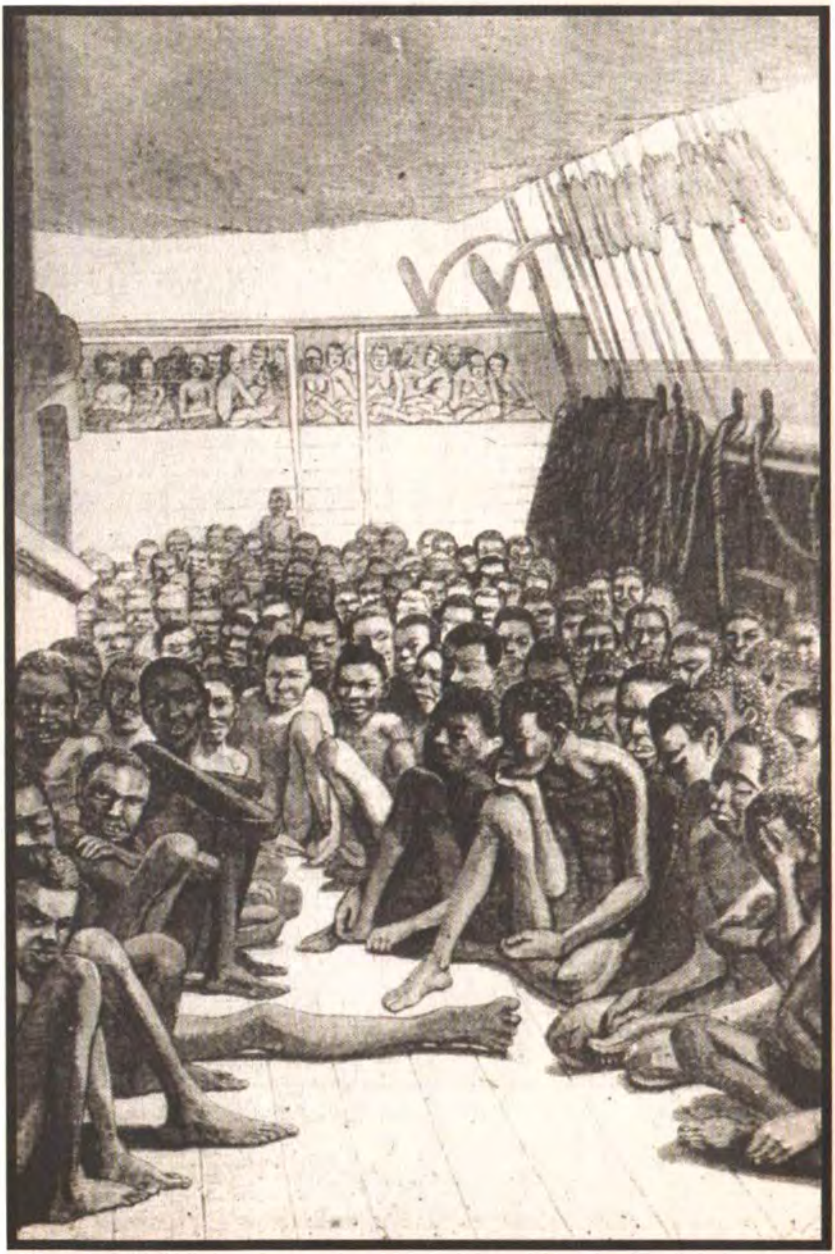
Sanayi Devrimi

Köle Ticareti Yolları

Köle Ticareti

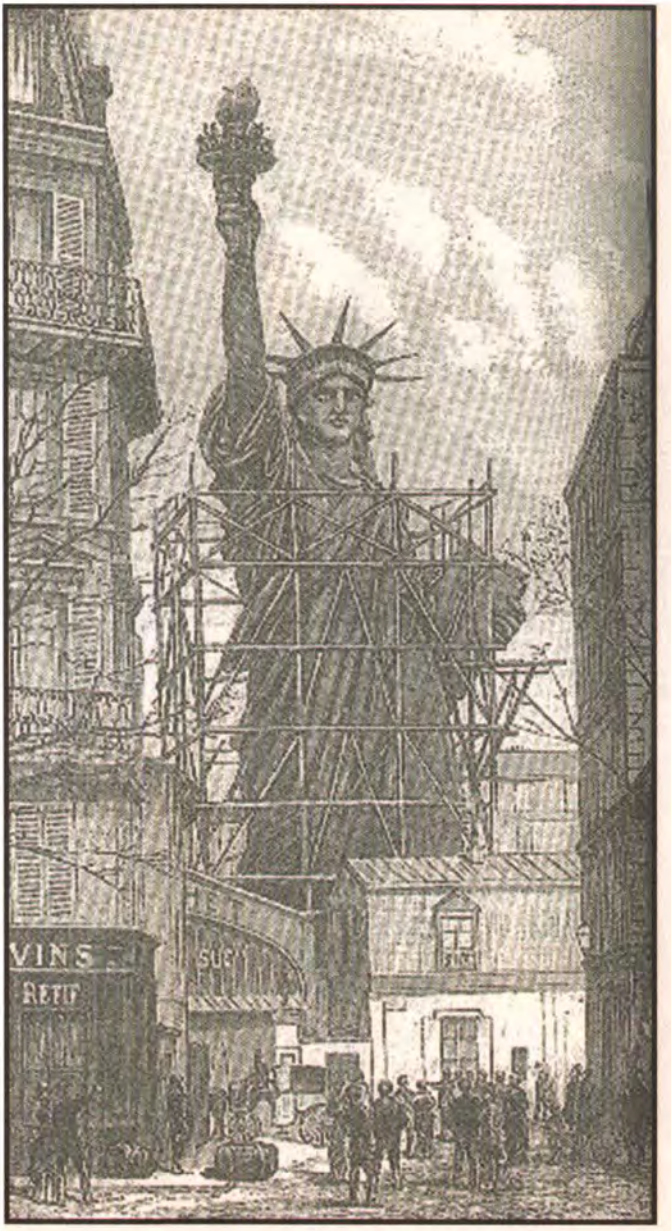
Köle Ticareti

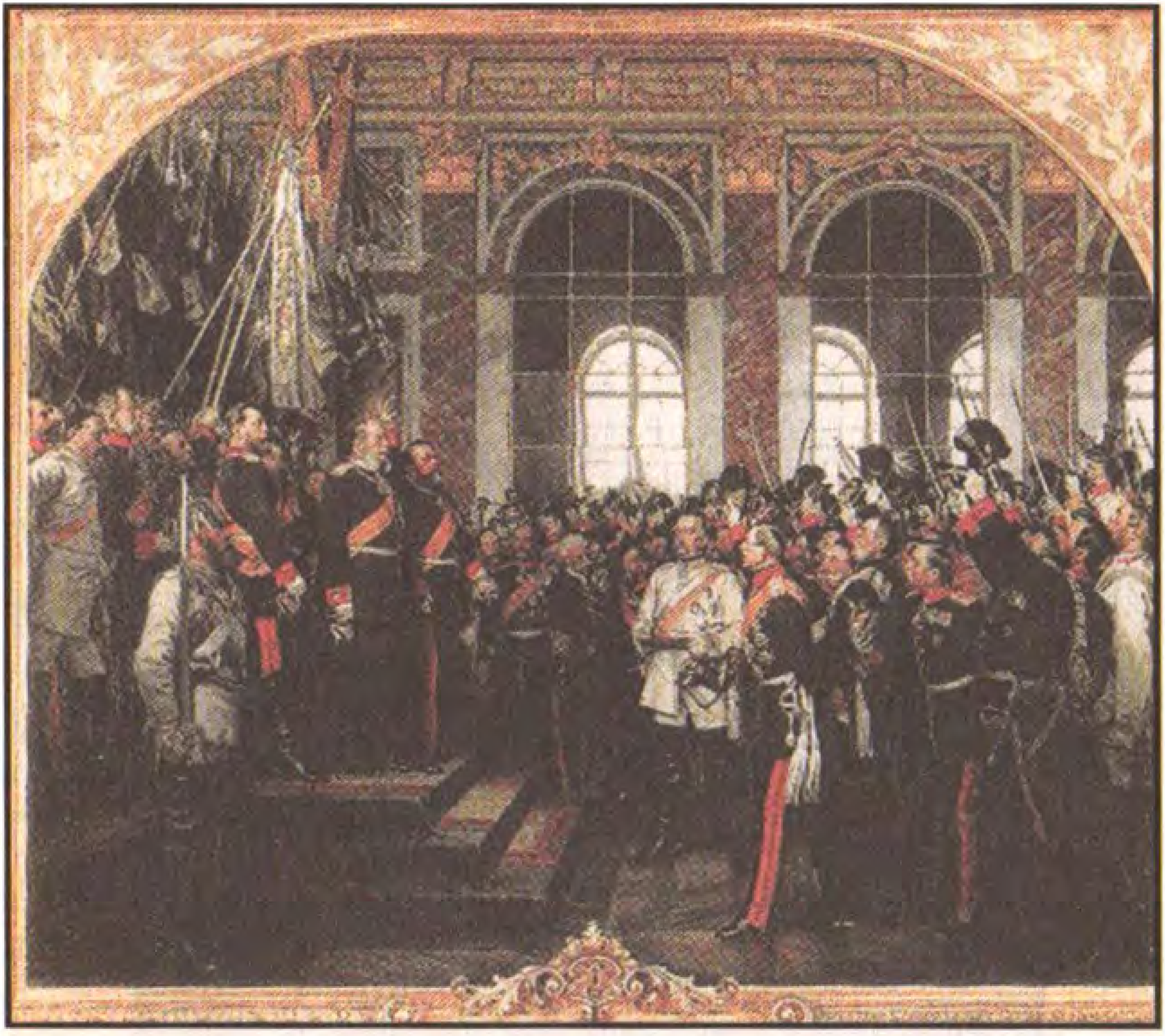
Thomas Jefferson'un Bağımsızlık Bildirisini Okuması

George Washington'un New York'a Girişi, 25 Kasım 1783

Özgürlük Anıtı

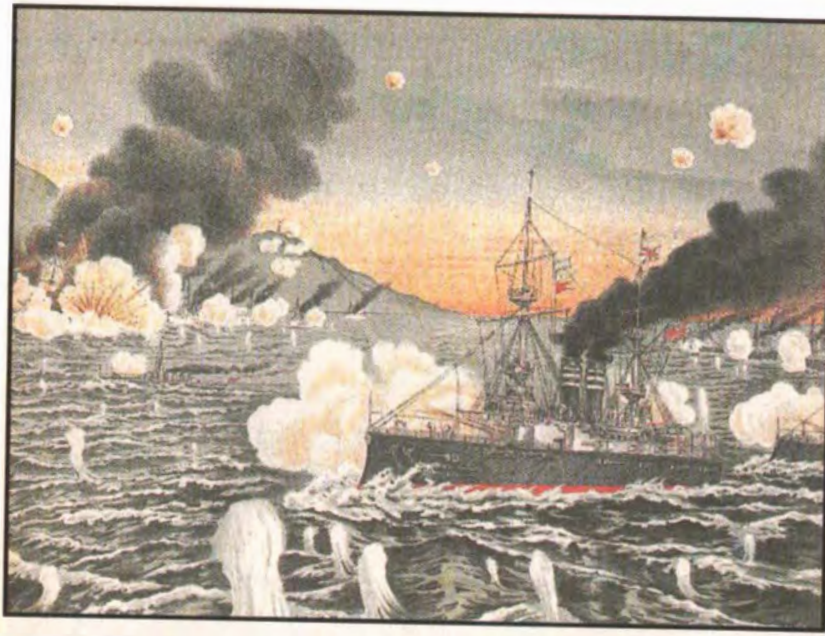
1871 yılında Alman Birliği'nin Fransızlar tarafından resmen kabulü, Versay Sarayı

Boxer Ayaklanması, Çin

Amerika ve İngiltere'nin Japonya'yı Rusya ile savaşa itmesini gösteren kartpostal

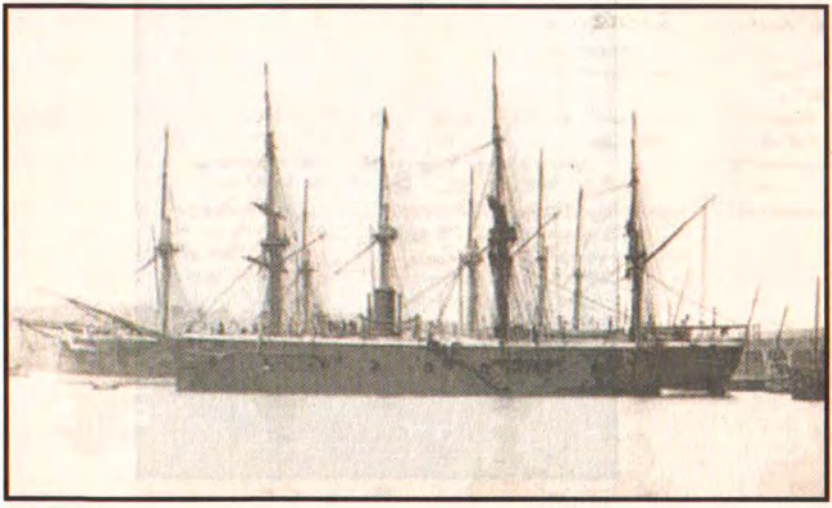
Japon-Rus Deniz Savaşı, 1905

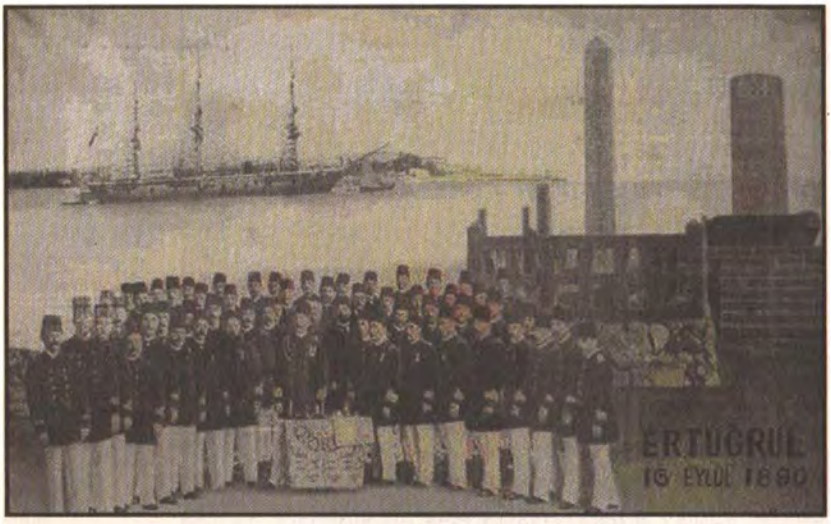
Beş büyük Avrupa devleti (soldan sağa Rusya, İngiltere, Almanya, Fransa ve Avusturya), XIX. yüzyıl sonunda iki bağımsızlığını Balkanlar'daki varlıklarına doğu yayılmalarını için bıçak çekmektedirler. Aradan bir yüzyıl geçtikten sonra Balkan sorunu Avrupa'da yeniden patlak verdi.

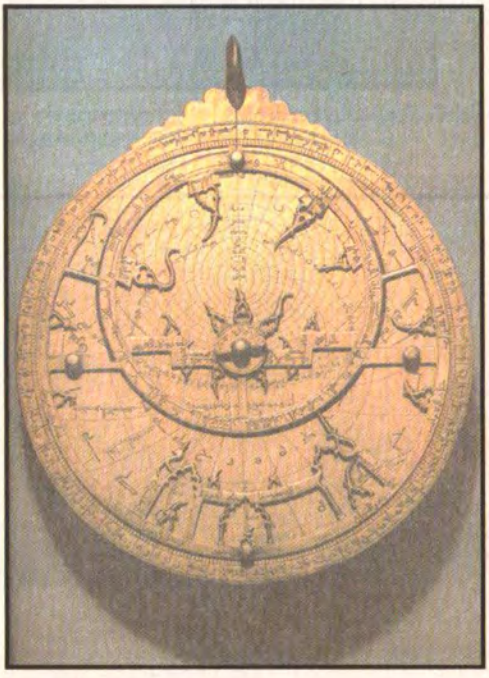
Arşidük François Ferdinand'a Saraybosna'da yapılan suikast

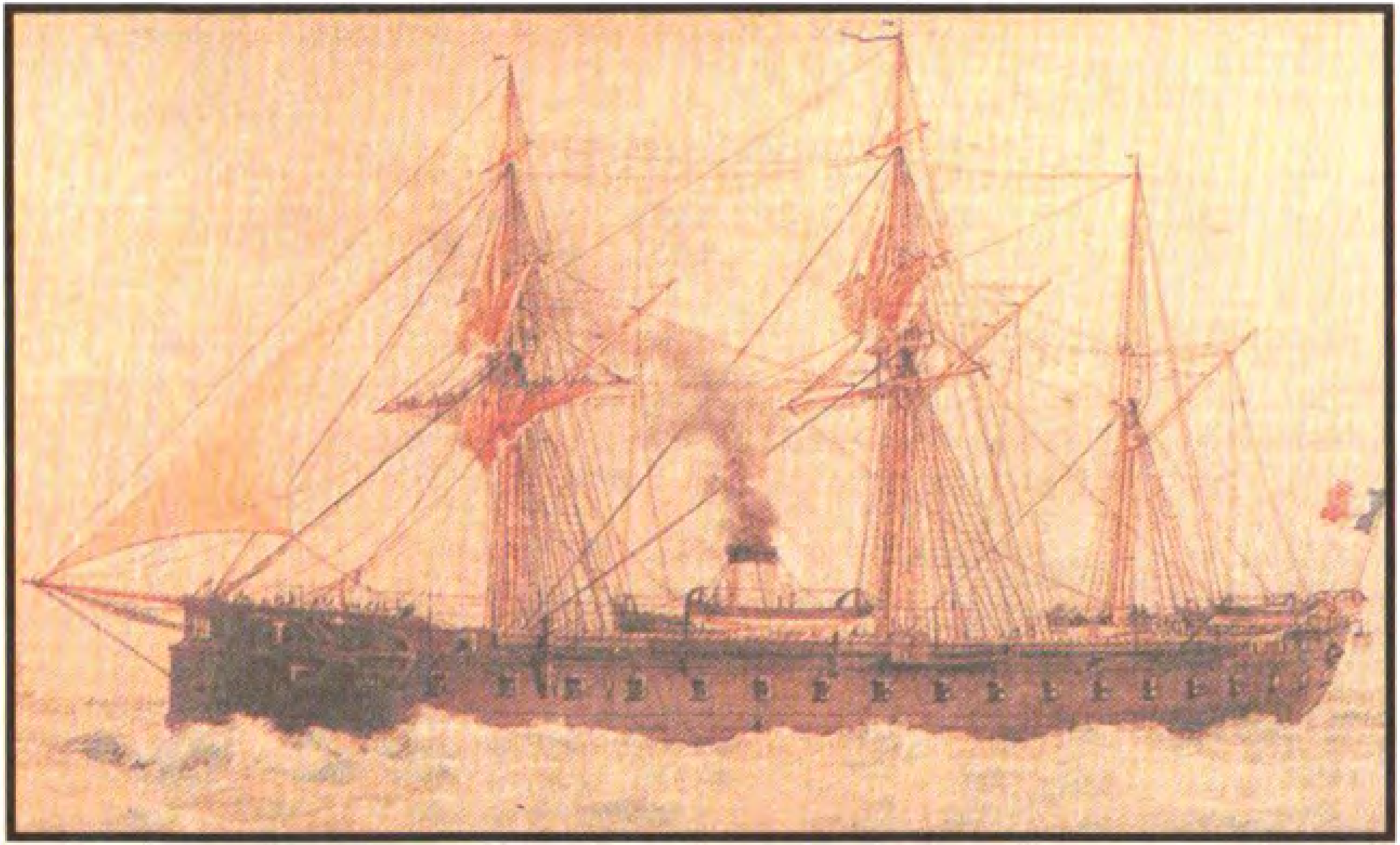
Ertuğrul Fırkateyni

Ertuğrul ve Japonya'ya Giden Heyet

Usturlap

Fransızlar tarafından 1859'da suya indirilen ilk zırhlı savaş gemisi

Ek 3. Yazılı Bilgiler

AVRUPA ÜLKELERİ

Ülke	Başkent	yüzölçümü (km²)	nüfus milyon kişi (1997)	nüfus yoğunluğu (kişi/km²)	kişi başına GSMH (1995 dolar)
Almanya	Berlin	356 954	82	229,7	27 510
Andorra	Andorra la Vella	468	0,06	128,20	15 000
Arnavutluk	Tiran	28 748	3,4	118,36	670
Avusturya	Viyana	83 859	8,1	95,59	26 590
Azerbaycan	Bakü	86 600	7,6	87,65	480
Belçika	Brüksel	30 528	10,2	334,12	24 710
Beyaz Rusya	Minsk	207 600	10,3	49,6	2 070
Bosna-Hersek	Saraybosna	51 129	3,6	70,4	700
Bulgaristan	Sofya	110 994	8,3	74,44	1 330
Çek Cumhuriyeti	Prag	78 864	10,3	130,6	5 870
Danimarka	Kopenhag	43 093	5,3	122,98	29 890
Ermenistan	Erivan	29 800	3,8	127,5	730
Estonya	Talin	45 215	1,5	33,17	2 860
Finlandiya	Helsinki	338 145	5,1	15,08	20 550
Fransa	Paris	543 965	58,6	107,72	24 990
Gürcistan	Tiflis	69 700	5,4	77,47	440
Hırvatistan	Zagreb	56 538	4,3	84,89	13 530
Hollanda	Amsterdam[1] ve Lahey	41 863	15,6	372,64	24 000
İngiltere	Londra	244 110	59	241,69	18 700
İrlanda	Dublin	70 285	3,6	51,22	14 710
İspanya	Madrid	504 750	39,3	77,9	13 580
İsveç	Stockholm	449 964	8,9	19,77	23 750
İsviçre	Bern	41 293	7,1	171,94	40 630
İtalya	Roma	300 277	57,4	190,5	19 020
İzlanda	Reykjavik	102 819	0,3	2,9	24 950
Kıbrıs (Rum) Cumhuriyeti	Lefkoşa	5 895	0,6	101,78	11 500
KKTC	Lefkoşa	3 355	0,179	53,3	5 500
Letonya	Riga	64 610	2,5	38,7	2 270
Liechtenstein	Vaduz	160	0,03	187,5	35 000
Litvanya	Vilnius	65 301	3,7	56,66	1 500
Lüksemburg	Lüksemburg	2 586	0,4	154,67	41 210
Macaristan	Budapeşte	93 033	10,2	109,63	4 120
Makedonya	Üsküp	25 713	2,10	81,7	860
Malta	La Valetta	316	0,4	1265,8	8 500
Moldova	Kişinau	33 700	4,3	127,596	920
Monako	Monaco	2	0,05	15000	25 000
Norveç	Oslo	328 878	4,40	13,6	31 250
Polonya	Varşova	312 688	38,6	123,4	2 790
Portekiz	Lizbon	92 389	9,90	107,2	10 420
Romanya	Bükreş	237 500	22,5	94,73	1 480
Rusya (Avrupa bölümü)[2]	Moskova	4 550 000	122	26,8	2 630
San Marino	San Marino	61	0,03	491,3	20 000
Slovakya	Bratislava	49 035	5,4	110,1	2 950
Slovenya	Ljubljana	20 256	2,00	98,7	8 200
Türkiye	Ankara	779 452[3]	62,81	80,6	2 928
Ukrayna	Kiev	603 700	50,7	83,92	1 650
Vatikan[4]					
Yugoslavya	Belgrad	102 173	10,60	103,7	1 700
Yunanistan	Atina	131 944	10,5	79,6	8 210

1 Başkent Amsterdam'dır, hükümet merkezi ve saray Lahey'dedir.
2 Transonra Asya'da (1 399 km²) bulur.
3 Yüzölçümü 44 ha, nüfusu 700 kişidir.
4 Rusya'nın toplam yüzölçümü 17 075 400 km², nüfusu 148 000 000 (1995) ve nüfus yoğunluğu 8,67 kişi/km²'dir.
5 Avrupa bölümü 2 6 764 km²'dir.

Avrupa'da Üniversitelerin Kuruluşları, 1088-1912

Bologna	1088
Paris	y. 1150
Oxford	1167
Salerno*	1173
Palencia	y. 1178
Reggio	1188
Vicenza	1204
Cambridge*	1209
Salamanca	1218-19
Padova	1222
Napoli	1224
Vercelli	1228
Toulouse	1229
Piacenza	1248
Valladolid	y. 1237
Sevilla	1254
Arezzo*	1255
Montpellier*(x)	1289
Lizbon	1290
Macerata	13. yüzyıl
Lerida	1300
Roma	1303
Avignon	1303
Orleans	1306
Perugia	1308
Coimbra	1308
Treviso	13018
Cahors	1332
Angers	1337
Grenoble	1339 (1542)
Pisa	1343
Prag	1347
Perpignan	1350
Huesca	1354
Siena(xx)	1357
Pavia	1361
Krakow	1364 (1400)
Viyana	1365
Orange	1365
Pecs (Fünfkirchen)	1367
Erfurt	1379
Heidelberg	1385
Cologne	1388
Buda (Ofen)	1389
Ferrara	1391
Barcelona	1401 (1450)
Wurzburg	1402
Torino	1404
Aix-en-Provence	1408
Leipzig	1409
St. Andrews	1411
Rostock	1419
Dole	1422
Louvain	1425
Poitiers	1431
Caen	1432
Bordeaux	1441
Catania	1434-44
Barcelona	1450
Glasgow	1451
Valencia	1452
Greifswald	1456
Freiburg	1457
Basel	1459
Ingolstadt	1459 (1472)
Nantes	1460
Bourges	1463
Bratislava (Pressburg)	1465
Cenova*	1471
Trier	1452 (1473)
Saragossa	1474
Mainz	1476
Tübingen	1476
Uppsala	1477
Kopenhag	1475 (1479)
Parma(xxx)	1483
Aberdeen	1495
Frankfurt/Oder	1498
Alcala	1499
Valencia	1500
Willenberg	1502
Avila	1504
Marburg	1527
Granada	1531
Königsberg	1544
Jena	1558
Cenevre	1559 (1876)
Olomouc	1570
Leiden	1572
Oviedo	1574 (1608)
Helmstedt	1575
Vilnius	1578
Altdorf	1578
Edinburg	1582
Graz	1586
Dublin	1592
Cagliari	1596
Harderwijk	1600
Giessen	1607
Groningen	1614
Rinteln	1621
Strassburg*	1621
Salzburg	1623
Dorpal	1632
Utrecht	1634
Sassari	1634
Pest (Tyrnau)	1635
Abo (Helsinki)	1640
Bamberg	1648
Durham	1657 (1837)
Kiel	1665
Lund	1666
Innsbruck	1672
Modena*	1683
Besançon	1691
Halle	1693
Breslau	1702
Dijon	1722
Camerino	1727
Göttingen	1733
Erlangen	1743
Moskova	1755
Ljublijana	1774
Zagreb*	1776
Palermo*	1779
Lemberg (Lwow)	1784
Harkov	1804
Kazan	1804
Lille	1808
Lyon	1808
Rennes	1808
Berlin	1810
Christiania (Oslo)	1811
Cenova	1812
Ghent	1815
Liege*	1815
Varşova	1816
Bonn	1818
St. Petersburg	1819
Madrid	1822
Londra	1826
Münih*	1826
Zürih*	1826
Bern*	1834
Brüksel*	1834
Kiev	1834
Alina	1837
Messina	1838
Munster*	1843
Queen's Belfast	1850
Marsilya	1854
Jazzy	1860
Bükreş	1864
Odessa	1865
Cluj	1872
Czernowitz	1875
Amsterdam	1877
Stokholm	1877
Manchester	1880
Birmingham	1880
Fribourg	1889
Luasanne*	1891
Wales*	1893
Istanbul	1900
Leeds*	1904
Liverpool*	1904
Solya	1904
Belgrad*	1905
Bristol	1909
Debrecen*	1912

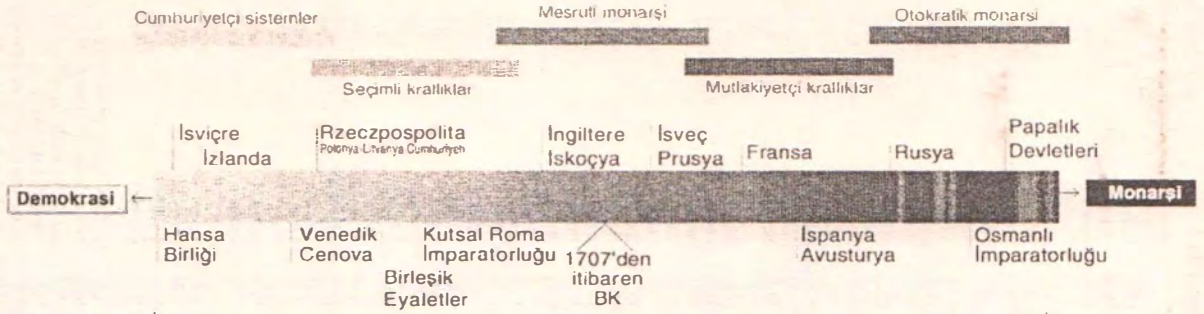
(x) Orijinal metinde 'Montpelli' olarak verilmiştir. Doğrusu Montpellier'dir (ed. n.)

(xx) Orijinal metinde 'Sciena' olarak verilmiştir. Doğrusu Siena'dır (ed. n.)

(xxx) Orijinal metinde 'Palma' olarak verilmiştir. Doğrusu Parma'dır (ed. n.)

Esas Kaynak: L. Jack (yay.), *Historical Compendium of European Universities*, Cenevre, 1983.

* Daha eski bir kurumun üzerine kurulan üniversite. Parantez içi (tarihler), yeniden kuruluşu işaret etmektedirler.

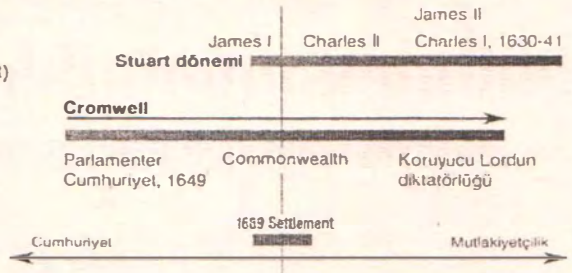
Demokrasinin İlkeleri

Halkın temsili kurumlar ve seçilmiş görevliler aracılığıyla hüküm sürmesi.
Seçilmiş yönetici ile halk arasında sözleşmeli ardışıklık.

Yasalı yönetim (anayasal hükümet) bu, yönetici dahil, herkesin iktidarını sınırlar.
Yurttaşların hak ve özgürlükleri yönetenler ve devletinkilere karşı korunur.
İktidarın ademi merkezileşmesine ve bölgesel ve yerel kurumların gelişmesine doğru eğilim.

Antik modeller: Atina, Roma Cumhuriyeti.

İngiltere'nin siyasal sisteminin değişimi, 17. yüzyıl

Monarsinin İlkeleri

Atanmış görevliler aracılığıyla tek kişinin (monark, despot, otokrat) yönetimi.

İntikalın Tanrısal Hak ve özatama yoluyla olması irsilik ilkesi.

Yöneticinin hakları, yönetilenlerinkilerden üstündür.

İktidarın merkezileşme eğilimi ve yerel ile bölgesel yöneticilerin felç olması.

Antik modeller: Sparta, İran, Roma İmparatorluğu.

Avrupa Savaşları, 1494-1670: Bir Seçki

	Başlıca çalışan taraflar	Başlıca çarpışmalar	Barış antlaşmaları
İtalyan Savaşları 1494-1518 Yedi Harbiye Seferi 1494-8, 1499-1500, 1500-1, 1502-3, 1508-10, 1511-15, 1521-5	VIII. Charles'dan I. François'ya Habsburg-Fransız krallarının başlangıçtaki Venedik Ligasından Papalık Ligalarına kadar ardışık koalisyonlara karşı	Fornovo 1495 Novara 1500 Garigliano 1503 Agnadello 1509 Ravenna 1512 Marignano 1515	GRANADA 1500 LYON 1504 NOYON 1516 FREIBURG 1516 LONDRA 1518
Fransa-İmparatorluk Savaşları, 1512-59 Başlangıçta yukarıdaki İtalyan Savaşlarının devamı olan beş savaş 1521-5, 1526-9, 1536-8, 1542-4, 1555-9	Fransa, imparatorluğa ve İspanya'ya değgin ardışık müttefiklerine karşı	Pavia 1525 Roma'nın Yağması 1527 Aversa 1528 Torino 1537	MADRID 1526 BARCELONA 1529 NİCE 1538 CRESPI 1544 ANDRES 1546 CATEAU-CAMPRÉSIS 1559
Alman Din Savaşları	İmparator, Protestan hükümdarlara karşı Schmalkaldik Ligi	Mühlberg 1547	FRIEDWOLD PASSAU 1551
Fransız Din Savaşları 1562-1629 Nantes Fermanıyla sona eren dokuz üç savaş, aralarına sonradan iki Huguenot isyanı 1562-3, 1567-8, 1568-70, 1572-3, 1574-6, 1577, 1580, 1585-6, 1589-98 1622-3, 1627-9	Protestan Huguenotlar Katolik Liderya karşı	Dreux 1562 St Denis 1567 Jarnac 1568 Ivry 1590 Paris kuşatması 1591-4	AMBOISE 1563 LONGJUMEAU 1568 ST GERMAIN 1570 LA ROCHELLE 1573 MONSIEUR 1576 BERGERAC 1577 FLEIX 1580 VERVINS 1598 MONTPELLIER 1622 ALAIS 1629
İspanyol Savaşları 1502-1659 Napoli Savaşı 1502-3 Kuzey Afrika 1562-3 Açlık Ülkeleri isyanı 1565-1648 Akdeniz Savaşları Flandres Savaşı 1598-9 Valtelina 1622-6 Mantua Veraseti 1627-31 (İspanya'nın Otuz Yıl Savaşına müdahalesi) Fransız Savaşı 1648-59	İspanya, Portekiz'e karşı İspanya, Fransa'ya karşı İspanya, Berber devletlerine karşı İspanya, İsyancı eyaletlere karşı İspanya ve İmparatorluk, Osmanlılara karşı İspanya, Fransa'ya karşı İspanya, Fransa'ya karşı İspanya, Fransa'ya karşı İspanya, Fransa'ya karşı	(Yeni Dünya'nın bölünmesi) Tertanova Garigliano Tunus 1562 Haarlem 1572 Antwerp 1576 İnebahtı 1571 Amiens (Katalonya)	TORDESILLAS 1494 1609-12 12 YILLIK ATEŞKES WESTPHALIA 1648 MONZON 1626 PYRENEES 1659
Otuz Yıl Savaşı 1818-48 Bohemya Savaşı 1618-23 Danimarka Savaşı 1625	İmparatorluk ve Katolik hükümdarlar ve İspanya, bazı Protestan hükümdarlara ve onların müttefiklerine karşı, Danimarka, İsveç ve Fransa karşı	Beyaz Dağ 1620 Lutter 1626	 LÜBECK 1629

	Başlıca çalışan taraflar	Başlıca çarpışmalar	Barış antlaşmaları
[Şarle Fermanı 1629]		Breitenfeld 1631	
İsveç Savaşı 1630-5		Lützen 1632	
		Nordlingen 1634	PRAG 1635
Fransız Savaşı 1635-48		Wittstock 1636	
		Rocroi 1643	WESTPHALIA 1648
İngiltere'nin Savaşları			
Tudorların İskoç Savaşları	İngiltere, Fransa'ya rağmen	Flodden 1513	SÜREKLİ BARIŞ
1469-1502, 1511-43	İngiltere'yi İskoçya'ya karşı	Solway Moss 1542	1502 GREENWICH 1543
İngiliz-Fransız Savaşları	İngiltere, Fransa'ya karşı	Spurs 1513	LONDRA 1518
1512-18, 1522-5, 1544-6, 1557-64, 1627-30			ARDRES 1544 TROYES 1564
İspanyol Savaşları 1585-1604, 1626-30	İngiltere, İspanya'ya karşı	Zutphen 1587 Armada 1588	
İngiliz-İrlanda Savaşları 1596-1607, 1651-4	Mountjoy, Essex ve Cromwell'in seferleri		
'İç Savaşlar' 1642-51	İskoç müdahalesi 1644-6, 1647-51		
Üç İngiliz-Hollanda Savaşı 1652-4, 1664-7, 1672-4	İngiltere, BİE'ye karşı		BREDA 1667 WESTMINSTER 1674
İsveç'in Savaşları			
Bağımsızlık Savaşları 1500-23	Danimarka, İsveç ve Norveç'e karşı		
Beş Danimarka Savaşı 1563-70, 1611-13, 1657-60, 1675-9	İsveç, Danimarka'ya karşı		STETTIN 1570 KNARED 1613 KÖPENHAG 1660
İki Moskof Savaşı 1570-92, 1614-17	İsveç, Moskof devletine karşı		LUND 1679 STOLBOVA 1617
Üç Polonya Savaşı 1598-1611, 1617-29, 1655-60	İsveç, Polonyalı Vasalara karşı	Kircholm 1605	STUMSDORF 1629
[İsveç'in Otuz Yıl Savaşlarına Müdahalesi 1630-48]			OLIVA 1660
Polonya'nın Savaşları			
Moldova Savaşı 1497-9			
Altı Moskof Savaşı	Polonya-Litvanya	Smolensk 1514	ZAPOLYA 1582
1500-13, 1561-70, 1577-82, 1609-19, 1632-4, 1654-67	Moskof devletine karşı	Pskov 1582	DEULINO 1619 ANDRUSOVO 1667
İsveç Savaşları 1598-1611, 1617-29, 1655-60	Polonyalı Vasalar, İsveçli Vasalara karşı	Cecora 1620	OLIVA 1660
İki Osmanlı Savaşı 1620-1, 1671-6		I Chocim 1621 II Chocim 1672	BUCZACZ 1673 ZURAWNO 1676
N. B. Diğerleri arasında, Polonya, İsveç, Danimarka ve Moskof devletinin karıştığı, 1561-1592 arasındaki karmaşık Livonya Seferleri, muhtemelen "İlk Kuzey Savaşı" olarak sayılabilirler.			
Osmanlı Savaşları			
Tuna Seferleri 1481-1512			
Üç Macar Savaşı 1521-47, 1551-62, 1573-81	Habsburglara karşı	Mohaç 1526 Viyana 1529	
Akdeniz ve Venedik Savaşları 1569-72, 1648-69	Venedik ve Katolik Güçlere karşı	Rodos 1522 Malta kuşatması 1565 İnebahtı 1571 Girit kuşatması 1648-69	

a) Bilimsel Keşifler ve b) Teknolojik Icatlar, 1526-1951: Bir Seçki

a) P. A. Paracelsus	Basel, 1526	Hastalık kuramı
N. Kopernik	Frombork, 1543	Güneş merkezcilik
W. Harvey	Londra, 1628	Kan dolaşımı
R. Descartes	Amsterdam, 1644	Analitik geometri
G. Leibniz	Leipzig, 1666	Diferansiyel hesap
I. Newton	Cambridge, 1666	Yerçekimi yasaları
A. von Haller	Bern, 1757	Nöroloji
H. Cavendish	Londra, 1766	Hidrojen
K. Scheele	Uppsala, 1771	Oksijen
S. Hahnemann	Leipzig, 1796	Homeopati
E. Jenner	Londra, 1796	Aşı
E.-L. Malus	Strasburg, 1808	Işığın polarizasyonu
B. Courtois	Paris, 1811	Iyodin
A.-J. Fresnell	Fransa, 1815	Işık frekansı
J. J. Berzelius	Stockholm, 1818	Atom ağırlığı
H. C. Oersted	Kopenhag, 1819	Elektromanyetizm
G. Ohm	Kolonya, 1827	Elektrik direnci
M. Faraday	Londra, 1831	Elektrik endüksiyonu
J. von Liebig	Giessen, 1831	Elementlerin çözümlenmesi
R. Brown	Londra, 1831	Hücre çekirdeği
F. Runge	Berlin, 1833	Fenol anilin
R. A. Kolliker	Zurich, 1841	Spermatozoon
C. J. Doppler	Prag, 1842	Akustik
R. Remak	Berlin, 1852	Hücre parçalanması
W. Perkin	Londra, 1856	Anilin boya
C. Darwin	Londra, 1859	Evrim kuramı
G. R. Kirchhoff	Heidelberg, 1859	Tayf çözümlemesi
I. Semmelweis	Budapeşte, 1861	Aseptik
G. Mendel	Brno, 1865	Genetik
J. Lister	Glasgow, 1867	Antiseptik
D. I. Mendeleev	St Petersburg, 1869	Periyodik tablo
E. Fischer	Münih, 1875	Hidrazin; biyokimya
L. Pasteur	Paris, 1881	Bakteriyoloji
R. Koch	Berlin, 1882	Verem basili
H. Hertz	Karlsruhe, 1888	Elektromanyetik dalgalar
E. von Behring	Berlin, 1892	Difteri serumu
H. Lorentz	Leiden, 1895	Elektron teorisi
W. Röntgen	Wurzburg, 1895	X-ışınları
H. Becquerel	Paris, 1896	Uranyum radyasyonu
J. J. Thompson	Cambridge, 1897	Elektron
P. ve M. Curie	Paris, 1898	Radyoaktivite
M. Planck	Berlin, 1900	Quantum kuramı
T. Boveri	Wurzburg, 1904	Kromozomlar
A. Einstein	Zurich, 1905	Izafiyel kuramı
H. K. Onnes	Leiden, 1911	Süper iletkenlik
E. Rutherford	Manchester, 1911	Atom yapısı
K. Funk	Krakov, 1911	Vitaminler
W. Heisenberg	Kopenhag, 1925	Quantum mekaniği
A. Fleming	Londra, 1928	Penisilin; antibiyotikler
O. Hahn	Berlin, 1938	Nükleer fisyon
Crick ve Watson	Londra, 1951	DNA'nın yapısı

b) J. Lippershey	Middleburg, 1608	Teleskop
Z. Janssen	Amsterdam, 1609	Mikroskop
E. Torricelli	Roma, 1643	Civalı barometre
T. Savery	İngiltere, 1698	Buhar pompası
G. Fahrenheit	Amsterdam, 1718	Civalı termometre
Jethro Tull	Hungerford, 1731	Ziraat makinesi
J. Watt	Birmingham, 1769	Buhar makinesi yoğunlaştırıcısı
S. Crompton	Bolton, 1779	Eğirme makinesi
J. and J. Montgolfier	Annonay, 1783	Sıcak hava balonu
C. Chappe	Paris, 1791	Telli telgraf
A. Volta	Bologna, 1800	Pil (elektrik)
J. M. Jacquard	Lyon, 1804	Otomatik makine
R. Laennec	Paris, 1816	Stetoskop
C. Macintosh	Glasgow, 1823	Paslanmaz imalat
G. Stephenson	Stockton, 1825	Yolcu treni
T. Telford	Menai Straits, 1825	Asma köprü
N. Niepce	Chalon-sur Saône, 1826	Fotoğraf
B. Fourneyron	Paris, 1827	Türbin
C. Babbage	Cambridge, 1834	Mekanik hesap makinesi
S. Rauch	Kiel, 1850	Denizaltı
L. Foucault	Paris, 1852	Jiroskop
H. Giffard	Paris, 1852	Buharlı hava gemisi
H. Bessemer	St Hancras, 1857	Eritme fırını, çelik
J. Reis	Friedrichsdorf, 1861	Telefon
A. Nobel	Stockholm, 1867	Dinamit
W. von Siemens	Berlin, 1867	Dinamo
N. Otto	Kolonya, 1876	İçten yanmalı motor
E. Berliner	Almanya, 1877	Mikrofon
C. von Linde	Münih, 1877	Buzdolabı
W. von Siemens	Berlin, 1879	Elektrikli lokomotif
H. S. Maxim	Londra, 1883	Makineli tüfek
G. Daimler	Connstatt, 1884	Benzin motoru
Daimler and Benz	Mannheim, 1885	Otomobil
R. Mannesmann	Düsseldorf, 1885	Kesintisiz boru
H. Goodwin	Londra, 1887	Fotoğraf filmi
C. Ader	Fransa, 1890	Uçak
W. Maybach	Connstatt, 1892	Karbüratör
A. L. Lumière	Lyon, 1895	Sinema makinesi
R. K. Diesel	Berlin, 1895	Dizel motoru
V. Poulsen	Kopenhag, 1898	Manyetik ses kaydı
F. Zeppelin	Berlin, 1900	Yönetilebilir hava gemisi
G. Marconi	Londra, 1901	Radyo aktarıcısı
K. E. Çiolkovski	Moskova, 1903	Roket
Bréguet-Richet	Fransa, 1907	Helikopter
Britanya Ordusu	Cambrai, 1915	Askeri tank
J. Logie Baird	Londra, 1924	Televizyon
H. Geiger	Kiel, 1928	Geiger sayacı
F. Whittle	Cranwell, 1930	Jet motoru
Hava Bakanlığı	Dover, 1940	Radar
Wilkes ve Renwick	Manchester, 1946	EDSAC, Bilgisayar
Güç Bakanlığı	Calder Hall, 1956	Nükleer santral

Kaynaklar Çeşitli. N. B. Tarihsel icatlar, tarihsel icatların konusudur

Fransız Devrimi Dönemi Kronolojisi, 1789-1815

Fransa'daki Olaylar, 1789-1815

1789	5 Mayıs	Etats-Généraux toplandı
	20 Haziran	Jeu-de-Paume Ulusal Meclisi
	14 Temmuz	Bastille baskını
	4/5 Ağustos	Feodal düzen ilga edildi
	27 Ağustos	İnsan Hakları bildirisi
1790	12 Temmuz	Ruhbanın sivil örgütlenmesi
1791	20 Haziran	Varennes'e kaçış, kral tutuklandı
	3 Eylül	Anayasa; meşruti monarşi
1792	20 Nisan	Avusturya'ya savaş ilanı
	10 Ağustos	Tuileries baskını
	20 Eylül	Ulusal Meclis, Cumhuriyet ilanı
		Krallık kaldırıldı; Girondin üstünlüğü
1793	21 Ocak	XVI. Louis'nin idamı
	2 Haziran	Girondinlerin düşmesi
		Devrimci hükümetin kurulması
	Temmuz	Kamu selameti komitesi; Terör başlıyor
		Jakobenler, Yıl I Anayasası
		Vendée ayaklanmasına savaş açılması
1794	27/28 Temmuz	Robespierre'in düşmesi (9 Thermidor); Thermidorcu tepki
	Eylül	Devrim mahkemesinin kaldırılması
1795	5 Mart	Bâle barışı
	17 Ağustos	Yıl III Anayasası; Direktuar kuruldu
1796/7		Kuzey İtalya Seferi
1797	4 Eylül	18 Fructidor darbesi
		Bonaparte'ın yükselişi
	Ekim	Belçika'nın ilhakı; Cisalpine Cumhuriyeti
1798/9		Mısır Seferi
1799		İkinci koalisyon savaşının başlaması
	9 Kasım	18 Brumaire darbesi, Direktuarın lağvedilmesi. Bonaparte'ın Yıl VIII Anayasası; konsüllük kuruldu, Napoléon birinci konsül seçildi
1801		Papalıkla Concordat
	9 Şubat	Lunéville barışı
1802	27 Mart	Amiens barışı
	2 Ağustos	Yıl X Anayasası; Bonaparte hayat boyu konsül
		Piemonte'nin ilhakı
1803		'Armée de l'Angleterre' Boulogne'da kamp kurdu
1804	21 Mart	Code Napoléon'un yayını
	2 Aralık	Yıl XII Anayasası; Fransız İmparatorluğu kuruldu
1805		Napoleon, İtalya kralı
	Ağustos-Aralık	Üçüncü Koalisyon Savaşı

Fransa'nın Savaşları, 1792-1815

1792-1797
Birinci Koalisyon Savaşı
Katılanlar
- 1792'den itibaren Avusturya, Prusya (Mart 1795'e kadar)
- 1793'ten itibaren Britanya, Hollanda (1795'e kadar), İspanya (Haziran 1795'e kadar), Portekiz, Napoli, Sardinya, Papalık Devleti (1796'ya kadar)

Başlıca çarpışmalar
Valmy (20 Eylül 1792),
Neerwinden (18 Mart 1793)
Lodi (10 Mayıs 1796)
Barış Antlaşmaları
Basel (5 Mart 1795)
Campo Formio (17 Ekim 1797)

1799-1802
İkinci Koalisyon Savaşı
Katılanlar
Britanya, Avusturya (8 Şubat 1801'e kadar)
Rusya (22 Ekim 1799'a kadar), Türkiye,
Napoli, Portekiz (Haziran 1801'e kadar)

Başlıca Çarpışmalar
Piramitler (21 Temmuz 1798), Abukır (Nil çarpışması) (1 Ağustos 1798),
Marengo (14 Haziran 1800), Hohenlinden (3 Aralık 1800)

Barış Antlaşmaları
Luneville (9 Şubat 1801),
Amiens (27 Mart 1802)

1805
Üçüncü Koalisyon Savaşı
Katılanlar
Britanya, Avusturya, Rusya, Prusya
Napoli, İsveç

Başlıca Çarpışmalar
Ulm (20 Ekim 1805);
Trafalgar (21 Ekim 1805),
Austerlitz (2 Aralık 1805)

Barış Antlaşmaları
Schönbrunn (12 Aralık 1805);
Pressburg (26 Aralık 1805)

1806		Joseph Bonaparte, Napoli Kralı
		Ren Konfederasyonu
		Kutsal Roma imparatorluğu lağvedildi
	Eylül	Koalisyon savaşı
	Kasım	Kıta sisteminin ilanı
	21 Kasım	Berlin kararnamesi: Kıta sistemi ilan edildi
1807		Jérome Bonaparte, Westphalia kralı
		Varşova Büyük Dükalığı kuruldu
	Temmuz	Tilsit antlaşması: Fransa-Rus antlaşması
		Portekiz'in işgali
1808	Mayıs	Bayonne görüşmeleri. İspanya'nın yeniden organizasyonu
	27 Eylül-14 Ekim	Erfurt Kongresi
1808/9		İspanya Seferi
1809		İllirya illeri kuruldu
		Roma ve Papalık devletlerinin ilhakı
	Nisan	Beşinci koalisyon savaşının başlaması
	1-4 Ekim	Schönbrunn barışı
1810		Hollanda ve Kuzey Almanya'nın ilhakı
		Bernadotte, İsveç veliahtı
1812	24 Haziran	Rusya Seferi; Napoleon'un "Polonya Savaşı", Büyük Ordunun Rusya'da başarısızlığı
	Aralık	
1813		Alman Seferi; "Kurtuluş Savaşı" başlıyor
1814	31 Mart	Paris'in teslim olması
	6 Nisan	Napoleon'un birinci tahttan çekilmesi; Elbe'ye sürgün
	24 Nisan	XVIII. Louis'nin tahta geri gelmesi
	30 Mayıs	Paris Antlaşması I: 1792 sınırlarına geri dönüş
	4 Haziran	Krallık kararnamesi ile meşruti monarşiye geri dönüş
	Eylül	Viyana kongresi toplandı
1815	6/7 Mart	Napoleon Cannes'da karaya çıkıyor "100 Gün" başlıyor
	Mayıs-Haziran	Belçika'da Seler
	9 Haziran	Napoleon'un ikinci tahttan çekilmesi, St-Helene'e sürgün
	22 Haziran	Viyana kongresinin nihai kararları
	20 Kasım	Paris antlaşması II; yabancı işgali, telafiler

1806-1807
Dördüncü Koalisyon Savaşı
Katılanlar
Britanya, Prusya, Rusya, Saksonya

Başlıca Çarpışmalar
Jena ve Auerstedt (14 Ekim 1806);
Prusya Eylau (8 Şubat 1807);
Friedland (14 Haziran 1807)

Barış Antlaşmaları
Posen (Aralık 1806);
Tilsit (7-9 Temmuz 1807)

1808-15
Yarımada Savaşı

1809
Beşinci Koalisyon Savaşı
Katılanlar
Britanya, Avusturya

Başlıca Çarpışmalar
Aspern (22 Mayıs 1809); Wagram (5 Temmuz 1809)

Barış Antlaşmaları
Schönbrunn (14 Ekim 1809)

1812
Rusya Savaşı
Başlıca Çarpışmalar
Smolensk (18 Ağustos 1812);
Borodino (7 Eylül 1812); Berezina'dan geçiş (26-28 Kasım 1812)

1813-1815
Altıncı Koalisyon Savaşı
Katılanlar
Rusya, Prusya (Mart 1813'ten itibaren)
Britanya (Haziran 1813'ten itibaren)
Avusturya (Ağustos 1813'ten itibaren)
İsveç, İspanya, Portekiz

Başlıca Çarpışmalar
Leipzig (16-19 Ekim 1813);
Tolentino (3 Mayıs 1815);
Ligny (15 Haziran 1815);
Waterloo (18 Haziran 1815)

Barış Antlaşmaları
Paris (30 Mayıs 1814);
Viyana (9 Haziran 1815);
Paris II (20 Kasım 1815)

DİZİN

A

1830 İhtilalleri, 154
Adam Smith, 105, 218, 283
Afganistan, 37, 182, 248, 266, 268
Aforoz, 58, 80
Afrika, 20, 24, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 45, 48, 52, 53, 168, 174, 177, 178, 182, 187, 189, 190, 205, 206, 215, 216, 221, 258, 276, 281, 287, 290
Afşar, 259, 267
Agadir, 205
Akdeniz, 19, 21, 22, 24, 26, 33, 50, 111, 135, 148, 157, 183, 184, 185, 188, 215, 228, 257, 258, 298
Akkoyunlular, 245, 251, 252
Alman, 65, 75, 80, 85, 96, 98, 115, 154, 162, 169, 191, 195, 196, 197, 202, 203, 204, 205, 210, 217, 221, 226, 257, 278, 279, 289, 296, 297, 298, 299
Almanya, 22, 59, 79, 80, 83, 85, 87, 88, 89, 95, 148, 149, 150, 154, 161, 186, 188, 190, 195, 196, 197, 202, 203, 205, 215, 217, 277, 279, 289, 290, 291, 295, 297, 298, 299, 304
Alsace, 84, 196
Altın Orda Devleti, 238, 253, 254, 255
Amerika, 32, 35, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 52, 64, 133, 148, 149, 151, 157, 158, 163, 175, 177, 179, 180, 181, 188, 189, 205, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 274, 275
Anadolu, 26, 31, 37, 60, 152, 153, 186, 201, 238, 239, 240, 251, 258, 268, 302, 304
Anglikan, 89, 177
Arabistan, 19, 37, 52, 182
Arap, 27, 37, 95, 110, 152, 187, 244
Arapça, 20, 31, 33, 240, 244, 255, 257
Aristo, 57, 104
Astırhan, 254, 260, 262, 263, 264, 266
Asya, 24, 31, 32, 36, 37, 38, 42, 43, 48, 60, 152, 168, 174, 182, 184, 189, 200, 202, 215, 227, 228, 237, 239, 245, 248, 263, 266, 267, 268, 270, 297
Atlantik, 32, 43, 50, 163, 175, 215, 217
Avrupa, 13, 14, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 43, 44, 46, 47, 48, 50, 51, 54, 57, 59, 60, 61, 64, 66, 70, 74, 76, 77, 79, 81, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 103, 104, 107, 108, 110, 111, 113, 115, 116, 122, 124, 125, 126, 128, 132, 133, 135, 136, 137, 141, 142, 143, 144, 147, 148, 149, 150, 152, 154, 158, 163, 164, 167, 169, 176, 178, 179, 180, 183, 184, 189, 190, 195, 196, 197, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 225, 226, 228, 239, 249, 254, 258, 263, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 291, 293, 295, 297, 299, 300, 301, 302
Avrupalılar, 23, 33, 34, 35, 37, 151, 187, 188, 189, 216, 221
Avusturya, 84, 85, 87, 88, 89, 97, 132, 133, 134, 136, 143, 147, 148, 149, 151, 154, 179, 180, 196, 197, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 282, 287, 289, 291, 292, 296, 298, 299
Aydınlanma, 9, 83, 93, 98, 104, 106, 108, 109, 111, 113, 115, 116, 117, 138, 166
Aydınlanma Çağı, 98, 104, 115
Aztekler, 46, 51
Babür, 240, 248, 249, 266
Babür Devleti, 248, 249
Babür Şah, 240, 266
Bağdat, 31, 37, 202, 238, 240, 258
Balkan, 197, 201, 202, 205, 290
Balkanlar, 22, 95, 152, 195, 205
Bartholomeo Diaz, 39, 52
Bastille, 130, 132
Batı, 11, 13, 14, 15, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 31, 32, 33, 35, 37, 43, 46, 48, 50, 52, 53, 59, 62, 69, 72, 74, 77, 81, 87, 90, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 104, 110, 111, 113, 116, 138, 151, 152, 159, 162, 163, 164, 170, 173, 174, 177, 181, 190, 205, 215, 217,

218, 221, 225, 239, 246, 251, 253, 300, 301, 302, 303
Batu Han, 253, 262
Bavyera, 84, 148
Baybars, 256
Belçika, 22, 59, 148, 149, 150, 153, 154, 277, 280
Benjamin Franklin, 112, 218, 274
Berke Han, 253
Berlin Antlaşması, 186, 187
Birinci Dünya Savaşı, 97, 133, 162, 169, 195, 196
Birleşik Devletler, 219, 220, 221, 224
Bismarck, 196, 202, 278, 297, 298
Bizans, 19, 26, 27, 72, 103, 239, 255
Boğazlar, 185, 197, 289
Bohemya, 84, 98
Bonapart, 134, 135, 136, 207
Boston, 127, 180, 218, 220
Brezilya, 47
Buhara, 245, 266, 267
Bulgarlar, 89
Burjuva, 109
Burjuvalar, 123
Büyük Britanya, 178
Calvin, 74, 83, 110
Cape Town, 48
Carbonari, 150
Cebelitarık Boğazı, 157
Ceneviz, 38, 52, 239
Cenevizliler, 37
Cengiz Han, 238, 253
Cenovalı, 42
Cezayir, 20, 187, 189
Cizvit tarikatı, 189
Coğrafi Keşifler, 9, 35, 43, 44, 69, 103, 173, 300
Coğrafya, 37, 42, 204, 208, 209, 211, 303
Commune, 129
Compo-Formio, 135
conquistadors, 44
Cortez, 44, 45, 46, 52
Cromwell, 135, 177, 178
Cumhuriyet, 60, 63, 130, 131, 133, 140
çağ, 13, 14, 15, 64, 98, 113, 204
Çağatay, 237, 238, 244, 249, 257
Çin, 24, 31, 32, 37, 95, 149, 175, 182, 200, 205, 221, 224, 227, 228, 239, 246, 247, 249, 267, 268, 269, 274, 278, 295
Dalmaçya, 148
Danimarka, 59, 84, 221
Dante, 57, 58, 63
Derebeylik, 225, 244
Descartes, 108, 111
Devrim, 64, 117, 128, 140
Dicle, 31, 121
Direktuvar, 134, 135
Doğu, 13, 14, 15, 19, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 31, 32, 33, 34, 35, 48, 52, 62, 72, 77, 87, 93, 95, 97, 103, 110, 111, 136, 138, 152, 153, 174, 175, 176, 179, 182, 183, 184, 186, 191, 201, 202, 205, 239, 244, 246, 248, 254, 268, 282, 295, 300, 302, 303
Doğu Hindistan Şirketi, 48
Edirne Antlaşması, 200, 282
Elektörü, 80
Endülüs, 13
Erasmus, 65, 79, 81, 110
Eridu, 121
Eski Rejim, 126, 139, 140, 142
Eskiçağ, 59
Eşitlik, 139, 140
Etat Generaux, 129
Etats Generaux, 123, 129, 137
Eyyubi, 255, 256
Farsça, 33, 240, 244, 245, 249
feodal, 22, 26, 51, 73, 76, 85, 122, 142, 165, 225, 279
Feodal, 66, 103, 141
Feodalizm, 122
Fergane, 240
Fırat, 31, 121, 256
Filistin, 20, 23, 152, 289
Finlandiya, 88, 148
Floransa, 57, 60, 61, 65
Franklar, 20, 21, 88
Fransa, 22, 39, 52, 59, 65, 73, 83, 84, 85, 88, 89, 108, 113, 116, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 147, 148, 149, 151, 153, 173, 175, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 187, 188, 189, 191, 195, 196, 197, 200, 202, 203, 211, 215, 218, 219, 221, 224, 239, 275, 279,

282, 285, 287, 288, 289, 291, 292, 295, 297, 298, 299
Fransız, 9, 38, 47, 74, 77, 85, 96, 98, 106, 108, 111, 112, 116, 122, 124, 125, 126, 128, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 147, 148, 150, 153, 166, 167, 168, 179, 180, 185, 190, 195, 196, 197, 202, 205, 275, 279, 285, 286, 288, 289, 296, 297, 299
Fransızlar, 84, 85, 89, 96, 112, 125, 137, 149, 174, 175, 179, 185, 195
Frenk, 23, 219, 240
Galile, 104, 106
Galileo, 65
giyotin, 133
Granada, 13, 42, 46
Güney, 32, 44, 47, 48, 49, 52, 53, 89, 148, 149, 178, 184, 188, 190, 220, 221, 275, 276, 281, 290
Güneydoğu, 32, 181, 238, 263, 266, 297
Haçlı, 23, 24, 26, 73, 87
Haçlı Savaşları, 23, 26
Hanover, 217
Harezm, 238, 239, 244, 253, 266
Helen, 21, 137
Hıristiyan, 13, 21, 23, 24, 27, 31, 36, 52, 58, 62, 70, 71, 72, 74, 77, 79, 87, 93, 97, 143, 152, 169, 174, 184, 189, 197, 200, 221, 224
Hıristiyanlık, 21, 51, 62, 69, 71, 72, 81, 84, 85, 95, 224
Hindi Çini, 37
Hindistan, 35, 37, 38, 40, 42, 43, 48, 52, 157, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 187, 197, 228, 238, 239, 240, 248, 249, 250, 258, 259, 266, 268
Hindistan Şirketi, 48
Hive, 266, 267
Hollanda, 48, 59, 98, 126, 132, 133, 135, 136, 148, 150, 153, 154, 157, 177, 178, 181, 190, 215, 224, 299
Hollandalılar, 41, 47, 48, 85, 174, 216, 224
Hudson, 47
Huguenotlar, 108
Hünkâr İskelesi, 185
Hüseyin Baykara, 239, 240, 244
I. Elizabeth, 76, 175
I. Petro, 109, 197, 260
I. Wilhelm, 197
II. Abdülhamid, 153, 185, 228, 302
II. Friedrich, 109, 179
II. Katerina, 197
İhtilal, 129, 131, 133, 139, 141
İngiliz, 31, 47, 51, 75, 80, 83, 96, 109, 111, 125, 133, 137, 157, 158, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 203, 206, 216, 217, 219, 221, 228, 268, 274, 286, 287, 292, 297, 300, 301, 302
İngiltere, 22, 31, 39, 48, 52, 59, 74, 75, 77, 82, 83, 85, 89, 109, 113, 123, 125, 133, 134, 135, 136, 143, 148, 157, 158, 163, 167, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 196, 200, 201, 202, 203, 205, 211, 215, 217, 218, 221, 224, 228, 246, 274, 275, 279, 282, 285, 287, 289, 290, 292, 295, 297, 299, 301, 304
İnka, 49
İnkalar, 44, 49, 51
İnkılâp, 128, 129, 139, 140, 301, 304
İran, 19, 32, 34, 37, 87, 110, 197, 203, 238, 245, 251, 253, 256, 258, 259, 263, 267, 268
İslam, 20, 21, 23, 24, 31, 35, 52, 62, 77, 93, 95, 110, 113, 174, 206, 221, 228, 238, 239, 240, 244, 245, 248, 253, 255, 256, 257, 264, 300
İsmail Gaspıralı, 262
İspanya, 13, 19, 22, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 52, 59, 62, 73, 84, 85, 87, 88, 95, 98, 126, 132, 133, 136, 137, 150, 157, 177, 178, 179, 180, 188, 195, 215, 216, 217, 219, 277, 291, 297
İspanyol, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 64, 151, 157, 166, 175, 180, 189
İstanbul, 11, 12, 13, 14, 15, 20, 24, 27, 34, 36, 44, 45, 50, 59, 60, 63, 64, 65, 72, 73, 74, 97, 99, 110, 111, 112, 127, 131, 152, 153, 183, 184, 185, 187, 197, 207, 208, 209, 216, 218, 228, 231, 238, 245, 248, 249, 250, 253, 262, 287, 300, 301, 302, 303, 304
İsveç, 59, 84, 88, 148, 197, 210, 215, 299

İsveçliler, 84, 85
İsviçre, 83, 88, 89, 135, 148, 280, 299
İtalya, 20, 22, 57, 58, 59, 61, 63, 64, 72, 75, 80, 88, 98, 135, 136, 149, 150, 154, 187, 188, 195, 202, 203, 205, 216, 277, 281, 287, 289, 295, 298
İtalyan, 14, 59, 64, 65, 148, 149
Jakoben, 130
Jakobenler, 129, 131
Japonya, 9, 37, 200, 205, 224, 225, 226, 227, 228, 231, 274, 295, 302
Jefferson, 218, 274
Jeopolitik, 204, 206, 209, 210, 211, 302
Jeostrateji, 208, 209
Kaçarlar, 268
Kafkasya, 37, 255, 257, 264
Kalvinci, 83, 84
Kalvinistler, 84
Kanada, 53, 178, 180, 181, 187, 188, 215, 281
Kapitalist, 86
Kapitülasyon, 35
Kara Veba, 60
Kara Yülük Osman Bey, 251
Karakoyunlu, 238, 240, 251, 304
Katalonya, 85
Katolik, 26, 42, 58, 69, 70, 71, 73, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 103, 153, 177, 289
Katoliklik, 81
Kazan, 241, 254, 260, 262, 263, 264, 265, 266
Kepler, 65, 104, 106
Kıbrıs, 186, 201, 255, 284
Kıpçak, 240, 253, 255, 257, 265
Kırım, 37, 197, 200, 203, 254, 260, 261, 262, 263, 288, 289, 292
Kırım Hanlığı, 260, 261
Kilise, 57, 60, 62, 71, 108
Kolomb, 38, 42, 43, 44, 301
koloni, 50, 173, 177, 215, 219
Komünler, 131
Kopernik, 65, 104, 106
Kral, 39, 57, 73, 77, 83, 84, 130, 132, 137, 176, 196, 217
Kristof Kolomb, 38, 42, 43, 52, 216
Kutsal İttifak, 151, 282
Kuzey, 24, 26, 34, 38, 47, 49, 52, 53, 57, 65, 75, 89, 125, 133, 136, 149, 158, 181, 187, 188, 200, 215, 216, 220, 274, 275, 278, 281, 297
Kuzey Amerika, 38, 47, 52, 188, 200, 215, 216, 274, 275, 297
Laik, 87, 141, 148
Laiklik, 141
Latin, 21
Leipzig, 116, 137, 210
Leonardo da Vinci, 64
Liberalizm, 166
Litvanya, 85
Locke, 108, 109, 221
Lombardiya, 148
Lord Cromwell, 48
Louis, 45, 109, 126, 131, 133, 137, 179, 300
Luther, 80, 81, 96, 110
Lutherci, 83
Luthercilik, 82
Macaristan, 31, 87, 98, 195, 197, 205, 206, 298
Makedon, 88
Makedonya, 205, 284, 290
Makyavelist, 63
Malezya, 37, 48
Marco Polo, 32
Martin Luther, 64, 79, 80, 81
Medici, 65
Meksika, 44, 46, 219
Memlükler, 31, 255, 256, 257, 258
Merkantilist, 50, 291
Merkantilizm, 50, 291
Metternich, 147, 148, 149, 151
Mezopotamya, 21, 34, 110, 121
Mısır, 20, 21, 32, 34, 37, 135, 136, 143, 147, 182, 183, 185, 186, 187, 207, 216, 255, 256, 257, 258, 285, 287, 295, 297
Mikado, 225
Milliyetçilik, 166, 167, 168, 169
Moğol, 31, 95, 237, 239, 244, 251, 256, 265
Moğollar, 31, 37
Monarşi, 60
Montesquieu, 112, 124, 221
Mora, 88, 143
Moskova, 136, 261, 262, 264

Müslüman, 13, 19, 21, 23, 24, 26, 27, 31, 32, 33, 34, 37, 42, 81, 95, 113, 189, 228, 240, 261, 264
Müslümanlar, 19, 23, 24, 228
Müslümanlık, 245
Nadir Şah, 259, 266, 267
Napolyon, 129, 133, 134, 135, 136, 137, 142, 143, 147, 148, 149, 151, 154, 185, 186, 195, 196, 200, 207, 277, 287, 296
Newton, 104, 105, 106, 108, 109, 111
Niccolo Machiavelli, 62, 63
Norveç, 59, 88, 148
Orta Amerika, 32, 42, 44, 46
Ortaçağ, 14, 15, 23, 40, 47, 50, 54, 57, 58, 62, 69, 73, 74, 76, 77, 82, 159, 280, 304
Ortadoğu, 19, 27, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 78, 110, 115, 136, 147, 152, 184, 187, 197, 206, 228, 237, 288, 301, 302
Ortodoks, 69, 70, 72, 89, 143, 197, 289, 294
Ortodoksluk, 71, 72, 81, 82, 103
Osmanlı, 9, 26, 27, 31, 34, 35, 36, 50, 60, 81, 87, 88, 93, 95, 96, 97, 99, 100, 110, 113, 135, 141, 142, 143, 148, 151, 152, 183, 184, 185, 186, 187, 197, 200, 201, 202, 205, 228, 238, 239, 240, 249, 251, 252, 254, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 268, 269, 282, 288, 289, 290, 292, 293, 302, 303, 304
Osmanlılar, 26, 261, 262, 267, 268
Özbek Hanlığı, 266, 267
Özgürlük, 126, 139
Papa, 24, 57, 72, 77, 80, 81, 82, 83, 85, 96, 132, 151
Papalar, 72, 73
Papalık, 58, 60, 73, 80, 82, 103
Paris, 60, 65, 109, 125, 126, 130, 132, 133, 136, 137, 147, 151, 153, 179, 200, 289, 292
Pasifik, 43, 181
Patrikler, 71, 72, 73
Peru, 44, 45, 46, 188
Philadelphia, 218, 220
Piyomente, 135, 148
Pizarre, 45
Polonya, 59, 85, 88, 148, 149, 150, 154, 195, 197
Portekiz, 36, 38, 39, 40, 41, 48, 85, 150, 157, 178, 215, 216
Portekizliler, 33, 39, 43, 44, 64, 224
Prens Henri, 39
Protestan, 70, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 89, 153, 178
Protestanlar, 81, 84, 108
Protestanlık, 81, 82
Prusya, 109, 132, 133, 148, 179, 196, 203, 226, 278, 279, 282, 292, 298, 299
PUVATYA, 20
Reform, 9, 27, 50, 60, 66, 69, 74, 75, 76, 77, 79, 82, 83, 85, 86, 87, 90, 94, 97, 98, 104, 108, 113, 150, 303
Robespierre, 129, 131, 133, 137, 288
Roma, 14, 21, 22, 23, 24, 27, 36, 37, 52, 58, 59, 62, 64, 69, 72, 73, 77, 80, 83, 85, 87, 95, 103, 135, 173, 197, 207, 221, 255
Roma Kilisesi, 72, 80
Romanov, 151
Rousseau, 109, 124, 221
Rönesans, 9, 14, 50, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 69, 74, 75, 79, 83, 90, 94, 98, 104, 110, 111, 113, 245, 303
Rum, 23, 27, 88, 251
Rus, 95, 109, 136, 149, 184, 185, 197, 200, 201, 202, 228, 253, 254, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 282, 288, 292, 297, 298
Rusya, 31, 85, 95, 135, 136, 143, 148, 151, 154, 184, 185, 186, 188, 195, 197, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 211, 217, 224, 227, 228, 254, 260, 261, 262, 266, 270, 279, 282, 289, 292, 293, 297, 298, 324
Safevi, 259, 266, 267
Safeviler, 245, 258, 259, 266
Saksonlar, 89
Saksonya, 80, 83, 132
Sanayi Devrimi, 9, 158, 160, 162, 166
Semerkant, 237, 238, 239, 245, 246, 247, 266
Senyör, 122, 173
Sırbistan, 201, 205, 206, 290
Sırp, 143, 206
Sırplar, 88, 89, 143, 206

Sibir, 254, 265
Skolastik, 86
Sosyalizm, 166, 169
Sovyetler Birliği, 95, 294
Sömürgecilik, 9, 44, 173, 174, 175, 192, 221, 301
Şah Cihan, 248, 249, 250
Şah İsmail, 252, 258, 266
Şark Meselesi, 151, 152, 153, 197, 206, 302
Şarlman, 23
Şogun, 225
Şövalyeler, 80
Tac Mahal, 248, 249, 250
Tarih, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 33, 36, 41, 45, 81, 95, 96, 97, 137, 140, 144, 152, 185, 245, 247, 249, 300, 301, 302, 303, 304
Timur, 60, 237, 238, 239, 240, 241, 244, 245, 247, 248, 249, 251, 254, 262, 265, 301
Timur Devleti, 237, 240, 244, 245, 247, 249, 251
Timuroğulları, 239
Türk, 9, 11, 13, 14, 27, 34, 74, 81, 95, 96, 97, 100, 110, 128, 135, 183, 185, 201, 216, 228, 237, 238, 239, 240, 244, 245, 246, 248, 249, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 268, 269, 270, 300, 301, 302, 303, 304
Türkistan, 200, 251, 253, 259, 263, 265, 266, 267, 268, 270
Türkiye, 11, 13, 24, 34, 50, 60, 74, 81, 99, 100, 131, 136, 183, 207, 261, 263, 300, 301, 302, 303, 304
Türkler, 13, 34, 64, 74, 77, 81, 88, 95, 96, 99, 111, 152, 185, 205, 249, 265, 301, 302, 303
Uluğ Bey, 239, 245, 246, 247, 252
Utrecht, 180, 297
Uzakdoğu, 33, 37, 47, 197, 225, 228
Uzun Hasan, 251, 252, 253
Ümit Burnu, 39, 40, 52, 157
Vasco de Gama, 35, 38, 40, 52
Venedik, 36, 52, 60, 64, 73, 98, 135, 251, 281
Venedikliler, 37, 251
Veraset Savaşları, 179, 180
Versailles, 126, 196, 219
VIII. Henry, 74, 75, 83
Viyana, 34, 64, 81, 84, 88, 98, 99, 113, 126, 137, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 182, 195, 293, 302
Volteire, 108, 109
Waterloo, 137
Westphalia, 85
XIV. Louis, 123, 126, 131, 178, 180, 279
Yakın Çağlar, 9, 15, 19, 22, 93, 104, 221
Yakınçağ, 117, 140, 150, 151, 154, 181, 188, 190, 197, 206, 239, 303
Yakub Bey, 269
Yeni Çağ, 76, 93, 110
Yeniçağ, 14, 15, 35, 50, 69, 116, 122, 123, 178
Yıldırım Bayezid, 238, 239, 240, 301
Yunan, 14, 20, 21, 22, 24, 37, 52, 57, 58, 62, 95, 173, 185, 200, 221, 268, 286
Yüzyıl Savaşları, 123, 124